

کەویمی حسامی

کورد له گه‌مه‌ی ده‌وله‌تانی زلهیز
و حکومه‌تانی ناوچه‌دا

سێ گۆڤرێم ١٩٩٩

ISBN 91-88682-10-9

إعادة التنسيق و الفهرسة
و تخفيض الحجم
منتدى إقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

منتدى إقرأ الثقافي

للكتب (كوردى - عربى - فارسى)

www.iqra.ahlamontada.com

کورد له گه مده دهولته تانی زلهییز و
حکوممه تانی ناوچه دا

که ریمی حسامی

ستوک هولم ۱۹۹۹

***The kurds in political games of the
superpowers and regional states***

Av / By:

Hisami Karim

Utgivare / Publisher: ***MaediaTech Sweden***

© MediaTeh Swden 1999

Printerd in Sweden by ***MediaTech Sweden***

ISBN 91-88682-10-2

Beställning / Order:

MediaTech, Box 138, 631 03 Eskilstuna

Tel. 016-183918 • Fax. 016-183919

E-mail: mediatech@telia.com

پښتاسی کتیب

ناوی کتیب :

کوورد له گه مہی دہولہ تانی زلہتیزو حکومتانی ناوچہ دا

له نویسین و نامادہ کردنی : کہری حسامی

موتاز : ناسر نیبراهیمی

سوید ۱۹۹۸

ناوه روک

- ٧ سه ره تا
- ١٢ به بهمانی سیتفر و چاره نووسی کورد
- ٢٥ راپه رینی شیخ مه محمودی حنفید
- ٣٢ راپه رینی سما پلاغای شکاک (سمکۆ)
- ٣٦ چهند و ته بهک
- ٣٧ به شیک له پیشه کی نووسینه کی کاوه بهیات
- ٤١ بهشی به کهم: ناسیۆنالیزمی کورد له تورکیا
- ٤٤ راپه رینی شیخ سه عیدی پیران
- ٥٤ تیه لکیش
- ٥٥ دامه زانی نازادی
- ٦٣ له بیت شه بابوه تا پیران
- ٧٣ له شکانی راپه رینی شیخ سه عیده وه تا بیکهانی خۆبیوون
- ٨٤ راپه رینی نارارات
- ٨٧ ناخرین ههول و ته قهلا
- ٩٣ بهشی دووم: ناکۆکیه کانی سنوور و رکه بهری هۆزماکان
- ٩٤ سنوورمه کانی تیران و عوسمانی
- ٩٨ دهستیکی دهوریه کی تر له گیر و گرفته کانی سنوور
- ١٠١ حکوومهتی نیزامی
- ١٠٦ بهشی سیتیهم: دۆستایهتی دژوار
- ١٠٨ زهمینهی خۆجیایی قهیران
- ١١٠ هۆیه کانی دهره وهی قهیران
- ١١٤ دهوله ته بچوکه کانی به رکه ز نیرانی

- ۱۱۹ بهمنی چوارم: ناره ناری سیاسی
- ۱۲۲ قهبرانی سنوود
- ۱۲۴ فروغی له تورکیا
- ۱۲۹ رهنګدانته‌وه‌ی خړجایی و تلووژنی فروغی
- ۱۳۶ بهمنی پینجه‌م: کل‌میسوونی سنوود
- ۱۳۷ ریڅک‌موت
- ۱۴۱ به‌پېچ‌هوانه‌ی چاوه‌روانی
- ۱۴۴ نهمنی‌تی سنوود
- ۱۴۵ بیتلایه‌نی
- ۱۵۱ بهمنی شهمه‌م: ژهانی هاوکاری
- ۱۵۵ دل‌نیایی دراوستی پاکوود
- ۱۵۵ ټیکل‌شانی هاویمش
- ۱۶۱ کل‌تایی نازاره
- ۱۶۲ سهرمتای کیروگرفته‌کانی ټیران
- ۱۶۵ عه‌مه‌لیاتی له‌شکر
- ۱۶۹ سهرکوټ‌کردنی به‌کجاری
- ۱۷۶ چاره‌نووسی نیحسان نووری
- ۱۸۰ به‌لگه‌کانی یاشکل
- ۲۰۱ نه‌و سهرچاوانه‌ی به‌یات که‌لکی لیومرگرتوون
- ۲۰۵ بزافی رزگاربخوازی کورد نوای شکانی راپه‌رینی نارارات
- ۲۰۶ رووخانی کل‌ماری نارارات
- ۲۰۷ کشانی شهر بق‌ناو ټیران
- ۲۰۸ هیزه‌کانی مه‌جوده له ناوچه
- ۲۱۰ هاوکاری تورکیه و ټیران دژی کوردمکان

سەرھەتا

بۆ روونکردنەوه و پشت قایمکردنی ناو و نیشانی ئەو کتێبه که له گەل چارەنووسی کورد گرتی خواردوه و تائێستاش دەستیک نەبوه ئەم گرتنۆچکە یه بکانهوه، پەنگە زۆر پتووست نەبێ یگەرتینەوه بۆ سەر دەم و دەورانی کەونارا و بە شاخ و یالی ئەمیر و حاکم و ئەماراتی کوردی بێدەسەلات و بێدەستی ئیمپراتوریەکانی وەسمانی و فاجار هەلابلێن و بەر قسانەش خۆ سەرخۆش بکەین که ئێمەش پاشا و میر و بەگ و خان و یابە قەولی هێندێ نووسەر و روشنبیری دڵسۆزی کورد (دەولەت و حکوومەت و تەنانەت ئیمپراتوری) یشمان هەبۆه. چونکه ئەم باسانە هەرچەندی بێژی نووسراون و هەک حکایەت دوویات و چەندپات کراونەوه و شاخ و بالیان بە بەر داکراوه، بەلام نە هیچ قازانجیان بۆ کورد هەبۆه و نە کوردیش هیچیان لێ فێربۆه و نە دەرسیان لێ وەرگیراوه. گریمان ئەگەر ئەوانەش هەبووین، ئەک هەر هیچ شوێنەواریکی کولتوری و نەریتیکی ئاویان بەجێ نەهێشتۆه که بۆ کورد جێگای شانازی بێ و نمونە ی شارستانەتی کورد له سەر لاپەرە ی میژوو تۆمار بکات، بەلکوو رچەیهکی ئەوتۆی براکوژی و خۆخۆری و نۆکەری بیتگانه یان بۆ شکاندووین که تائێستاش هەروا له ناخری سەده ی بیستەمدا، وێبەرانی حیزب و بزوتنەوه و رێکخراوانی کورد بەسەریدا دەرۆن و خۆتینی لاوانی کورد بۆ وێستی دوژمنانی کورد و بەرژەوهندی تەسکی دەستی و حیزبایەتی دەرتێژن. کورد تائێستاش بریاری بە دەستی خۆی نەبۆه و هەک مۆرە ی شەتوونج و داشمی دامە

کایهی پیکراوه و نامرازتک بوه به دست دوزمناهی نتهومکمی خۆپهوه .

نهم رووداو ویهلگانهی نووسهراهی کورد بق نیسباتی هووییهت و ناو ونبشانی خۆ له مهیدانی سیاسهتی نیونهتهوییی و هاتنه نیوقاوان دواي جهنگی یهکمی دنیاگر پشتی پت دهبهستن ویاسی دهگن، پهیمانی سیفر و چهند مادهی ئهو پهیمانهیه که به چهنشیککی شل و شهویق و بئ بنهمایهکی پتهو بامی کوردی کردوه و له ئاکامدا هیچی بق کورد لئ پهیدا نهبوه .

ههریۆیهش ئیمه لهم نووسهراوهیه دا که زۆریش روون نییه به چی حیساب دهکریئ و له کام خانهی نووسیندا جیدهگریئ، باسهکهمان له سهردهمی شهری یهکمی دنیاگرهوه دست پیدمهکین و ئهوهندهی له توانادا ههبتی و بهلگه و دوکومینتهکان یارمهتی بدن، رهونی دهکهینهوه که چۆن کورد و مهسهله نتهومییهکمی بۆته کهمی نیوان حکومهتانی داگیرکهری کوردستان و دولهتانی زلهیزیش ههمیشه ویستووایانه مهسهلهی کورد بکهته نامرازی پیشکهووتی سیاست و بهرزهومندی ئابووری خۆیان. رهبرهراهی کوردیش قهت لهو سیاسته تینهکههیشتهون و ههمیشه بهرزهومندی نتهومیی خۆیان کردۆته فیدای قازانجی بێگانه و بهرزهومندی کاتی حزب و دسته و تاومی خۆیان و به گهشتی بهرزهومندی بالای نتهومیی له بهر چاو نهگیراوه و ستراتیژی رزگاریی نتهومیی دانه رهۆژراوه .

نهکه رهیلین و زۆریش گوتراره که بهرله شهری یهکمی دنیاگر سهراکردایهتی بزووتنهومکانی کورد به دست شیخ و مهلاو سهروک عمشیرمهانهوه بوه. دهزگای پاگهیاندنه نیونهتهومیی و زانست و تهکنیک له راههی نیمهروی جیهاندا نهبوه ، بووژوازی کورد پتی نهکههیشتهوه و باززگانی و ئابووری کوردستان لهو پهری دواکهوتووویی دابوه ، ئهوانه و کهلیک بهلگه و بیسانووئی دیکه بکهینه هۆی سهرنهگهوتنی بزووتنهومکانی کورد له رابردوودا. خۆ دواي شهری دووهمی دنیاگر نیتر نهم هۆیانه بایهختیکی نهوتۆیان نامینتی که بشتیان پیبیهستین. جامهگر بق خۆ پهراندتهوه و یاخۆ خاپاندن دیسان ههموو سهر و بنی بق چوونهکانمان ههر بپینینهوه سهر نهم بهیت و باوانه و مارویهکی دیکهش کۆمهلانی خهلگی پتی هتور و

نارام بگهين و رووناكبيرانى كورديش نركى خويان هرلهم چوارچيتوهيدا تنگه
 بهربگين و چاوله واقعيهت بپيشن و له ئاست روونگرينهوى راستيهكان نوکي
 قهلهميان ههلهنگوي و جار و بار راستيهكانيش ناواژوو بگهينهوه. نهگر وانهبى
 كۆرانتيكى نهوهنده گرنگ و قول بهسهر ههسوو بهشهكانى ژيانى ئادهمميزاد
 وپيونهنديهكانى نيونهتهوهيى و نامراز و نهكنيكدا هاتوه، ههسوو حيسابات و
 بۆچوونهكانى راپردويى تپكداوه. كوردهواريش تارادهيهكى زۆر له پريشكى نهم
 كۆرانكارينه دور نهبوه. بزووتنهوى كورد له دهست شيخ و سهرووك عمشيرهت
 ودرمهگ هاتۆته دهر و كهوتۆته دهست رووناكبير و حيزبى به روالهت شۆرشگير
 و ريكخراوى سياسى، خويندهوارى خهلكيش پهريه سهندوه و بيسر و هز و
 تيگهيشنتى كۆمهلاتنى گهل تارادهيهكى زۆر كۆرانى به ساردا هاتوه.

بهلام له گهل نهم كۆرانكاريه و له ناخرى سهدهى بيستهميشدا، مسهلهى كورد
 ديسان ههر له جهغزى گهمهى نيودهولهتاندانا ماوهتهوه و ههر وهك خۆى له
 چوارچيتوهى بهرزهوهندى سياسهتى زلهپزهاكاندا نهمبهرنهويه و دهستاودهستى
 پيدهكړى. ريههرايهتى حيزبهكان و روشنبيرانى سهردهميش نهپانتوانيوه رازى نهم
 مهتل و تهليسمه بدۆزنهوه و ههوسارى مسهلهى كورد له دهست داكيريكران
 بيتنهدهر و بيگرنه دهست خويان و بهپشت ئهستورى كۆمهلاتنى خهلكى كورد بهره
 و قوناخى سهركهوتن ههنگاو بيتن.

بۆ نهوى درۆزه به دهرپرينى زياترى نهم دهرد وداخه نهدين كه زۆر له نووسهر
 و رووناكبير و كهسايهتى نيشتهمانى و دلسۆزانى گهل زياتر و به پهروشته وه
 دهریان بریوه و دوویاتیان کردۆتهوه و نهكهيشتونهته ئاكاميش، دپينه سهرنهسلنى
 نهم مهبهسته كه وا لهسهرى داوم خۆى پيروه خهريك بگه و بهلكوو بتوانم چهند
 دپرتك له نووسراوانه زيادبگه كهتايستئا هاتووته سهركاغز و بلاوكراونه وه و
 هيچ دهرسيكشيان لى وهرنهگيراره. وهك له بهراييدا باسكراچ ههوجيتش نيه
 مرۆف بگهريتهوه بۆ باسى خهبات و راپهرينهكانى سهدهى ۱۸ و ۱۹ و
 نهجامهكانيان و وهك هكايهتيش بيانگيرتتهوه. بۆيه وام دانا له شهپى يهكهمى

دنیاگروه سه‌ریتی بی به سه‌رکاره سات و پرودا و مکاندا بتم و خق بگه یه‌نمه قوتناخی
نیتسای بزوتنه‌وهی کورد که فه‌رمانی که‌شتی یه‌که‌ی به ده‌ست حیزب و ریتبه‌رانی
ژیر و خوتنده‌وار و رووناک بیرمه‌وه له گیتزای خق خوری و خوقه زلزانی و گه‌ل
نه‌یستیدا دمخولیته‌وه و به‌ره و نوقم بوونی یه‌کجاری ده‌بن.

بق که‌یشتن به‌م نامانجه، واته شیکردنه‌وه و روونکردنه‌وهی به سه‌ره‌اته‌کان
به‌رله هم‌مو شت به‌لگه و دوکومینتی برواپیکراو پیویست بوون. نه‌وانه‌ش زیاترله
نه‌رشیفی و مزارم‌تخانه‌کانی ئیران و تورکیا و تنانه‌ت عیراقیشدا ده‌ست ده‌گون
که به داخه‌وه نووسه‌ری کورد که‌مترده‌ستی پیتیان راده‌گات. هر بقیه‌ش
توتیزینه‌وه‌کان ناتوانن روو داوه‌کان به راستی و بابته‌ی بخزیتنه به‌ر ده‌ستی
خوتنه‌رانی کورد.

به‌خوتشیبه‌وه له‌م دوایا نه‌ دا کتیبیکم ده‌ست که‌وت به‌ناوی (شوقوشی
کورد‌مه‌کانی‌تورکیا و تمسیری له سه‌ر پیوه‌ندی یه‌کانی ده‌روه‌ی ئیران) له
نووسینی ناغای «کاوه به‌یات». ناغای به‌یات که نووسه‌ر و لیکزله‌ریکی ناسراوی
ئیرانه، ده‌ستی که‌یومه‌ه‌لیک به‌لگه و نووسراوه‌ی بلآونه‌کراوه‌ی و مزارمه‌ی
ده‌روه‌ی ئیران و هیندیج به‌لگه و دوکومینتی نه‌وتق که تارووخانی ریژی می
پاشایه‌تی له ده‌فتی تایبه‌تی شای ئیراندا راکیراون و که‌س نه‌یتوانیوه ده‌ستیان
بگه‌یفتی. دواي شوقوشی که‌لانی ئیران سالی ۱۹۷۹ نه‌م به‌لگه و نووسراوانه بق
یه‌کی له بنیاده‌کانی نه‌رشیه‌ی کیشسوه‌ری گوژراونه‌وه. وه‌ک ناغای به‌یات
ده‌نووسی، نه‌م به‌لگانه‌ی له ۲۵۴ ده‌وسیبه‌دا دوزیومه‌وه و له بواری شارمه‌زابوونی
مه‌سه‌له‌کانی ئیران له سه‌رده‌می ره‌زاشادا گرنگی تایبه‌تیان هه‌یه.

پاش خوتندنه‌وه‌ی نه‌م کتیبه‌ه‌ گه‌یشتمه نه‌و به‌روایه که وه‌رگیزان و بلآوکرده‌وه‌ی
نه‌م به‌شانه‌ی که راسته و خق پیوه‌ندیان به مه‌سه‌له‌ی کورد‌مه‌ه‌یه و سیاسه‌تی
حکومه‌ته‌کانی ئیران و تورکیا و هه‌لویتست و سیاسه‌تی ده‌وله‌تانی نینگیز
وسوقیتی پیشوو سه‌بارمه‌ت به‌کیشه‌ی کورد دهر ده‌خن، بق‌خوتنه‌رانی کورد ره‌نگه
زۆرله‌وه به نرختروسود هینار تر بی تاباسیکی ره‌مه‌کی و بی به‌لگه و دوکومینت

و هك حكايهت به ناوى ميژوو بنووسرئ و بلاو بكرتتهوه و هك هيندئ له فرهكه سياسي كورد دهستان داوهتئ.

دهلئيم : (ئهم به شانئى كتيبكه). چونكه كهليك لاپه ره و شوئنى نهوتو له كتيبكه دا هاتون، پئومنديان به مسهله ي كوردهوه نيه و تهنياباسي پئومندي نيوان ئيران و توركيادهمكن و زؤرئش به كهلك و سهرنج راكئشن، به لام هينانيان بؤ نيؤ ئهم باسه دهبيته درئژ دا دهرئ و زياد بوونى لاپه ره و رهنكه بؤ خوئنهري كوردئش سوئكي ئه توئيان نهبيئ

له وهرگئران و ناماده كرئنى نووسراوهكاني ئاغاي كاوه بهيات دا، وهرگئير توشي هيندئ نووسراو و مبهستئ نهوتؤ دهبيئ كه دهربرئنى بيير و راي خؤي له سهران به پئويست دهزانئ، نهسانه له پراوئز دا جيكر اوونهوه به راشكاري دهلئيم كه نووسراوهكاني ئاغاي كاوه بهيات به نهسانهتيكي نهواو (ئازاد) كراون بهكوردئ (نهك وهرگئيران)، له بهر ئهوه ي نووسينهكه ي ئاغاي كاوه بهيات له راپهريئ شئخ سهعيدئ پيرانهوه دهست پئدمهكا، وايه باش زانرا بهر له وه ي بگهينه سهر وهرگئيراني نووسراوهكه ي ئاغاي بهيات، به كهلك وهر كرتن له نووسراوه و بؤچوونى هيندئ زانا و شارهزاي كورد و بيگانه، بهركوئليك له بزووئنهوه و راپهريئ كوردهكان دواي پهماني سئهر ههلبئنجين و پاشان بچينه سهر نووسراوهكه ي ئاغاي بهيات و به دواي ئهويشدا باسهكه مان به كوئيره ي توانا تا كوئايي شهري دووهه مئ دنيا گر درئژه پئدههين.

پهیمانی سیتفر و چاره نووسی کورد

رهنگه بتوانین بئژین که دواى شه‌ری به‌کمی دنیاگر، پهیمانی سیفرخالئیکی وهرچه‌رخانه له میژووی سیاسی و دتیلۆماسی نته‌وهی کورددا، به‌م ئیعتباره بق هه‌وه‌لچار مه‌سه‌له‌ی کورد وهک مه‌سه‌له‌ی نته‌وهیه‌کی هه‌بوو، به‌لام بقیه‌ش له مافی نته‌وايه‌تی دیته نیوکۆبوونه‌وه و کۆنفرانسی ده‌وله‌تان و ده‌بیته مه‌سه‌له‌یه‌کی نیونه‌توهی و باسی له سه‌رده‌کرئ و له چهند به‌ندی پهیمانی ناوبراودا جیتی ده‌کریتنه‌وه، به‌لام به داخوه هیچ ده‌ستکه‌وتیکی بۆکورد به دواوه نیه و هه‌رله وێوه مه‌سه‌له‌ی کورد ده‌بیته که‌مه‌ی ده‌وله‌تانی زله‌تیز و له چوارچێوه‌ی به‌رژه‌ومندی سیاسی و نابوری ئەم ده‌وله‌تانه‌دا دمخولیتنه‌وه و یاری پیده‌کریت.

له سه‌ر چۆنیه‌تی پیکهاتن و نامانج و نیوهرۆکی ئەم پهیمانه و به‌ره‌م و ئاکامی بۆکورد زۆرنووسراوه. رهنگه هیچ میژوو نووس و یاتووێهریکی کورد نه‌بی که هاتبیته سه‌رنووسینی گۆشه‌یه‌کی میژووی خهباتی گه‌لی کورد، ئاوهریکی وه‌سه‌ر پهیمانی سیتفر نه‌دابیتنه‌وه و به‌گوێهره‌ی بۆچوونی خۆی لئیکى نه‌دابیتنه‌وه و باسی نه‌کرد بئ. هه‌ر بۆیه له‌م نووسراوه‌یه‌دا هیچ شتیکى زیادى و تازه‌ی نه‌وتۆنايه‌ته به‌ر چار که خرابیته سه‌رنووسراوه‌ی نووسه‌رانی دیکه و وهک هیتندئ نووسراوه بئ به‌لگه و دۆکۆمینت کرا بیته حکایه‌ت. هه‌ر چۆنیک بئ هاتمه سه‌ر ئەو بره‌وايه بق

خالی نه بوونی شوینی پیمانی ناویراو له نیو باسه که ی ئیستادا، له بۆچوون و نووسراوه ی چاند نووسه ریکی کورد و بیگانه که لک و هرگرم به لکوو رووناکیه کی زیاتر بخرتته سه ر نیوهرۆک و مه به سه کانی پیمانی سیفر و بۆ چوونی هیتدی نووسه ری کورد که زیاتر له پتیوست بایه خی پیده ده ن..

دوکتور عبدالرحمانی قاسملو له باسی پیمانی سیفردا پاش هینانی به نده مانی (٦٢ و ٦٤ و ٦٤ ی پیمانی ناویراو دهنووسی):

«..... لیردها ئه و پرسیا ره دپته پیش که به ریتانیا و فه رانسه ئه و دوو ده ولته نیمه ریالیسته که سه رۆکایه تی پیمانی سیفریان ده کرد، چۆن به وه رازی بوون که کوردستانیکی خودموختار دابه زۆی، که له وانه بوو پاشان سه ره بخویش وهریگرۆی. ئایا به ریتانیا و فه رانسه وه ک به پروالته دهیانگوت، به راستیش دهیانویست که له ی کورد به پتی چاره ده بنده که ی پتیشنیاری ویلسون مافی دیاری کرنی چاره نووسی خۆی و ده هست بیتی؟»

نیازی راسته قینه ی ئه و دوو ده ولته ئه وه بوو که به رگری له بلایو بو نه وه ی شوژی مه زنی سو سیالیستی نوکتۆیر بکه ن. دهیانویست ده وله تیکی پاشکه م تووی ده ره به گایه تی دروست بکه ن، که تورکیا و رووسیای سو سیالیستی لیک جیا بکه نه وه و ببیته نوخته به کی ستراتیژی نژی یه کیتی سو قیتی له نیزی ک کانگاکانی نه وتی قه فغاز. له لایه کی تریشه وه نیمه ریالیسته کان له هاوکاری نیوان کورده کان و که مالیسته کان قۆی بوون، و به و نه خشه به دهیانویست نه نادۆلی رۆژه لات (بانی کوردستان) که خه لگه که ی پشتیوانی که مالیسته کان بوو، جیا بکه نه وه، و به و جو ره جیگایان پتی لیزبکه ن. به ریتانیا کان که دهستی بالایان له پیمانه که دا هه بوو، پتیان وابوو که نه که ده وله تیکی ئاوا دابه زۆی، راسته و خۆ له ژیر سه ره رهستی به ریتانیا دا ده بی. دیاره به ریتانیا دهیوست ویلایه تی مووسلیش له تورکیا جیا بکه ته وه و ببخاته ژیر ده سه لاتی خۆیه وه، به تابه تی که نه وتیشی لیدۆز ابۆوه. له راستیدا مه به ست له پیمانی سیفر بچر بچر کرنی نیمه پراتوری عوسمانی بوو، به جو رتک که ئه و ده ولته نه ی داده مه زۆی، راسته و خۆ یاناره راسته و

خۆ له ژێر دسه لاتى دهولهت ئيمپرياليستهكان دابن..... بهمجۆره پهيمانى سيفر نهونده زياتر كه بۆ يهكهمجار له پهيمانيكى ناونهتهوايهتى داباسى مافهكانى گهلى كورد كراوه، قازانچ و بايهخيكي بۆ كورد نهبوو، و گهلى كورد لهو پهيمانه كه ههر به مردووى له داىكبوو له وهزىاترى پێ نهبرا. (١)

گهندال نزان له نووسينيكي خويدا بهناوى (كوردمگان له ئيمپراتورى عوسمانى) دا له شىكردنهوهى پهيمانى سيفردا دهنووست:

..... پيش باسى سنورهكمانى ديارىكراو له ماده٦٢ و چۆنيهتى ئهم كوردستانهى كه دامهزرانى ئهوه له پهيمانى سيفردا پيش بينى كرابوو، وهبهرهتانهوهى ئهم نوكتهيه چىگاي سهرنجه كه چارهنووسى ويلايهتى مووسل له چارهنووسى كوردستان جياكرابووه. كاتى سهبارت به ويستى خهلك بۆ لكان به ولاتى كوردستان، اويزلهگه ل خهلك دهكرا كه ئهم كاره ئهنجام درابا. (واته ولاتهكوردستانهكه دامهزرابا. ك. ح)

ئهگه ر (ژۆر بهى خهلكى ئهم ناوچهيه) ويستبايان (لهتوركيا جيا بنهوه) كاتى دهياتوانى ئهوه كاربهگن، كه شوراي (كۆمهلى نهتهوهكان) زانيبايى كه (ليهاتووى سهر بهخوييان ههيه) ئهگينا داوا له بهريتانيا دهكرا كه سهر بهرشتى ئهم ناوچهيه وههستۆ بگرئ. بهلام سنورهكمانى ئهم ولاته گريمانى به — ژۆر له سهر زه مينهكانى كورد نشيني ههلكهوتو له رۆژناواى فرات، ناوچهكانى ورك: ئاديامان، مهلاتيه، ئهلبورستان، دارندهودورك، به دلخواز لهم ولاته جياكرايوونهوه. ريككهوتنى ددى ناوگوستى ١٩٢٠ له نيتوان بهريتانيا و فرانسه و ئيتاليا وى دادمانا كه ئهم ناوچانه به ههروهى قازانجى تايبهتى فرانسه، بلكيترين. مادهى ٢٧ (بهشى دووه، خالهكانى ٢٥٢) نهك ههر ناوچهيه (كورد داغ) جياى كورد و ئهم بهشه له دهشتى جزيره كه ئيستا بۆته بهشتيك له سوريا رهگه ل سورىاي ژير سهر بهرشتى فرانسه دهخست، بهلكوو شارمكاني كيليس و عهين تهب و برجك و ئورفه و مازدين و نسىبهين و جزيرهشى بهو خاكهوه دهلكاند. ئهم دوو ناوچه به كه راسته و خۆ ياله لارهرا دهبوونه بهشتيك له ناوچهيه ژير سهر بهرشتى فرانسه،

سێ یەکی خاکی کوردستانی عوسمانیان دەگرتەوه.....

گەوابوو ئەم (کوردستانە سەر بە خۆیە)ی که لەو پەیمانەدا پێش بینی کرابوو، لە راستیدا ولاتیک بوو که دووبەشی خاکی کەسێ لێ جیاکرا بۆوه، لە واته ناوچەیی بە پێژوو و لەوهرگای سوننەتی دیکەش وه لابنێتین لە کوردستانی ئێران — بۆ ئەم ولاتە سەر وکلکە هەلباچراو و ناتەواوه، چگە لە ناوچەیی هەژارەکان چیتەری نامینێتەوه. : خاریوت ، درسیم (تونجلی)، هەکاری و سیرت ، لە گەل دیار بەکەر وەک پیتەخت و ولایەتی مووسل وەک ناوهندی ئابووری ئەر — دیارە نەوتی ئەرۆی لە ژێر زیرهوانی بەریتانیادا دەبوو. ئەگەر بریارەکانی ئەر پەیمانە گەیشتباتە جێ، خاکی کوردستان بە پێنج بەش دابەش دەکرا : لە رۆژئاوا فەرانسە؛ لە باشمور سوریا؛ لە رۆژهەلات ئێران؛ لە باکور ئەرمنستان؛ کوردستانیکێ سەر بە خۆش لە ناوهند. بە سەر نچدانی ئەر مەبەستانە جیتگای سەر سوپمانە که بەر هیهک لە ناسیۆنالێستەکانی کورد پشتیان بەم پەیمانە ناداد وهریبه بەستوه و دەبەستن هەر وهما ئەرۆی وەک دان پێدانان بە مافی نەتەرۆی کورد لە مەیدانی نێونەتەرۆییدا نیشان دەدەن.

پەیمانی سیفر که مەبەستە کەسێ لە تکرێدن و دابەشکردنی ولاتەکانی بەر دەستی عوسمانی بوو، نەک هەر بۆ خەلکی تورک پەیمانیکێ نارهوا و سەر شۆڕانە بوو، بە لکۆو سووکایەتی بوو بە کەسێ کوردیش. دوا ی لە بەریهک بلابووونی نیمپراتوری عوسمانی، تەرۆی نەتەرۆکانی ژێر دەستی ئەر، توانیان هکۆمەتی سەر بە خۆی خۆیان دابەزێتین. تەتیا خەلکی کورد لەم قایدهیه بەدەر بوو. هۆی ئەم کارەش بە کشتی لێ نە هاتوو یی سیاسی و دواکەوتوو یی مێژوو یی پێبەرانی کورد بوو. لە ئەنجامدا کوردەکانی عوسمانی لە نێوانی سێ دەرۆتی تازه دامەزراو دا بەشکران: تورکیا، عێراق، و سوریا. (۲)

نوو سەری فەرانسەیی (کریمس کلچیرا) بێ ئەرۆی خۆی زۆر بە پەیمانی سیفر وه هیلاک بگا دەنووسی: «... لە کۆنفرانسی ئاشتی که ۱۸ ی ژانویهی ۱۹۱۹ لە پاریس بەسترا بەریتانیای گەر وه و فەرانسە سەبارت بە لە تکرێدن

ئىمپراتورى عوسمانى بەتوندى چەقەيان بوو؛ بى ئوھى گويى بدمەنە ويستى كوردەكان. لە كاتىكا ولاتى كوردەكان بوو قەرانسە و ئىنگلز كېشەيان لە سەردەكرد. كوردەكانىش كە دەموو قسە و بەياتنامەكانى پىرزىدېنت وىلسن يان لە باردى مافى ئەتەودەكان لە ديارى كردنى چارەنووسى خويان لە بەرگەردبوو، لە بوونى ئەمريكايەكانىش پشتىوانىكىيان ئەدېتەودە كە بە ھىواى بوون. ئەندامانى كومىسيونى ئەمريكايى بە نازى كومىسيونى لىكۆلىنەوھى (كىنگ گرېن) چۆرنە سوپە و قوستەنتىنە، بەلام ئاورپان دەسەر بەين النھرين و ئەناتۆلى ئەدا.

زەھىزەكان بۆگەيشتن بە پەيمانى سىفر (۱۱ى ناوكوستى ۱۹۲۰) ئەم كوتە كاغەزە ھىچە و ئەم مەلۇمەتە كە بە مردورىيە لە داىك بۆدە، سال و نىويك پىكەود چەنەيان لىدا، تازە ئوھ پەيمانىك تەبوو كە بتوانى مەسەلەى پۆژنە لات چارد سەرىكات. بەلام بە پرواى دەستەبەكى زۆر لە كوردان، ئەم پەيمانە ھەردەئىن ئىعتراڤە بە بوونى ئەوان لە لاىەن كۆمەلەى جىھانىبەوھ. پەيمانى سىفر كە دىمەنتىكى لە خودمۆختارى و سەربەخۆزى لە دۆزەودە بە كوردەكان نیشان دەدا، لە راستىدا رەك راکەياندى ئازدېوئەودى ژيانى تۆركىيا بە رېتەرايەتى مستەفاكەمال و لە داىكپۆنى ئىراق بۆر لە ژۆر حكرۆمەتى مەلىكە فەيسەل دا « (۳)

ئوكتۆر مارڤ ئەمەركول لە روانگەى ياساى نىو دەولە تانەوھ لە پەيمانى سىفر دەكۆلېتەرە و بە جوانى ھىز و حوكمى ئەم پەيمانە شى دەكانەود و دەنووستى: «... سەركەرتنى كەمالىبەگان لە شەردا بىرە ھۆى رەتگەردەودى پەيماننامەى سىفر، ئەو سەركەرتنەش بە ئاگرېسى مۆدان لە ۱۱/۱۰/۱۹۲۲ پىگەى خۆى داكوتا، كە لە نىوان تۆركىيالە لاىك و بەرىتانىا، نەرنسە و ئىتالىا لە لاىەكى تەرەو بەسترا. ياشترىش لە ۱۲/۱۰/۱۹۱۰ يۆنان ھاە پالىان. ئاگرېسى مۆدان دانپىداناننىكى ئازبەشى ولتاتنى ئازبەيمانە بە حكرۆمەتى ئەنقەرەدا، ئەمەش رەتگەردنەو دەبەكى ئاوبەش و تەواری سىفرە زەمىنە خۆشكردنە بۆكۆنفرانسى لۆزان...» (۴)

لۆك كىنان - یش لە كىتەبى كوردستان و كوردەكانى خۆيدا ئاوپىكى دەسەر پەيمانى سىفر داود و دەنووستى : «... پەيمانى ئاشتى كە لە شارى سىفر لە لاىەن

نۆڤتەئەراڤى ھاۋەپەيمانان و سولتانى وەسمانىدا واژۇ كرا، بىكەتتى كۆمىسىيۇنىكى پىشېنى دەمۇر كە دەپواپە كەلەپەك بۇ خۇمۇختارى ناۋچە كورد نىشېنەكانى رۇژ ھەلاتى قىرات و خۇاروۋى ئەرەنستان و سەرۋى سۇرىا و ناۋچە نىو چۇمان (بىن النهرين) نامادە بكا. دەۋلەتى قۇستەنتەنەبە لىتىنى دا بىرىارەكانى كۆمىسىيۇن بە جىبگەيىنى و ئەگەر ھاتو لە ماۋەى سالىكدا كوردەكان داۋاى دامەزانى دەۋلەتتىكى خۇمۇختارىان كورد و كۆمەلى نەتەۋانىش ئەۋانى بە شايانى نەو كاره زانى، رىگا بدا دەۋلەتتىكى خۇمۇختار دابەنزىت. بەلام ئۇ پەيمانە ھىندى بەند و بىرىارى تىدا بوون كە تۇركىيە دەمۇر كوردە كۆلۇنى ھىزە مەزەنەكانى نۇرۋىيى. نەتەۋە پەرىستەكانى تۇرك بە رىبەرايەتى مستەفا كەمال ئەم پەيمانەيان قەبۇل نەكرد كە نۆڤتەئەراڤى دەۋلەتى پۇشالى ئىستەمبۇل ئىمزاىان كورد بوو. شەرى سەر بەخۇمى تۇركىا دەستپىكرا و تۇركەكان سەر كەۋتەن. ھاۋەپەيمانەكان بە ناچارى پەيمانەكى بىكەيان واژۇ كورد كە بە پەيمانى لۇزان ناسراۋە و لەۋىدا نىتر ناۋى كوردان نەھاتە بەرباس،(۵)

لاۋازى و بىيىنگەمى پەيمانى سىفەر لەۋىدا خۇى دەنۋاند كە ئۇ پەيمانە لە گەل ھكۆۋەتى تىشكاۋ و بىدەسەلاتى سولتانى (خەلىفەى ئىسلام) ھاتبۇە سەر كاغەز و پىشۋانىكى پتەۋى نەبوو. جگە لەۋە ۋەفادارى كوردان بە ھكۆۋەتى ئىسلامىي وەسمانى و بە خەلافەت بەرچاۋى تىگەششەن و ئەقلى سىياسى رىبەرانى كوردى كرتبۇو. تۇركىش بۇ پاكىششەنى ھاۋكارى كوردان ھەۋلىكى زۇرپان دەدا و تارا دەپكىش لەم نەقەلەپەدا سەر كەۋتەن. ھەر ۋەك خۇا لىخۇشېۋو مامۇستا رەفلىق ھىلمى دەلتى : «...مستەفا كەمال ھەر ۋەكو لەناۋچەى شەرى سەر بەخۇمى ۋلاتا يارى بە كەلەمى نۇۋمەن نەكرد، لە مەيدانى سىياسەتىش قۋانى كە يارى بە ئەقلى كورد بكا. لە ھەلۇزاردىنى تازە مەبەۋسانا سى بەكى (ناىب) كەانى لە كورد ھەلۇزىرى و نەمانە لە (مەجلىسى كەۋەى مىللەت) دا لە نەقەرە تەمسىلى كوردىان نەكرد. نىتر چىيان ئۇىست؟ بەم سىياسەتە ژىرانەپە مستەفا كەمال كرومى بىرەۋە و بۇ ئۇ پۇژە كوردەكانى فرىۋدا و ژىرى كرتەۋە. ھەر بەم

سیاسه تمش بوو که توانی دواى شهوى کورد هکان له خوقى نزیک بخاته وه و له تهقلا بز کوردستان دوايان بخا و ساردیان کاته وه. دهوله ته سوئند خوره کانیشى له مهسه لهى کورد په شیمان کرده وه. (٦)

په یمانی ستفریج کورد هکان له راستیدا نه که هر داد په روه رانه نه بوو، به لکوو سوکایه تیش بوو به نامانجی نه وان ه... له ماده ٩٨ ی نه وه په یمانه دا که پیکه تینانی دهوله تی نه رهنستان پتشیینی دهکات (بهشی شه شه م : نه رهنستان) گوترا وه: «نه رهنستان و نیمزاکه رانی تری نه وه په یمانه قبول دهکن که سنووری نیوان نه رهنستان و تورکیا له ویلایه تی نه رابوزان، نه رزه روم، وان و بیتلیس بکوتته په ر داوه ری سر کوماری ولاته په کگرتوه کانی نه مریکا. نیمزا که رانی په یمان به رنوده دهین که هر بریاریکی سر کوماری ولاته په کگرتوه کانی نه مریکا له م باره وه پیدا و هر هنگاریکی که نار براو سه باره ت به دهست پتراهه یشتنی نه رهنستان به دریا و غه یرد نیزامیکردنی هر یکه له ناوچه کانی دراوسیی سنووره کانی ناو براو بسپتریت، تبولی بکن» به مجورد وه ک دهزاین پریریدینت ویلسون به ناشکرا له نه سلی مافی دیاریکردنی چاره نووس که خوقى رایگه یاند بوو، یاشگه ز بقوه. سر کوماری نه مریکا به مکاره بی نه وه ی پرستیک به خه لکی ناوچه کانی ناو براو بکرتی و یا پیکه اتووی په دهگزی خه لکی نه م ناوچانه دیاری بکرتن، سر زمینیکی زوری که زبیه ی دانیشتوانی کورد بوون - ناوچه کانی وه: موش، نه رهنجان، بنگول، بیتلیس، وان، ناگری، قهره کلپسا، نیگدر و نه رزه روم - وانه بهشی کرنکی کوردستانی تورکیای دا به نه رهنستان.

به م پتیه نه م ناومنده ی که به گوتره ی نه وه په یمانه دهوايه پتک بیت. مه له نه دیک دهبوو که دوو بهشی سر زمینه کانی لئ جیا کرا بقوه. نه وه له نه دیکه بریتی دهبوو له؛ ناوچه فه قیره کانی خارپوت، ده رسیم (تونجه لی) هه کاری و سیرت له که ل دیار به کمر ره ک ناومند و ویلایه تی سوسلیش وه ک ناوه ندی نابووری نه وه. سه وزه نه وتیه کانیش دیارده بیوونه هی به ریتانیا. فه رانسه ش سر په رشتی سوریا ی کرتبوو نه ستنی خق و به شتیکی جزیره شی بچریبوو. به مجوره کوردستان له نیوان

عیراق و تورکیا و سوریا و سوئیت دابشکرا... (۷)

رهنګه پتویست نه بئی زیاتر له وه له سرباسی په یمانی سیفر برۆین که له بهر لئی نه ماتووی و ناګوکی نیوان رتبه رانی کورد که تائیمرۆ بهردهوام به بالایان براره، هیچی بز کورد لئی وده مست نه هات و هر وک گوترا مسه له ی کورد بوویه گه می نیو دهولتانی زلهتیز و تائیتاش نه م گه میه هر بهردهوامه. به دوی په یمانی سیفر و دابشکردنی دوو باره ی کوردستان دا، مسه له ی کورد له نیو پاره و نه دی کونفرانس و کونگره ی نیو دهولتانی دمخرتته دهره وو وک مسه له ی کی نیو خو یی حکومتانی داگیرکه نه مجاره له نیوان نه واندا گه می پندمه کرئ و دهستی دهولتانی زلهتیزیش له پشتی پاره ی نه م سناریویه هر له کار دایه و به گویره ی بهر ژوهندی خو ی ه لیان ده سویتنی.

رأپهرینی شیخ مهحمودی حهفید

دوای پوجانهوهی بهند و بریارمکانی پهیمانی سئفر، بههقی پیکهپنانی پهیمانی نگرسی لۆزانوه، که ۲۴ی مانگی یولی سالی ۱۹۲۲ له تیوان دهولهتانی بهریتانیا و فرانسه وئیتالیا وژاپون و یونان و رومانی و تورکیا و... واژۆ دمکرتت، ئیتر مهسهلهی کورد و مافی کورد به جارئ دمخریته پشت گوئ. «... چونکه پهیمانی لۆزان که له دوای پهیمانی سئفر بهسترا شتیکی وای بۆ کورد تیا نهبوو، له خهلتاندنی کورد زیاتر به چند بهندیکی بووچ و جارتکی تر به هقی ئهوپهیمانهوه دهوری خویناوی کورد دهستی پیکردهوه» (۸)

باش نهوپهندهی به سهر کوردیان هئنا، له خوارووی کوردستان به رتیهرایهتی گهروه پیاوی کورد شیخ مهحمودی حهفید سهر ههلدانی کوردمکان بۆ دامهزانی دهولهتیکی کوردی دهست پیدهکا. رأپهرینی شیخ مهحمودی نهر به چند قۆناخی پر له ههراز ونشیودا تیدهپهئ. دهسکهوتی گهوره وهدهست دینئ، توشی نسکۆ و تیشکان دهبن، دمکهوئ و ههلهستیتهوه، بهلام له ئاخردا دمکهوئته نیوته له دوای حکومهتی شۆفینیسستی قیلاوی تورک و سیاسهتی بهند بازی و بی پهیمانی ئینگیز و رأپهرین توشی ههرس و تیشکان دیت. شیخ مهحمودی نهر له سههرتاوه به بن له بهر چاو گرتن و لیکدانهوهی سیاسهتی جیهسانی و ههلهسنگاندنی هیزمکانی ناوچه و نیوتهوهیی، به بی دهرشتنی ستراتیژی و به رتیه بردنی سیاسهتیکی ورد و دور بیاننه، زیاتر له سهر بناخی داب و نهریتی سیستمی عهشاییری، شۆرش دهست پیدمکات. له وهش سهیرتر پشت به یارمهتی

و یشتیوانی حکومتی تورک دبهستی که سەدان سال به ناوی (ئیسلام و خەلافەت) کوردیان کوشتو و چەوساندۆتەو. تەنانت پەرۆی شیخ مەحمود به تورک دەگاتە رادەیک به قەولی کریس کۆچیرا که له وەزارەتی دەرەوێ بەریقانیای وەر کۆتە... له گەل سەرەنگ عەلی شەفیق ناسرلو به نۆز دەمیر دەست به گۆڕینەوێ نامە دەگات و پیتی دەلی: « نامادەیه له پێگای نەرتەشی تورک دا گیان فیدا بگات و رادەگەییێتی که له جیاتی سەر به خۆیی نامادەیه خود موختاری ژێر سەر پەرشتی تورکیاش قبول بگات.»

له سەر راپەرین و خەبات و قارەمانەتی شیخ مەحمودی نەمر و بزافی رزگاریخواری کورد له خواری کوردستان، نووسەرانی خۆمالی و بیگانه زۆریان نووسیوه و بیرو پای جیاوازیان دەرپرێوه. له یادداشتەکانی ماموستا رفیق حلمی و ماموستا ئەحمەد تەقی و ماموستا ئەحمەد خواجە و هیتردا، رۆوداوەکانی نێو راپەرین و هەلوێستی سەرەک عەشیرەتانی کورد بەراتەبر راپەرین و پێوهندی شیخی نەمر به ئینگلیز و تورک و کارەساتی شەر و شکانی راپەرین به درێژی باسکراوه. ماموستا مەحمەد رەسول هاور له دوو بەرگی ۹۰۰ لاپەرەیدا سەر بردهی شیخ مەحمودی له بنەمالەوه تاناخرین پۆژەکانی ژبانی هیناوتە سەر کاغەز و زەحمەتیکی زۆری له گەل کیشاوه. به تیروانیی نووسراوەکان و لیکدانەوێ بابەتی، مۆرف دەگاتە ئەم قەناعەتە که هەمووی ئەو نووسەرانی زیاتر سەرنجیان داوتە سەر باری نازایەتی و قارەمانەتی شیخ مەحمود و ناکۆکی عەشیرەتان و سیاسەتی دوژمنکاری ئینگلیز سەبارەت به کورد. گەمتر ئاوپیان داوتەوێ سەر لیکۆلینەوێهێکی زانستی و بابەتی و لێنەتویی و کەم و کۆپی رێبەراییەتی بزوووتنەوێ و دەستپێشانکردنی هەلەکان. بەراستی ئەوێ توێژەرێکی ورد بین دەتوانی له نووسینی نووسەرانی کورد و بیگانه هەلیکرتنی و چۆنەتی رۆوداوەکانی ئەو زمان لیکبەتەوێ، پەنگە بگاتە ئەم ناکامە که بەداخوێ شیخ مەحمودی نەمر له توانایدا نەبوویی پاپۆری بزوووتنەوێ رزگاریخواری کورد له نێو لافاو و کێژاوی سیاسەتی رۆژ دا بەرە و رۆخی سەر گەوتن باژووی وله نوقم بوون

دەربازی بکات. یان بێژین بۆ مەبەستی نەتەواپەنتی خۆی زیارە لە هەل و مەرگی پیشهاتوو کەلک وەر بگرێ. کاتیکی دەولەتی ئینگلستان بۆ هەر مەبەست و ئامانجێک بوو بیت، لە گەل حکوومەتی دەستنیژی مەلیک فەیسەل لە بەیاننامەیەکی بە رەسمی و بە ئاشکرا دان بە ملقی رەوای کوردی عیراق دادەنێ وێنا لە گۆڕەمکان حکمات بۆ پێکھێنانی دەولەتی خۆد موختاری کورد لە چوار چێوێ، بھۆرەمکانی عیراقدا هەنگاو بنێ، شیخ مەحمودی نەمر لە جیاتی قەستەوێ ئەم دەرفەت و پێشوازی لەم هەنگاوە دەست بە کار بوون بۆ بە جیگەیانندی نیو مۆرۆکی ئەم بەیاننامە و پێکھێنانی دەولەتیکی خۆموختاری کوردی وەک یەکەم هەنگاو بەرەو سەر بەخۆی نەتەویی، بە نەز و پیلانی تورک و تورکخواری مەکانی دەور و بەری، ریکای شەر و دوزمناپەنتی لە گەل ئینگلیز دەکرتە بەر. ئەمەش دەقی بەیاننامە دەولەتی بەریتانیای حکوومەتی فەیسەلی عیراق سەبارەت بە مەسەلە کورد:

« ... دەولەتی ئالا حەزەمتی پاشای ئینگلستان و دەولەتی عیراق مافی ئەر کوردانە لە چوار چێوێ عیراقدا دەژین بۆ دامەزراندنی دەولەتیکی لە چوار چێوێ ئەم سنووراندە بە رەسمی دەناسن. هەر تک دەولەت هیوادارن دەستە جیاوازی کورد هەتا زیووترە لە بارە شکی ئەم دەولەتە و لە بارە ئەم سنوورە کە دەیانەوێ لە چوار چێوێ ئەر دا دەسەلات بە رتو بەرن، پێکەو ریک بکەن. ئەم دەستە و گۆڕیالە یێ وتو وێژ لە بارە پێوەندییەکانی ئابوری و سیاسی داھاتوی خۆیان لە گەل دەولەتی ئالا حەزەمتی پاشای ئینگلستان و دەولەتی عیراق نۆینەرائی بەرپرسی خۆیان دەنێن... » (A)

دیارە ناکرێ هەل و مەرگی ئەر زەمان و دواکەوتویی کۆمەلگای کوردەواری و سیستەمی دەرەبەگایەتی و تەنگزەوی نیو بزووتنەو لە بەر چاوە نەگیرێ. بەلام ئەرمانش هیچیان نابێ بێنە پاکانە کرین بۆ قان نەبوونی دام و دەزگای دەسەلاتی شیخ مەحمود لە مەیدانی سیاسەتدا و نفۆزی حکوومەتی تورک لە سەر شیخ و دەست و پێوەندی دەور و بەری و تەئسیریان لە سەر رووداوەکانی ئەر زەمان.

«... له گه ل نه و شدا که شیخ محمود له ږوی کار و باری دمو له تیه وه شماره زایه کی نهوتی پهیدا نه کرد بوو، هر چنده هیندی سوسی له تاقیرنه وهی حو کمدار په تیه که می وهر کرتبوو، ژماره بیکیش خوتنده وار و روشنبیر و نهمسر له دهوری کۆ ببوونه وه، به لوم نه وانه به می چمپانندن و سار گرتی نه و دمو له تهی نه ده کرد که شیخ محمود و هموشمان ناواتمان بوو. خواست و سیاسه تی دمو له تانیس له و ږوانه دا له گه ل کوردا نه بوو. نه وانهش که له و ږوانه دا له دهوری شیخ محمود کۆ ببوونه وه هر یه که یان له ناوازیک دمیانخوتند و دمار گیری ناپینی و په پومندی خه لکی ساویلکه یان په دسته وه بوو که م نه بوون و حسابیان بۆ دمار. بۆیه شیخ محمود نه می توانی به ناسانی له داوی نه وانه ږکار بیت. نیمش له داوی ماره یک بزمان دهر که وت له سیاسه تی ښنگیزدا نه وه نه بوو که حکومتی کوردی دابه زینت، بۆیه ززمان هیوامان به اوبو، یه که یه که له شیخ محمود دور که وتینه وه. راسته ښنگیز حکومتی بۆ کورود دروست نه کرد به لوم له گه ل نه و شدا نه گه ر ته لای ښنگیزه کان نه بویه تور که کان ویلایمی موصلیان دسته دموه و نیمه می کورد له خواروی کورستاندا نیسته له کوردمکانی تورکیامان خراپتر به سر دهات...» (۱۰)

خوالیخوشبوو رفیق حلمی که له سرده می بزوتنه وهی شیخ محمودی نمردا په کتی له روشنبیرانی چالاک و هه لکه وتوی سرده م و یه که له نیزیکانی شیخ بوه دهنوسی: «... شیخ محمود نازیبی و چاو نه ترسی و که مته رخه می خوشی هویه کی گرنه بوو که تووشی هه لای زوری بگا. له بهر نه وه نه مستیره ی به ختی زوو ږوی کرده کزی چونکه ږتو و شوینیک که له هه لوموانندی کار و باری عمشیری له ساری ږیشتبوو، بۆ ته ببیر و کار و باری حکومتی له یه که نه دهات. نه وانه می دمیانتوانی له حو کمدار نیزیک ببینه وه له و بابه تانه بوون: دست و پیومندی نغام و نه خوتنده وار، دمو ږوشی چاو برسی و داوی تالانکه وتوو، تو که ری خه نچه ر له پشت و عمشیری تفهنگ له شان. هر چنده له به غدا وه هه تاکو تورکیا هندی خوتنده واری باش و نیشتمانیه روه بوون و دمیانویست تی بکوشن و یارمه تی

حوکمدار بدن، به‌لام پیکه‌وتنی تا قمی دور و پشتی حوکمدار و تا قمی دووهم له خه‌نچار و دهمانچه دیوارکی دروست کرد بو. نه‌گه حوکمدار خۆی بیویستبایه ئه‌و دیواره‌ی دهروو‌خاند و له زابته‌کان و منوره‌مکان نیزیک ده‌گه‌وته‌وه. به‌لام و مگوو گوتمان نه ترسان له دوا رۆژ و نازایی خۆی له لایه‌ک و گرتیه‌کی نه‌فسی که به‌رانبار زابت و رۆشنبیر په‌م‌دای کرد بو له لایه‌کی تره‌وه به‌ر هه‌لستی نه‌وه بو که شاقیک له دیواری خه‌نچار و دهمانچه‌که هه‌لبدا بیروختنیت و پرو بکاته خوتنده‌واره باشه‌کان...» (١١)

بیجگه له بۆچوونی رۆشنبیرانی دور و به‌ری شیخ مه‌حمود، شیخ ره‌نوفی هه‌میانی که ماره‌یه‌ک له خزمه‌ت شیخ مه‌حمود بو له یاد داشته‌کانیدا ده‌نورسێ: «... له ماره‌یه‌دا ئه‌وه‌ی هاته ده‌ستم نه‌مه بو: ئه‌وه‌لن جه‌نابی شیخ مه‌حمود هه‌ر چهند له بواری پایه و که‌سایه‌تیه‌وه له که‌سانی بنه‌ماله‌ گرنگه‌کان و له بنه‌چه‌که‌یه‌کی بیروژ بو، نفوزی روحانی و ده‌سه‌لاتی شخه‌سی خۆی له پله و پایه‌ی تازه‌ی که‌متر نه‌بوو، به‌لام له گه‌ل هه‌تندێ سیاسه‌تی رۆژ شاره‌زایی نه‌بوو، ئه‌وانه‌ی له دوری گز بیوونه‌وه سێ تیب بوون. ده‌سته‌ی یه‌که‌م ئه‌و سه‌ید و شێخانه بوون که ده‌یانویست له هه‌لکه‌وتی بنه‌ماله‌یی به‌رزنجی که‌لک وه‌ر بگرن. ده‌سته‌ی دووهم هه‌تندێ خه‌لک بوون که نانیان به‌ نرخێ رۆژ ده‌خوارد. ئیستا که ده‌یانبینی ته‌شکیلاتیک هه‌یه به‌ زمانلوسی چوو بوونه‌ ناوی تا له‌م سفره‌ ره‌نگینه‌ جێژ وه‌ر بگرن و ده‌ستیان به‌ شتی رابگا. ده‌سته‌ی سێهه‌م هه‌تندێ ئه‌فسه‌ری عوسمانی بوون که سه‌رنجی شێخیان راکه‌تیشا بوو تا له‌ ئینگلیزه‌کانی جیا بکه‌نه‌وه و پالی پێ به‌ عوسمانیه‌وه بدن. ده‌سته‌ی دوایی هه‌میشه ده‌یانویست له رتگای دینه‌وه سه‌رنجی شیخ بۆ لای خۆیان رابگه‌نستن. چونکه له گه‌ل ئه‌وه‌ش که شیخ مه‌حمود مرۆقتیکی نازا و به‌ ده‌سه‌لات بوو، هۆگری نایینی و به‌لگوو ده‌مار گیریی زۆریشی هه‌بوو. زووش ده‌که‌وته ژیر ته‌سه‌یرمه‌وه. له بیرمه رۆژیک ئه‌فسه‌رێکی ئینگلیزی هاته لای ئه‌و خوا لیخۆشبووه، تو‌له سه‌گکیکی پێبوو. دوا رۆشته‌نی یه‌ک له کار به‌ ده‌ستانی حکومه‌تی گوردستان ده‌ستیکرد به‌ ره‌خنه‌ و گرتی: ئیتر په‌نایه‌ک بۆ مؤسلمانان

نهماوه. خوا زووتر نيمه لهو به لايه پرزگار بکا. جتي داختکی زوره که نينگليزي به
 بي شهوي گوتی بداته پايه و مسلهکی حزرمتي مهليک که نهوهی کاک نهحمدهی
 رحمهتي و له نولادی راستهوخوی حزرمتي رهسوله د.خ له گه لسهگ دیتته
 دیداری و کرنگی پینادات. هر چنده نيره تهکیهی کاک نهحمدهی رحمهتیه و
 سهگ له دینی نيمه دا گلاره، نه هیناویهتی. نه گهر دهیانهوی تاوا سر بهخوی و
 خودموختاریمان بدهنی، قهت نامانهوی. چونکه دووسبهی گزشتی بهرازیشمان
 دهرخوارد دهمن و باشان ده لین له جياتی مهککه بچن بق بهیتولمقدمس. که وابو
 نیسلام چیلتهات و دین چوه کوتندهری؟ قسهکانی نهی کابراهی وها کاری کرده
 سر شیخ که دستبهجی نه مری کرد نامهیکیان بق حاکمی سیاسی نووسی که
 فلان مضموری نیوه بی له بهر چاو گرتنی دابی نایینی به سهگوه هاتوته لای من،
 خیرا له سولهیمانی وهدری بنین و به گشت مضمورمهکانی خوشتان پابگهیتن،
 کاتی دینه لای من به پیچهوانهی دینی پاکی نیسلام نه بزورنوه و هستی
 موسلمانان بریندار نهگن. شیخ رهئوف له سر باسهگهی دهروا و دنووسی:
 نینگلیزمکان به سهرنجدانی پایهی معنهوی شیخ محمود کارو باریان بهو
 نهمسپارد وعوسمانیهکانیان بی له ناوچه دهر کرد و حکومتی کوردی عراقیان
 پیکهیتنا. خویشیان به ناوی مضموری سیاسی و کونسول و پراوژکار تهشکیلاتی
 خویشان دامهزاند. لهولاشوه هر وک باسکرا پیاموکانی عوسمانی له یتگی
 نایینیوه شیخیان بق دوزمنایهتی نینگلیزهکان هان دها. له بیرمه جارتیکیان
 دهستهیهک کق بیوونوه و سهبارت به هالکردنی نالای نینگلیز له سولهیمانی
 نیعتیپرازیان دمکرد. شیخیان توره کردبوو. کاتی وهزور که وتم دیم شیخ
 نارحمته، خیرا نه مری بهمن کرد که بچه کن مضموری سیاسی نینگلیز و داوی
 لیکم نالای نینگلیز له سر بان بینتته خوار. کونسولی نینگلیز به نارحمته
 گوتی: زور باشه. خوتان برن بیهیننه خواری. گوتم: من چون دمتوانم نالای
 نینگلیز دابگرم. باستره خوت هم کاره بکهی. ناوبراو به نارحمته چوو نالاکهی
 داگرت وگوتی به شیخ محمود بیژه: به هینانه خواری هم نالایه، حکومتهکهی

نه‌ویش دیته خواری. خودموختاری یا سه‌به‌خویی کورد شه‌وهم به گیران و نه‌سیر بوونی شیخ مه‌حمود کۆتایی پیتهاات لیره نه‌شتی بیژین: جوان شه‌به‌قی دا، به‌لام ده‌ولت به په‌له بوو. به‌ره‌می نم کاره نه‌وه بوو که ئینگلیز به ناواتی خزی گه‌یشت و سه‌به‌خویی کوردانیش به‌ناو داچوو و له‌بیر کرا. (۱۲)

به ورد بوونوه له م بق چونانه و سه‌یر کردنی رووداو مکانی نه‌و زمان. مرۆف ده‌گانه نه‌م نه‌تیجه‌یه که شیخی نه‌مرله داخی بقیه‌وایی ئینگلیز وه ژیر ته‌سیری تورکخووانی ده‌ور و به‌ری و هه‌ستی یاکی نایینیدا، که‌وتۆته نیو پیلان و داوی حکوومه‌تی بیده‌سه‌لات و خۆ نه‌گرتووی تورک و دوژمنایه‌تی ئینگلیز و پاک کردنه‌وی کوردستانی له (تۆزی کفر)، پتی باستر بوه له ریکه‌وتن له گه‌ل ئینگلیز و خۆ پاراستن له داو و که‌له‌کی حکوومه‌تی تورک و تورکخووان مکان. وهک له‌م پارچه شیعه‌دا ده‌فه‌رموئ:

ه بارها بر لشکر بد خواه کافر تاختم

- جای استحکام ایشان منزل خود ساختم

در ره دین پروری هم مال و هم جان باختم

- صد هزاران نوجوانرا زیر خاک انداختم

تاز کردستان غبار کفر از ان برداشتیم

شیخی نه‌مر له کورد مکانیش نا رازییه و داخی دل دهر ده‌یری و هه‌ر له‌م پامچه

شیعه‌رسا ده‌فه‌رموئ:

من که اولادی حسینم این میبیت عار نیست

کار با مولا بود، باز مره ی کوفار نیست

داخی دل از کورد باشد، بیم ازان غدار نیست

حسره‌تا فه‌ردی چرا از قوم ما بیدار نیست

ماکه این زحمت برای حف قوران داشتیم.

دیاره نه‌وه به‌و مانایه نیه که پیمان وابتی ئینگلیز مکان له سیاسه‌ت و به‌رنامه‌ی

دابوو بیت که سه‌ر به خۆیی بدا به کوردستان. نه‌ک هه‌ر نه‌وه به‌لکوو پراو پر به

ناو و نیشانی شام نووسراوهیه: «... کورد له گه‌می.....» له گه‌ل دهولته‌تی ئیرانی شی پێوهندی ده‌گرن و دنیای ده‌که‌ن که‌رتگا ناده‌ن (عیراق بیه‌تته ناوه‌ندی پیلانی ناسیۆنالیسته کورده‌که‌ن بق پیکه‌یتانی ئا‌واوه له نیو کورده‌که‌نی خاکی دهولته‌تانی دراوسی). سه‌هرتیکی دوو راپۆرتی بالیۆزی به‌ریتانیا له تاران و کومیسۆنی به‌رزنی به‌ریتانیا له عیراق بکه‌ین، سیاسه‌ت و هه‌لو‌تستی دوو حکومه‌تی ئیران و ئینگلیزمان سه‌باره‌ت به‌ مه‌سه‌له‌ی کورد باشتر بق روون ده‌یه‌تته‌وه

«... بالیۆزی به‌ریتانیا له تاران بق کومیسۆنه‌ری به‌رزنی به‌ریتانیا له عیراق، ٢٧ی خا‌که‌ لی‌وه‌ی ١٣٠٩ ، سر‌آر کلایق، بق سر‌اف هم‌فریز، تاران ١٦ی ئه‌بریلی ١٩٣٠.

ئا‌غای به‌ریز! له دانیشتنه‌تیکدا که‌ دو‌یتنی له گه‌ل وه‌زیری ده‌ربارم هه‌بوو، هه‌زرتی شه‌رف ته‌واو نی‌گه‌رانی شو مه‌سه‌له‌یه‌ بوو که‌ ناوی ده‌ناه بزوتنه‌وه‌ی کوردان « ناو براو گو‌تی: مه‌سه‌له‌ی کورده‌ستانی به‌گه‌رتوو وه‌ک مه‌سه‌له‌ی ئه‌رمه‌نه‌ستانی سه‌ر به‌خ‌س‌سه‌ر له‌ نو‌ی بۆته‌ جی‌گای وتووێژ. به‌ بروای شو کورده‌که‌نی ئیران له‌م بزوتنه‌وه‌یه‌ به‌ دو‌ورن. به‌لام هه‌لو‌تستی تو‌رکیا سه‌باره‌ت به‌ خه‌لکی کورد هه‌میشه‌ بۆته‌ ه‌زی نی‌گه‌رانی دهولته‌تی ئیران. ئیستا ده‌لێن دهولته‌تیکی به‌ رواله‌ت کوردی له‌ ده‌ورو به‌ری ئارارات دامه‌زراوه‌ و ته‌نانه‌ت وه‌زیرتی ده‌رمو‌شی هه‌یه‌... هه‌ر له‌و کاته‌شدا شو بیستبووی که‌ کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزی له‌ عیراق له‌ گه‌ل بزوتنه‌وه‌ی کورده‌ستانی سه‌ر به‌خ‌س‌ جۆره‌ هاو‌ دلێکیان هه‌یه‌ و له‌ گه‌ل شیخ مه‌حمود پێوه‌ندیشیان گرتوه‌. ناو براو گو‌تی: سو‌یاس ده‌کا نه‌که‌ر به‌توانم له‌م باره‌وه‌ خه‌به‌ریک له‌ به‌غدا وه‌ر بگرم...» (١٣)

کومیسۆنه‌ری به‌رزنی به‌ریتانیا له‌ عیراق له‌ وه‌لامی راپۆرتی بالیۆزی به‌ریتانیا له‌ تاران ب‌ژی ده‌نووسی:

«... سر‌اف، هم‌فریز بق سر‌آر کلایق، له‌ ری‌گای ئیناره‌ی موسته‌عه‌راهه‌وه‌، ١٧ی مای، به‌غدا، ٢٩ی ئاو‌ریلی ١٩٣٠.

ئا‌غای به‌ریز! شانازیم هه‌یه‌ به‌ نامه‌ی ژماره‌ ٥٧ رێکه‌وتی ١٦ی ئاو‌ریلی ١٩٣٠

که منت له وتو ویتۆک سهبارته به ناسیۆنالیستهکانی کورد له گه‌ل‌ه‌زه‌رتی
ئه‌شه‌رف و‌ه‌زیری ده‌ربار و نیگه‌رانی نه‌و له ه‌او د‌لی کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزی
عیراق له گه‌ل بزوتنه‌وه‌ی سه‌ر به‌خۆی کوردستان ناگادار کردوه.

۲- ده‌سپێرم نه‌گه‌ر ه‌زه‌رتی ئه‌شه‌رف (مه‌سه‌ست ته‌یمورناش-ه‌ و‌ه‌زیری
ده‌رباری ره‌زا‌شا بوه. که ح. چارێکی دیکه باسی نهم مه‌سه‌له‌یه بکاته‌وه، تۆ
ده‌توانی وه‌بیری بخه‌یه‌وه که له نه‌نجامی راسپاردمه‌کانی شو‌رای کۆمه‌لی نه‌ته‌وه‌مان
کاتی به‌ریاردان له باره‌ی کێشه‌ی موس‌ل له گه‌ل تو‌رکیا، ده‌وله‌تی ئالاه‌زه‌رتی)
پاشای به‌ریتانیا) نه‌رک‌دار بوه به هیندۆ زنده‌یی تایبه‌تی بۆ کورده‌کانی عیراق.
وه‌ک که‌لک وه‌ر کرتنی ره‌سمی له زمانه‌که‌یان قبول بکات. له به‌ر نه‌وه سروشته‌ی که
کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانیا له عیراق نه‌رکه‌که‌یان به شتیه‌یه‌کی پێویست به
چێگه‌پێن.

۳- ه‌ر وه‌ک ناگاداران کاربه‌ده‌ستانی به‌ریتانیا له عیراق، له وانه دو‌که‌سیان
که به‌ر له من له وێ بوون، نه‌گ ه‌ر بیری خودموختاری کوردکه له نێو هیندۆ
ناسیۆنالیسته هه‌له‌شه‌کانی کورد به‌وه‌ی هه‌یه، پال پشت ناکن، به‌لکو به تایبه‌ت
تیکۆشاون که رێگا نه‌ده‌ن عیراق بپه‌ینه ناوه‌ندی پلانی ناسیۆنالیسته کورده‌مان بۆ
په‌که‌په‌نایی نا‌زاه‌وه و گه‌یره شتیه‌تی له نێو کورده‌کانی خاکی ده‌وله‌تانی دراوسێدا
..... (۱۳)

رفیق حلمی له‌م باره‌وه ده‌نووسی: «... ده‌سته‌ی نیشتمانه‌په‌روه‌ر و
خوێنده‌واره‌کان (به‌ته‌عبیری نه‌و رۆژه‌منه‌وه‌رمان) له راست بێ قه‌راری ئینگلیز و
په‌و پاگنده‌ی تو‌رکیا له چاوه‌رێکرنی هه‌ل به‌و لاره‌ هه‌یجان بۆ نه‌مابۆوه. نۆزده‌میر
له کورد بیه‌وه (شیخ الاسلام) وای برد بوه می‌شکی زۆربه‌ی عه‌شایر و خه‌لقی
دیهات‌ه‌وه که کوردستان ماده‌یه‌کی ژه‌هراویه به ده‌س ئینگلیزه‌وه بۆ ناکوژی به‌ر
پاک‌کردن خراوته سه‌ر زمانی موس‌لمانه سافیلکه‌گانه‌وه. کورد و تو‌رک برای
په‌کترن، دین و ناپین و قبیله و باوه‌ریان به قورئان به‌کی خستون. سه‌له‌های سال
له ژێر یه‌ک ئالا بیکه‌وه و له خاکی ئهم ولاته‌دا ژیاون و خاوه‌نی می‌ژووێکی ه‌ا

سیر ئومیه شتیخ محمود له کاتیکا ویستویه دست له ئینگلیز بهر بیاو به لای تورک دا بی، که تجرویهی پهیمانی سیفر و لقزانی له بهر دست دا بوه. تورک نه دهم نه دهمه لاتیکسی ابوه که کورد بتوانی پستی پتی بیهستی و نه جیکای بهرواش بوه. ئینگلیز هکان هار له سهر دهمی شهردا زۆر جار له پتگی دهزگای تهبلغات و پرویاگاندهی خۆیانوه داوایان له کورد کردوه که فریوی تورکان نهخۆن و بق وهدمست هینانی ماف و پیکهینانی دهولهتیکی کوردی و نازادی کوردستان دزی تورک پال وهننگلیز بهدن. ... ئینگلیز هکان شتیخ مهحمودی بهرنجی پتکخوری بزووتهوهی سهر بهخۆی دواي شهريان له ئاوارگی هیندستانهوه هینایهوه سولهیمانی و کردیان به حاکم بهر مهیسته که پتشی تیخزانی تورکهکان بگری له مهلبهندی موسلدا. بهلام له جیاتی نهوه شتیخ مهحمود سهر له نوئی خهباتی چهکداری دزی ئینگلیزهکان هه لگیرساندهوه. لهو خهباته دا سولهیمانی چند جار دهستاو دهستی کرد. ئاخهرگی سالی ۱۹۲۷ شتیخ مهحمود له بهرانبهر پهلاماری بی وستاتی هیزی ههوايي دا خۆی نهگرت وناچار بهیاری دا بچیتته ئیران. بایا عالی کوری وهک بارمه له بهغدا مایهوه. لهکه ل نووسینی پهیمانی موسل، ئیتر کوردستان له نیوان چوار دهولهتی تورک و عیراق و سوریا و فارس دابهشکرا. سه رکوتکردنی کوردهکان ده میکیش نهوستینرا و کوردهکانی پال پتومنا بق قوناخی تازهی خهبات. مهلیک مهحمود نوینهری خۆی نارده لای شتیخ نهحمه بارزانی رتبهی عمشیرهتیکی بههیزی کورد که پتکهوه سهر له نوئی خهبات دهست پتبهگه نهوه. ئهرتمش و پولیسی دهولهتی له بهرانبهر دهستهی پارتیزانی خاوهن نهزمون و نه خلاق و ترادیسیونی لیها تووی شه چ سهر کهوتنیان وهدمست نههینا. حکومهتی بهغدا پهناي برده بهر نارذنی لهشکر به پشتیوانی هیزی ههوايي ئینگلیز. میتۆدی یارمهتی فرۆکهکانی ئینگلیز که گوند مکانیان بۆمباران دهکرد، ئاخهرگی بهر بهر مهکانی کوردانیان تیک شکاند. ۲۴ جۆ زهر دانی ۱۹۲۲ شتیخ نهحمه دی بارزانی رووی کرده تورکیا

ویزوتنه‌وهی رزگار یخوازی کورد که‌ونه وئستانی کاتی. به‌لام وهک میرسکی (Mirsi) میژوو نووسی روس دهنوسی: درێژی چهند سالی راپهرینی به‌رده‌وامی شیخ محمود و شیخ نه‌حمده‌ی بارزانی، بۆمباران و کوشتار بوو به هژی لواز بوونی میللت وله به‌ینچون وئاواره بوونی باشتترین و چالاکترین رۆله‌کانی کورد وه‌وتانی نابوری ته‌واوی مه‌لبه‌ندمه‌که» (١٦)

له‌ کۆتایی ئەم باسه‌دا بی جی نابی که بق چوونی خوا لیخۆشبوو ماموستا ره‌فیق حیلمی ب‌خه‌مه به‌ر چاری خوێنه‌رانی کورد. ناو براو له به‌رگی سێیه‌می یاد داشته‌کانیدا ده‌لی: «..... مه‌سه‌له‌ی کورد و سه‌ر به‌خۆی کوردستان هه‌ر له‌ رووی سستی و فره‌و فیلی ئینگلیزه‌وه به‌نه‌نجام نه‌گه‌یشت. له‌ مه‌دا کورده‌کان خۆشیان به‌شداری و نه‌توانم بلیم که تانوتی که‌ورمه‌تر نه‌بی له‌ کورده‌کان خۆیان بگیرێ، چونکه‌ جارێ کۆمه‌له‌ سیاسییه‌کانی کورد که ناوچه‌یان له‌ نه‌سته‌میوول بوو، له‌ کهل نه‌مه‌شدا که نه‌ندامه‌ ناو‌دارمکانی خه‌لکی سوله‌یسانی بوون، نه‌ومیان به‌ بیرا نه‌ هاتبوو که به‌ ناری کۆمه‌له‌کانه‌وه نه‌مانه‌ بنێرنه‌ سوله‌یسانی بق یارمه‌تیدانی شیخ محمود و ریکخستنی کار و باری نه‌و حکومه‌ته‌ کورده‌ که به‌راست و درق هاتبوه ناو. له‌ کاتیگا که نه‌چوونه‌ ناسیای بچوک و ویلایه‌ته‌کانی خۆر هه‌لاتی تورکیاوه‌ له‌ نێو کورده‌کانی نه‌و ناوه‌دا ته‌قلای بی سویدی کوردایه‌تیان نه‌دا و بق بلوو کردنه‌وه‌ی بییری دامه‌زرانی کوردستان تی نه‌کۆشان و خۆیان نه‌خسته‌ دهر و پرویان نه‌ نه‌کرده‌ سوله‌یسانی و هه‌ولی نه‌ومیان نه‌ نه‌دا که له‌ شیخ محمود که‌لک وه‌ر بگرن و حکومه‌ته‌که‌ی له‌ ده‌ستکاری نا راست و نه‌فامه‌گان بیاریزن، بناغه‌ی به‌ هیز بگن تا نه‌ پوختی و بژی. به‌ کورتی له‌م لایه‌نه‌وه هه‌لیکی به‌کجار هه‌لکه‌وتووێ که‌ورمه‌یان له‌ کیس دا و که‌لکیان وه‌ر نه‌کرت له‌وه‌ که له‌ کوردستانی عیراقدا ساوه‌یه‌کی هه‌ره‌ گه‌ره به‌ ده‌سته‌وه بوو ته‌قلای تیا بدری بق مه‌سه‌له‌ی کورد.

نه‌وانه‌ش که له‌ تورکیا بوون و به‌ تاییه‌ت سه‌رۆک عمشیرمه‌کان و ناو‌دارمکان، وه‌کسوله‌ موخته‌مه‌ری- نه‌رزه‌رقم‌دا بینرا بوو، به‌ چه‌شنی تورکه‌ نیشتمانپه‌روه‌رمکان و به‌لگوو له‌ وان زیاتر و به‌ راسته‌تر، پشته‌ی- مسته‌فا که‌مال-

یان گرتبوو، وه بریاریان دابوو به شه‌پری (خۆ...؟) واته شه‌پری رزگاری - ولاتی شه‌ریکایه‌تی کورد و تورک - واته: شه‌پری نیستقلال! ئه‌و شه‌ره که نه‌نجامه‌کی - داخه‌که‌م - مه‌حکمه‌ی نیستقلالی لێ په‌یدا بوو که لاهه‌کان و که‌وره ناوادره‌مکانی کوردی به‌ کۆمه‌ل ئه‌خه‌نگان و ئه‌مان به‌ نیشانی تفه‌نگ و شه‌ست تیره‌وه، نه‌گه‌ر به‌هاتایه وه پێش سه‌ر که‌وتنی - مسته‌فا که‌مال - کۆمه‌له‌ سیاسییه‌کانی کورد، دوور بینیان بکردایه و، هه‌ندێ له‌ هه‌ندامه‌ وریاکانی خۆیان بناردایه‌ته‌ لای - شیخ مه‌حمود - به‌ پێی به‌رنامه‌یه‌کی سیاسی و قه‌ومی بزوتنه‌مه‌کانی کورد له‌ عیراق و تورکیا، یه‌ک بخرایه‌و، پێکه‌وه له‌ سه‌ر ئه‌و به‌رنامه‌یه‌ برۆش‌تایه، زۆر جێگای باوه‌ر بوو که مه‌سه‌له‌ی کورد را‌نگێکی تری وه‌ر بگرته‌یه. نه‌جمی شیخ مه‌حمودی - پێش به‌م جۆره نه‌ ئه‌بوو که چاومان پێکه‌وت...

به‌مجۆره ده‌بینن را‌په‌ڕینی گه‌لی کورد له‌ خوارووی کوردستان به‌ رێبه‌رایه‌تی شیخ مه‌حمودی نه‌مر ده‌بیته‌ قوربانیی سیاسی کال و کرجی رێبه‌رایه‌تی و له‌ نێو که‌مه‌ی حکومه‌تانی تورک و ئینگلیزه‌دا توشی نسکۆ و شکان دیت و بز ماوه‌یه‌کی زۆر بزوتنه‌وه‌ی چه‌کداریی کورد له‌م به‌شیه‌ نیشتمان ده‌هه‌ستێ، تیکۆشانی سیاسی به‌ شێوه‌ی سه‌ره‌له‌دانی کۆمه‌ل و پێکخراو و حیزبی سیاسی جۆراوجۆر ده‌ستپێده‌کرتیه‌وه و درژیه‌ی پێده‌درێ.

راپه‌رینی سما‌یلاغای شکاک (سمکۆ)

پاست له‌سه‌ر و به‌نده‌دا که خوارووی کوردستان له ژێر رێبه‌راپه‌تی شیخ مه‌حمودی حه‌فید دا بۆ وه‌ده‌ست هه‌ینانی سه‌ریه‌خۆیی و ده‌سه‌لاتی نه‌ته‌وه‌یی له تیکۆشاندا بوو، له رۆژه‌لاتی کوردستانیش سما‌یلاغای شکاک ناسراو به (سمکۆ) له شپه‌رمیی و بیده‌سه‌لاتی حکومه‌تی ناوه‌ندی تاران که‌لک وهر ده‌گری له ناوچه‌ی سه‌لماس راپه‌رینیکی نه‌ته‌وه‌یی هه‌لده‌گیرسێنێ. له ماوه‌یه‌کی کورت دامه‌لبه‌ندی ورمی و سنډوس و شنۆ و لاجان و مه‌لبه‌ندی موکریان، مه‌هاباد و بۆکان و سه‌قز له هه‌یز و ده‌سه‌لاتی حکومه‌تی تاران پاک ده‌کاته‌وه و ده‌سه‌لاتی خۆی ده‌سه‌پێنێ. ئیداره و دام و ده‌زگای کوردی له‌م ناوچه‌دا ده‌مه‌زێنێ و له ورمی رۆژنامه‌ی (کورد)وه‌ک ئۆرگانی ده‌سه‌لاتی راپه‌رین دهرده‌گا. له سه‌ر راپه‌رینی سمکۆی شکاک و کرده‌وه و سیاسه‌ت و پێوه‌ندییه‌کانی به‌ ده‌وله‌تانی روس و تورک و ئینگلیز بابه‌تی زۆر نووسراون و بیه‌ر و رای جیاواز دهربراون. نووسه‌ری نه‌م دێرانه‌ خۆی له به‌رگی یه‌که‌می پێداچوونه‌وه‌دا (١٩٩٦) به‌شیکێ کتێبه‌که‌ی بۆ باس و لیکۆلینه‌وه‌ی راپه‌رینی سمکۆی شکاک نه‌رخانه‌کردوه. ماموستا محهمه‌د ره‌سول هاواریش له کتێبیکێ ٧٠٠ لاپه‌رهبه‌دا به‌ گوێره‌ی به‌لگه و دۆکۆمێنتی به‌ نرخ و باوه‌ر بیکراو هه‌ندێ لایه‌نی راپه‌رین و ناامانج و سیاسه‌ت و پێوه‌ندییه‌کانی سمکۆی شیکردۆته‌وه و بابه‌تیکێ خه‌ست و به‌ چێژی خه‌ستۆته به‌ر ده‌ستی خۆته‌ری کورد.

مه‌بهست له نووسیتنی ئەم چەند دێره وەرە دانەوهی رووداوێکی پاپەڕینی سمکۆ نیە. مه‌بهستی سەرەکی ئەم نووسینە ئەوەیە کە بە گوێزەوی توانا ئەوه روون بکێتەوه کە هه‌موو بزووته‌وه و سەرهلدان و خه‌باتی رزگاریخواری نەتەوهی کورد بوونه‌ته که‌مه‌ی نێو ده‌وله‌تانی نیستعماری و حکومه‌تانی داکیر که‌ری کوردستان.

تا ئەوکاتە‌ی کە ئینگلیزمەکان په‌یمانی سەرشق‌په‌یمان به‌ وثوق الدوله ئیمرزا نه‌کردوه، تا ئەو کاتە‌ی رهاخانی میر په‌نجیان وه‌ک نۆکه‌ریکی گوی له‌مست له ئێران نه‌کردۆته ده‌سه‌لاتدار، تا ئەو کاتە‌ی ویستووایه‌ تورک به‌ سمکۆ بترسێن و نۆزده‌میری پێ له‌ ره‌واندن وهدر بنێن، له‌ رێگای باب‌ه‌کری سه‌لیماغاوه‌ پێوه‌ندیان پێوه‌ گرتوه، چاک و خۆشیان له‌ گه‌ل کردوه و له‌ سیاسه‌تی خۆیاندا بۆ کە‌لک لێ وەرگرتن هه‌سایه‌یان بۆ کردوه. به‌لام پاش ئەوه‌ی له‌ رێگای هه‌تانی رهاخانی میر په‌نجوه‌ سیاسه‌ت و ده‌سه‌لاتی خۆیان به‌ سەر ئێراندا ده‌سه‌پێن. پاش ئەوه‌ی به‌ره‌ و چاره‌سەر کردنی کێشه‌ی موسل و لێک نیزیکی‌بوونه‌وه له‌ تریکیا هه‌نگاو داوێن، و پاپه‌ڕینی شیخ مه‌حمودیش له‌ کوردستانی خواریو سەر کۆت ده‌که‌ن، نێتر یشت ده‌که‌نه سمکۆ و له‌ سیاسه‌تی خۆیان ده‌ری داوێن... نه‌که‌ر ئێمه‌ رێگه‌ بده‌ین به‌ سمکۆ نێتر ئەوه‌ نه‌بیت به‌ بیانه‌وتک به‌ ده‌ست حکومه‌تی ئێرانه‌وه و ئەوه‌ به‌ هاندانی ئێمه‌ی ئەزاتیت. ئێمه‌ش به‌رانه‌ر به‌وه ناتوانین هه‌چ جزیره‌ وه‌لامه‌تیکیان بده‌ینه‌وه که‌ ئێمه‌ به‌ ناشکرا رێگای چالاکی سمکۆ نه‌ده‌ین و به‌وه کورده‌کانی ئێرانیان لێ هاندده‌مین...» (١٧)

تورکی‌ش تا ئەوکاتە‌ی کە هه‌رمه‌شی پێ له‌ حکومه‌تی ئێران ده‌که‌ن و ئاسۆپێ و ئه‌رمه‌نیانی پێده‌ترسێن. و تا ئەو ده‌مه‌ی کە مسته‌فا که‌مال جی پێی خۆی قایم نه‌کردوه، سمکۆ ده‌لاوێنه‌وه و یارمه‌تی پێده‌که‌ن. به‌لام هه‌ر له‌و کاته‌شدا قه‌ت به‌روایان پێ نه‌کردوه و سمکۆیان به‌ سه‌ربه‌خۆیی خواز و به‌ دوژمنی تورکیان زانیوه. نیاز و بۆچوونی تورک له‌ سەر سمکۆ له‌م ته‌لگرافه‌ی خواریه‌ودا به‌ جوانی خۆده‌نوێنێ: «..... له‌ دیاربه‌کره‌وه بۆ نۆزده‌میر قایمقام :

۱- سمکۆ کابرایهکی فیلبازه و به هۆی زرنگی خۆیهوه نهو خهنجهره ی که هه لێگرتوه بۆ کاتی خۆی دهیشارتتهوه. ئهم بیاوه بیرى سه به خویى (استقلال) ی له میتشکدايه. مه بهستى ئه وهیه تا ئه کاتهى له ئیراندا دهسه لاتی زیاد نهکا و به هیز نهبی، له گه ل ئیمه تیک نه چیت و به مجوره به مه رام و ئامانج یگات.

۲- سه رکه وتنى سمکۆ له ناو عه شایری کورد و به مجۆره گه و ره بوونی و دهسه لات پهیدا کردنى بۆ حکومه تی میلی ئیمه دهست نادا. به لام لهم رۆژهدا تیکچوو نیشمان له گه ل سمکۆ باش نیه. ئه گه ر بتوان هه ولئى ئه وه بدن که به پرویا گانده و بیاو کردنه وهیه کی ئاوا که عه شایری پێ فریو بدرئ و بیانکه ین به دوژمنی سمکۆ به راستی به م کرده وهیه خزمه تی گه و ره به حکومه ت دهکه ین. وه ک ئه وه که بلقین : سمکۆ به پاره ی ئینگلیز ئه م شوژشه دهگێرئ و بۆ قازانجی خۆی و خزمه تی ئینگلیز خۆینى کوردان ده رێژئ.... به ناوی قوماندانی جه به وه، سه رۆکی ئه رکانی جه نگ .. به سړی « (۱۸)

کاتیکی تورک له گه ل حکومه تی ره زاشا په یمانی دۆستایه تی ده به ستن و له گه ل ئینگلیز ده که ونه دانوساندن نیوانی ئینگلیز و حکومه تی شیخ مه حمود تیک دهن، ئیتر ده که ونه په لاماردانی سمکۆ و کوشقنى خیزانی و به دیلگرتنى خوسره وی کورئ و تالان کردنى. به کورتی به لئ وردبوونه وه ی به لگه کان و شپکردنه وه ی روودا و مکان بۆمان دهرده که وئ که پاره یینی سمکۆش هه ر وه ک راپه رین و بزوتنه وه کانی دیکه ی کورد بۆته که مه ی نیوان ده وه تانی تورک و ئینگلیز و کراوته بارمه تی هه لسه که وتی نیوان سیاسه تی ئینگلیز و تورک و ئیران و له ناخردا خۆشى سه ری تیدا ده چئ.

سه رچاوه کان :

- ۱- د. عبدالرحمن قاسملو، کوردستان و کورد، ۱۹۷۲، ل، ۵۵ _ ۶۵ _ ۵۷
- ۲ - که ندال ، کورده کان له ئیمپراتۆری عوسمانی دا، وه رگێرانی برایی

یونسی، فارسی - ۱۳۷۰، ل، ۸۱ — ۸۲

۲- کریس کۆچرا، بزوتنه‌وه‌ی میلیلی کورد، وهرگێرانی براییمی یونسی،
فارسی ۱۳۷۳، ل ۴۷ — ۵۱

۴- د. مارف عومەر کۆل، کۆفاری رابوون، ژ. ۱۶، ۱۹۹۶
۵- درک کینیان، کوردستان و کورده‌کان. وهرگێرانی براییمی یونسی، فارسی
۱۷۳۲ ل ۷۷-۷۸

۶- رفیق حلمی، یاد داشت، بەرگی دووم- بەغدا ۱۹۵۶، ل ۱۵۱
۷- براییمی یونسی، پیتسه‌کی وهرگێرانی کتیبی (کوردها، ترکه‌ها، عربها، ۱۳۶۷
۸- د، بەلەج شیرکۆ، کێشە‌ی میژینه و ئیستای کورد، وهرگێرانی محەممەد
حەمە باقی له عەرهبی‌هوه ۱۹۹۱، ل ۷۵

۹- راپۆرتی تاییبەتی کۆمەڵی نەتەه‌کان، بە نەقل له د. عیسمەت شەریف،
کوردستانی عێراق، وهرگێرانی براییمی یونسی، فارسی ۱۳۷۰، ل ۱۸۲-۱۸۳
۱۰- م.ر. هاوار، شیخ محەمودی قارمان و دەوله‌تەکه‌ی خوارووی کوردستان.
بە نەقل له توفیق وهه‌بی بەک، بەرگی دووم، ۱۹۹۱، ل ۲۵۹.

۱۱- هەمان سەر چاوه، بەرگی یەکم، ل ۴۱۳-۴۱۲ ۱۳۴
۱۲- شیخ ره‌نوف ضیائی، یادداشت‌هایی از کردستان، باه‌تمام عمر فاروقی،
۱۳۶۷، ل ۹۰. ۹۱. ۹۲. ۹۳. ۹۴. ۹۵

۱۳ و ۱۴- کاوه بیات، شورش کردهای ترکیه و تاسیر آن بر روابط خارجی
ایران، ۱۳۷۴، تهران، ص، ص، ۲۰۵، ۲۰۷، ۲۰۸

۱۵- رفیق حیلمی، یادداشت، بەرگی دووم، بەغدا ۱۹۵۶ ل ۵۴
۱۶- کارل دورمان، رۆژهلانی ناوهراس‌ت له سیاسەتی جیهانیدا، ۱۹۵۹-

۱۹۱۸. چیککی، پراک، ۱۹۶۶، ل ۱۷۵-۱۷۶
۱۷- م.ر. هاوار: (تەلگرافی بالیۆزخانە‌ی بەریتانیا له تاران بۆ وه‌زارەتی
موس‌تەعمەراتی بەریتانیا. دە‌ی نو‌قه‌مبەری ۱۹۲۲. س‌م‌کۆ و بزوتنه‌وه‌ی نەتە‌وا‌یەتی
کورد. ۱۹۹۵، ل ۸۶

چهند وتیه‌کی پتویست

به‌رله وهی بیتمه سه‌رئه‌سلی وهرگی‌رانی نووسینه‌که‌ی ناغای (کاو به‌یات) دمه‌وئ چهند خالی پتویست بخه‌به‌رچاوی خوئنه‌رانی به‌ ریز:

۱ — وهرگی‌رانی هیندی به‌شی سه‌رهمگی ئەم گتیه‌به‌ که پتومندیان به‌ سیاست و کرده‌وهی ده‌وله‌تانی ناوچه‌یی و دمه‌وه سه‌بارت به‌ مه‌سه‌له‌ی کوردموه هه‌یه، به‌ شیوه‌به‌کی نازاد به‌لام به‌ ئەمانه‌ته‌وه کراوه به‌کوردی و له‌ درێژدادپی و داتاشین و، وه‌ رگی‌رانی وشه‌ به‌ وشه‌ خۆم پاراستوه.

۲ — نووسه‌ر به‌شیوه‌ی میژوو نووس و نووسه‌رانی نه‌ته‌وه‌ی بالاده‌ستی ئیرانی له‌ زۆر جێ وشه‌ی دزیوی: (اشرار ویاغی وچه‌ته‌ و ریکری یۆکورد به‌کار هیناوه، له‌م چۆره‌ شوئنه‌نه‌ ئه‌گه‌ر راست کردنه‌وه‌یک به‌پتویست زانراپی و راست کرابیتنه‌وه، به‌پیتی(ک. ح) نیشاندراره.

۳ — نووسه‌ر وشه‌ی شۆرش به‌ مانای شۆرشی فارسی، واته‌ (سه‌ریزیوی، یاخهبیون، نازاومه‌چیه‌تی، و...) به‌کار هیناوه، لیره‌دا له‌ جیگای (شۆرشی) فارسی (سه‌ره‌لدان، راپه‌رینه‌، بزوتنه‌وه‌ی چه‌کداری) به‌کار هاتوه.

۴ — وابه‌ باش زانراکه‌ ئه‌ی سه‌رچاوانه‌ی ناویراو بنووسینه‌ی ئەم کتیه‌به‌ که‌لکی لێ وهرگرتوون هه‌روا وەک خۆی به‌ فارسی وئینگلیزی دمه‌فکانیان بنووسمه‌وه‌ وپیانخه‌مه‌ ناخری وهرگی‌راوه‌که‌ی ناغای به‌یات. نازانم ئەم شیوازه

چهنده له گهل داب و شتيوهي نووسين و وهرگيراني باو ديتتوهه، بهلام رهنگه (بو پهز
يش زياني نهبن). هر چوئيگ بئ تگاي دوستانهم له خوئتنه راني به ريزه هيه به
كهرم و كهورهبي خوئيان له كه م و كورپيه كان چاو بهوشن و به رهخني دوستانه
ههله كان راست بگهنوه.

به شيك له پيشه كي نووسينه كه ي ناغاي كاوه بهديات:

له نيوان ساله گاني ۱۲۰۶ تا ۱۲۰۹ (۱۹۲۷ تا ۱۹۲۹) به شيك له عمشاييري كوردي
توركيا كه له كاتي به رنگاري پيشووي كورده كان له گهل دهولتي تازه دامه زراوي
مستفاه كه مال پاشا (سالي ۱۲۰۴ (۱۹۲۵) سه ركوت نه كر ابون، له و پهري
رؤزه لاتي خاكي توركيا، واتاله دهور و بهري به رزاييه گاني دوره دهستي نارارات
، دهستان به شورش كرد. هه لگه وتي جوغرافيايي ئه م ناوچه په له بهر ئه وه ي كه وتبوه
نيوان ئيران و سوئييت و توركيا، و هه ره ها سه باره ت به بووني مه سه له ي كورد
ئو دم له ته وه ري نيسونه ته وه يي دا، راپه ريني ناراراتي له مه سه له ي سه ر
هه لدانتيكي ناوچه يي به گرن گتر نيشان ده دا.

راپه ريني كورده گاني نارارات له سه رده ميگدا ده ست بيگرا كه هه ريه ك له
دهولته تازه دامه زراوه گاني په هله وي و كه مالي تيده كوئشان پتوهندي تازه ي خوئيان
له سه ر بناغه په كي جياوازله شتوه پتوهندي قه ديمي ئيران و عوسماني دابه مزرين.
به لام له بهر ئه وه ي كه مه سه له كان له وه قولتريبون كه وا به هاساني چاره
سه ربكزين، ئه م تيگوشان و قه قه لايه تووشي هيندي گه ند و كوئسپ بوون، كه جار و
بار ده گه يشتنه قه يراني جيدي له پتوهندي دوو ولات دا. يه ك له وه مه سه له كوئانه
مه سه له ي كورده گاني ئه م دووولته بوو كه به شتوه ي راپه ريني نارارات لايه نتيكي
توند و تيزي به خق وه گرت و ته واوي پتوهندي ئيران و توركياي خسته زير تيشكي

چۆنیتهی کار کردی راپهرینی ئازارات له سه‌رپێوهندی دوو ولات که مه‌سه‌له‌ی سه‌ره‌کی ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه، له‌ گه‌ڵ باسیکی کورتی شیوه‌ی سه‌ره‌ل‌دانی بزوتنه‌وه‌ی ناسیۆنالیستی کورده‌کانی تورکیا ده‌ست پێده‌که‌م، گۆرانکاری دوا‌ی ئه‌وه‌ی قالبی راپهرینی شیخ سه‌عیدی پیران له‌ به‌شه‌کانی ناوه‌ندی و باشوری ناوچه‌ی کوردنشینیه‌کانی تورکیا درێژه پێده‌ده‌م. پاشان ئاماژه‌ی چۆنیته‌ی سه‌ره‌ل‌دانی به‌به‌ره‌کانی عه‌شایری کورد له‌ ده‌ور و به‌ری به‌رزاییه‌کانی ئازارات ده‌که‌م و چۆنیته‌ی پیکهاتن و ته‌قلای ریکخراوی سیاسی خۆپیه‌وه‌ی بۆ که‌لگ و مه‌رگرتن له‌و نا‌ئارامیه‌ی که‌ ده‌بیته‌ ه‌زی نار‌دنی ئیحسان نوری پاشا بۆ رێبه‌رایه‌تی عه‌سکری و راکیشانی پشتیوانی نێونه‌ته‌وه‌یی و ناوچه‌یی باس ده‌که‌م؛ پاشان دیمه‌سه‌ر باسی سێ ده‌وره‌ی دیاریکراوی ئەم بزوتنه‌وه‌یه، یانی شه‌ری هه‌وه‌ل و شکانی عه‌سکری تورکان (به‌هاری ۱۳۰۶/۱۹۲۷)؛ و ه‌ستانیکی دووساله‌ به‌ شیوه‌ی تیکه‌لچوون و وتو وێژی جاریه‌جار، ناخه‌ره‌که‌شی سه‌ره‌که‌وتنی تووکه‌کان له‌ راکیشانی پشتیوانی و هاوکاری هیزمکانی تری ناوچه‌ی سه‌رکه‌وت کردنی کورده‌کان ۱۳۰۹ (۱۹۳۰) به‌ هینانه‌گۆری ئەم مه‌سه‌له‌ی نۆزه‌ ده‌گاته‌ ئه‌سلی مه‌سه‌له، واته‌ لیکۆلینه‌وه‌ی چۆنیته‌ی کار کردی گۆرانکارییه‌کانی ناویراو له‌ سه‌ر پێوه‌ندی ئێران و تورکیا..

له‌م به‌شه‌ی که‌ پێوه‌ندی به‌ ناگۆکی سنوور و رکه‌به‌ری عه‌شیره‌تییه‌وه‌ هه‌یه، پاش باسیکی کورتی بار و دۆخی جوغرافیایی، سیاسی و عه‌شیره‌تگه‌لی سنووری سه‌رووی رۆژ ئاوا‌ی ئێران و نه‌خشی هۆزه‌کانی جێگای باس له‌ ناخ‌ڕین ده‌وره‌کانی مل به‌مله‌ی هۆزه‌کان و ناگۆکی سنووری ئێران و عوسمانی دا، دیمه‌ سه‌ر گۆرانکاری و ته‌قلای پێژی تازیه‌ی ئێران بۆ کۆکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی و کورتکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی سوونته‌تی... و به‌ تایبه‌ت ده‌سه‌لاتی بنه‌ماله‌ی ئیقبال السلطنه‌ی ماگۆزی- به‌که‌لگ و مه‌رگرتن له‌ ئه‌رتهمشی یه‌ک ده‌ستی تازیه‌ و به‌ ده‌سته‌وه‌گرتنی راسته‌و خۆی کاروباری ئەم ناوچه‌یه.

که‌لیک له‌ کاربه‌ ده‌ستانی ئێرانی دامه‌زرانی ده‌وله‌تی تازیه‌ی تورک، واته‌

حکومتی مستهفاکه مال پاشایان به خالیکی هیوا دادهنا بق سهرهتایهکی تازه و کوتایی هینان به کیشه و هرای مال ویرانکاری له میژینهی نیوان نهم دوو ولاته‌دا. بهره‌می نهایی نهو گومان چاکی یه، بوو به هوی به‌ستنی په‌یمانی» دۆستایهتی و نه‌منیعت «ی نیوان تورکیا و ئیران له سالی ۱۳۰۵هـ. (۱۹۲۶) × به‌محالشی چونکه دهولتهی تازهی تورکیا هیشتا له زۆر مه‌سه‌له‌ی ناوچه‌پیدا، ریبازتکی هاوگرله گه‌ل سیاستی سهرده‌می عوسمانی گرتبوه بهر، زۆری نه‌خایاند هیندی ناکۆکی رابردوی ئیران و عوسمانی سهرله نوی سهریان هه‌لداوه. پاش چهندسال وه‌ستان به هۆی گۆرانکاری رووخانی عوسمانی و شه‌ره‌کانی سهربه‌خۆیی و سه‌قامگرتویی ده‌سه‌لاتی تازهی مستهفاکه‌ماله‌وه، ته‌بلیغاتی پانتورکیسم له ناوچه‌دا ده‌ستی پیکرده‌وه. له په‌نافه‌ودا، ئاشفایی له گه‌ل سیاستی پیشووی عوسمانی وه‌ک تازه‌کردنه‌وی ئیدیعیای عهرزی له سهر هیندی شوونی سنووری ئیران، یان به هاندانی کورده یاخیه‌کان دژی دهولتهی ئیران. له په‌نا نهم گۆرانکاریانه‌دا که نمونه‌یک بوون له درۆه‌پیدانی بزوتنه‌وه‌کۆنه‌کانی ناوچه‌یی، هیندی بزوتنه‌وه‌ی تازه و جیا له رابردوش سهریان هه‌لدا، له هه‌موان کرنکترین ناسیۆنالیزمی نو‌تیاوی کورد بوو.

له گه‌ل گۆرانی بهره‌می نهم هۆیه تازانه و سیاستی به‌ریلای سهرکوتکردنی کورده‌کان له لایهن دهولتهی ئانکاراوه، تورکه‌کان له چه‌کتیکی هه‌ره گرنگ بی به‌شبوون که له کۆنه‌وه دژی ئیران به کاریان ده‌هینا. یانی نه‌ک هه‌رنیستر نه‌یاندته‌وانی هۆزه‌کانی کوردی سهرسنوور دژی ئیران هاتبندن، به‌لکوو هیندی ده‌سته‌ی سیاسی کورد له گه‌ل پیدا‌کرتن له سهر هاوپیوه‌ندی په‌گه‌زیی وکولتوری قه‌ومه‌ئیرانه‌کان، ریبازتکی ته‌واو جیاواز له رابردویان گرته پیش.

له گه‌ل راپه‌رینی کورده‌کانی ئارارات ته‌واوی مه‌سه‌له‌کانی جیگای ناکۆکی دوو ولات، چ نه‌وانه‌ی پیشه‌ی کۆنیا‌ن هه‌بوو، چ ناکۆکی بیرو‌پای تازه، هه‌موویان له ده‌ورو به‌ری سنوورمه‌کانی دوو ولات کۆپوونه‌وه، و له گه‌ل سهرنجدانی شه‌ری توندی نیوان تورک و کورده‌کان، چاره‌سه‌رکردنی نه‌و مه‌سه‌لانه که له حالته‌ی ناساییدا

دهکرا ورده ورده رېبازی خوځيان بدوژنهوه، وپه له کهوت. نيگه رانی کار په دهستانی
نيرانی له پانتورکيزمی نهينی دهولتی تورک، و هر وها دلۀ راوکهی تورکه کان له
شکل گرتنی هاوکاری قومۀ نيرانيه کانی ناوچه له گۀ کؤره دهسه لاتداره کانی
نيرانی و شتی دیکش وگک ئيديعی عهززیی تورکه کان له ناوچهی ناراراتی بچوک
که سبارهت به ئیحتیاجی نيزامیی تورکه کان بق سرکوتکردنی راپه رینی کوردان،
بارتکی په له و تالوککی به خؤوه گرتبوو.

له روانگهی ورده کارپه وه، چوارچپوهی گشتی ناکؤکی به کان له چهند جیگا
گهشته نوپه ری قهیرانی پیومندی دوو ولات. توؤژینهوهی ئه م کؤرانکاریانه له گۀ
ناوچ دانوهیه که بق سر پیومندییه کانی دهرهوهی نيران له گۀ دهسه لاته کانی تری
ناوچهی و هیندیئ سیاستی خؤجییبی که له م تالوکؤرانها ته ئیسیریان وهرگرت،
نامانجی سره کی ئه م نووسینه وهیه.

بەشى يەكەم

ناسیۆنالیزمى كورد لە توركيا

هەرچەندە پاپەرىنى سەرۆكەنى كوردی : وەك شەيخ عوبیدولای شەمزىنان و بەدرخانى بۆتان لە نیوئە دوومى سەدەى ۱۹دا وەك سەرەلەدانى ناسیۆنالیزمى كوردلیك دەدریتهوه، بەلام شكلیبرى پتەوى ئەم بزوتنەوهیه لە سالەكانى هەوهلی سەدەى بیستەم و لە روهەندى ئالوگۆرى سیاسیدا خۆدەنووتنى كە دەگاتە شۆرشى مەشروتى توركيا و دەسهلاتى توركەنى لاو.

رێكخراوەكانى وەك كۆمەلى تەرەقى و تەعالى كورد لە ئەستەمبۆل ۱۹۰۸، یان هیوا ۱۹۱۲ كە لەر قۆناخەدا پێكهاتن، زیاتر ئامانجى ئەوان یواری كۆلتورى وەك دانانى قوتابخانە و یابلاوكردەوهى پۆژنامەى كوردی بوو. (۱) بەلام شكەنى هیزەكانى عوسمانى لە شەرى یەكەمى دنیاگر ولاقاوى بەر بۆلوى ناسیۆنالیستی كە بەشێكى فراوانى ئەوپۆژگارەى داگرتبوو، روانگەیهكى سیاسى رۆونى هێنابەرچا، و كۆرە كوردەكانى ئیمپراتورى عوسمانیش لەم ئالوگۆرە كەتار نەمانەوه. بەتایبەت بە» شكەن و لە بەریەك بۆلویوونى عوسمانى یەكان» دەرهتانی سەر بەخۆی كوردستانى بەشى پێوهلكاوى ئیمپراتورى عوسمانى هاتەكۆرێ. هۆیهكى دیکەش كە لەم بوارەدا كاریگەر بوو، هیندی كۆرى بە توانای تەشكیلاتى دەسهلاتى بەریتانیابوون لە نێوان دووچۆمان(بێن النهرین)داكە دەرفەتى كەلك

وهرگرتن له هیزی به توانای کوردیان له بهر چاو دوور نهختهوه. هر وهک بهندی ۶۲و۶۳ی پهیمانی سیفر که له ۱۰ی مانگی ئاوگوستی ۱۹۲۰ به سرعوسمانیدا سهپیندرا. بق دانانی حکومتی خودموختاری کوردیش له بهشکانی سهرووی (نیو دووچۆمان) هیندی راولژ له بهرچاو گیرابوون، (۲)

لهم قزناخدا ریکخواه کوردیهکانی که له ئهسته مبول و شوینهکانی دیکه دامهزنان، له چاو رابردو روکارێکی ناشکرای سیاسی یان له بهر چاو بوو. بق به جیگه یاندنی بیرى سهر بهخۆی کورد چاوهروانی ئهوه بوون له گهش و ههواى تازهى جیهانی کهلک وهر بگرن. گرتگرتینی ئهم ریکخواوانه بریتی بوون له: کۆمهلهی سهربهخۆی کورد له قاهیره له لایهن شریابه درخانه وه دامهزراوو. و له کۆنفرانسی ئاشتی پاریسدا بق بردنه پێشی وستی کوردهکان نهخشێکی گرتگی ههبوو.

کۆمهلهی تهعالی کوردستان که له لایهن شیخ عبدالقادر و نهمین عالی به درخانه وه دامهزنان، له گهله کۆمهلهی هیواکه دواى ماویهک کورته تیکۆشان له سهالهکانی پیش شهردا دوویاره زیندوو بپوهه (۳) بهم حالهش پیکهاتنی ریکخواوهکانی نوابراو و توندبوونی تیکۆشانی سیاسی کوردهکان، به مانای بهر بهرمانی تهواو له گهله تورکان نهبوو. کۆمهلهانی خهلکی کورد، واته که لیک له هۆز و عهشیرهتگهلی رۆژهلاتی تورکیا نهک ههر پێوهندییهکی ئهوتۆیان له گهله ئهوکۆمهلهانه نهبوو، بهلکو هیشتا ههروهک پێوهندییهکانی پیشوو دهبزووتنهوه. زۆرله سهروۆکانی هۆز و عهشایر ههر وهک له سهالهکانی پیشوودا وهک بهشیک له فرماندهکانی سوارهى حمیدیه له خزمهت کار به دهستانی حکومتی دابوون. ئیستاش له گهله تورکان و بهتایبته له گهله که مالیستهکان پێوهندی دۆستانه یان ههبوو. زۆرله سهروۆکانی کورد له گهله مستهفاکهمال، که سالی ۱۹۱۶ فرماندهی سوپای دیار به کریوو، ئاشنایهتیان ههبوو، شان بهشانی یهکتر شهریان کردبوو. که مالیستهکانیش به ژیری لهم ههله کهلکیان وهرگرتبوو. له گهله ئهوهش که کهش و ههواى سیاسی ئهوی رۆژی به لای بیرى سهربهخۆی کورددابوو، که مالیستهکان

توانیان به‌شیکی گرنک و کاریگه‌ری کورد به دست‌وه‌بگرن (٤) ئم دوولایه‌نی و نات‌ه‌باییه، تەنانت له نێو تاقمه‌سیاسیه‌کانی به‌روالت سەر به‌خۆی کوردیشدا خۆی نیشاندا. زۆری نه‌خایاند که ئم دستانه‌ش به‌ دوولایه‌تی «خودموختاری خواز» و «سەر به‌خوویی خواز» دابه‌شبوون. کۆمه‌له‌ی ته‌عالی کوردستان به‌ رێبه‌رایه‌تی شیخ عبدالقادر ویستیار و کوردستانیکی خودموختاریبوو له‌ چوارچێوه‌ی ئیمپراتوری عوسمانیدا، تاقمه‌کانی سەر به‌ بنه‌ماله‌ی به‌رخان، ویستیار جیابوونه‌وه له‌ تورکیا و سەر به‌خۆیی ته‌واوی کوردبوون.

له‌م قۆناخه‌دا، واته له‌ نێوان ساڵه‌کانی ١٩٢٠ تا ١٩٢٣ سهره‌رای پل و پای ده‌سته و تاقمه‌سیاسیه‌کانی کورد و کەش و هه‌وای له‌ باری نێونه‌ته‌وه‌یی بۆ سەر به‌خۆیی کوردستان، که‌مالیسته‌کان به‌سیاسه‌تیکی ژیرانه‌ که‌ بۆ راکیشانی پروانگه‌ی باشی سهرۆکانی کورد به‌ کاریان هینا. به‌شی گرنکی هیزی عه‌شایری کورده‌کانی تورکیایان به‌ ده‌سته‌وه‌گرت. کورده‌کان نه‌ک هه‌ر له‌ شه‌ره‌کانی سەر به‌خۆیی تورکیادا دژی یونانیه‌کان و هیزی هاو په‌یمانان نه‌خشیکی که‌وره‌یان یاری کرد، به‌ لکوه‌ له‌ کیشه‌ی موسڵیشدا بۆ پشتیوانی له‌ که‌مالیسته‌کان دژی سیاسه‌تی به‌ریتانیا له‌ ناوچۆمان (بین‌النهرین) هه‌نگاویان نا.

له‌ گه‌ل سهرکه‌وتنی که‌مالیسته‌کان به‌ سهر هیزمه‌کانی یونانیدا ساڵی ١٩٢٠ که‌ بوو به‌ هۆی سه‌قامگرتوویی ده‌سه‌لاتی تازه و به‌ تابه‌ت له‌ گه‌ل چارگرینی نات‌ه‌بایی تورکیا و ده‌وله‌تانی ئورویایی له‌ په‌وه‌ندی په‌یمانی لۆزاند (یولی ١٩٢٢)، هه‌وه‌لێن نیشانه‌ی لیکدا برانی کورده‌کان و تورک ده‌رکه‌وت. کاتیکی که‌مالیسته‌کان به‌ سهر نه‌سته‌مبۆلدا سهرکه‌وتن، زوره‌ رێکخراوه‌سیاسیه‌کانی کورد که‌ له‌ گه‌ل کار به‌ ده‌ستانی سیاسی و نیزامی ده‌وله‌تانی هاو په‌یمان نێوانیان هه‌بوو، سهرکوت کران و زۆربه‌ی رێبه‌رانیان رایان کرده‌ سوریا که‌ له‌ به‌رده‌ستی فه‌رانسه‌دا بوو.

هیزمه‌کورد هه‌نگایش که‌ له‌ په‌وه‌ندی ئالوگۆر هه‌کانی دواییدا له‌ گه‌ل که‌مالیسته‌کان هاوکاری یان ده‌کرد، بۆیان ده‌رکه‌وت که‌ ته‌واوی واده و به‌لینه‌کانی مسته‌فا که‌مال و لایه‌نگرانی ئه‌و، سه‌بارمه‌ت به‌ ویسته‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورد بنچینه‌یه‌کی ئه‌وتۆیان

راپەرینی شیخ سەعیدی پیران

پێکخراوی کۆمەڵی ئازادی کورد که سالی ١٩٢٣ له تورکیا دامەزرا، له زۆربارهوه له گەڵ پێکخراوهکانی پێشوو فەرقی هەبوو یەکەم له روانگهی سیاسی یهوه سهبارەت به نامانجی راستەقینهی که مایستهکان هیچ شک و گومانێ نهبوو. دووهم به پێچهوانه‌ی کۆمه‌له‌کانی پێشوی کورد که مه‌یدانی نفوزیان له ده‌ور و به‌ری نه‌سته‌مبول تی نه‌ ده‌به‌ری. کۆمه‌له‌ی ئازادی له گەڵ نه‌ندامانی دامه‌زرێنه‌ری وهک خاڵیدبه‌گ له سه‌رۆکانی عیلى جه‌بران و خوێنده‌واری مه‌دره‌سه‌ی نیزامی حه‌میدیه، یوسف ضیابه‌گ له ئه‌میره‌کانی بدلیس و یه‌ک له نوێنه‌رانی مه‌جلیسی مه‌زنی تورکیا و له وانه‌ش گرنگتر به‌ پشتیوانی شیخ سەعیدی پیران له شیخه‌کانی مه‌زنی نه‌قشه‌بندی له ئه‌رزه‌ روم و له گەڵ کۆمه‌لانی خه‌لکی کورد پێوه‌ندی یه‌کی راسته و خۆی هه‌بوو. جگه له خودی مه‌سه‌له‌ی (کوردایه‌تی) که له ساله‌کانی دوا‌ی شه‌ری یه‌که‌می دنیاگر وهک بێر و باوه‌ری سیاسی راکیشه‌ر هاتبوه گۆڕی و سیاسه‌تی پان تورکیزمی ئانکارا، بواریکی له باری بۆ په‌ره‌گرتنی ناوچه‌کورد نشینه‌کانی تورکیا پێکه‌ینه‌بوو. هه‌تندێ هۆی دیکه‌ی وهک هه‌لوه‌شانی خه‌لافه‌تیش (مارسی ١٩٢٤) و هه‌تندێ هه‌نگاوی دژبه‌ ئایینی که مایسته‌کانیش له

هارۆژاندنی دژایه‌تی کۆمه‌لانی کورد کاریگه‌ریبوو. بێجگه له وه، کۆمه‌له‌ی نازادی له بوا‌ری خۆجێیی دا له سه‌ریشه‌تیوانیی نه‌یاره‌گانی سیاسی مسته‌فاگه‌مال له ئانگارا و نه‌سته‌مبول، وه بوا‌ری ده‌ره‌وش له سه‌رده‌ره‌تانی پشتیوانیی ده‌وله‌تی به‌رتینا‌یا حیسابی ده‌کرد. به‌لام به‌ کرده‌وه زۆرله حیسابه‌گانی کۆمه‌له‌ی نازادی به‌هه‌له ده‌رچوون. له سه‌ره‌تاوه هیندێ ژودا‌وی نه‌وتق بوون به هۆی نه‌وه که هیزه‌مکانی لایه‌نگری کۆمه‌له به‌رله کاتی دیاریکرا و تووشی شه‌ر بن. هیندێ له نه‌فسه‌رانی هه‌لکه‌وتووی لایه‌نگرانی کۆمه‌له، وه‌ک نوحسان نوری و ره‌زابه‌گی برای (یوسف ضیابه‌گ) فه‌رمانده‌مکانی پادگانی (بی‌تولشه‌باب) له ناوچه‌گانی خوارووی تورکیا له دراوسیه‌تی سنوره‌گانی عیراق له ره‌وه‌ندی مه‌نموریه‌تیکی خۆجێیی دا له مانگی ئاوگوستی ۱۹۲۴ به‌ لیحالی بوونی چه‌وت له په‌یامیکی ره‌مزیی یوسف ضیابه‌گ، له گه‌ل ته‌وا‌وی که‌سانی ژێرده‌ستی خۆیان، شه‌رشیمان ده‌ست پێک‌رد و له چیاکانی ده‌ور و به‌ر جێگر بوون. ده‌وله‌تی تورکیا نه‌ک هه‌ر راپه‌رینی پێ نه‌گه‌یشه‌تووی پادگانی (بی‌تولشه‌بابی) به‌ هاسانی سه‌رکوت کرد، به‌ لک‌وو به‌ دوا‌ی نه‌و روو داوه وریا که‌ره‌مدا، هیندێ له سه‌ره‌ۆکه‌گانی کرنگی کۆمه‌له‌ی نازادی ناسی و کرتنی. یوسف ضیابه‌گ و خالید به‌گ له‌و کیراوانه‌بوون که له زینداندا کوژران.

له گه‌ل لیک هه‌له‌وشانی رایه‌لکه‌ی نیزامی کۆمه‌له، رێبه‌رایه‌تی بزوتنه‌وه گه‌وته ده‌ست شه‌یخ سه‌عید. نه‌مجاره‌ش هه‌رچه‌نده بریار وابووکه راپه‌رینی سه‌رانه‌سری کورده‌کان له مانگی مارس ۱۹۲۵ ده‌ست پێ بکات، سه‌باره‌ت به هیندێ پێکه‌له‌په‌رانی خۆجێیی، یا له راستیدا ده‌ست په‌یشه‌ری سه‌ربازانی تورک له هه‌وه‌لی مانگی فیه‌ریه، به‌ره‌نگاری که‌وره‌ی کورده‌کان به په‌لاماردانی دیاره‌به‌کر ده‌ست پێک‌را.

هه‌رچه‌ند له هیندێ ناوچه کورد نشینه‌گانی وه‌ک موش و بتلیس، هیندێ له هۆزه کورده‌گانی وه‌ک چه‌یده‌مرا‌نلو، وه‌ک چاوه‌روان ده‌کرا به‌شه‌دارییان نه‌کرد، به‌لام له سه‌ره‌یه‌ک به‌شێکی به‌رچا‌وی کورده‌کان له راپه‌ریندا به‌شه‌داربوون و راپه‌رین ناوچه‌گانی سه‌ره‌وه‌شی گه‌رتوه‌.

دوله‌تی به‌ریتانیا که له عیراق له گه‌ل راپه‌رینی شیخ مه‌حمود پیوه ببوو، به پیچه‌وانه‌ی تبلیغاتی تورکه‌کان یارمه‌تی به‌راپه‌رین نه‌کرد له لایه‌کی تر مسته‌فا که‌مالیش به‌راگه‌یاندنی حکوومه‌تی نیزامی له ویلایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات و، وهرگرتنی ده‌سه‌لاتی به‌ربلۆ له مه‌جلیسی مه‌زنی تورکیا له گه‌ل سه‌رکوئکردنی باله‌ نه‌یاره‌کانی سیاسی که‌گورده‌کان به‌هیوای پشتیوانیی ئه‌وان بوون، هه‌رتکی زۆریشی بۆ سه‌رکوئکردنی شیخ سه‌عید خسته‌ پۆ . له کاتی‌کا سوپای حه‌وته‌می دیاربه‌کر به‌فرمانده‌یی مرسل پاشا هه‌شتا له به‌رانبه‌ر هه‌رتی گورده‌کاندا به‌ربه‌ره‌کانی ده‌کرد و سوپای هه‌شته‌می ئه‌رزه‌ رۆه‌یش به‌فرمانده‌یی کازم قه‌رمبه‌کرله گه‌ل شه‌ر شه‌گه‌رمان له شه‌ردابوو، هه‌رتی یارمه‌تی ناوه‌ندیش گه‌یشتی و دوا‌ی شه‌رتکی قورس ۲۷ مارس دیاربه‌کرله گه‌مارۆی گورده‌کان ده‌رباز بوو. زۆری نه‌خایاند که‌ ناوه‌نده‌کانی دیکه‌ی به‌ربه‌ره‌کانی کوردان سه‌رکوت کران. شیخ سه‌عیدیش که‌ خه‌ریکبو له گه‌ل چه‌ندکه‌س له هه‌وهرتیانی په‌نابۆ ئه‌ران به‌رتی، به‌ یارمه‌تی یه‌کتی له سه‌رۆکانی هۆزی جبران، به‌ ناوی قاسم به‌گ، گه‌را و که‌وته ده‌ست هه‌رتیه‌کانی ده‌وله‌تی. دوا‌ی ماوه‌یه‌ک له چواری مانگی سپتامبری ۱۹۲۵ له گه‌ل ۴۸ که‌س له ربه‌رانی راپه‌رین ئه‌عدام کرا. هاوکات له گه‌ل له سپه‌داره‌ دانی شیخ سه‌عید، ربه‌زای سه‌رکوئکردنی هه‌موو جه‌زه‌ بزووتنه‌وه‌یه‌کی به‌ره‌له‌ستکاری و تارانندی زۆره‌ ملی هه‌زاران هه‌زار کورد بۆ ناوچه‌کانی رۆژئاوا و خوارووی تورکیا ده‌ستپه‌یکرا.

- لهرده‌ا نووسینه‌که‌ی ربه‌زدار کاوه‌ به‌یات سه‌بارته‌ به‌ راپه‌رینی شیخ سه‌عید ته‌واو ده‌یی ، به‌لام له سه‌ر راپه‌رینی شیخ سه‌عید نووسه‌رانی بیگانه‌ و خۆمالی بیه‌ر و رای جیاوازیان دربه‌یوه‌، و یاسیان کردوه‌ بۆیه‌ به‌ پته‌وستم زانی کورته‌یه‌کیش له نووسراوه‌ و بیه‌ر و بۆچوونی نووسه‌رانی بیگانه‌ سه‌بارته‌ به‌ راپه‌رینی شیخ سه‌عید له لاپه‌رمان زیاد بکه‌م و رووناکی زیاتریخه‌مه‌ سه‌ره‌خه‌باتی خوتناوی نه‌توه‌که‌مان.. نووسه‌ر و رۆژنامه‌ نووسی ناسراوی فه‌ره‌نسه‌یی کریس کۆچیره‌ له سه‌ر راپه‌رینی

شیخ سعید دەدوێ و دەتووسی : هەلۆه شاندنەوێ خەلافەت لە لایەن مستەفا کەمال و پراگەیانندی کۆماری لە سێیەمی مارس ١٩٢٤ نوێ پەردە خەیاڵییە لادا کە ناسیۆنالیستەکانی تورک لە ١٩١٨ هەوێ بۆ دلدانەوێ کوردان و کەلک وەر گرتن لە وان دژی ئینگلیز و یونان و ئەستاندەوێ ویلایەتی موصل زانستە و حیسابکارو بە سەر نیەت و نامانجی خۆیان دادابوو.

نوێ هەویدایە کە کوردەکانی بە ئیمپراتوری وەسمانی یەو بەستەو - واتە رێژ گرتنی خەرفاوانە لە ناست خەلیفە - کە قوستەنتینیە خۆی بیوێ هێی شکانی کوردە نەتەوێیەکان - بە ناچاری پسا بوو. بەلام مەخاین ئەم کارە درنگ رووی دا. چونکە نوێ دەمەمی کە تەواوی کوردەکانی تورکیا بۆ شەری سەر بە خۆی نامادە بوون، کاری لە بەر یەگ هەلۆه شانی ئیمپراتوری وەسمانی تەواو کۆتایی پێهاتبوو. سنووری تازە دیاریکراو بوون و ئەم تیکۆشانه ئیتر سەرئنج و هۆگری کەسی رانەکیشتا. کوردەکان کە لە دەور و بەری ئەندۆل و ئیتراندا تاق کەوتبوونەو، راپەرین، شەری قورسیان کرد، بەلام کەس سەر کەوتنی ئەوانی نەبینی. کوردستانی تورکیا لە ١٩٢١ هەو تا ١٩٢٧ بە کوردەوێ پسانەوێ لە حالەتی شۆرش داوێ. بەلام لە بارەمی ئەم شۆرشانه کە تا رادەیک بە شێوێ دەستکرد بە ناوی شیخ سعید (١٩٢٥) و شۆرشی ئارارات (١٩٢٠) و شۆرشی دەرسیم (١٩٢٧) ناسراون. شتی زۆریان لە بارەوێ نە زانراوێ.

لە ١٥ی فێوریەمی ١٩٢٥ هەوالدەری ئەندۆلی لە بارەمی روو داوێک لە گوندی پیران، نێزیک گەنج، خەبەرکی بلۆ کردەوێ کە لە نیوان پەلیکی پێشمەرگە و کە سێک بە ناوێ شیخ سعیدەوێ کە ٥٠ کەسی لە مریدانی خۆی لە کەل بوێ، پێک هەلپێژانێک رووی داوێ و دوو ژاندارم کوژراون.

لە ٢٢ی فێوریە رۆژنامه کانی تورکیا راپانگەیاندا کە ئەم (هێرشە رێگرانە) شتیکی جیددیتر بوێ، بەلام ئەتاشەمی نیزامی بەریتانیا لە قوستەنتینیە هێشتا لە سەر ئەو یاوێرە بوو کە دەوڵەتی تورکیا بۆ مەبەستی سیاسی و سیاسەتی خۆ جیبی و بۆ راکێشانی نەیارەکانی یا لە بەینبردنیان ئەم روو داوێ بە گەرە نیشان

له ۲۴ فېوریه وەزیری نیو څوکی تورکیا رادهگه‌بندی که نه‌خشی کار نه‌وه بوه له ناخوړی مانگی مارس دا راپه‌پینی گشتی دهست پټبکات، لایه‌نگرانی شیخ سه‌عید له حهفت هه‌زار کس تیده‌په‌ن. هیندی سهریازی راکردووش له نیویاندا ده‌بیزین، هیندی له پوژنامه‌کانی تورکیا رادهگه‌مین که به‌ریفانیا پارمندی به شوژشگیران دهکات. له که‌ل نه‌وه‌شدا پوژنامه‌ی (وطن) له‌و بروایه دایه که پیشه‌ی راپه‌پین له خه‌راپی به‌رتوه بردنی ناوچه دایه. له ۲۶ فېوریه چاپه‌مندی رادهگه‌مین که ته‌واری ناوچه له دهست شوژشگیران دایه و بزوتنه‌وه له بنه ماوه سروشتیکی نایینی هه‌یه و نامانجی نه‌وه‌یه که به‌کټیک له کوره‌کانی سولتان عه‌یدولحه‌مید له سه‌ر ته‌خت دابتن. به‌لام هیچ پوژنامه و یا دیپلوماتیکی ئورویایی نه‌بان‌توانی له که‌ریانی شوژشی شیخ سه‌عید و ۳ سالیش دوا‌ی نه‌و بچنه کوردستان و له به‌ران‌بهر راپورته‌یه که لایه‌نیه‌کانی چاپه‌مندی تورکیادا مرؤف ناچاره په‌نا بق هه‌ست و گومان به‌ریت. تنانه‌ت ئیمروش سه‌ره‌رای هیندی به‌لگه و نووسراوه، ساخکردنه‌وه‌ی نه‌م پووداوه‌یه زۆر دژواپه.

کریس کۆچیرا زیاتر له سه‌ر نه‌م باسه ده‌روا و به‌ ناماژه له چند سه‌رچاوه‌ی جۆر به جۆره‌وه ده‌نووسی: «..... شوژشی کوردستان له کاتیکا به‌ریا ده‌بی که نه‌دامانی کومیسیتی نیو نه‌ته‌وه‌یی کۆمه‌لی نه‌ته‌وه‌کان بق دیاریکردنی دوا‌ پوژی ویلایه‌تی موسل و دیاریکردنی سنووری عیراق و تورکیا له موسل ده‌بن. مسته‌فا که‌مال گومانی نامینتی که نه‌م شوژشه ئینگلیز سازی کردوه. تورکیا له مه‌ترسی دایه..... ئینگلستان له پشت سه‌ری کورده‌کانه و دژی تورکیا له کورده‌کان که‌لک وهر ده‌گرئ. جاسوسه‌کان له ناوچه‌دا له هاتووچو دان. عمشیره‌ته‌کان چه‌کدار ده‌کن و هانیان ده‌دن. ئینگلستان موسل و نه‌وتی ده‌وی. کللی موسل و نه‌وت به ده‌ست کورده‌کانه.» (LE PEUPLE، بروکسه‌ل، ۲۸ فېوریه ۱۹۲۵)

به‌لام له قوسته‌نته‌یه نالبر سارو‌ق بالیوژی فه‌رانسه پتدا‌ده‌گرئ که دادگا به‌لگه‌یه‌کی باوه‌ر پیکراوی نه‌و تزی نیشان نه‌داوه که ئینگلستان ده‌ستی له‌و

شۆرشه‌دا بوو بیت. له راستیدا ئینگلیزمکان له سه‌رمتاوه له خۆیان ده‌پرسی نه‌کا
 ئەم شۆرشه‌ پیلانی تورکیا بێ بۆ ئه‌وه‌ی بخوازی هیزه‌ نیزامیه‌کانی خۆی له
 ناوچه‌ی سه‌ر سنووری ویلايه‌تی موسل کۆ بکاته‌وه‌ و پاشان به‌ بیانووی پیشگری
 له یارمه‌تی کورده‌کانی ناوچه‌ی دیاربه‌که‌ر به‌ شۆرشگیران، هیزه‌کانی خۆی بۆ
 ناوچه‌ بنێرت. «یاد داشتی جی-مورگان، وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی ئینگلستان، ۱۰۸۷-
 ۳۷۱. چواره‌می مارس ۱۹۲۵»

کریس کۆچیرا له‌ باره‌ی نه‌خشی سۆفیت له‌و رووداوه‌یه‌دا ده‌نووسی: «..... به
 کۆتره‌ی قسه‌ی ئینگلیزمکان خالید جویرانلی له‌ ورمی له‌ که‌ل کونسولی رووسیا
 پته‌وه‌ندی گرتوه‌ و هه‌لۆیستی کونسولی رووس نه‌ری بوه‌. ئەم وتیه‌ راست بێ یا
 نا راست نوکته‌یه‌ک پشت ئەستور ده‌کات: راپه‌ڕینی شیخ سه‌عید له‌و په‌ری خۆ گێل
 کردنی هیزه‌کانی پۆژناوایی دا په‌ره‌ی گرت و ئاخه‌ره‌که‌شی تیک شکا. له‌ کاتیکا
 یه‌کیته‌ی سۆفیت به‌ شپه‌مه‌یه‌کی فوه‌ ره‌سمی به‌ زمانێ رۆژنامه‌ی (نیزفیتسیا) نه‌و
 شۆرشه‌ی به‌ راپه‌ڕینی هیزه‌کانی ده‌ره‌به‌گ و دژی شۆرشێ کورد ناو برد که
 بوونه‌ته‌ دارده‌ستی ئینگلیزه‌کان» (نووسراوه‌ی ویلسون هاو، به‌ناوی یه‌کیته‌ی
 سۆفیت و کورده‌کان، موئالایه‌ک له‌ باره‌ی که‌مه‌یه‌یه‌کی قه‌ومی. تیزی نیشاندراو به
 زانستگای فیرجینا ولاته‌ یه‌گه‌رتوهمکانی ئەمریکا. ۱۹۶۵)

کریس کۆچیرا پاش باسی که‌مارۆدانی دیار به‌که‌ر و په‌ره‌گرتنی شۆرش
 و په‌لاماری نه‌رته‌شی تورک و گیرانی شیخ سه‌عید و سه‌ر کوته‌کردنی بێ به‌زه‌ییانه‌ی
 ۳۰ هه‌زار سه‌ر بازی تورک و کوشتار کوردانی بێ تاوان، چه‌ند دێرێک له‌ ئیدیعا
 نامه‌ی دادستانێ تورک دینیته‌وه‌، نیشانی ده‌دا که‌ شیخ سه‌عید ته‌نیا ده‌مار
 گرۆتیکێ نایینی و مه‌زه‌به‌ی نه‌بوه‌. دادستان له‌ ئیدیعا نامه‌ی خۆیدا ده‌لێ: «...
 سه‌به‌ب و په‌شیه‌ی ئەو شۆرشه‌ی که‌ له‌م دوایه‌دا له‌ ئوستانه‌کانی رۆژه‌لات،
 نیشتمانی ئەبه‌دی تورک هه‌لگیرساوه‌، راست هه‌ر ئه‌وه‌یه‌ که‌ بۆسنه‌ و هه‌رزه
 گوینه‌ی وه‌رگیرا... نامانج و مه‌یه‌ستی شۆرشێ کوردان هه‌ر ئه‌وه‌یه‌ که‌ سووریه
 هه‌له‌ستینی توشی وێرانی کرد. رێنوونی هیندی له‌ ئێوه‌ غه‌ره‌به‌ی و خۆ هه‌لکێشان

بوو. هیندیکی دیکهش که وتوونه ته ژیر ئاواتی سیاسی بیگانان. به لأم هه مووتان
 خاڵیکی هاو بهشتان هه بوو: ده تانویست کوردستانیکی سهر به خوق پیک بیتن.
 ئیستا بایی جنایهتی خوقتان له سهر دار وهر ده گرن. « (کریس کوچیرا،
 بزوتنه وهی میلی کورد. وهرگیزانی برایی یونسی، تاران ۱۳۷۳، ل ۹۹ - ۱۱۰
 کارل درومان میژوو نووسی چیک له بارهی راپهرینی شیخ سه عیده وه
 ده نووسی: «... پاش کونفرانسی لوزان ئینگلیزمکان هه موو توانای خویان به کار
 هینا که سه بارهت به مه سه لهی موسل مل به تورکان رابکیشن و گیر وگرفتیا ن بۆ
 ساز بکن. بۆ که پشتن بهو نامانجه ده بوایه کوردهکان بیزوتن. کوردهکانی تورکیا
 بۆ سه ر بزیوی و راپهرین به لگه و بیانوی به هیزیان به دهسته وه بوو. گۆرانکاری
 نێو تورکیا نهک ههر ئاوات و نامانجی ئهوانی به جی نه گه یاند بوو، به لکوو باری
 ژیان و به رتچوونیا ن به جارێک شپهرزه ببوو، به تایبته سنووری تازهی ده سترکد
 کوردهکانی له بازاری سوریا و عیراق بیتشه کرد بوو. مالیاتی قورس و بار کرانی
 ئهرتهشی تورک بیوه سهر باریکی زیادیی به سهر ژیا نی کوردهکاندا. له بهر ئه وه
 بۆ بانگه وازی ریه رانیا ن بۆ راپهرین و سهر بزیوی، لپهاتوویی و ناماده بیان هه بوو.
 وهک رۆژنامه ی هه نجه سته ر کاردین ۲ی مارس ۱۹۲۵ ده نووسی: « جاسوسانی
 ئینگلیز پته وه ندیا ن له گه ل شیخ سه عید گرت وهانیا ندا بۆ راپهرین. شیخ سه عید
 ریه ریکی مه زه بی بالی گرنکی نه قشبه ندی بوو. بۆ ئه م کاره دوو سه ت هه زار
 لیره یا ن دایه » له ئانکارا بلاویان ده کرده وه که کوردستانی سهر به خوق له ژیر
 ریه ریه تی کورکی سولتان دا، خه لافهت بۆ ئه سته میول ده گیره تته وه. راپه ریه وکان
 به لینی یاره تیا ن به ریه رانی پشه که تنخوازی حیزبی جه مه وریش ده دا.
 له سه ره تا وه له ناخری ۱۹۲۴ له شه رناخ ویلا یه تی وان سهر هه لدان ده ست
 پیکرا. له مارس ۱۹۲۴ کوردهکان چه ند شاریان گرت و دیاره که ریشیا ن که مارۆ دا.
 به لأم که مالیسته کان زۆر به گورجی لیا ن وه ده ست هاتن. باج و مالیاتی زه وی
 وزاریان له سهر خه لک هه لگرت. به م هه نگا وه تارا ده یه ک فه رحانیه ک که وته نێو
 گوندیا ن. راپهرین به هیزتیکی گه و ره ی نیا می سهر کو ت کرا. ئه نجا می راپهرین

بق كوردهكان تراژیدی بوو. وهك (ئارمستتر ونگ... Armstrong, Grey (wolf, london 1933 p, 265) دهنووسی: « كوردستان له ئاكر وئاسندا نوقم گرا. پیاومكان نهشكنجه گران و كوژران، ژنان دمست درژیان بق كرا. زاروك كوژران، گوندهكان سووتیزان. توركي مستهفا كه مال كوردهكانیان به ومحشی و به دستكردی سولتان و یونان و نهرمندی و بولغاری تاوانبار دهكرد. دادگای له نۆره بهدیری نیزامی به ناوی « دادگای ئیستقلال» هزاران كهسیان به زندانی نهبد و ئیعدام مهحكوم كرد. ۴۶كهس له رتبهرازی راپهړین به شیخ سهعیدشهوه له دیار بهكر له سیداره دران، ۱۵۰۰ خیزان و بته مالهی ناسراو له كوردستان دور خراڼه وه و له بهر یك بللو گران و كه مالیستهكان له ژیر دروشمی خهپاتی دژی ئینگلیز و جاسوسهكانیان نهو كارهساتهیان بهرتوه دهرید: (كارل درومان . رۆژه لاتی ناوهراست له سیاسهتی جیهانیدا. ۱۹۵۹-۱۹۱۸ پراگ ۱۹۶۶ ل ۱۷۱..» راستیهكی ئهویه راپهړینی شیخ سهعید رهنگدانهوهی بهرهمی سیاسهتی كورد قرانی مستهفا كه مال بوو كه دواى سهركهوتن له شهپری دژی یونان بق تواندنهوی كورد بهرتوهی دهرید. دور فیه له رهوندی راپهړیندا دروشمی نایقیش بق هاندانی خهلك بهرز كرابیتهوه، بهلام گومانی تیدا نیه ئامانجی سهرمکی راپهړینی شیخ سهعید پیکهتانی كوردستانکی ئازاد و سهر بهخو بوه. هیچ بهلگهیهکی باوهر پیکراو بق بوختانی پتومندی له كهل ئینگلیز و یا هاندان و پال پتومانی ئینگلیز بق راپهړین به دستهوه نیه. به پتچهوانه ئیمپریالیزمی فرانسه له سهركوتکردنی راپهړیندا یارمهتی به تورکیا كرده و رتگای پیداهه كه به رتگای ئاسنی سهرووی سوویادا لهشكر بق مهیدانی شهپ بنیترئ. «..... حكوومهتی تورکیا چند جار ویستی ئهو بزوتنهوانه (بزوتنهوهی كورد. ح) وهك راپهړینهكی شهرف حوسپنی حیجاز به ناوی لقرانسی به ناوبانگهوه بهسیتتهوه. واته بیكاته فیتی ئهو. كه چی دواى لیکولینهوهی ورد دهرکهوت لقرانس هیچ کاتیک پتی نه ناومه ناو خاکی كوردستانهوه و ئهو رۆژانهی كه مالی یهكان دهیانگوت لقرانس به ناو كوردا دهك پیت ئهو له ئهفغانستان خهريك بوه. پتویسته نهومش بلتین كه

نه‌گهر بهاتایه و نیمپریالیسته‌کان دهستیان له راپهرینی ۱۹۲۵ دا هه‌بوایه، هه‌لبه‌ت که‌مالیه‌کان نه‌یاند‌متوانی وا به هاسانی و به خیرایی دایم‌رکینه‌وه. ژۆر سه‌یره له سه‌ر هیچی نه‌بوو ئەم هه‌موو پەت به‌تینه به شیخ سه‌عید و راپهرینه‌که‌ی ده‌کرێ، له کاتیکدا که‌مالیه‌کان خۆیان ده‌میک سال بوو دهستیان له گه‌ل ئەمریکایی و فه‌رنسه‌یه‌کاندا تیکه‌ل کرد بوو، وه هه‌مه رهنگ پشی پشی یان بۆ ئینگلیز ده‌کرد. (د. که‌مال مه‌زه‌ر، وتاریکی بی‌ناو و نیشان، ر. هاوکاری، ۲/۲۲ / ۱۹۹۰)

که‌ندال نزان له‌باره‌ی راپهرینی سالی ۱۹۲۴ی کوردستانی تورکیاوه دهنوسی: «..... ئەم راپهرینه نژ کرده‌وه‌ی بابەتی سروشتی و نیشاندەری هەستی خەلک بوو. بە قەسە‌ی شارەزاییکی ئەو دەمی کار و باری تورکیا، له‌ لایەن کۆمە‌لانی خەلک‌وه‌ پشتیوانی لیدەگرا. هەر بۆ‌یه‌ش ئەنجامی سه‌ر کو‌تکردنی له‌ راده‌ به‌ده‌ر و مح‌شه‌ت‌ناک و خۆت‌ناوی بوو. له‌ چواری سپتامبری ۱۹۲۵ شیخ سه‌عید و ۵۲ که‌س له‌ هافالانی له‌ دیار به‌کر له‌ دار دران. بۆ دلنایی له‌وه‌ (که‌ ئەم ده‌رسه‌ له‌ بیر نه‌چیت‌ه‌وه‌) هه‌زاران جوتیاری بی‌ناو و نیشانیان به‌ بی‌ به‌زه‌یی کوشت. سه‌دان گوندیان سووتاند و کاول کرد. له‌ پایزی ئەو سال‌ه‌دا چوار سه‌ت نیشتمان‌په‌روه‌ری کوردیان له‌ خارپوت و سه‌ت که‌سه‌یشیان له‌ هه‌ش له‌ سیداره‌ دا. لافاوی سه‌رکو‌تکردن زیانیکی گه‌وره‌ی له‌ چه‌به‌هی نه‌یاره‌گانی مسته‌فا که‌مالی‌یشدا. له‌ په‌وه‌ندی راپه‌رینی کورده‌کاندا قاتونی «سه‌قام‌گرتویی تازه‌ی نه‌زم» دانراکه‌ ده‌سه‌لاتی ده‌دا به‌ هێزی راپه‌اندن» هه‌موو چه‌شنه‌ رێک‌خراو و بپه‌روه‌ت‌ه‌وه‌ و بل‌او کراومه‌یک یاساخ بکا و هه‌لبه‌وه‌شینه‌ت‌ه‌وه‌ که‌ هه‌یمنایه‌تی ولات بخاته‌ مه‌ترسیه‌وه‌ و نه‌زمی گشتی تیکدا. ده‌وله‌ت له‌م ده‌سه‌لاته‌ نه‌و په‌ری که‌لکی وه‌رگرت و نه‌ک هه‌ر ته‌واوی رێک‌خراوه‌ و بل‌او کراوه‌ چه‌په‌که‌انی قه‌ده‌مه‌ کرد، به‌ لکو‌و رێک‌خراوه‌ کرێکاریه‌کان و حیزبی «کۆماری پێشکه‌وت‌و‌خو‌ا‌زی‌شی هه‌له‌وه‌شاند‌ه‌وه‌ که‌ به‌ر مه‌یه‌کی بۆ‌ژ‌رو‌ازی موخالیف بوو. ژۆر له‌ ژهن‌ر‌آ‌ه‌گانی رێژیم که‌ به‌ خه‌یانه‌ت تاوان‌بار کرا بوون، له‌ وانه‌ قه‌ره‌ به‌کر پاشا که‌ به‌ نووسینی نامه‌ بۆ شیخ سه‌عید تاوان‌بار کرابوو له‌ سیداره‌ دران. به‌ گوێره‌ی اج.س. ئارمه‌سترانگ، وابه‌سته‌ی پیشمویی نیزامیی

به‌ریتانیا له تورکیا، دادگا نیزامییه‌کان حکومه‌تی به‌ترسیان دامه‌زاندبوو. سرت و خورت و په‌یفتیکی لاپره‌سه‌نی به‌س بوو تا کابراپراکتیشنه پشتی میزنی دادگا. ریژییمی مسته‌فا که‌مال له کاتیگدا که کورده‌کانی به تاوانی هه‌نگاو هاریشتن بۆ پیکه‌تانی کوردستانی سه‌ر به‌خۆ دادگایی و مه‌حکوم ده‌کرد و له سیداره‌ی ده‌دان، هه‌ر له‌و کاته‌شدا بپروتنه‌وه‌ی کوردی به بزوتنه‌وه‌یه‌کی کۆنه‌پارستی به دنیا نیشان دها که ویستویه‌تی خه‌لافه‌ت بگپه‌تته‌وه وئالی وه‌سمان بئیتته‌وه سه‌ر ته‌ختی پاشایه‌تی. ئیدی‌ه‌ای ده‌کرد که به‌ریتانیا بۆ خنکاندنێ تورکیای تازه‌پشتیوانی له کورده‌کان کردوه. هه‌ر چه‌ند ئه‌م ته‌بلیغاته‌ فیه‌ی به‌ راستییه‌وه نه‌بوو، به‌لام کارکردیشی ژۆر بوو. راسته‌ که له راپه‌پیندا دروشمی نایینی به‌رز ده‌کرانه‌وه، به‌لام پتویسته‌ وه‌بیری خه‌ینه‌وه که مسته‌فا که‌مال خۆشی له ره‌وه‌ندی شه‌ره‌کانی سه‌ر به‌خۆییدا، له دروشمی نایینی که‌لکی وه‌ر گرتبوو. داخوا ئه‌مه‌ به‌و مانایه‌ بوو که ئه‌و بۆ خه‌لافه‌ت شه‌ری ده‌کرد و خه‌باته‌که‌ی نایینی بوو.؟ سه‌ره‌رای ئه‌وه که هیندێ له که‌سانی گرنگی بزوتنه‌وه، وه‌ک فه‌وزی پاشا و قه‌ره به‌کر پاشا موسوڵمانی دین باوه‌ر بوون، ناشکرایه که بزوتنه‌وه‌ی مه‌سته‌فا که‌مال بزوتنه‌وه‌ی نایینی نه‌بوو، ئامانجی سه‌ره‌کی سه‌ر به‌خۆیی میلیلی بوو. ئه‌م حوکمه له باره‌ی بزوتنه‌وه‌ی شیخ سه‌عیدیش هه‌ر راسته. ئه‌وه‌نده‌یه له جیاتی ژمه‌رالیک، شه‌خسه‌یه‌تیکی نایینی رتبه‌ری بزوتنه‌وه‌ بوو. ئه‌مه‌ش هه‌چ گۆرانیک له ئامانجی سه‌ره‌کی بزوتنه‌وه و ئاواته‌کانی خه‌لک بۆ ئازادی کوردستان پیک ناهینێ.

مرۆف ده‌توانێ پرسیار بکا: بۆچی کاتێ سالی ۱۹۳۱ له منهن له ئاناتولی راپه‌رینتیکی وه‌رزتری به‌ رتبه‌رایه‌تی شیخیکێ تورک به‌ر بابوو، هه‌چ به‌وه تاوانبار نه‌کرا که ویستویه‌تی ئه‌ناتولی سه‌ر به‌خۆ پیک بئینێ.؟ ئامانجه‌کانی بزوتنه‌وه‌ی شیخ سه‌عید چی بوو؟ دادگایه‌کی که ئه‌وانی مه‌حکوم کرد، هه‌چ گومانی له‌وه‌دا نه‌ هه‌شته‌وه که: «مه‌سه‌له‌ی گرنگ پیکه‌تانی ولاتیکی سه‌ر به‌ خۆی کورد بوو.»

(که‌ندال نزان، کورده‌کان، وه‌رگپه‌رانی برامی یونس، ۱۳۰۷، ل ۱۰۸ - ۱۱۰)

ژۆر له چاوه‌دێرانی سیاسی ناسیۆنالیزمیان به‌هۆی سه‌ره‌کی و بنگه‌می ئه‌و

راپه‌رینه زانیوه. بۆ نموونه جه‌واهی‌ر لال نه‌ه‌ر ق له‌م باره‌وه ده‌نوس‌ی :

«... تورکه‌کان که خ‌ویان له‌م دوایه‌دا بۆ سه‌ریه‌خ‌وی شه‌ریان کردبوو، چۆنه‌ که کورده‌کان قه‌تل عام ده‌که‌ن به‌و تاوانه‌ که بۆ سه‌ر به‌خ‌وی خ‌ویان تێده‌کوژن. به‌ راستی سه‌یره‌ که ناسیۆنالیزمیکی به‌رگری له‌ خ‌وی ده‌کرد، ببیته‌ ناسیۆنالیزمیکی په‌لامار ده‌ر و خه‌بات بۆ ئازادی بکاته‌ نامراز بۆ ده‌سه‌لات و زالبوون به‌ سه‌ر خه‌لکی دیکه‌دا...» (جه‌واهر لال نه‌ه‌ر، ئاوێتکه‌ له‌ میژووی جیهان، ۱۹۳هه‌ برگی ۲ ل ۱۱۰۸) ک. ح.

تێهه‌لکێش:

له‌ نووسین و ناماده‌ کردنی ئەم به‌شە راپه‌رینه‌ شیخ سه‌عید بیوموه‌ که کتیبی «راپه‌رینه‌ شیخ سه‌عیدی بیران» نووسینی (رابیرت ئولسین) وه‌رگێراوه‌ی برایمی یونس‌ی گه‌یشته‌ ده‌ستم. دوا‌ی خ‌وتنه‌وه‌ دیتم راپه‌رینه‌ شیخ سه‌عید که‌لیک به‌ریلاوتر و قولتر و سه‌رنجراکێشتره‌ له‌وه‌نده‌ی ئاغای کاوه‌ به‌یات به‌ کورتی باسی کرده‌ و یا ئەم چه‌ند کۆپه‌لی من له‌ نووسراوه‌ی نووسه‌رانی دیکه‌ وه‌رم گرتوه‌. هاته‌مه‌ سه‌ر ئەو باوه‌ره‌ که له‌ نووسینی «رابیرت ئولسین»یش به‌ر کولێک هه‌لێنجم و باسی راپه‌رینه‌ شیخ سه‌عیدی پێ چرتڕ بکه‌م. ده‌بێ ئه‌وه‌ش ب‌لێم ئەم به‌ر کولێش هه‌لب‌زاردیه‌کی زۆر کورته‌ له‌ نووسین و لیکدانه‌وه‌ی «رابیرت ئولسین» که به‌ پشت ئه‌ستووری گه‌لیک به‌لگه‌ و دوکو‌مینت و سه‌ر چاوه‌ی چۆر به‌ چۆر، به‌ تایبه‌ت نه‌رشیی و ه‌زاره‌تی هه‌وایی ئینگلستان ناماده‌ی کرده‌. ناوبراو خ‌وی له‌م باره‌وه‌ ده‌لێ: «... سالی ۱۹۷۹-۱۹۸۰ که بۆ وچانی سالانه‌ له‌ ئینگلستان بووم، هاته‌مه‌ سه‌ر ئەوه‌، بزانه‌م داخوا له‌ باره‌ی راپه‌رینه‌ شیخ سه‌عید و سیاسه‌تی به‌ریتانیا سه‌بارت به‌ کورده‌کان له‌ ساله‌کانی ۱۲۹۱ تا ۱۲۹۸ به‌لگه‌ و دوکو‌مینت له‌ ده‌ست دا‌هه‌نه‌؟ به‌ سه‌ر سه‌رمانه‌وه‌ توشی هه‌زاران به‌لگه‌ و نووسراوه‌ بووم به‌ تایبه‌ت له‌ ده‌وسیه‌کانی ه‌زاره‌تی هه‌وایی دا. پێشتر له‌ شیکردنه‌وه‌کانی راپه‌رینه‌ شیخ سه‌عید دا، له‌ به‌لگه‌کانی ه‌زاره‌تی هه‌وایی که‌لک وه‌رنه‌گیرابوو. ده‌وسیه‌کانی ژماره‌

٢٢٢/٢٣ و ٢٢٧ و ٢٢٨ و ٢٢٩ له چوار پوشه‌ی گه‌وره‌دا به ناوی «شۆرشى شیخ سه‌عید» له شۆنتیک دانرا بوون. ئهم چوار پوشه‌یه به تنیا ٢٠٤ به‌لگه‌یان سه‌باره‌ت به سه‌ر ده‌می ٢٦ی ژانویه‌ی ١٩٢٦ تا ژانویه‌ی ١٩٢٨ یتیدا بوو. وه‌ک له یاد داشته‌کاندا روونکراوته‌وه، ئهم به‌لگانه‌ تنیا به‌شیک بوون له مه‌ته‌بی سه‌رنج راکتیش که له باره‌ی شۆرشى شیخ سه‌عید له ده‌وسیه‌کانی وه‌زاره‌تی هه‌وایی دا پارێزرا بوون..... ده‌زگای ئیتیلعاتی هه‌یزی هه‌وایی به‌ریتانیا له عیراق له سالی ١٩٢٢ تا سه‌ر هه‌لدانی راپه‌رینی شیخ سه‌عید ١٩٢٥، سه‌رچاوه‌ی دا‌بینکردنی زانیاری بوه سه‌باره‌ت به کورده‌کان و عیراق و پوژ هه‌لاتی تورکیا. له لایه‌کی دیکه‌وه زۆر له به‌لگه‌کانی وه‌زاره‌تی ده‌روه له سه‌ر بنه‌مای ئهو راپۆرتانه ئاماده‌ کراون که وه‌زاره‌تی هه‌وایی بۆ وه‌زاره‌تی موسته‌عمه‌راتی نارده‌وه...

له به‌ر ئه‌وه‌ی باسه‌که‌ی ئیمه‌ پتوه‌ندی به راپه‌رینی شیخ سه‌عیده‌وه هه‌یه، بۆیه له‌م به‌شه‌ی کتێبه‌که‌ی «رابیرت ئولسین» هه‌تندێ شتم به کورتی و به هه‌لبژارده‌ ده‌ر هه‌تانه که زانیاریه‌کی زیاتر ده‌دا به خۆتهری کورد، ئه‌گینا سه‌رجه‌می کتێبی ناو براو که خۆی له ٢٤٠ لاپه‌ره‌ ده‌دا، نه‌گه‌ر بکری به کوردی له راپه‌رینی شیخ عوبیدوللاوه تا راپه‌رینی شیخ سه‌عیدی پیران زانیاریه‌کی یه‌کجار زۆر و به‌نرخ ده‌مخاته سه‌ر گه‌نجینه‌ی میژووی ئهو سه‌رده‌می کورد که په‌نگه‌ زۆری تا ئیستا به‌م شتیه‌یه نه‌ هاته‌بێته سه‌ر کاغه‌ز و باسی نه‌کرا بێت. ئه‌وه‌نده هه‌لبه‌جانه‌ منیش به‌شیکێ زۆر کورت و یه‌ر یه‌ری کتێبی ناوبروه.

« دامه‌زرانی ئازادی »

رێکخراوی نه‌ته‌وه‌یی کورد که بوو به‌هۆی راپه‌رینی شیخ سه‌عید (جیشاتا ئازادی کورد) cwata Azdi kurd که پاشان بوو به « جیشاتا خۆوه سه‌ریا کورد» civata xowe seriy kurd، به کورتی به (ئازادی) ناوه‌برا. فان براونیسمن ده‌لی: «ئازادی» له ١٩٢٢ دا پتکه‌هاته، به‌لام نیه‌زامیه کورده‌کان که له راپه‌رینی چواری سه‌پته‌مبه‌ری ١٩٢٤ ی بێت شه‌باب دا به‌شداریان کرد بوو، له

راپۆرتی خۆیاندا بو دەزگا ئیتیلعاتی بەریتانیایان گوتویانه: ئەم ریکخراومیە سالی ۱۹۲۱ لە ئەرزه پوم دامه زراوه. ناگاداریه کی ئەواو له باره ی «نازادی» یه وه له بهر دەست دانیه. چونکه زۆر به نهیانی له ئەندۆل دەستی به تیکۆشان کرد بوو. شان بروئین سەن هه وه لێن توێژهرتکه که به نجه دهخاته سه ره گرنگی ئەو ریکخراومیه. دەزگای ئیتیلعاتی بەریتانیا زۆر ترین زانیاری له باره ی « نازادی» یه له ئەفسه رانه وه گرته وه. یێنج ئەفسه ری کوردی را کردوو بریتین له: عەلی زەکی کورری والی، نیسماعیل حەقی ئەفەندی کورری محەمەد عەلی خەلکی موسڵ، ئیحسان بەگ کورری نووری بەگ خەلکی بییتلیس، توفیق ئەفەندی کورری حەسەن خەلکی ماردین و ئەحمەد راسیم ئەفەندی کورری مقدا ل خەلکی جان که هه موویان له هه نگی ۱۸ ی له شکری دووه می ئەرتەشی حەفتە می تورکیادا خەزمتیان کرد بوو. ئیحسان نووری و توفیق ئەفەندی و ئەحمەد راسیم ئەفەندی سه ره چاوه ی زانیاری « نازادی» بوون.

ئەگەر «نازادی» نه که له ۱۹۲۳، به لکوو له ۱۹۲۱ دا ییکه اتیه، مانای وایه راپه رینی کۆچگی و ئانجامه کانی و سه ره هه لدانه کانی ناوچه ی دهرسیمیش له ساله کانی ۲۱ و ۲۲ دا، له دامه زانی ئەودا کاریگەر بوه.

به گوێره ی قسه ی ئەم ئەفسه رانه دامه زانی «نازادی» به ره می که لیک هوکاری جوړ به جوړ بوه. یئویسته وه بیبری خه یته وه که دەزگای ئیتیلعاتی بەریتانیا له وتو وێژ و به راورد کردنی قسه ی ئەفسه رانی کورد و چۆنیه تی و هو ی دامه زانی «نازادی» زه مته تی زۆری کێشا. زانیاری ئەفسه رانی کورد زۆر راست ده رجوو. ئەوان گوتیان که «نازادی» سالی ۱۹۲۱ له ئەرزه پوم له لایه ن سه ره نه گ خالی به گ جبران، فه رمانده ی پیشووی پادگانی ئەرزه پوم دامه زراوه. له که کانی دیکه شی له ژیر چاوه دیری لقی هه وه لێ دامه زراون. ئەژماری لق و رێبه رانی به نهیانی راگیراون. ئەفسه رانی کورد گوتیان به راستی نازانن چەند لقی هه نه. به لام ده زانن له دیاره که ره، سیرت، ئەسته مبول، دهرسیم، بییتلیس، قارس، هینیس، موش، ئه رزنجان، مه لازکرد، خارپوت و شان لقی هه بوه. به گشته ی ۲۳ لق و ناوی ئەو

کسانه‌شيان هينا: «خاليد بهگ جبران (نورزه‌روم)، جه ميل پاشا نه‌کرهم (دياربه‌کر) مکتور حوسين پاشا فه‌مانده‌ی تايفه‌ی حه‌یده‌ران (سه‌رۆکی لقی مه‌لاز گرد) خاليد بهگ تايفه‌ی حسنيان (سه‌رۆکی لقی وارنو) يوسف زيا بهگ (سه‌رۆکی لقی بيتليس) حاجی موسا بهگ (موش سه‌رۆکی تايفه‌ی موتکی و کويته) بيت حاجی به‌يرام (سه‌رۆکی تايفه‌ی شرناک) ئه‌يوب بهگ (ماردين له تايفه‌ی ميلان) فارس عيسا براهيم‌غا (نيزک ماردين، له تايفه‌ی داكوری) مه‌حمود بهگ کوری براهيم پاشا) له تايفه‌ی ميللی) سمکۆ (پتبري ناسرای شکاک)»

ئفسه‌رانی کورد گومانيان نه‌بوو که ته‌واوی تايفه و عه‌شيره‌تی کورد به پتبره‌وی له هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی و ئایینی، پشتیوانی له «نازادی» ده‌کن. ناوی ئه‌و سه‌رۆک تايفانه‌شيان به‌ده‌زگای ئيتيلاعاتی ئینگلیزراگه‌يانده‌که پشتیوانی «نازادی» یین.....

ئفسه‌رانی پراکردووی کورد لایان وابوو که تايفه‌کانی ناوچه‌ی مه‌لازگرد و بيتليس و موش پینج هزار تفه‌نگیان هه‌یه. «نازادی» له مانگی ناوگوستی ۱۹۲۴ به‌ولاه له سه‌ربزیتویی تايفه‌ی ئه‌و ناوچانه پشتیوانی کردبوو. وای لیهاتبوو که هتزی ده‌وله‌تی که متر له ۲۰۰ که سه‌ نه‌پانده‌توانی له موشه‌وه بچه بيتليس. وایان لیک ده‌دايه‌وه که تايفه‌ی بۆتانی ناوچه‌ی شرناک ده‌توان ۲ تا ۳ هزار شه‌ر کهر ئاماده بکن. ناوی ته‌واوی ئه‌و ئفسه‌ره کوردانه‌یان دا به ئینگلیزه‌کان که پتیشتر له ئه‌رته‌شی حه‌فته‌می تورکیادا سه‌روان یاستوان و ئه‌ندامی «نازادی» بوون. له ئه‌نجامی دامه‌زرانی «نازادی» دا، کورده‌کان زۆر زیاتر له راپه‌رینی کۆچگیری ۱۹۲۱ بۆ راپه‌رین ۱۹۲۵ ئاماده ده‌بوون. ئفسه‌رانی کورد بۆ ده‌ستپیکردنی راپه‌رینی چه‌کدارانه (به لیکدانه‌وه‌ی ئینگلیزه‌کان) یازده هژی سیاسی یان باس ده‌کرد. ئه‌م ژماره‌یه له بهر گرنگی له ۲ یا ۳ سه‌رچاوه‌ی دیکه‌ش باس کراوه و داخواز و هاواری کورده‌کان پتیش راپه‌رینی شیخ سه‌عید راده‌گه‌یتن:

۱- دانانی قانونی تازه له باره‌ی که مابه‌تبه‌کان که هه‌ر ئیستا له باره‌ی مه‌سیحیه‌کانه‌وه به‌کار ده‌بریت. ده‌وله‌تی تورکیا خه‌ریکه ته‌واوی حه‌شیمه‌تی کوردی ویلايه‌ته‌کانی رۆژه‌لات بۆ ئه‌نه‌دۆلی رۆژ ئاوا دوور خاته‌وه و تورکان بیتیتته

جیگای ئەوان. بەم شتیوویە دەیهوێ بۆشایی پێگەوه نووسانی تورانییە لە مودیته‌رانه و ئەو سەری ئەندۆل تاقەفقاژ و ئەو بەری خەزەر و تورگستان پر کاتەوه. هەر لە ئیستاوه زۆر لە روژنبیر و خوێندەواری کوردی لە ئەندۆلی رۆژ هەلات دور خستۆتەوه و تورکیان هیناوتە جیگای ئەوان.

۲- هەلوەشانەوهی خەلافەت لە لایەن حکوومەتی ئەنگاراهە گە یەکی لە پێوهندیە گەمەکانی پاشماوهی نێوان کورد و تورکانه.

۳- ئیجباری کردنی زمانی تورکی لە دادگا و مەدرەسه کان و قەدەغە کردنی فێر بوونی زمانی کوردی لە مەدرەسه‌کان. ئەم کارە فێر کردنی لە نێو گوردەکان بە کشتی لە بەین بردووه. ئەو هەش شتیگە گە تورک پەسندی دەکن.

۴- وشەیی کورد لە تەواوی کتێبەکاندا سڕاوتەوه و ناوی جوغرافیای دیکە لە جیگای ناوه کوردییەکان دا تراون.

۵- کار بە دەستی بەرزی حکوومەت بێ ئەم لاولا هەموویان تورکن. تەواوی گەسانی گومان لیکراوی نەتەوهیی کوردیان لە نیدارەکان و دەره ناوه. (کوردەکان ویلایه‌تەکانی ئەرزەرۆم و ئەرنجان و بیقلیس و جان و دیاربه‌کر و خاریوت بە کوردستان دەزانن گە دەبێ ویلایه‌تی هەکاریشی لێ زیاد بکری.

۶- نەبوونی خەزمەتگوزاری دەولەتی لە بەرانبەر ئەو مالیاتانەیی گە وەریان دەگری. هەر چەند زۆر جار لە سالددا دور جار مالیات وەر دەگری هیچ کاریک لە نیداری دەولەتیەکاندا بە بێ بەرتیل بەرپۆه ناچن.

۷- دەست تێوەردانی حکوومەت لە هەلبێژاردنی نوێنەرانی مەجلیسی مبللی تورکی لە ویلایه‌تانی کوردستان. نیزیگەیی تەواوی ئەو نوێنەرانه بە فرمانی دەولەت هەلدەبێژدرین، نەک بە دەنگی نازادی خەلک.

۸- سیاسەتی تورکیا لە بە گز یە کدا کردنی تایفەکانی کورد بێ پێشگری لە یەکییتی نەتەوهیی و تواندەوهی هیزی بەر بەرەکانی ئەوان لە بەرانبەر مله‌ووی و زۆر داری حکوومەت دا

۹- داگیر کردنی گوندەکانی کورد لە لایەن ئەرتەش و دەست بەسەرداگرنتی

ناژهل و مالاتی خه لک و که لک و هرگرتنی خه راپ له نرخی ناژهل و شتو مه کی داگیر کهر.

۱۰- رهفتاری دژیو له گهل سهربازانی کورد له نهرته شدا و هه لیزاردنی نه وان بق کاری دژوار و ناخوش.

۱۱- هه ولی حکومست بق تالانکردنی سامان و کاناگ ژیر زهویه کانی کوردستان به یارمتهی سه رمایه یی نه لمانی.

به قسمی نه فسه رانی کورد «نازادی» -لانی که م له ناخری مانگی نوقه مبه ری ۱۹۲۴- سنی نامانچی سه ره کی هه بوه: رزگار کردنی کورد له ژیر ستمی تورکان، ره مفساندنی دهره فته بق خه لکی کورد بق ناوه دانکردنه وه ی ولاتی خویان و پاکیشانی پشتیوانی به ریتانیا، چونکه ده یانزانی کوردستان به ته نیا توانای نه م کاره ی نیه. نه فسه رانی کورد ده یانگوت: به کیتی سو فیت پیشیناری یارمه تی پیکردووین، به لام نه وان نه و پیشنیاره یان ره ت کردو توه، به و هیوا یه که به ریتانیا بق که یشتن به و نامانجان به یارمه تیان بدات. بق که یشتن به و مه به سته مه شموریه ت درا بوو به و نه فسه رانه، پتوهندی دو ستانه له گهل به یانیا به ر قه رار بکه ن و یارمه تی و یشتیوانی ده ولته ی به ریتانی ده سته به ر بکه ن. هیتندی کورد له به غدا بوون و له گهل سه ره ژک تایفه کانی و ناوه ندی «نازادی» له پتزه وی چه می خا پوره وه تانه رزه پوم، له پتوهندی دابوون. نه و نه ندامانه ی «نازادی» ده سه لاتی ته وایان پتدرا بوو، تا بزوتنه وه ی شورشگیری له ژیر رینوینی به ریتانیا دا بخته ته کار، به و مه رجه که به ریتانیای مه زن به لیتی یارمه تی بدات. بق که یشتن بق نه م مه به سته، هر ئیستا له سه رووی سیرت بزوتنه وه ده ست پیکراوه. نه م نه فسه رانه مه شموره کانی ئیتلاعاتی به ریتانیا یان دلنیا ده کرد که له ناوچه کانی دیکه ی کوردستانیش نه م جژه بزوتنه وانه ده ست پتده که ن.

نه فسه رانی ناویرا و بق پشتیوانی له م نامانجان سنی داخواریان هه بوو. به که م نه وه که نه فسه ری ئینگیزی له به غدا وه تاناوچه کانی سنووری پا پهرین، هاو رتیبیان بکات. دووم رتگیان پتدیری بق پوچه لکردنه وه ی ته بلیفاتی تورکه کان و بلاو

کردنەوهی بیرى شۆرشگیرى له كوردستان، رۆژنامهیهك له موسڵ دهر بكن. سێیهم ئهوه كه رێگا به كوردهكان بدرێ له زاخۆ ناوهندێك پێك بێتن كه دهرهفتیان پێدات له گهڵ سهروك عهشیرهتهكانى گۆیان و سلویى و شرناك له پێوهندی نێزىك دابن. «نازادى» له رێگای ئهوه كه سانهوه دهیتوانى رۆژنامه یگهینهوه تێوه راستى ولاتیان. «نازادى» هیوادار بوویه ئهجامدانى هێندى شت، به ونامانجانە بگات. چاره روان بوون به ریتانیای مەزن به چهك و پاره یارمهتیاى بدات و دلنیاپان بگات كه له كاتى سهركهوتندا پشتیان بهرنادا. له سهه ئهوه یاهوه په بوون كه دهتوانن به ناوى كوردستان راپه رینتێك ساز بكن كه كوردهكان تا ئاخیرین كس پشتیوانیان لێبكن، له م بارهوه حیسابهكیان به هه له دهرچوو.

به بریواى فان براونیسسن و سه رچاره زانیارییهكانى ئهوه «نازادى» هه وه لێن كۆنگره ی خۆى سالى ۱۹۲۴ پێكهیتا هه ر چهنده رۆژى پێكهاتنى كۆنگره دیار نیه. شیخ سه عید كه راپه رینی سالى ۱۹۲۵ رێبه رایه تی كرد، یهك له شیخه مه زنهكانى نه قه شبهنه ی بوو، له گه ل خالید به كى جبران یش خزمایه تی هه بوو. هاو سه رده مانى ئه وه ده لێن نه ته وه باوێكى به تین و سه باره ت به نفوزتێكى زۆرى كه له تێو زازیانى سه رووی رۆژه لاتی دیار به كرده بوویه تی، بۆ كۆنگره بانگ كرابوو. فه رمانده كانی حمیدیه ی پێشوش له كۆنگره دا به شدار بوون. گوپ وتینی ئه وان بۆ به شداری له راپه رین، وهك ده لێن له گوپ وتینی شیخه كانی وهك شیخ سه عید كه متر بوه. به لام شیخ سه عید ئه وانی به م كاره رازی كرده. ئه وه نیشانه ی پشتیوانی زیاتری ئه وه بوه له و راپه رینه ی كه ده مات ئاماده بكری.

هه وه لێن كۆنگره ی «نازادى» دوو بریاری گرنگی دان. یهكهم: بریاری دا راپه رینی كشتی ده ست پێ بكری و هاو كاتیش له گه ل ئه وه، سه ره به خۆی رابگه یینریت. دووم: پێداكرتن له سه ر یارمه تی و پشتیوانی دهره وه. كۆنگره بریاری دا كه له گه ل یه كێتی سۆڤیت و به ریتانیای مه زن پێوهندی بگیری. هیچ یهك له م دوانه نه یانگوت پشتیوانی له راپه رین دهكین، به لام هیچ كامیشیان له گه ل راپه رین موخالیفه تیان نه كرد. وادیاره كوردهكان ئاماده بوون یشت به خۆیان

رأپه رین دەست پیتکه ن.

شان براونیسن دەلی: کۆنگرە یە کەمی «نازادی» له ۱۹۲۴ بە ستراوه. سەبارەت بە نەخشیکێ گرنکی کاریگەر که نەم کۆنگرە یە له دارپشتنی بەرنامە ی رأپه رینی فیوریە ی ۱۹۲۵ ی شیخ سەعید و رأپه رینی شەوی ۲-۴ ی سیتە مەبری ۱۹۲۴ ی بیت شەباب دا، بوویەتی، دیاریکردنی شوێنی کۆنگرە گرنکی خۆی هەپە. بە گۆترە ی وتە ی ئەو نەفسەرانە ی کورد که بۆ موسل رایانکرد، رأپه رینی بیت شەباب بۆ پوچە لکردنە وە ی نەخشە ی تورکان سەبارەت بە توند و تیژی سەر کوتکردنی کوردان و هەر لەو کاتە شدا بە مەبەستی پیشگری له پەرە گرتنی زیاتر و باشتری هیزەکانی تورک له بەرانبەر هیزەکانی ئینگلیزی نیشته جیتی عیراق که زۆر بەیان له بەکرێ گراوانی ناسۆپی و هیندی پیکهاتیوون، دەستپیکراوه. تورک له نەخشە ی خۆیاندا حەوت مەبەستی گرنگیان هەبوو

- ۱- قائم کردن وبه هیزکردنی شوێن و هەلوێستی خۆیان، پیش بارینی بەفر.
- ۲- پر کردنی عەمبار و تاوهندی شتو مەکی پێویست.
- ۳- ساز کردنی پێگا و بان.
- ۴- پیکهاتنان و جێگیر کردن یەکانی بچوک له نێو تایفەکانی کورد و دابینکردنی پێوهندی له گەڵ شیخ مەحمود له عیراق و بە هیز کردن ی چاودێری بە سەر چیاکانی که بە سەر دەشتی موسلدا دەپوانن.
- ۵ - پاش دابینکردنی نەم مەبەستانە، داگیر کردن ی ناوچەکانی کەرکوک و سولهیمانی.

- ۶- نامادەیی بۆ کەلک و مەر گرتن له عەشایری باکوپ بۆ پەرپوگاندە ی شۆرش دژی بەریتانیا له نێو تایفەکانی خوارووی عیراق، له تۆلە ی نەم کارەدا، پێگا دەدرۆ بە عەشایر که دێهاتی مەسیحیەکان تالان بگەن، هاروژاندنی خەلگ بۆ خەزای دژی ئینگلیز و ناھومێد کردن ی کوردەکان له پشتیوانی دەولەتی بەریتانیا.
- ۷- جێگیر بوون له کەرکوک و سولهیمانی بۆ چاوەروانیی نەنجامی وتو وێژی مەسەلە ی موسل و ناچار کردن ی کۆمەلە ی نەتەوەکان بۆ دەنگدان بە قازانجی

ئەفسەرانى كورد لايان وابوو، تورك بەم سىياسەتە هيوادار بوون كە هيوای كوردەكان بۆ گەيشتن بە سەر بەخۆی و پرزگارى لە سەتەم و كۆيلەتى ئەوان بۆ هەميشە چال بەكن. كوردەكانى ئەندامى «نازادى» بە دەزگای ئىتيلاعاتى ئىنگلىزىيان پاكەياند كە وایير دەكەنەو لە سەتا پەنجای ئەفسەر و سەربازى ئەرتەشى خەفتەمى جێگر لە ديار بەكر، كورد بن و پشستيوانىان لێ بەكن. جگە لەو لە لايان وابوو نيزىكەى لە سەتا بیستى ئەفسەر و سەر بازى تورك لە گەل ئاوات و ئامانجى كوردەكان هاو دەنگ بن.

بە بێر و هيواد پشستيوانى سىياسەتێكى ئاوا بوو كە رێبەرانى «نازادى» شەوى ۲-۴ى سەپتەمبەرى ۱۹۲۴ لە بێت شەباب راپەرىن. راپەرىنى بێت شەباب ۲ ئامانجى سەرەكى هەبوو: پيشگري لە هەلۆتستى دوزمنانانەى تايهەكانى كورد دژى هێزەكانى بەرىتانیا لە عىراقدا. پيشگري لە كۆيوونەو هەى هێزەكانى تورك لە تەپۆلكەكانى ئاشور، ئاخەرەكەشى كز كردنى و هەى ئەرتەشى تورك. كوردەكان هيوادار بوون نەگەر لە بێت شەباب لەم ۲ ئامانجەدا سەر كەون، سەرنجى توركەكان بۆ ئەو بزوتنەوانە رابكێشن كە لە ناوچەكانى بىتلىس و فان و دياربەكر دەست پێدەكرىن و عەمەلىياتى توركان لە باشور رابگرن. راپەرىنى بێت شەباب لە كاتىكا دەست پێكرا كە رێبەرانى «نازادى» هېشتا نەيانتوانیبوو تىكۆشانى خۆیان لە گەل رێبەرانى تايهەكانى كورد بكەنە يەك. لە ئەنجامدا تايهەكان رانەپەرىن. ئەفسەرى توركى فەرماندەى يادگانى بێت شەباب لە نەخشەى راپەرىنەكە ئاگادار بوو. دەست بە جێ بۆ كرتنى گۆمان لێكراوان كەوتە خۆ. وەك پيشتر باسمان كرد، رێبەرانى كرنكى راپەرىن، رايانكرد و چوونە عىراق. ئەنجام و بەرهەمى ئەم كارە ئەو بوو كە ۲ گروھان لە گوردانێك و يەك گروھان لە گوردانێكى ديكە بە خپرى رايانكرد. هەموویان ۵۰۰ ئەفسەر و سەر باز بوون. چەخماخەى چوار تۆپیان هېتا دەرو شاردياننەو و ۱۲ شەست تىريان لە گەل خۆ برد.

كوردەكان لايان وابوو كە تورك لە ماو هەى چەند حەوتووى داها تودا، بۆ سەر

کوئیکردنی بهر بهر هکانی « نازادی » هیز کۆده گه نه وه. پاده گانه کان له مانگه کانی سه پته مبهه و نوکتۆ بردا لاوازن، پتویسته پتیش ئه وهی هیزی پشتیوانیان بگاتی، راپه رین دهست پتی بگرتت. دهزگای ئیتیلعاتی بهریتانیا نه خشی کورده کانی به شتیکی خه یالی و دور له واقعیهت داده نا. به لام زۆر توندیش که وتبوه ژیر کار کردی ئه وه که ئه فسه رانی کورد نه یانده و یست له عیراق له نه رته شی بهریتانیا دا کار بکه ن. هه زیان ده کرد هه تا زوه بق کورده ستان بگه رینه وه و راپه رین دهست پتی که ن. ئینگلیزه کان له راپه رینی بیت شه بابدا، راستی سیاسه تیکیان چاو پتکه وت که پتر له ۳۰ سال بوو به دوا یه وه بوون. زانیان که له کاتی شه پ له که ل تورکیا، « نازادی » چه کتکی به هیز ده بی به ده ست ئه وان وه. ته نانته له سه ره ده می ناشتیشدا به قازانچی ئه وان ده بی. یه کتی له ئه فسه رانی « ئیداره و خزمه ته تایبه تیه کان » ده نووسی: هه ره شه ی نارام و بی هه را، له پتگای هاندانی ناسیۆنالیزمی کورد، به هیچ جۆر کار تکی دیپلۆماتی بی که لک نابتی. هه ره شه ی ناسیۆنالیزمی کورد له تیۆ سنوره کانی عیراق، سه باره ت به حه شیمه تی بهر چاوی کورد له م سالانه ی راپه روودا زۆر کاریگه ره بوو. ئه فسه رانی راکردوی کورد چه ند جار پشتیوانیی « نازادی » یان له عه مه لیاتی ئینگلیز دوو پات کرده وه.....

سیاسه تی ده ولته ی بهریتانیا بق که لگ وه ر گرتن له کورده کان وه ک نامراز تکی دیپلۆماسی و سیاسی و نیزامی بزۆی تورکیا ماوه یه ک پتیش راپه رینی بیت شه باب، ده ست پتیکرا و به کار هینرابوو...

له بیت شه باب وه تا پیران

راپه رینی ۳-۴ ی سه پته مبهه ری بیت شه باب، نه خشی « نازادی » بق راپه رین وه پتیش خست. ئه و راپه رینه سه رنجی تورکانی بق هیزی پتیکه راوی « نازادی » راکتیشا که زیاد له ۵۰۰ ئه فسه ره و سه ربا ز له راپه ریندا به شدارییان کرد بوو. له ته واوی پایزی ۱۹۲۴ دادگا عه سه کهریبه کان له دیاره بکه ره و بیتلیس به توندی له کاردا بوون. وه زیریکی پتیشووی ده ولته ی تورکیا که سه ره چاوه ی گرنگی زانیاره ییه کانی

ئینگلیز بوو، له سەر ئو یاوهره بوو که به نه نجام نه گه یاندنی ږتکه وتنه کانی کۆنگره ی هاو بهشی تورک و کورد (ناوگوستی ۱۹۲۴) له لایهن تورکیاوه، بۆته هقی وهیښخستننی راپه‌پړینی بیت شهباب. قان براونیتسن به پشت نه ستوری سهر چاوه ی زانیاری کابرایه ک به ناوی مه لاهه سهن، ده‌لتی: له ته‌واوی سالی ۱۹۲۴، خۆ ناماده کردن بۆ راپه‌پړین بهر ده‌وام بوه. له سیتییه می مانگی مارس دام وده‌زگای خه لافه‌ت پیچرایه وه. له هه‌شتی نه‌پریل به گوتیه ی قانونی ته‌شکیلاتی دادگا، مه‌حکه مه شه‌ریعه‌کان هه‌لگیران، قازیه‌کان خانه نشین کران و نه‌رکه کانیان درا به دادگا گشتیه‌کان. له ۲۹ می سه‌پته‌مه‌هر راپه‌پړینی بیت شهباب ده‌ست پیکرا، ۲۹ می نوکتۆبری ۱۹۲۴ مه‌جلیسی مه‌زنی میلی قانونی نه‌ساسی تازه ی په‌سند کرد. قانونی ژماره ۱۵۰ ریتگا ده‌دا به ده‌ولت که زه‌وی خاوه‌نملکه مه‌زنه‌کان ده‌ست به‌سهر دابگری و بیاندا به‌تورکانه که ده‌بوايه له کوردستان نیشته جی بگریتن. سهر ئه‌ویه، شه‌ریف فرات ده‌لتی: زیاتر راگه‌یاندنی کۆماریی له ۲۹ می نوکتۆبری ۱۹۲۴، ناماده‌یی راپه‌پړینی هاسان کرد تا هه‌لوه‌شاندنه‌وه ی خه لافه‌ت و یا پیچانه وه ی مه‌حکه مه شه‌ریعه‌کان له هه‌شته می نه‌پریل دا.

نهم رووداوانه به گشتی توانای «نازادی» میان له ناماده کردنی شیخ و مه‌لا و سه‌رۆک عه‌شیره‌تانی بۆ راپه‌پړین زیاد کرد. «نازادی» له هه‌وه‌لین کۆنگره ی خۆیدا که یه‌شته‌یه به نه‌تسه‌به که په‌نگی نایینی له راپه‌پړینی دوا رۆژ، له دوو لایه‌وه سویدی ده‌بی. ئه‌وه شتی‌ک بوو که نه‌ک ههر ته‌نیا ریتبه‌رانی نایینی بۆ راپه‌پړین راده‌کیتشا، به‌لکو کۆره خۆپاریز و موخالیفه‌کانی مسته‌فاکه‌مالیشی وا لیده‌کرد که پشتیوانی له راپه‌پړین بکن. هیوای ئه‌وه‌ش هه‌بوو که له مه‌جلیسی مه‌زنی میلی‌شدا، بۆ دژایه‌تی راپه‌پړین په‌کده‌نگی پیک نه‌یه‌ت. «نازادی» ته‌نانه‌ت خه‌ریک بوو له گه‌ل وه‌حیده‌دین، سولتانی پتیشووش پتیه‌ندی بگری که له تاراوگه دا ده‌ژیا. که‌لک وه‌رگریتن لهم هه‌لکه‌وته، جگه له ناویانگ و نفوزی شیخه‌کان له نۆو کۆمه‌لگای کورد، نازادی» و‌الیکرد که شیخه‌کان وه‌ک ریتبه‌ری رواله‌تی راپه‌پړین هه‌لبژیریت. لهم ناوه‌دا، راپه‌پړینی بیت شهباب نهم رووداوانه‌شی به‌دواوه بوو. له ۱۰ می

نوکتوبر یوسف زیا له نرزهروم گیرا و بق دادگای عسکری ناریدانه بیتلیس. ناوبراو لهوئ هاته زمان که له گهل راپهرین و تیکوشانی نهتهومیی باودا، هاوکار بوه. وادیاره خالید جبران و حسنانلی خالید و شیخ سهعید و حاجی موسای سهروکی تایفه ی موکتی شیشی باسکرده. حاجی موسا دهگیرئ و پاشان به فرمانی ژهنرال کازم دیریک. والی تازه بق ساز کردنی ناکوکی له نیتوان سهروک تایفه کان و رتبه رانی «نازادی»، به تایبته نفسه رانی پیتشووی نرتش، نازاد دهکرئ. نهم رهفتاره نا ناساییی تورکان له گهل رتیه ریکی نهتهومیی کورد، دهری دهخات که تورک له پتکهاتنی «نازادی» ناگادار بوون و بق تنگه بهر کردنی مهیدانی تیکوشانی نهو، شتیهوی تازه یان هه لیزاردوه.

کازم دیریک به نازاد کردنی حاجی موسا و شیخ نورسینلی مهعسوم، پیتشه وای تهریقتهی نه قشبه ندی و جبرانلی سه لاهه دین هیوادار بوو تایفه کوردهکانی ناوچهی بیتلیس و هیزان که هه موویان سهر به یه کیتی باباکوردی بوون، له به شداری راپهرین پاشگن بکاته وه. ته کبیری ژهنرال کازم جتی خوی کرت. کاتئ حاجی موسا نازاد کرا. نوح به کی برای نیزیکه ی ۷۰ بار چهک و قورخانه و کهل و پهللی دیکه ی داوه به کازم دیریک. نهم شتیه «ناکوکی سازگه و حکومت بکه» بهر له دهستپیکي شورش کاریگر بوو. له ۲۰ی دیسامبری ۱۹۲۴ خالید بهگ جبران گیراو له بیتلیس زیندانی کرا و له گهل یوسف زیا بهگ ههر لهو زیندانه دا کوژران. ژهنرال کازم نه مجاره دهویست حسنانلی خالید و شیخ سهعیدیش بگرئ. نهم دوانهش بق دادگای بیتلیس بانگ کران. شیخ سهعید به بیانووی پیری که توانای سهفهری وا دووری نیه، داوای کرد له ههتیس پرسپاری لیبرکرئ. به قسهی شهریف فرات، ماکسون بهگ قایمقامی ههتیس که له ژیر نفوزی روحانی شیخ و له وانهیه پیرهوی تهریقتهی نه قشبه ندیش بوویتت، تیلگرافی کرد که شیخ له ته منی ۹۰ سالی دابه و شتختیکی پیروژ و له ته ماعی دنیا و کورسی خوازی به دووره. له کاتیکا له ته منی ۶۰ سالی دابه.

کاتیکي شیخ له ههتیس دهگه رتته وه، له خالید بهگ جبران وه فرمانی پتدهگات

که دست به جتی راپه‌رین دست پتیکات. له‌رتگای دیار به‌کرهوه له‌کهل سوریا پیوهندی بهر قرار بکا، عه‌شیره‌ته‌کان ته‌واوی ناوه‌ندییه‌کانی حکومه‌تی بگرن. شیخ سه‌عید خه‌بری دا به‌حسانلی خالید که بیتلیس په‌لامار بدا و خالید به‌گ نازاد بکا. دور نیه‌ تورک له‌ ترسی رزگار کردنیان یوسف زیا و خالید به‌گیان کوشتی.

شیخ سه‌عید له‌ ۲۴ی دیسامبری ۱۹۲۴ له‌ ناوچه‌ی هه‌نیس (که‌ل حه‌سار) بق ناماده‌کردنی راپه‌رین و کۆکردنه‌وه‌ی پیناک و یارمه‌تی به‌ نیتو تایفه‌کانی زازادا، ده‌ستی به‌ سه‌فر و سووانه‌وه‌ کرد. له‌ چواری جه‌نیفه‌ری ۱۹۲۴ چهند ناغا و شیخ و سه‌رۆک عه‌شیره‌تی که‌وره که‌ سه‌لیم زیره‌کانی سه‌ره‌تگی پتیشووی حه‌میدییه‌شیان له‌ که‌لجوو، بۆ باس و دانانی ستراتیژی راپه‌رین له‌ گوندی (کیریگان) کۆبوونه‌وه. شیخ سه‌عید له‌ باره‌ی راپه‌رینه‌وه‌ هتشتا بریاری نه‌دابوو. له‌م دورو به‌رانه، واته له‌ هه‌وله‌ی جه‌نیفه‌ر عه‌لیزه‌زای کوری شیخ سه‌عید له‌ حه‌ل‌ب که‌رپایه‌وه. ناو بر او بۆ یه‌ز فرۆشتن چوو بوه‌ حه‌ل‌ب و له‌ وقوه‌ بۆ پرس و راپوژ له‌ که‌ل نه‌ندامانی کۆمه‌له‌ی (ته‌عالی گوردستان) و شیخ عه‌بدولقادر چوو بوه‌ نه‌سته‌مبول. هه‌ر چهنده شیخ عه‌بدولقادر نه‌ندامی «نازادی» نه‌بوو. ناوبراو له‌ که‌ل که‌سانی گوردو تورکی موخالیفی مسته‌فا که‌مالیش راپوژی کرد بوو. عه‌لیزه‌زا خه‌بری دا شیخ سه‌عید و هاوکارانی که‌ نه‌و که‌سانه‌ی نه‌و راپوژی پتیکردون له‌ سه‌ر نه‌و باوه‌رهن، نه‌خه‌ر راپه‌رین له‌ ناوچه‌ی دیار به‌کر ده‌ست پتیکرتی، سه‌ر که‌وتن نیزیکتر ده‌بی. نه‌و خه‌به‌ره‌ی عه‌لیزه‌زا، بر او پشت گه‌رمی شیخ سه‌عیدی زیاتر کرد. و ده‌ست به‌ جتی فتوای دا. له‌م فتوایه‌دا ده‌وله‌تی ئانکارا و مسته‌فا که‌مالی سه‌باره‌ت به‌ فتواندن دین مه‌حکوم کرد و کوتی: راپه‌رین دژی نه‌م سوکایه‌تی کردنه به‌ پیروزییه‌کان، ته‌کللی شه‌ری یه. له‌ چواری جه‌نیفه‌ر ۱۹۲۵ نامه‌یکی بۆ عه‌شیره‌ت و تایفه‌کانی عه‌له‌ری مه‌زه‌بی هه‌رمه‌ک و لۆلان نووسی، به‌م هیوایه که‌ بۆ راپه‌رین هانیان بدات. نه‌و تایفانه به‌ ره‌هایی به‌شداری له‌ راپه‌رینیان په‌ت کرده‌و و ته‌نانه‌ت راپانگه‌یاند که‌ له‌ دژی نه‌و شه‌ریش ده‌گهن. شیخ سه‌عید

هولتی دا که له گه‌ل‌نم دوو تایفه‌یه‌ی عه‌له‌وی رتک بکه‌وئ. نامه‌ی بۆ نووسین که ده‌ولتی نانکارا هه‌موو مه‌زه‌یه‌کان له‌به‌ین ده‌بات. عه‌له‌وی و سوننی پتووسته‌ بۆ پاراستنی شه‌ره‌ف و مه‌زه‌ب پتکه‌وه‌هاوکاری بکه‌ن. عه‌له‌وی یه‌کان داخوازی شیخیان رته‌ کرده‌وه. به‌ کرده‌وش هاو شان له‌ گه‌ل هتزه‌کانی ده‌ولتی دزی راپه‌رین شه‌ریان کرد. وادیاره‌ عه‌له‌وی یه‌کان نه‌یانووسته‌وه بۆ پتکه‌تینانی کوردستانیکی سه‌ر به‌خۆ که رتبه‌رایه‌تی به‌ ده‌ست سوننیه‌گانه‌وه بێ، یارمه‌تی به‌ راپه‌رین بکه‌ن. زۆله‌ رتبه‌رانی راپه‌رینی شیخ سه‌عید فه‌رمانده‌کانی پیشووی حه‌میدیه‌ بوون که تایفه‌ی هه‌رمه‌ک و لۆلان یان به‌ توندی سه‌ر کوته‌ کرد بوو، له‌ وانه‌ خالید به‌گ جبران زه‌ینه‌لی کوپی تیلۆی رتبه‌ری به‌ناویانگی هه‌رمه‌کی کوشتیوو.....

یارمه‌تی نه‌کردنی نه‌وان ناوچه‌ی چالاکیی راپه‌رینی ته‌نگه‌ به‌ر کرد بوو. له‌ شه‌شه‌می جتیفه‌ر له‌ گوندی کانی ره‌ش، به‌شی قه‌ره‌ لیوا، شیخ سه‌عید کۆبوونه‌وه‌یه‌کی پتکه‌تینا. به‌ریار درا کام هتیز بۆ په‌لامار دانی عه‌له‌وی یه‌کان دیاری بگرته‌ که‌نایانه‌وئ بینه‌نیو راپه‌رین. له‌هه‌شته‌ی جه‌نیفه‌ره‌له‌ گوندی (سولتان) کۆبوونه‌وه‌یه‌کی دیکه‌ پتکه‌ات، فه‌رمانده‌ی جه‌به‌کان دیاری کران. مانگی مارس بۆ ده‌ستپیکردنی راپه‌رین له‌ کۆبوونه‌وه‌ی پیشوودا دیاریکرا بوو. به‌ریار درا پینج به‌ره‌ی گرنگ بگرته‌وه. شیخ سه‌عید له‌ شه‌شه‌می جه‌نیفه‌ر تا ده‌ستپیکری راپه‌رین ده‌گه‌را و به‌ دانی هتوا و وتاری مه‌حکوم کردنی سیاسه‌تی بێدیانه‌ی حکومه‌تی نانکارا، خه‌لکی بۆ راپه‌رین هانده‌دا و ناماده‌ی ده‌کرد. شیخ ده‌یگوت: هاتوه‌ دین زیندوو کاته‌وه. له‌ ۱۵ی جه‌نیفه‌ر له‌ داره‌ه‌ینی وه‌ک مه‌هدی مه‌عوود پیشوای لیکرا و تاز ناوی (ئه‌میرالمجاهدین) ی پتبه‌خه‌سرا. له‌ ۲۵ جه‌نیفه‌ر له‌ هانی له‌ گه‌ل شیخ شه‌ریف فه‌رمانده‌ی به‌ره‌ی خارپوت گفتگۆی کرد و به‌ریاردرا له‌ گه‌ل ده‌ستپیکری راپه‌رین شیخ شه‌ریف نالازیک په‌لامار بدات. له‌ پینجی فیوریه‌ شیخ سه‌عید له‌ گه‌ل سه‌د چه‌گدار گه‌یشه‌ پیران. له‌ وئ بوو که له‌ هه‌شته‌ی فیوریه‌ی ۱۹۲۵ راپه‌رین ده‌ستپیکرا.

پاپه‌رینی بهر له‌کاتی دیاریکراو، له‌گوندی پیران ساز بوو. شیخ سعید به ناچار ده‌سپتیکي پاپه‌رینی راگه‌یاند. نه‌مه‌ش کاتې که له‌نیوان ده‌سته‌یه‌ک ژاندارمه به‌فرمانده‌یی ستوان حسن حوستینی و پیاوه‌کانی شیخ سعید شه‌رتگ قومو. ژاندارمه‌کان ومدوای پینچ که‌سی تاوانبار که‌وتیوون که په‌نایان بۆ شیخ سعید برد بوو. وادیاره عبدالرحیمی برای شیخ فرمانی داوه ته‌قیان لیبگن. ژاندارمه‌یه‌ک ده‌کوژرئ و دوانیش بریندار ده‌بن، یه‌کیان نه‌فسه‌ری فرمانده بووه. نه‌م پروو داوه ترس وه‌بهر شیخ ده‌نئ، نه‌کا نه‌رتشی تورک په‌لاماریان بدات. بۆیه شیخ پاپه‌رینی راگه‌یاند و یه‌کیک له‌نیزیکانی شیخ به‌ناوی مادانلی فه‌قئ حسن‌لی کرا به‌حاکمی شار.....

له‌ناخري مانگی فیوریه پاپه‌رین پاره ده‌سپتیتئ. به‌گوټره‌ی به‌راوردی نینگلیزه‌کان پاش شه‌ری باسکی هانی، هیزه‌کانی شیخ سعید له‌حوت هه‌زار که‌س تیده‌په‌رن و پروو ده‌کاته دیار به‌کر. له‌۲۸ی فیوریه شیخ باره‌گای خۆی له‌باکوړی دیاربه‌کر دادمه‌زرتنئ و له‌وتوه له‌که‌ل به‌ره‌کانی دیکه‌ی شه‌ر پتوهندی بهر قه‌رار ده‌کات. له‌دووه‌می مانگی مارس دیاربه‌کر به‌هاواری نه‌للاوه نه‌کبه‌ر په‌لامار دهرئ و تا ۲۷ی مارس نه‌م شماره له‌که‌مارؤدا ده‌بئ. له‌۲۷ی مارس به‌که‌یشتنی هیزیکي که‌وره‌ی تورک، کورده‌کان به‌ناچاری ده‌کشینه‌وه.....

له‌دوای سټیه‌می نه‌پرل شکانی شیخ سعید نیتر مه‌سه‌له‌ی کات بوو. له‌۱۴ی نه‌پرل هه‌نگی ۲۴به‌فرمانده‌یی سه‌ره‌نگ ته‌لعت به‌گ ړتگای په‌رینه‌وه‌ی شیخی گرت که له‌سه‌رووی موش له‌پردی مرادسوو بیه‌رته‌وه. ناچار بۆ لای وارتو که‌راپه‌وه، به‌و هیوايه که له‌ړتگای بولانیکه‌وه بجیته ئیران. له‌وئ که‌وته که‌مارؤی گوردانیک عه‌سکه‌ر و ده‌سته‌به‌ک هه‌رمه‌کی سه‌ر به‌تایفه‌ی حوستین سه‌لجوقلو. نیتر له‌وئ ده‌ست به‌سه‌ر کرا. شیخ سعید له‌که‌ل ۵۰که‌س له‌هاورپیانئ، له‌وانه: قاسم و سمایل و محهمه‌د و ره‌شید جبران، شیخ شه‌مسه‌دین و شیخ برام و شیخ حسن‌جان و حاجی خالد خۆیان ته‌سلیمی فرمانده‌ی گوردان کرد. شان براونیتسن، ده‌لئ: سه‌رچاوه زانیاریه‌کانئ نه‌و گوټوویانه: قاسم به‌گی

جبران شیخی به‌گرتن داوه. هر نه‌هوش که قاسم بهک ویاوکی و برایانی له دادگای نیستیقلالی دیاربه‌کر به نیعدام هوکم نه‌دران و نازاد کران، ثم قسه‌یه وه‌راست ده‌گیریت.

ستی پۆژ دواى ئه‌وه، ۱۶ى ئه‌پريل ژماره‌یه‌کى زیاتر له ده‌ورو به‌رى شیخ کیران و یا خوڤیان به‌ده‌سته‌وه‌دا. هه‌موویان له چاپا‌کچور کۆ کردنه‌وه و ناریدیانن بۆ دیاربه‌کر. دادگای نیستیقلال (نیستیقلال مه‌حکمه‌سى) ۴۷کەسى به‌ مه‌رگ مه‌حکوم کرد.

له ده‌ورو به‌رى مانگی ئه‌پريل ده‌زگای ئیتیلعاتی به‌ریتانیا ده‌ستی کرد به‌ تۆمار کردنی ناوی ریتبهرانی راپه‌رین و ئه‌و سه‌رۆک تایفانه‌ی که له شه‌ردا کوژرا بوون و یاپاشان نیعدام کرابوون. هیندێ سه‌رۆک تایفesh به‌ عیل و تایفه‌وه بۆ عیراق رایان کرد بوو. راپۆرته‌کانی له مه‌ر شه‌ره‌کانی سه‌رووی پۆژه‌لات به‌ دریزی ئاماده‌ ده‌کران. پاش گرتنی شیخ سه‌عید ئه‌و ناوچانه‌ی تورک ده‌یانگرت، به‌ توند وتیزی (هێمنیان) ده‌کردنه‌وه. ده‌ستیانکرد به‌ چه‌ک کردنی گشتی. دیتها و خانوو ناگر ده‌دران، دوور خسته‌نه‌وه‌ی هیندێ سه‌رۆک تایفه بۆ نه‌نه‌دۆلی پۆژناوا ده‌ستپیکرا.

یه‌ک له هۆیه‌کانی به‌ر به‌ره‌کانی و دریزی راپه‌رینی کورده‌کان له ماوه‌ی سالی ۱۹۲۵ و ئه‌پريلي ۱۹۲۶ هه‌ر ئه‌و توند و تیزییه‌ی تورکان بوو، له دووه‌می یونی ئینگلیزمکان ناگادار بوون که کورده‌کانی زازایان له دیار به‌کر و ده‌ورو به‌ر کۆ کردۆته‌وه و به‌ بۆمبای ده‌ستی به‌ سه‌عاتیک هه‌موویان قه‌ر کردوون. تورک دژی راپه‌رینی شیخ سه‌عید هیزی هه‌وایی تازه دامه‌زراویشیان به‌ کار هینا..... سه‌ربازانی تورک میگه‌له‌ مه‌پی ۲ هه‌زار سه‌ری کورده‌کانیان هه‌راج ده‌کرد. تا ئاخیری سالی ۱۹۲۵ له ناوچه‌ی موش و کارزان و سوسان شه‌پی پارتیزانی به‌ر ده‌وام بوو..... ده‌زگای ئیتیلعاتی هیزی هه‌وایی ئینگلستان که زیاتر به‌ دواى که‌ریانی راپه‌رینی شیخ سه‌عیده‌وه بوو، له هه‌وه‌لی مانگی مارسى ۱۹۲۷هیندێ راپۆرتی ئاماده‌ کردن که باسی دریژه‌ پیدانی به‌ره‌ره‌کانی کورده‌کانیان ده‌کرد له

به‌رانبه‌ر تورگاندا. هیندی له رایۆرت‌ه‌کان به‌ر بلۆی مه‌یدانی راپه‌رین له ۱۸ی یونی تا ۱۲ی سه‌پته‌مه‌ری ۱۹۲۵ نیشان‌ده‌دن.

له‌ پروانگه‌ی تورگان‌ه‌وه‌ یه‌ک له‌ گرن‌گترین ناوچه‌کانی راپه‌رین، ناوچه‌ی راپه‌رینی سه‌ید عب‌دوللای کوری سه‌ید عب‌دولقادر بوه. سه‌ید عب‌دولقادر له ۲۷ی مانگی مای له‌ گه‌ل کورمه‌کی و سه‌ید مح‌مه‌د وحاجی نه‌دا ویا‌لو کورسادی و بی‌تلیسی و که‌مال فه‌وزی وخواجه‌ عه‌سکری له‌ داردا. سه‌ید عب‌دوللا له‌ ناوچه‌کانی فان و بی‌تلیس و هه‌کاری به‌ره‌ره‌کانییه‌کی توندی شه‌ری پارتیزانی ده‌ست پیکرد. له‌ راستیدا جارچی مزگینیدهری تیکۆشانی دوا پۆژ بو. له‌ گه‌ل ئه‌ومش که‌ هه‌چ یه‌ک له‌ تایقه‌کانی کوردی عیراق نه‌ هاتنه‌ ئیو راپه‌رین، ته‌نانه‌ت له‌ کاتیکیشا که‌ سه‌ید عب‌دوللا داوایشی لیکردن. سه‌ره‌رای ئه‌ومش راپه‌رین چه‌ند مانگان درێژه‌ی هه‌بو. به‌ره‌ره‌کانی سه‌ید عب‌دوللا به‌ تایبه‌ت له‌ شه‌مزینان زۆر توند بو. زیاتر له ۲۰۰ سه‌ریازی تورک کوزران. هیزی بچوکی راپه‌ریو و به‌ره‌ره‌کانی توند، ده‌زگای ئیتیلعاتی فه‌رانسی هیتا بوه‌ سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ که‌ راپه‌رینه‌کانی مانگی ناوکوست و سه‌پته‌مه‌ره‌له‌ راپه‌رینی شیخ سه‌عید زۆر شیلگیرتر بوه. فه‌رنسیه‌کان له‌ سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ بوون که‌ ئینگلیزه‌کان نه‌مجاره‌ له‌ گه‌ل کورده‌کان هاوکاری ده‌کهن. به‌ کورته‌ی ده‌زگای ئیتیلعاتی به‌ریتانیا ۲۵۷کس له‌ گه‌وره‌ گه‌ورانی کورد له‌ دادگای ئیستیعلال دا به‌ مه‌رگ مه‌حکوم کراون.....

له ۱۶ی دیسه‌مه‌ر سه‌ید عب‌دوللا له‌ به‌رانبه‌ر هه‌زه‌کانی تورکدا پاشه‌ کشی کرد و له‌ عیراق له‌ گه‌ل (سه‌ره‌تیری دابز)گومیسهری به‌ری به‌ریتانیا گفتگۆی کرد و بۆ خۆی ۷۰۰کسی دار و ده‌سته‌ی داوای په‌نا به‌ری کرد. دابز به‌و مه‌رجه موافقه‌تی کرد که‌ نیتورکیا په‌لامار نه‌دا. دابز لێی زیاد کرد و گوتی: «ئه‌گه‌ر تورکه‌کان له‌ باره‌ی سفووری تورکیا و عیراق مل بۆ به‌ریاری کۆمه‌لی نه‌ته‌وان پانه‌کیشن، ئه‌و ده‌م له‌واته‌ به‌ریتانیای مه‌زن، کورده‌کان یاری بدات. (*)

*- لێرده‌ا زیاتر په‌رده‌ له‌ سه‌ر رووی سیاسی فیلبازانه‌ی ئینگلیز لاده‌ری. شیخ سه‌عید و ریتبه‌رانی راپه‌رینی ۱۹۲۵ی کوردستان، له‌ پیناو نازادی و سه‌ر به‌خۆی

نهم وتهیه‌ی دابز، کۆتایی بیهاتنی راپهرینی شیخ سه‌عید بوو. له ۱۶ی سه‌پته‌مه‌بری ۱۹۲۷، دابز له سه‌ر شه و باوه‌ره بوو که تورکیا به‌پاره‌کانی ۲۹ی نوکتۆبەر و ۱۶ی دیسه‌مه‌بری ۱۹۲۴ی کۆمه‌لی نه‌ته‌وه‌کان له باره‌ی سنووری نیوان عیراق و تورکیا قبول دمه‌کات.

هیچ شتیکی باشته‌ر له دان پیدانانی هیزه چه‌کداره‌کانی تورکیا، نه‌ژماری هیز و پاره و که‌ل و په‌لتیک که ده‌وله‌تی تورکیا بۆ سه‌رکوته‌کده‌نی راپهرینی کوردان و دامرکانده‌وه‌ی گه‌ری ناسیۆنالیزمی کورد خه‌رجی گه‌روه، روون ناگاته‌وه. نه‌رته‌شی تورکیا ده‌لی: « له ۱۹ شه‌ری گه‌وره، له ماوه‌ی ۱۹۲۴ تا ۱۹۳۸ هه‌فده‌یان له کوردستان بوون. به‌واتایه‌کی تر له ۱۹ شه‌ری گه‌وره که هیزه‌کانی تورک له ۲۴هه‌ تا ۱۹۳۸ تیدیاد به‌شمار بوون، جگه له دوانیان هه‌مووین له کوردستان و بۆ سه‌ر کوته‌کردنی راپهرین و ناسیۆنالیزمی کورد به‌په‌توه چوون. دوا‌ی شه‌ری دوومه‌ی دنیا گه‌ریش، جگه له شه‌ری کوریا و شه‌ری قیبرس، هه‌مه‌لیاتی نه‌رته‌شی تورک ته‌نیا دژی کورد بوه. قبول نه‌کردنی نهم راستیه له لایه‌ن میژوو نووسانی تورکه‌وه، وه‌ک نه‌وه‌یه که سیک میژووی ولاته‌یه‌که‌گرتمه‌کانی نه‌مهریکا مو‌تالا بکات و به‌لام کار کرد و نفووزی کۆمه‌لی ره‌ش پێسته له به‌ر چا و نه‌گه‌ری، یا میژووی یه‌کیتی سه‌فۆیتی

کوردستاندا سه‌ریان دانا. سه‌ره رای پرویاگانه‌ی درۆی کاربه‌ده‌ستانی تورک و رۆژنامه نووسانی تورک و بیگانه، هۆی سه‌ره‌کی راپهرینی شیخ سه‌عید ده‌گه‌رته‌وه بۆ زۆلم و زۆرداری و سیاسه‌تی توانده‌وه و له به‌ینجردنی کورد له لایه‌ن حکومه‌تی تورکیاوه. ده‌گه‌رته‌وه بۆ خۆ ده‌رخسته‌تی تینی ناسیۆنالیزمی کورد که نه‌یده‌ویسته سه‌ر بۆ ناسیۆنال فاشیزمی تورک نه‌وی بکات و ببیته کۆپله و ژێرده‌ستی گه‌لێکی دواکه‌وتووهر له خۆی. نه‌گه‌ر دواکه‌وتویی کۆمه‌لی کورده‌واری و نه‌ بوونی یه‌کیتی و هاوکاری و هاو‌ده‌منگی عمشیره‌ت و تایفه و تاقم و توژی جۆر به‌جۆری کۆمه‌لگای کورد و درنده‌یی و هاریس ناسیۆنالیزمی تورک بکه‌ینه هۆکاری سه‌ر نه‌که‌وتنی راپهرینی ۱۹۲۵ی شیخ سه‌عیدی پیران، نابێ نهم راستیه‌شمان له به‌ر چا و نه‌بێ که ده‌وله‌تی به‌ریتانیاش به‌ نۆره‌ی خۆی مه‌سه‌له‌ی کوردی له پێش راپه‌ڕینیشه‌وه خسته‌ته‌ نێو که‌مه‌ی سیاسه‌تی نیسته‌یعماری و وه‌ک نامرازیک بۆ به‌رژه‌مندی سیاسه‌ت و نابوووری و چاره سه‌رکردنی مه‌سه‌له‌ی موسل به‌کاری هیناوه.

تاو وتۆ بکا و باسی کارکردی گۆمه‌لی موسلمانن و تندرەیی بخاته پشت گوئی.

نیعدامی شیخ سعید و زۆریی پێبهرانی راپه‌پین له ۲۹ی یونی له کاتیکا به‌رۆه چوو که هیزه‌کانی تورک به سهر زۆریی ناوچه‌کانی راپه‌پیندا زال بوون.

شیخ سعید گه‌وره‌ترین و به‌ر ده‌وامترین راپه‌پینی سه‌ریه‌خۆیی خوزانه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌می رێبه‌رایه‌تی کرد. ئه‌و له ۸ی فیوریه تا ۱۵ی ئه‌پرێل فه‌رمانده‌ی راپه‌پین بوو، تا دوا هه‌ناسه‌ی به‌ر به‌ره‌کانی کرد. به‌ دوا‌ی مردنیشیدا داستان یلاو بوونه‌وه که ده‌یانگوت هه‌شتا زیندوه. رێبه‌رایه‌تی شیخ سعید چاوه‌روانی مه‌سیحایی و سه‌ر به‌خۆیی خوازی له نێو پێره‌وانیدا ساز کرد. مه‌رگی شیخ سعید ئه‌و مانایه‌شی هه‌بوو که تورکیا و به‌ریتانیای مه‌زن و ولاتانی دیکه‌ش ده‌بی له دوا‌رۆژ و نه‌نجامه‌کانی دفاکرتی راپه‌پینی ئه‌و بیر بکه‌نه‌وه...»

سه‌رچاوه‌...:

راپه‌پینی شیخ سعیدی پیران ۱۹۲۵ نووسراوه‌ی رابیرت ئولسه‌ن. تاران ۱۳۷۷ وه‌رگێرانی برامی یونس، له لاپه‌رمانی ۵۳ تا ۱۹۲ وه‌گێراوه.

له شکانی راپهرینی شیخ سه عیده وه تاپیکهاتنی خویبوون

له روهندی راپهرینی شیخ سه عید دا، هیزی کوردهکانی ناوچهی (بولانغ و مهلازگرد) و هر وهها دهرسیمیش که له ناوهندی دهسهلاتی راپهرین دور بوون، و له راپهرینیشدا بهشدارنهبوون، دهستیان لی نه درا. هیتدی له بهشهکانی سهرووی تورکیاش وهک سقرده، ماردین، ئورفا، و سورک-یش له دهرهوهی جهغزی راپهریندا مانه وه. ناوچهی ههکاریش ههچهند له سههتاوه نه که وه بهر هیرشی هیزهکانی تورک بهلام له قوناخهکانی دوابی دا بوو به میدانی پیکه لپرژان. (٦) له ناوهدا تاقه شوونی دست لی نه درا که بوو به پهناگای شورشگیرانی کورد و سهکوی دهستپتکی سهههلدانی دوابی چیاکانی نارارات بوو. له و شوینهی که برابیم (برق-حسکی تیللو) زستانی ١٩٢٥ بناخهی راپهرینی دارشت و له ماوهیهکی که مدا گرنگی زوری پیدرا. وهک له راپورتهکانی نیزامی ئیران دهردهکهوی، ماوهیهک پیش زستانی ١٩٢٥ دهستهیهک له قاچاغهکانی کهسکویی رهعیهتی تورک و هیتدی له قاچاغهکانی ئیران که له خاکی تورکیا و له چیبای ناگری دهژین، به هاوکاری چوار کهس له کوردهکانی چهلکانلو، له و مهلبهنده خهریکی ریگرین و له لایهن سنوردارهکانی ئیران و تورکیاوه راو دهنرین. (٧) بهلام به رهگال کهوتنی (برق-حسکی تیللو) ئه م یاغی بوونه پچووکه دهوری بهربلوتتری وهرگرت. ناوپراو له تایفهی (حسه سوری جهلالی) بوو که له کۆزافکاریهکانی رابردویی ناوچهدا، دهویتی گرنگی یاری کرد بوو. هر چنده ئه وه رهوهندی شورش شیخ سه عید دا، به فرمانی دهولتهتی تورکیا به هاوکاری

هۆزه‌مکانی جه‌لالی و هه‌یدمه‌رانلو بۆ پیشگری له راکردنی شۆرشگێران بۆ خاکی ئێران، مه‌نگاوی هاویشته‌بوو، و به‌کۆی له بڕواپێکراوانی تورکه‌کان بوو، له کاتی سیاسه‌تی سه‌رکۆتکردنی دواي راپه‌ریندا، که‌وتیوه به‌رقین و غه‌زه‌بی تورکه‌کان. کاتی وێستهبوویان بیه‌گرن، راپه‌رکرد بۆ خۆی که‌یاندیوه ئارارات. (٨) له ماوه‌ی به‌هار و هاوینی ١٩٢٦، هه‌ر چه‌نده هیندی له دوور خراوه‌کانی کورد، وه‌ک شیخ عبدالقادر و سالحی برای له تاراوکه راپانکرد بوو، و خۆیان که‌یاندیوه نێو شۆرشگێرانی ئارارات، به‌لام پێکه‌له‌پرژانه‌کان جگه له په‌لاماریکی سه‌رنه‌که‌وتوانه بۆ سه‌ر بایزید له به‌هاری ئه‌وساله‌دا پتیه‌ره‌ی نه‌گرت. له راستیدا له به‌هاری سالی دواي دایه به ئالوگۆری تازه له رێکخه‌ستنی هه‌زه‌کانی کورد، رۆداری ئارارات ده‌بیته شۆرشێکی ته‌واو و پڕ به پێستی. پاش یه‌ک دوو سال به‌نامه دانان له مانگی ئاوگۆستی سالی ١٩٢٧، هیندی له تیکۆشه‌رانی سیاسی کورد بۆ پێکه‌هێنانی رێکخراوه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی له شاری (بهمدون)ی لوبنان کۆ ده‌بنه‌وه و پاش زنجیره‌یه‌ک وتو وێژ و راپۆژ له سه‌ر ئه‌م خالانه‌ی خواره‌وه رێک ده‌که‌ون:

- ١ - هه‌له‌وه‌شانده‌وه‌ی هه‌موو رێکخراوه نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان، به‌مه‌به‌ستی دامه‌زراندنی رێکخراوتیکی هه‌موولایه‌نه.
- ٢ - درێژه‌پێدانی خه‌بات تا وه‌ده‌رنانی ئاخیرین سه‌ربازی تورک له سنووره‌کانی کوردستان.
- ٣ - پێش ده‌سته‌پێکردنی راپه‌رینیکی سه‌رانسه‌ری :
- ئه‌لف - پێکه‌هێنانی فه‌رمانده‌یه‌کی سه‌رانسه‌ری کوردی
- ب - رێکخه‌ستنی نیه‌زمی هه‌زه‌کان و په‌رداخ کردنیان به‌ چه‌ک و قۆرخانه‌ی تازه.
- ج - پێکه‌هێنانی ناوه‌ندی عاملاندنی عه‌سکه‌ری له یه‌کێ له چیاکانی په‌رده‌ستی تورکه‌کان له کوردستان، که ناوه‌ندی فێرکردن و هه‌م پێکه‌یه‌کی خه‌باتی نه‌های بیت.
- ٤ - هه‌ولدان بۆ دۆزینه‌وه‌ی رێگای لێک تێگه‌یشتن له که‌ل ئه‌رمه‌نیان.

۵ - پیکهتانی پیتوهندی دۆستانه له گەل دهولت و میللهتی ئێران. (*)

۶ - خۆپاراستن له هیتانه گۆپی هه موو مافیکی سیاسی بۆ کورد هکانی ئیوچۆمان (بین النهرین) و سوریای سهارهت به پاراستنی پیتوهندی دۆستانه له گەل ولاتانی ناویراو. (۹)

به مجوره به گۆپه ی په سندرکراوه کانی سه ره وه، ریکخراوه کانی : کۆمه له ی به رزی کوردستان، کۆمه له ی ته شکیلاتی کۆمه لایه تی کورد، کورد میلله ت فیرقه سی ، کومیه تی سه ره بخۆی کورد، خۆیان هه لوه شانده وه و ریکخراوی خۆبیون - یان راگه یاند. شایانی باسه یه کیکه له وه که سانه ی که خۆی به پاشماوه ی (کۆمه له ی ته عالی کوردستان) دزانی، هه ر ئه وه دم بۆ دژایه تی له گەل خۆبیون ده چیته به غدا و له گەل کونسولی ئێران له به غدا پیتوهندی ده گری. سه رکونسولگری ئێران له به غدا ۳ ره شه مه ی ۱۳۷۰ (۱۹۲۸/۲/۲۲) ئه م راپۆرتی خواره وه بۆ وه زاره تی ده ره وه ی ئێران ده نیرئ:

*- (دوکتور به له ج شتیرکۆش له باسی کۆنگره ی خۆبیون دا، ماده ی چوار و پینچی به رنامه ی خۆبیوون به م جۆره باس ده کات: «... ماده ی ۴ دروستکردنی په یوهندی برایه تی وه همیشه یی و بۆنه یی دۆستانه له گەل حکومه تی ئێران و گەلی فارس - ی برا. ماده ی ۵ دروستکردنی په یوهندی برایه تی و دۆستایه تی هه میشه له گەل هه ر دوو حکومه تی عیراق و سوریای له و سنوره شدا ئه و مافانه به به س بزانه ک له گه لایه - ئینتیداب - و په یمانی نیوان ده ولته تاندا سه باره ت به مافه کانی کورد هاتوه، له م دوو ده ولته تا داوا نه کردنی هه یچ مافیکی تری سیاسی له م دوو حکومه ته له وه زیاتر که هه یه.»

به بۆچوونی من خالی ۴ و ۵ ی ئه م دارشته نه و یا ئه م پرۆگرامه، به نوخنه ی لاوازی به رنامه ی خۆبیوون و هه لوتیستی چه وتی سیاسی دامه زرتنه رانی ئه م ریکخراوه یه ده ژمیردرین. ده گری بلیین ئه م دووخاله چه وته و ئه م سیاسه ته هه له یه، له و گانه وه تا ئیستا بۆنه ته بنگه یی سیاسه ت و رتبازی هه موو بزوتنه وه کانی کوردستان و رتبه رانی کورد به سه ر ئه م هیله خوار و خیتچه دا رۆیشه توون. به ره مه و ئاگامی ئه م بۆچوون و سیاسه ته ش له زیان و تیشکان زیاتر چیتری به دوا وه نه بوه. به رنامه ی خۆبیوون له جیاتی پیتوهندی و یه کیتی و هاوکاری له گەل نه ته وه ی کورد له ئێران، پیتوهندی دۆستانه و

• وزارتى دهرهوه، ئىدارى و لاتانى رايونلار، رويونى راپورتى نهيتى
ژىنرال كوتسولگىرى بهغدا، نمره ۷۷۲، تاريخ ۲۴ سىفند ۱۳۰۷:

وزارتى كار و بارى دهرهوه. به دواى راپورتى پيشكىش كراوى ۱۲
رېبهندانى ئىمسال، نمره ۷۶۰ له بارهى بىر و راپو ئامانجى خىرابى كوردىمکان
سهبارت به پىكھيتاننى دهولتى كوردى كه رىزى ناوى ئىندامانى كومىتهى
خۆبىون و ئىوانىتر پيشكىش كران رادهگه بىنرئى، هر وهك له راپورته نهيتى
يهكانى پيشوو دا روونم كردبووه، كومىتهى خۆبىون كه له حالب دامرزواه، بۆ
پىكھيتاننى دهولتتىكى كورد و ئىرمهنى خىرىكى تىكۆشانى. ئىوان له سىر ئىو
باوهرن كه هموو كورد و ئىرمهنى يهك بگرن و دهولتى ناوبراو پىكھيتن. چونكه

هميشه پى له كىل دهولت و مىللەتى ئىران يا (حكومەتى ئىران و كەلى
فارس) پيشنياردهكا. هر وهك له ئىران نه كورد هېتى و نه كوردستان. ئاشكرايه به
كارهيتاننى وشەى (مىللەتى) ئىران هېچ مانابهكى زانستى نيه و تنيا شوپىنيزمى فارس
بهكارى دىبا و بهم بۆچووئه دىهيوئى حاشا له فرە نەتەوه پى ئىران بكا و نەوه بهسەلپنى كه
كۆيا له ئىراندا تنيا يهك مىللەت هەيه، نەوش دەپئى فارس بئى!!

رېبهرانى سىياسى خۆبىون و رېبهرانى بزوتنهوهى كورد له و كاتوه تائىستا له هموو
بهشهكانى كوردستان و ايان چۆته دەميشكى كهگۆيا نەگەر داواى مافى رەواى نەتەوه پى
كورد بهكشتى نەكەن و باسى مافى نەتەوايهتى كورد له هموو بهشهكانى كوردستان،
نەهيتنەگۆرئى، حكومەته داگىركەرەكانى كوردستان برىوايان پىدەكەن و مل
بۆداخوازەكانىيان رادهگۆرئى. له كاتىكا بهبۆچووئى من ئىم جۆره سىياسەت و بۆ چووئه
نەگەر نەزافى نەبئى، خۆ فرىو دانە، دهولەتانى داگىركەرى كوردستان زۆرله رېبهوانى
ئىستىقائى كورد ژىرتر و شەپتانترن. ئىوان باش دەزانن يهك كرتنهوهى كوردستان
ودامەززانى دهولتى نەتەوه پى كورد، ئاوات و ئامانجى هموو كورد پىكى نىشتمانپەرورە.
بۆيه قەت بهوه فرىوناخۆن كه حىزىيك و رېبهرىكى كورد نەگەر له بهشپىكى كوردستان
خەبات دەكا، بۆ دۆستايەتى و پىوهندى نابەرانبەر و كوئى له مستى له كىل حكومەتى
بهشهكەتر، باسى مافى نەتەوه پى مىللەتەكەى نەكات لە و لاتەدا، و يا كاربان به سەر
بهشهكانى ترهوه نەداپئى و يا له وش زياتر راپوشيان بۆ بگەن و كوردى بهشپىكى دىكەيان
بۆ بگرن و بكوؤن. حكومەتانى داگىركەرى كوردستان به نۆكەرى و كوئى له مستى
رېبهرانى كورد فرىو ناخۆن و ئىوان مەسەلهى كورد وهك مەسەلهى يهك نەتەوه و
مەترسىدار بۆخۆيان چاو لىدەمەن. هرچەند حىزىيك و پارىبهرىكى بلىمەتى كورد بۆ

هیندیکی بیکه له کوردهکان له گهڼ نهم ههنگاوانه‌ی خۆببون به‌ک نه‌ببون و به‌کیتی له گهڼ نهمه‌نیان به دژی به‌رژه‌وهندی خۆیان ده‌زانن ئه‌وانیش له به‌ران‌به‌ر کومینه‌ی ناوبراودا ته‌شکیلاتیکیان پیکه‌یناوه و دژی خۆببونی په‌کان ههنگاو ده‌نین و له لایه‌کی ترموه بۆ پیشکه‌وتنی مه‌رام و نامانجی خۆیان، که دامه‌زاندنی ده‌وله‌تیکي سهر‌به‌خۆی کورده، تیده‌کۆشن. به‌گوتره‌ی راپۆرتیکي به‌من گه‌یشتبوو ئه‌و ده‌سته‌ی دوا‌ی کومیته‌ی خۆیان نا‌وانه‌(جمعیت تعالی کوردستان) کۆمه‌له‌ی به‌ریزی کوردستان. ئهم کۆمه‌له ده‌یه‌وئ به‌ پشتیوانی ده‌وله‌تی ئێران دژی ده‌وله‌تی توورکیا خه‌بات بکا و به‌ ناوی ئه‌وه‌ی به‌ پ‌واله‌ت کوردستان ده‌خه‌نه ژێر سه‌ره‌ستی(تحت الحمايه)ی ده‌وله‌تی ئێران، ده‌یانه‌وئ به‌م چه‌شنه ئێران له‌ گهڼ خۆیان بیکه‌نه هاوکار و یاریده‌ر. پاش د‌لنیایی له‌ پاکیشانی موافقه‌تی ئێران و یا

تۆکه‌ری و یا به‌ قه‌ولی خۆیان بۆ به‌رژه‌وهندی کاتی و گۆیا نا‌عیلاجی سه‌ر بۆ حکومه‌تیکي داگیرکه‌ری کوردستان نه‌وی بکا، له‌ سوکی و ملکه‌چی زیاتر چیدیکه‌ی پتی نا‌په‌ی و کوردیش هه‌ر و ا‌به له‌ت و به‌تی و دا‌به‌شکراوی ده‌مینه‌ته‌وه.

خۆبببون بۆ(یاراستنی پێوه‌ندی د‌ستانه له‌ گهڼ و‌لاتانی(واته‌ده‌وله‌تانی(عیراق و سو‌ریا)، وازله‌ هینانه‌ گۆر و باسکردنی مافی سیاسی کورده‌کانی ئهم دوو و‌لاته دینن. ئهم سیاسه‌ته پاش ۷۰سال بۆته به‌شیکي سه‌ره‌کی له‌ ر‌یبازی ر‌یبه‌رانی بزووتنه‌وه‌ی کورد له‌ هه‌مووبه‌شه‌کانی کوردستان. ئیستاش ر‌یبه‌رانی بزووتنه‌وه‌ی کورد بۆ پێوه‌ندی و گوتی ر‌ایه‌لی بۆ حکومه‌تانی داگیرکه‌ری کوردستان ملی خۆ ده‌شکینن و مافی سیاسی کۆمه‌لایه‌تی و ته‌نانه‌ت دا‌ب و نه‌ریتی می‌وانداری کوردایه‌تی و پاراستنی هاو‌نیشتمانی(شه‌گه‌ر کوردستان به‌گه‌شتی نیشتمانی هه‌موو گوردینگ بۆ) گورده‌کان به‌ قازانجی به‌رژه‌وه‌ندی ده‌وله‌تی داگیرکه‌رانی کوردستان پ‌یشیل ده‌که‌ن. ئهم سیاسه‌ته جگه له‌ ته‌ق‌لا بۆ وه‌ده‌ست هینانی یارمه‌تیه‌کی ماددی سه‌رشق‌پانه‌ی کاتی و به‌رژه‌وه‌ندی شه‌خسی و حیزبایه‌تی به‌ر چار ته‌نگ، نیشانه‌ی نه‌ بونی ستراتژی نه‌ته‌وه‌یی و خۆ قریو دانیکی نه‌زاتانه‌یه. چونکه هه‌ر چه‌ندی ر‌یبه‌رانی کورد مافی نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌ به‌شه‌کانی کوردستان بکه‌نه فیدای به‌رژه‌وه‌ندی مادی و کاتی، ده‌وله‌تانی داگیر که‌ر به‌روایان پتی نا‌که‌ن و هه‌ر به‌ کوردیان ده‌زانن و هه‌ر ئه‌وانیش له‌م پێوه‌ندی و سه‌ر و سه‌ودایه‌دا قازانج ده‌که‌ن. هه‌ر وه‌ک له‌ ر‌اپه‌رینی ئارارات و بزووتنه‌وه‌کانی تری کورد دا نیشان دراوه و له‌ لاپه‌ر مه‌کانی نووسینی ئاغای کاوه‌دا تووشیان ده‌بین.

پاراستنی بیتلایه‌نی، دژی تورکه‌کان دست به هیندج کاربکن. هرچنده دهمزانی سهدت‌ها یه‌کئی له دامه‌زرتن‌رانی نو کۆمه‌له‌یه، به‌لام ناوی ئه‌وانی دیکم نه‌ده‌زانی. تاجوار رۆژیتش حوسیتنی خه‌یات، ئیرانیی ناسراو پتی گوتم که کۆمه‌له‌ی به‌رزنی کوردستان ده‌یه‌وئ نۆتنه‌رتیک بنیترئ و له‌گه‌ل ژهنرال کۆنسولگری وتو وئژ بکا، منیش بۆ چاوپیکه‌وتن موافقه‌تم کرد. هه‌رئو رۆزه حاجی برامی کرد له هۆزی جاف، هاته لام و رایگه‌یاند له لایه‌ن کۆمه‌لی کورده‌وه کراوته مه‌ئورکه نیه‌ت پاکی کورده‌کان سه‌باره‌ت به ئیران به ژهنرال کۆنسولگری رابگه‌ییئتی و داویکا که مه‌سه‌له‌که بگه‌یه‌نیته کاربه‌ده‌ستانی به‌رزنی ده‌وله‌تی ئیران. کورته‌ی قسه‌کانی ناوبراو ئه‌وه‌یه‌و که ده‌وله‌تی ئیران ده‌سه‌لات بدابه ژهنرال کۆنسولگری که له‌گه‌ل کۆمه‌له‌ی ناوبراو وتو وئژ بکات، یانۆتنه‌رتیکی دیکه بۆئهم کاره‌بنیترته به‌غدا، یا رتگابدا یه‌کئیک له ئه‌ندامانی کۆمه‌له‌ی به‌رزنی کوردستان بجیته تاران و له نیزیکه‌وه مه‌به‌سته‌کانی خۆیان پتیشکیش بکا. من پیمکوت: مادام که نه‌زانۆئ ئهم کۆمه‌له‌یه له کئی و له چ که‌سانیک پتیکه‌توه، ئامانج و مه‌رامیان دیار نه‌بئ، وه‌لام دژواره. به‌لام هه‌رچۆنیش بئ ژهنرال کۆنسولگری نۆتنه‌ری ده‌وله‌تی ئیرانه و ده‌توانئ وتو وئژ بکات.

کابراگوتی: ئهم کۆمه‌له‌یه له هه‌موو ولاتانی دنیا دامه‌زراوه وه هه‌موو شویتنی کۆمه‌لیک به‌م ناوه هه‌یه. روونووسی بریاره‌کانی کۆمه‌له‌ی به‌تورکی داپیم و داوای کرد روو نووسی لئ هه‌لیکرم و داوایی بیده‌مه‌وه. وه‌رگه‌راوه‌که‌ی بۆتان ده‌نی‌دری‌ت، به‌گۆتیه‌ی لیتگۆلینه‌وه‌یه‌کی کردومه، ئه‌ده‌م به‌گ فه‌رمانده‌ی جبهه‌ی یونان له شه‌ری دژی تورکان و عه‌بدولغه‌نی ئه‌غه‌ندی که (هه‌میشه ئه‌کن فه‌یسه‌لن)، زینه‌له‌عابدین و حاجی برام به‌گی جاف و مسته‌فاپاشا له ئه‌ندامانی نو کۆمه‌له‌یه‌ن. سهد عه‌بدولا و سهدته‌های نه‌وه‌ی شیخ عوبیدولای ناسراو به ئه‌ندامی به‌رزنی کۆمه‌له‌ حیساب ده‌کرتن. هه‌رچۆنیک بئ کۆمه‌لانی ناو براو (خۆبسون و کۆمه‌له‌ی ته‌عالی کوردستان) هاندهریان بیگانه‌یه. به‌تایه‌ت ده‌وله‌تانی بیگانه بۆ پیشچوونی ئامانجی خۆیان ئهم کومیته و کۆمه‌لانه پتیک دینن

که له لایهک هه ره شه له دهوله تانی ئیران و تورکیابکهن و له لایهکی دیکش هه همیشه حکوومهتی عیراق له ترس و دله راوکهدا رابگرن، و لهو رتگایهوه نیهت و نامانجی خۆیان له ناست نهم دهوله تانهوه بهجی بگهیین.

نهگه رها توو دهوله تی کوردیشیان پیکهینا، به هۆی نهو تایفهوه پیشی په لاماری رووسانیش بگرن. هه ر چۆنیک بی موافقه تی دهوله تی ئیران له که له نهم دوو کۆمه لهیه (خۆیبون و کۆمه لهی ته عالی کوردستان) به پیچه وانهی بهر ژه وهندی ئیران ده زانم. به بهوای من ده بی پیشی هاندانی نهو کۆمه لانه له نیو کوردهکان بگیری و ناگاداری و زیرهوانی تهواو یق پیش نهگه وتنیان به رتوهجی. ته نانهت کوردهکانیش زیاتر له جارن به مهرحمه تی کار به دهستانی دهولهت هیوادار بگرین که به هیچ جور وهوای نهم چهشنه پروپوچانه نهگه ون. « که فیللی ژهنرال کۆنسلوگری نصرالله بهنام (۱۰)

نهمش روونووسی مه ارنامهی کۆمه لهی ته عالی کوردستانه (جمعیت ته عالی کوردستان) زستانی ۱۳۰۷ (۱۹۲۸)

« وه زاره تی کاروباری دهروه، روونووسی وه رگه راو:

کۆمه لهی ته عالی کوردستان له ناوهندی گشتیی خۆیدا له م دواییانه دا کۆبوونه وهی پیکهیناوه و سه بارهت به بار و دۆخی سیاسی نهم بریارانهی خواره بیان داوه:

۱ - کۆمه لهی ته عالی کوردستان مه رام و مهقسودیک پیروزی ههیه که هه همیشه یق پیگه یشتتی نهو کاردهکا. مه رami نهو ناماده کردنی که رسته و نامرانی نهمنیهت و ناسایشی کوردانه. نهم کۆمه لهیه پیشتتر سالی ۱۹۲۵ له نهسته مبول دامه زراوه ناوه کهی (جمعیت تعاون کردستان) کۆمه لهی یارمه تیده ری کوردستان بوه. یاشان سالی ۱۳۲۸ ی رۆمی ناوه کهی کۆراوه به (کۆمه لهی هیوا). نهم کۆمه لهیه چه ند سالان به ره سمی و غهیره ره سمی خه ریکی به چیکه یاندنی نه رکی پیروزی نه ته وهی بوه. ناخره کهی سالی ۱۳۳۴، واته دوا ی شه ری په که می دنیاگر کۆمه لهی ناوبراو ناوی خۆی ناوه (کۆمه لهی ته عالی کوردستان و له ناست

هموو جۆره دژواری و تنگو چه له مه یه کدا خۆی پاراستوه.

به تایبته دواى شه پرگه تورک رایانکرده، بار و دۆخى نه ته وهی و هیزى کوردان بهره و فهوتان چوه، کۆمه له ی ناویراو نوینه رى خۆى بۆ (فیرسا) دیاری کردوه و رایگه پانده که ده توانی مافی نه ته وایه تی خۆى بپاریزى.

۲ - له رۆژه لاتى نیزیک قه وم و نه ته وه ی جیاواز ده ژین. یه ک له و زاتانه ی که دژى ئەم قه وم و نه ته وانه، به تایبته دژى نه ته وه موسولمانه کانه همیشه ده جولیته وه، نه خۆشه و بیری سیاسى ئورویا به شتیه وه جۆریه جۆر و جیاواز به کار دینى و دهیه وى که له م ریگایه وه به سه رماندازال بى و ده سه لاتى ئابوورى خۆى پته و به رقه راریکا. به لام به ژیری کاره کانه ی به رتوه ده بات بۆ نه وه ی نه کا ئیمه له بیر و بۆ چوونى ئاگاداریین و ره مهنه ی لیبگرین، ناشکرایه به م چه شنه دوارۆژ فره تاریک و به ترسه.

۳ - دواى شه رى گشتى بار و دۆخى جوغرافیاى و سنوورى سیاسى ئیمه وای لیهاتوه که کاربه ده ستانى حکومه تی ئیستای تورکیا که له خزه مه تی بیتگانان دایه له راه به ده ر ده ست ده مخته ئیوکاره کانه ئیمه، به راهیه ک که خۆ ده کار و بارى خا و و خیزانى ئیمه شه ه لده قوتینى و هه وای تورانیان به رز کردۆته وه. کۆمه له ی ئیمه که ئەم ره فتار و ئاکارى خه رابى تورکانه دیوه، چاره نووسى خۆى گرتۆته ده ست و به تایبته ئەم ئه رکه گرنگ و وه ژدانیه ی بۆیه قه بۆل کردوه که کورده کانه له به رنه زانى و ده مارگیرى نه بنه ده سه مه ی بیتگانان و هیوادارین نه ته وه ره سه ته کانه رۆژ ه لاتى نیزیک به گشتى و میللته ی نه جیبى ئیران به تایبته تی که هه زاران سه له به هیزى لیهاتووی خۆى و لاتى خۆى به رتوه ده بات، ئافه رین له وکاره ی ئیمه بکات.

۴ - ئیمه نه ته وه ی کورد که له بواری جوغرافیاى و سیاسى و ئابوورى شوینیکى فره گرنگ و پان و به رینه مان گرتوه، به ناوی به رژه وه ندى رۆژه لات، ده سه تی خالیسه انه بۆ لای میللته ی ئیران که ها و ره گز و ها و دین و به رای ئیمه یه درۆژ ده که بینه و ته وای هیوادارین که ئه ویش به رتزه وه پیتشواری له ده سه تی ئیمه بکات.

۵ - پيشتر تورکه‌کان دهست دريژي و سوکايه‌تيان به هستي ناپني و نه‌وهي کورده‌کان نه ده‌کرد. کوردي چاره ره‌شيش له به‌رانبر نه‌واندا به تاپيت بق پاراستني ناو و نيشاني تورک له روزه‌هلات و روزه‌ناوا، له باکور و باشوري و لات به خورايي خزمه‌تي نه‌واني ده‌کرد وهک پاسه‌واني و بازيزگاري و له و به‌ري راستي و شيلگريدا گيانفديايي ده‌کرد.

۶ - نه‌گه‌ر ميلله‌تي نه‌جيب و پايه به‌ري نيران يارمه‌تي و دوستايه‌تي له ناست ميلله‌تي کورد رابگه‌يئني، کورد که ريکخراوي کومه‌لايه‌تي خوي به‌ريوه بروده، ده‌واني له گه‌ل نيرانيش که بق نه‌و له تورکان نيزيکتره و هاو ره‌گه‌زه، دوستيکي نيزيک و فيداکاربي له ده‌روه يان له نيو خوردا.

۷ - کومه‌له‌ي به‌ريزي کوردستان نه‌گه‌ر له‌م کاردي دواييدا سه‌رکه‌وت، خوي به به‌خته‌وه‌رده‌زاني، نه‌گه‌ر سه‌رپيش نه‌که‌وت ده‌واني بلتي نه‌رکي خوي له به‌رانبر ميزوودناسيوه، به‌لام نه‌يتوانيوه تييدا سه‌رکه‌وي و به‌م چه‌شنه ياکانه بق خوي بکات. کوتايي - نه‌گه‌ر ده‌وله‌تي پايه به‌ري نيران بخوازي له گه‌ل بير و راي کومه‌له‌ي نيمه به راستي موافقه‌ت بکا، ده‌بي که ستيکي خاوه‌ن ده‌سه‌لات بنيريته به‌غذا که ليره و تو و تيزگري و پتوه‌ندي دابه‌زريت. يان ريگابدا نيمه که ستيکي خاوه‌ن ده‌سه‌لات له لايه‌ن کومه‌له‌وه بق نه‌م کاره بنيريته تاران. کوربونوه‌ي ۷۲ که س. تاريخي بريار، ۲۱ ژانويه ۱۲۴۲. روينوس وهک نه‌سه‌له‌که‌به. (۱۱)

کوميته‌ي راپه‌راندني خويون به په‌سندي که ساني وهک جه‌لادت و کامران به‌درخان، مه‌مدوح سه‌ليم به‌گ. شاهين به‌گ و چاند که سيترله روناکبير و تیکوشه‌راني سياسي کورد، نوحسان نوري پاشاي نه‌فسه‌ري پيشوري نه‌رته‌شي تورکيا، که له روودايي به‌يتولشه‌باب دا سه‌ر بزوي کوردبوو، کوردي به فرمانده‌ي کشتي نه‌رته‌شي ميللي کوردستان و بره‌سکي تيللوش به ريبه‌ري ته‌شکيلاتي نارارات ديارى کرا. (۱۲)

به‌کي له تايبه‌تبه‌کاني نه‌م ليک نيزيکبوونه‌ود، نه‌خشتيکي گرنگه که حيزبي داشناکي نه‌رمه‌نستان بو‌تيکه‌تيان ويشتگرتي ياريکرد. حيزبي داشناکيش وهک

ناوهنده‌کانی دیکه‌ی خاومن مه‌یل بۆ نالوکۆچی ناوچه، هه‌رله‌ سه‌اله‌کانی دوا‌ی شه‌ری یه‌که‌می دنیاگروه مه‌سه‌له‌ی ناسیۆنالیزمی کوردی وه‌ک هۆکارێکی گرنکی سیاسی له‌ به‌رچاو لانه‌برد و له‌ ده‌ره‌تانی هاوکاری تیگرایی دژی تورکیا خاف‌ل نه‌بوو. هه‌رچه‌ند که هیندێ ده‌سته‌ی عه‌شیره‌تی کورد له‌ ده‌ورانی جۆر به‌ جۆری کوشتاری ئه‌رمه‌نیان، به‌نا‌یبه‌ت قه‌لاجۆکردنی ۱۹۱۵دا چالاک بوون، به‌لام هه‌ردوا‌ی رووخانی عوسمانی و ده‌رکه‌وتنی به‌رزه‌وه‌ندی هاویه‌ش بۆ وه‌لانانی ناکۆکی وتو یه‌ژده‌سته‌پێکرا‌بوو. پاش شکانی راپه‌رینی شیخ سه‌عید و ساخکردنه‌وه‌ی ته‌کلیفی کورده‌کان، به‌ شیلگی‌ری درێژه‌ی پیدرا. به‌ هه‌ولێ نوێنه‌ری داشناک له‌ نینترناسیۆنالی دووم دا، مانگی مارس ۱۹۲۵ کۆبوونه‌وه‌ی سۆسیالیسته‌کانی یه‌تونه‌ته‌وه‌یی به‌یاننامه‌یه‌کی سه‌باره‌ت به‌ بار و دۆخی داخدارێ کورده‌کانی تورکیا یلاوکرده‌وه. ته‌قه‌لای نوێنه‌ری حیزبی ناو برآو له‌ زوریخ و له‌ندن بۆ له‌ قه‌وادانی سیاسه‌تی تورک له‌م بواره‌دا پاشانیش درێژه‌ی پیدرا. واهان پاپازیان وه‌ک نوێنه‌ری حیزبی داشناک له‌ کۆنگره‌ی دامه‌زرانی خۆیبه‌ونا ئاماده‌بوو. (۱۲) وادیته به‌رچاو که داشناکه‌کان له‌ بواری پیکه‌یتانی پێوه‌ندی له‌ راده‌ی ناوچه‌دا، به‌ نایبه‌ت پێوه‌ندی له‌ گه‌ل ناوه‌ندی راپه‌رین یارمه‌تی خۆیبه‌ونیان داوه.

پیکهاتنی خۆیبه‌ون و لیته‌اتوویی سیاسی ئه‌و له‌ چاو هیندێ کۆمه‌له‌ی سیاسی کورده‌کانی پێش ئه‌و و دوا‌ی ئه‌ویش له‌ میژووی خه‌باتی کورده‌کاندا شوێنی نایبه‌تی هه‌یه. به‌لام ته‌نسی‌ری کرده‌وه‌ی ئه‌وله‌ په‌وه‌ندی راپه‌رینی ئارارات دا، زۆر وون نیه. له‌ پله‌ی هه‌وه‌له‌دا وادیته به‌رچاو که کۆمه‌ل و که‌سانی دامه‌زێنه‌ری خۆیبه‌ون، پتر ویسته‌ویانه له‌ راپه‌رینی پیکهاتوو که‌لک وه‌رگیرن، تانه‌وه‌ی که خۆیان پیکه‌یتنه‌ر بووین. وا دیاره نه‌خشی بنگه‌می خۆیبه‌ون پتر له‌ ریکه‌خستنی دوا‌ی راپه‌رین و تیکۆشان بۆ هاندانی هێزه‌کانی تر و پشتگیری ئه‌ودابوه. یه‌ک له‌ وه‌نگاوانه‌ وه‌نگه‌ هه‌ره‌ گرنکیشیان ناردنی نیحسان نوری پاشابوویی بۆ ئارارات. نیحسان نوری دوا‌ی شکانی راپه‌رینی به‌یتولشه‌باب، له‌ سه‌پتامه‌بری ۱۹۲۴ هه‌نای بۆ عیراق برد و پاشان هاته‌ ئێران. له‌ کاتی راپه‌رینی شیخ سه‌عید، چۆوه

تورکیا. به لأم چوونه وه ی له گهل شکانی راپهرین رتکوت. دیسان گه رایه وه بق ئیران. له ناخری هاوینی ۱۹۲۷ شیخ حوستین یهکی له لایه نگرانی شیخ عه لیره زای کوری شیخ سه عید بق داوه تکرده نیحسان نوری له سوریا وه هاته ئیران. به لأم نیحسان نوری به نامه یک شیخ عه لیره زای کرده نوینه ری خوی و بهره و نارارات که وه ره. شیخ حوستینیش له رتگای کوردستانی عیراقه وه گه رایه وه بق سوریا. (به نه قل له پیشه کی شهریف وانلی له سه ره وهرکتیرانی فه رانسه: (رووداوه کانی نارارات). له سه رچاره یه کی کوردیدا گو تراوه که ناویراو له گهل دوو که سه له هاویریانی به ناوی راسم و خورشید به بی ناگاداری کاربه دهستانی ئیران بق نارارات رویشتون. له سه فه ره له پیکه له پیرژانیکدا له گهل هیزه کانی ئیرانی راسم کوژراوه. خورشید گه راوه ته وه بق عیراق. نیحسان نوری به زحمه ت دژواری خوی گه یاندوته نارارات. (۱۴)

به گویره ی به لگه کانی به رده ست وادینه به رچاو کاربه دهستانی ئیرانی ماوه یه ک دوا ی نه سه فه ره واته له سه ره تایی زستانی ۱۹۲۷ له بوون و تیکۆشانی که سیک به ناوی نیحسان نوری ناگادار بوون. له ژانویه ی نه سه له دا، وه زاره تی نیخو خه به رده تاهه حاکمی کرماشان که له رتگای کۆنسولی ئیرانه وه له به غدا ناگادار کراوه که: «کومیتیه کی نه پینی سه ره به ئهرمه نی داشناکی به غدا و هیترا، له کرماشان دامه زراوه. نیحسان ناوتک، مین باشی ئه فسه ری تورک» ده سه تیه کی تر له و کومیتیه دا تیده کوژن. (۱۵)

ئه بولحه سه نخانی نیساری حاکمی کرماشان له وه لأمی وه زاره تی نیخو خۆدا راده گه پینی که له هه بوونی کومیتیه کی ناواناگادارنیه.

نەکردۆتە سەر هیزی سەر هەلداوانی ئارارات. بە گۆزەری نووسراوەی ئیحسان نوری پاشا جگە لە سەید عەبدولوەهاب و تەمرشکی که بە ئەمری فەرماندە بۆ پاکیشانی هیزی زیاتر خۆیان ئەمین کردەوه و چوونه ناوچەکانی دیکە، تەنیاشیخ عەبدولقادر لە سەرۆکانی (ساکان) لە گەل چەند کوردیک چەکیان دانا و تەسلیمی هیزەکانی تورک بوون. (١٧)

بیجگە لە ئیحسان نوری و برۆحسکی تیلۆق که بەریرسی عەسکەری و ئەهلی بوون، بەریرسایەتی دیکە بەم جۆرە دیاری کرابوون: « تەیموراغا فەرماندەیی ژاندارمەری، مەلاحوسین ئەفەندی مودیری ناوچەیی کورخان، بڕایماغا مودیری ناوچەیی بوتی، حەسەن ئەفەندی مودیری ناوچەیی ئۆرتی، موسابەرکی ئاغامودیری ناوچەیی کوری، عەمریناغا مودیری ناوچەیی کواخان.»

لە کاتیگا که تەقەلای تورکەکان بۆ بلۆه پیکردنی لایەنگرانی کوردە پاپەرێوەکان درێژەیی هەبوو، وەک لە نووسینی ئیحسان نوری داهاوتە، بەشیکی کرنگ لە هیزەکانی کورد لە تەواوی ناوچەدا بە شێوەی دەستەیی پارتیزانی لە تیکۆشاندا بوون.

چەند دەستەیی دیکە بە فەرماندەیی دەمیریاشا (تەمرشکی)، مەمۆز (مەحمودبەگ) و نادریبەگی کورانی حوسین پاشاکۆزەری حەیدەرانیو، فرزندە بەگی حەسنانلو، خالیدبەگی جەلالی و سەیدرەسول لە ئاراراتەوه بگرە تاجیاکانی (تەندروک و ئالاداغ و زینوئێ میلیش و ئەرجیش و زیلان و ئاباقا و بارگیری و دیادین لە خەبات و چالاکیدا بوون. (١٨) (ئاغای بەهات لەجیاتی چالاکێ و خەبات، وشەیی (راو رووت و ئالان مەرزا) بەکاردێنن. ک. ح)

وادیتە بەرچاو تورکەکان بەمحالەش هیشتاھیواداربوون که لە ڕێگای وتو وێژەوه کۆتایی بەم کێشەییە بێنن. لە نیووی مانگی سێتەمبەری ١٩٢٨ دوونۆتەری مەجلیسی بەرزی تورکیا و والی قەرەکلێسا و فەرماندەیی هەنگی ٢٩ی ئەرتەش و هەنگی ژاندارمەری ناوچە و حاکمەکانی دیادین و بایزید و چەند کەسیتر داوای وتو وێژیان کرد. ئیحسان توریش ئامادەبوو لە گەلیان دانیشی. هۆی ئامادەیی

ئىحسان نورى بۆتو وىژى له گەل تورگان روون نيه. نازانين مه به مستى گات رابواردن بوه، ياهوك پاشان له زمانى خۆيهوه باسكراوه، دهستپيكردى شەپى پى زوو بوه و درىژه پيدانى خەياتى چهكدارى پى كاريكى پى ناكام بوه.

له قهولى ئىحسان نورى دهگىر نهوه كه: «ئەوهى كار به دستانى خۆيبون به نووسين يابه په يام بۆيان ناردوه، واده وبه لىنى زۆرباش بوون، به لām له كورده ودا دىتم كه برپارىكى پى جى يان داره. بهرله دهستپيكي شەپى هموو مه سه له كانم له گەل شاندهى ئەوان باسكرد و كه م و كورپى و ناته واپى گير و كرفتى كارم پىراگه ياندىن. دهمزانى كه مه سه له لى ئىمه له پىگاي نيزامى يهوه چاره سه رناگرئى. ده پى رىگا چاره ي سىياسى بدۆزىته وه. هر وهك خۆم له گەل نوتنه رانى ده ولەتى توركييا كه وتمه و تو وىژه وه. (۱۹)

ئىحسان نورى له گەل شهست سوار له گوندى (شېخى كۆپرۆ) له ۲۰ كىلۆمىترى بايزيد چوه دىدهنى دهسته ي ناويراو. وادىته بهرچاو كه تورك و يستوويانه به جۆرىكى شه خسى و هيندى سەر پشكى و زىده يى بدن به خودى ئىحسان نورى و كوئايى به راپه رين بىتن. دياره وه لāmى ئىحسان نورى كه پىدا كرتن بوه له سه ر وىستى گشتى كورده كان، نه يده توانى ببىته رىگا چاره. ئاخافتنيان پى ئەوهى ناكامى هەپى به رىگايه كى دىكه دا درىژه ي كىشا. (۲۰)

له پابىزى ئەه سالا دا هر چهنده سه به رت به وتو وىژى ناويراو چالاكى عه سگه رى دهسته كانى كورد تا راده يه ك له كورتى دا بوو، هيزمه كانى تورك ناوچه ي (كورك) يان په لاماردا و تا راده يه كيش سه ركه وتنيان هه بوو. به لām دواى دژ په لامارى كورده كان ناچار بوون بكشینه وه. چالاكى دهسته ي پارتيزانى كورد دهست پىكراوه. (۲۱) له ماوه ي به هار و هاوینى سالى ۱۹۲۹ ئەم شىويه كه م و زۆر درىژه ي هه بوو. به قسه ي ئىحسان نورى له گۆرانگارى ئەم سالا دا، به روونكرده وهى كورده وهى چەند كه سىك له كه سايه تيه ناسراويه كانى كورد له ده ور و به رى مه سه له كه، راپه رين تنگ به ر بوه. (۲۲)

ئاخريں ھەول و تەقەلا

سالى ۱۹۲۰لۈتكەى توند و ئىژى راپەرىنى كوردەگانە . لەم سالەدا توركەكان لە كەل زنجىرە و تووئىژىك و فشارى سىياسى لە بوارى پىئومندى ناوچەى كەش و ھەوايان بۆ كەمارۆدان و سەركوئىردنى كوردەكان ئامادە كرد بوو . لە روانگەى عەسكەرىشەو لە بەھارى ئەر سالەوھ جىگىر بوونى ھىزىكى پەرداخىيان بە فەرماندەى سالىح پاشا دەستپىكرد . (۲۳) لە بەرانبەر ئەوھدا ئىحسان نورىش لە كەل درىژە پىدانى شىوھى ئازاردانى پىشوو ، واتە ناردنى دەستەى پىچوكى پارتىزانى بۆ ناوچەكانى جىاواز و سەر كەرمكردنى ھىزى دوژمن و پىشكەرى لە كۆبوونەوھىيان لە شوئىنكدا ، بىرارىدا بە كوردنەوھى جەبەھەىكى تازە لە دەوھرى نەرجىش و پانتوس ، كلكەى راپەرىن بگەپىنئىتە بەشەكانى خوارووى پۆژئاوا ، واتە دلى كوردستانى توركيا و ناوچەى راپەرىنى شىخ سەعەد و كار تەواو بكات .

بىرارى وابوو ھۆزى حەيدەرانلو بە ھاوكارى ھۆزى خەلىكانلو لە دەستى زىلان و جىاى سىبەن دەست بە راپەرىن بكن و ئالقەى پىئوھندى پىك بىن . ھەر لەو كاتەشدا بەشى سەرھەكى ھىزى ئارارات بە پەلاماردانى ياسگای نىزامى دەور بەر و ناوھندى باشكەند لە سەر ، و جىاى تەندروك لە خواروو ، شارەكانى ئىگىر و بايزىدیش بخەنە مەترسى پەوھ . جگە لەوھ دەستەىكەش بە سەر كوردەى تەمرشكى دەبوايە بە گىرتنى قلب ، رىگەى قارس و سارى قىامىش بەرەو ئارارات بىھەستى . (۲۴)

ئەنجامدانى بەرنامەىكى ئاوا ئازاىانە پىئوىستى بە ھاو ئاھەنگى تەواوى دەستەكانى چەكدار ھەبوو . ئەمەش سەبارەت بە داب و خەسلەتى عەشائىرى و

نارتکی هیزه‌کانی کورد و نه‌بوونی رایله‌کی پیوهندی، فره سهخت و دژوار بوو. په‌لاماری هیزه‌کانی کورد له ناخری مانگی جۆزه‌ردان و نیوهی پوشه‌پری ۱۹۲۰، له گه‌ل راپهرینی بیشکاتی زیلان دستپیکرا. هاوکات شاره‌کانی ئه‌رجیش و بارگیری ییش په‌لامار دران و سه‌ره‌رای به‌به‌ره‌کانی هیزه‌کانی تورک، سه‌رکه‌وتنی به‌ر چاویان و ده‌سه‌ست هینا. کورده‌کان باتنوس-یشیان گرت و پادگانان شار گه‌مارق درا. له مه‌لازگرد-یش شه‌ر ده‌ستپیکرا. کاتیکی نیحسان نوری له ده‌ستپیکری ناوه‌ختی هیزش ناگادار بوو، فه‌رمانی دا به هیزه‌کانی ئارارات بق که مکرده‌وه‌ی فشار بق سه‌رجه‌به‌ی زیلان، هیزه‌کانی تورک په‌لاماریده‌ن. له مه‌په‌لاماره‌شدا کورده‌کان سه‌رکه‌وتنیان هه‌بوو. باش ماوه‌یه‌کی شه‌ر تورک له لای مه‌لازگرد و ئوزالپه‌وه، کورده‌کانیان په‌لاماردا. هیزتکی عه‌سکه‌ری له قه‌ره‌کۆسه‌وه، واته له بنکه‌ی هیزه‌کانی سالح پاشاوه به‌ره‌و بایزید چوونه پیتش و یرتگای پاشه‌کشی هیزه‌کانیان بق لای ئیران خسته مه‌ترسییه‌وه. کورده‌کان له گه‌ل زیانکی قورس له ده‌شتی زیلان بق ناوچه‌ی سه‌رووی رۆژه‌لات پاشه‌کشیان کرد. ده‌سته‌یه‌کیان له ده‌ور و به‌ری ئاواجیق له سفووری ئیران په‌په‌نه‌وه و ده‌سته‌ی سه‌ره‌کش گه‌رانه‌وه بق ئارارات. (۲۵)

کاتی له ناخری مانگی پوشه‌پری و نیوه‌راستی گه‌لاژ توند و تیزی شه‌ر له کورتیدا، سه‌ره‌رای خه‌ساری قورسی تورکه‌کان و ده‌سه‌کتی زۆری کورده‌کان (۲۶) به‌شکانی جه‌به‌ی زیلان و ئه‌رجیش، ده‌ره‌تانی په‌ه‌گرتنی شه‌رش بق ناوچه‌کانی تری کورده‌ستانی تورکیا که تاقه‌شانسی درێژه پیدانی راپه‌رین بوو، له به‌ین چوو. له مه‌ قۆناخه‌دا نه‌ک هه‌ر تیکۆشان بق په‌ره پیدانی راپه‌رین بی ئاکام بوو، به‌لکوو تیکۆشانی هیزه‌کانی تری کوردیش بق پشتیوانی له راپه‌رین نه‌گه‌یشته نامانج. له سه‌ره‌تای مانگی خه‌رمانان نیزیکه‌ی ۲۰۰ کس له کورده‌کانی سووریا به‌ رێبه‌رایه‌تی حاجۆکه‌له‌لایه‌ن به‌درخانه‌کانه‌وه پشتیوانی ده‌کراسنووریان به‌زان و گوندی (حبات) یانگرت. نه‌وان ده‌یانویست بق پشتیوانی له راپه‌رینی ئارارات هیزه‌کۆکه‌نه‌وه و ده‌ست به‌ شه‌ر یکه‌ن. به‌لام زۆر زوو له لایه‌ن هیزه‌کانی تورکه‌وه سه‌رکوئکران. (۲۷)

له كوردستاني عيراقيش كورپ حوسين كوٲر تواني نيزيكي ٥٠٠ سوار له كهساني شيوخ نهحمدي بارزاني بق يارمه تي راپه ريني نارارات كوٲيكاته وه. نهوان له سه ره تاي مانگي كه لاوٲٲ له عيراقه وه (نورامار)ي توركيان پهلاناردا. به لام نه م تهقه لايه له لايه ن هٲزهكاني توركياره سهركوٲكرا. هاوكات له كه ل نه م تهقه لايانه له ناوچه كاني ديكي كوردستاني توركياش تيكوٲشاني ليك بلاو بق پشتيواني له راپه ريني نارارات دهست پٲكرا. به لام هيچيان به ناكام نه كه پٲشتن.

يه كي له گورانكارپه گرنگه كاني نه وه ماوه به گوراني هه لوٲستي نيران بوو. كاربه دهستاني تاران كه تاهو دم زياتر په وتي بٲلايه نمان گرتبوه پٲش، نٲستا به زيادكردني هٲزي نيزامي خوٲيان له ناوچه و تنگ، پٲه لچنيني هٲندٲ عه شيره تي سه ر سنوور، سياسه ت و هه لوٲستيكي تازه يان گرت به ر.

كاتيكي دواي نيزيك به مانگيڪ رارهستان، له سه ره تاي مانگي سه پتامبر په لاماري سه رانسه ري هٲزهكاني تورك بق سه ر پٲگي سه ره لداوان دهستپٲكرا، له كه ل پٲشپه وي له شكري تورك له به شي رٲزه لاتي ناراراته وه، واته له خاكي نيرانه وه، هٲزهكاني نوحسان نوري كه مارٲ دران و راپه ريني نارارات پاش ٢٠ رٲٲ شه ر و به ربه ره كاني توند تووشي شكان هات، هه رچهنده هٲندٲ له دهسته كاني پاشماوه، تيكوٲشان له قوناخي دواپيشدا، خه بات درٲزه پٲبده ن، وهك هٲرشي بيسته مي نوكتٲوري برٲحسكي تٲلٲ له دور و به ري نارارات، به لام نٲتر كار له كار ترازو بوو. (٢٨) دواي نه م قوناخه له راستيدا ده بي له نيران به دواي نه نجامي راپه ريني كورده كاندا بگه رٲن كه به شيكي گرنگ له هٲزي شكاو، به نوحسان نوري پاشا و سه رٲك عه شيره ته كاني هاوكاريه وه، په نايان بق نيران برد. به لام پٲش نه وه وي وه دواي نه م روه داوانه بكه وين، جٲي خوٲه تي له دهستپٲكي كاره وه، واته له شيوه ي هه لوٲستگرنتي ده وله تي نيرانه وه له به رانبه ر شكاني راپه ريني شيوخ سه عيد، له مه سه كه بكوٲينه وه. پاشانيش كاركردن نالوكوٲر و كاره ساتي دوايي- واته راپه ريني نارارات - له سه ر پٲوهندي دهره وي نه م دوو ولاته (نيران و توركيا) ته ماشا بگه ين.

1- Martin van Bruinessen , Agha, Shaikh andstate ,Thesosial and political Structure of Kurdistan, zed BooksLid. London, 2991, p.672.

۲ - كهنډال و ديگران، كردها، ترجمه ابراهيم پونسي، تهران، انتشارات روزيهان، فارسي ۱۳۷۰، ص ۷۹-۸۲

3 - Siyamend Othman, "Kurdish Nastionalism Instigators and Historical Influence" reproduced in Armenian Review ,Spring 2891 ,vol.42.no,1\561.pp.53- 54.

۴ - كهنډال، پيشين، ص ۹۹ — ۱۰۳.

5 - van Bruinessen,op.cit.pp,279- 81, Robert Olson. The Emergence of Kurdish Nasionalism. 1880-1925, Univercity ofTexas Oress,1991,pp-46-

6-van Bruinessen,op,cit,pp-281-284, Olson,op,cit,pp-92.

۷ - له راپورتتيكي كارگوزاري ورمي بز وهازهتي دهروهه تارنخي ۳۱خردادي ۱۳۰۵باسي شهري شتيخ مصلح الديني شهميزني له گهل هيزي تورک و عملياتي هيزهكاني تورک له دهور و بهري باشقه له دهکات، له وانه به هر شهو بيکبه لپرزانهي ناوچهي ههکاري بوويين. بروانه به لگه کاني ياشمکو، به لگه ي ژماره ۲

۸ — بز ناگاداري زياتر له م رووداوه، بروانه (رووداوه کاني نارارات)

بيروهه ره کاني نيجسان نوري، رژنامه ي کوهستان، ۱۳۲۴

9 - Dr.Bjech Chirguh, La Question Kurde, ses orgines rt ses causes,Le caire, 1930,p.34-35.

۱۰ - اسناد ملی ، ۱۷۷۹ — ۲۹۳

۱۱ - اسناد ملی ، ۱۷۷۹ — ۲۹۳

12 - Arshak Safrastian, Kurds and Kurdistan, London, the Harvill Press Ltd, 1984, p, 84

۱۳ - کاروساسونی، بزوتنه‌وهی نیشتمانی کورد و پیوهندی نهرمەنی و کوردەکان، بی جایی تاہی نا. ص ۸ (نامیلکە لە ۴۰ لاپەرەدا کە بەگۆترەیی روونکردنەوهی هەوێلی کتێبە وەرگێزانی کوردتەیکە لە فەسڵەکانی ۱۳ و ۱۴ کتێبی ناویراو بە ناوہ: Karo Sassion az#gayin Sharjounmner yer Hsya Kurdakan Haraberoutunner, Irvan, 1956.

۱۴ - ژنار سلوویی، فی سبیل کردستان (مذکرات) ترجمه ر. علی. المکتبە التقدیمیە الکردیە. دارالکتب

۱۵ - وزارت داخلە، ادارە غەرب، نمرة ۱۰۷۰، تاریخ ۲۶ دی مہاہ ۱۳۰۶ اسناد ملی، کد (۲) ۶۷۴۷ بروانە بە لگەکانی باشکۆ، بە لگەیی ژمارە ۷

۱۶ - وزارت داخلە، ایالت ازربایجان، سواد راپورت (نظمیە ماکو) بدون نمرة ۱۶ مہر (۱۳۰۶) اسناد ملی (ن) ۱۰۲۴۹۰۰ / ۲۰۱۰ بروانە بە لگەکانی باشکۆ، بە لگەیی ژمارە ۴

۱۷ - رووداوی نارارات، کوهستان، ژمارە ۱۹، ۲۴/۴/۱۱

۱۸ - رووداوی نارارات، کوهستان، ژمارە ۲۵ / ۲۴/۵/۲۲

۱۹ - سرهنگ ستاد عیسی پڑمان، کوردەکان و کوردستان، رابردومکانی میژوویی، هەلکەوتی جوغرافیایی، یارودۆخی ئابووری، مەسەلە کۆمەڵایەتیەکان و رێکۆیتیکی نارمانەکان و گۆرانکاری یە سیاسی یەکان، ج ۳، ج ۳ (سیاسی)، پاریس، شەرپور ۱۳۷۱ ۱۹۹۲، لە بلاتو کراومکانی ژین، ل ۱۵۸

۲۰ - رووداومکانی نارارات، کوهستان، ژمارە ۲۰، ۲۴/۴/۱۸

۲۱ - هەرئەمی ژمارەییە، ژمارە، ۲۱ - ۲۴/۴/۲۵ هەرلەو رۆژانەدا شارەوانی

بازرگان له راپۆرتیکدا ده‌تێ: دوو فرۆکەکی تورکیا شوێنی سەرھەلداوانیان
بۆمباران کردووە. سەیری بەلگەکانی پاشکۆ بکەن، بەلگەکی ژمارە ۱۷.
۲۲ - رووداوێکی ئارارات، کۆهستان، ژمارە ۲۴ - ۲۴/۵/۱۵ و ژمارە ۲۵ -
۲۴/۵/۲۴.

۲۳ - سەرچاوە کوردیەکان ژمارە ۱ هیزەکانی تورکیان لەم قۆناخدا بە ۶۰
هزار کەس داناو، بەلام سەرلەشکر حەسەن ئەرفەع لە شیکردنەوەی ئەم
رووداویدا، ژمارە ۱ ئێوان بە ۱۲ هەزار کەس دادەنێ.

۲۴ - رووداوێکی ئارارات، کۆهستان، ژمارە ۲۹ - ۲۴/۷/۱۶ ... ساسونی،
پیشین ، ص ۲۳ — ۲۰

25 - Arfa , op. cit, p, 40

۲۶ - لە سەرچاوە کوردیەکاندا دەستکەوتی ئەم شەرە ۶۰ رەشاش، ۶۰ نەزار
فیشەک، ۲۴ تۆپ، ۱۸۰ خێوەت باسکراوە. خەساری تورکەکان ۲۸۰۰ کۆزاو،
بریندار ۴۰۰، دیل ۱۷۰۰، خەساری کوردەکانیش ۲۸۰۰ کۆزاو و ۴۰۰ بریدار
Chirguh, op, cit , p, 93
۳۶۰ پیشوین.

27 - Arfa, The Kurds , pp , 41 -

پاش ئەم گۆرانکاری یە دەولەتی فەرانسە کە ئەو دەم سەرپەرشتی سووریای
بە دەستووە بوو، لە سەر داوای دەولەتی تورکیا، بەدرخانێەکان و سەرۆکانی تری
کوردی خستە ناستەنگەو.

۲۸ - رووداوێکی ئارارات، کۆهستان، ژمارە ۲۲ - ۲۴/۸/۱۳ . ساسونی ،
پیشین ، ص ۳۸ - ۳۴

ناکوکی یه‌کانی سنوور و رکه به‌ری هۆزه‌کان

هه‌لکه‌وتی نا‌قاریی و بار و دۆخی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی نارارات و ده‌شته‌کانی ده‌ور و به‌ری، کەش و هه‌وا یه‌کی له‌ باریان بۆ هه‌لدان و به‌رده‌وامیی کۆچەری پیکه‌ینابوو. چونکه جگه له‌ له‌وه‌رگه‌ی زستانی و هاوینی، هه‌لکه‌وتی سیاسی ناوچه وهک مه‌یدانی کیشه‌ی هیندی دسه‌لاته‌کانی ناوچه‌یی، له‌ که‌ل نه‌زمی عمشایری له‌ کۆپانهاتوو پیتک ده‌که‌وت. هۆزه‌ خاوون دسه‌لاته‌کانی ئەم ناوچه‌یه‌ که‌ کار و کرده‌وی مێژوویی ئەوان مه‌سه‌له‌ی سه‌ره‌کی ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه‌ پیتک دینتی، بریتی بوون له‌ : عیقله‌کانی کوردی جه‌لالی، میلان، حسنانلو و حه‌یدره‌انلو. به‌شیکێ کرنگی ئەم هۆزانه‌(وهک تایفه‌ی جه‌لالی و میلان)، تاپیش په‌یمانی تورکمانچایی له‌ به‌ری ئاراز، واته‌ له‌ ناوچه‌ی ئیره‌وان ده‌ژیان که‌ دوا‌ی سه‌ره‌که‌وتنی رووسه‌کان، له‌ که‌ل ژماره‌یه‌ک له‌ عمشیره‌تی دیکه‌ و موسلمانانی دانیشتووی شار و گوندی نو مه‌لبه‌نده‌ هاتنه‌ ئیران. (١)

جه‌لالی یه‌کان له‌ که‌ل تیره‌مکانی وهک: مسرکانلو، خه‌لیکانلو، حه‌سۆ خه‌لف و ساکان، هاویشان له‌ ده‌ور و به‌ری ناراراتی بچوک و زستانانیش له‌ ناوچه‌یه‌کی به‌ربلۆی گونده‌مکانی ده‌ور و به‌ری چه‌می قه‌ره‌ سو، و ناوچه‌ی خوارووی ماکو له‌ ده‌ور و به‌ری قه‌ره‌ عه‌ینی(کانی ره‌ش) بلۆ ده‌یونه‌وه‌. هۆزی میلانیش له‌ په‌نا جه‌لالیه‌کان له‌ رۆخه‌کانی چه‌می ئاراز و چپای سوکاری ماکو ده‌ژیان. جگه له‌ هۆزی عروسنانلو، یه‌کی تر له‌ هۆزه‌مکانی کرنگی ناوچه‌، هۆزی حه‌یدره‌انلو یوو که‌ به‌

دوو هزار مالوره که ورهترین هژزی کورد له ناوچهی نپوان موش و ورمی دا دهزیا. یهکی دیکش حسنانلوویو له نپوانی بتلیس و نیراندا نشته چن بوو. (۲)

دهسه لاتی سهرکی مه لهند، به دست تایفی بهیات ماکو وه بوو، که له زهمانی شاعربیاسی سهروی یهوه، نیزیکمی ۳۰۰ مالیان له ناوچهی چخورسه عدی نیرهوانه وه هینابوونه ماکو. (۳) پاش نهو تاریخه خانگه لی ماکو به درزایی میژووی هوراز و نشیوی نهو مه لهنده به که لک و هرگرتن له هیزی عمشیرمگه لی ناوچه، به تایبته جه لالی و عروسانو که به تایفی دهوله تخوای ماکو حیساب دمکران، له سنووری سهروی رۆژئاوای نازهربایجان به کۆله کی گرنکی دهسه لاتی نیران دهژمیردان. له قنناخی ههوه لی سهردهمی باسه کی نیمه شدا، اقبال السلطنه می ماکوی، جلوهی کار و باری ناوچهی به دسته وه بوو.

سنووره کانی نیران و عوسمانی (*)

به دستپیکه تهقلای نپوه راستی سهردهمی قاجاریق دیاریکردن و سه پاندنی سنووره کانی نیران و عوسمانی، هه لکوئی سیاسی هژزه کانی ناوچهش گۆرانی به سهردهات. نازادی کرده وه که له مل به مله می دهسه لاته کانی دراوسیدا، دمکرا که لکی لی وهرگیری، تنگه بهر کرا.

به تایبته پاش هینانه گۆزی که لاله می پتویستی نیشته هیتکردنی هژزه کانی ناویراو، وهک پیش هه رج بق ریکویتی سنوورهکان.

له سالی ۱۸۴۳ زاپینی که وتوویژی نیران و عوسمانی بق دیاریکردنی

ه- خوینهری بهریز باش دهزانن که هه سوو کیشه له سهرلیفی مه لایه. هه سوو سنوور و ناوچه مه لهندی که لته ردها باسده کرین، خاکی کوردستانه و به نیران و عوسمانی ناوهریزن و کیشه پان له سهره .

هه رچی وشه گه لی: عه شاهر سنوور نشین، نه شرار، پاخی، ریکر، تالانچی و... هتد له نووسراوه فارسی یه دهاتوه ، چ هی خودی ناغای بهیات بی ویا وهرگیرا بی، هه سووی مه به سنی کورده و له جیاتی ناوی کورد نه م و شانه به کارهاتوون .

سنوورمکان به بمشداریی نوڤنه‌رانی وروسیا و به‌ریتانیا دست‌پیکرا (کۆنفرانسی ئه‌رزهرۆم) مه‌سه‌له‌ی تابعی‌تی عمشیره‌ته‌کانیش باسکرا. سه‌ر به‌ قه‌ومی بوون و ریتبازی کۆچی سالانه‌ی هیندی له‌ تایفه سنوورنشینانه جۆرتک بوو که زۆر جار دیاریکردنی سنوورله گه‌ل ریتباز و شتیوه‌ی ژیانی ئه‌وان جۆرنه‌مه‌اته‌وه. جگه‌ له‌وه‌ سوننه‌تی که‌لک وهرگرتن له‌ مل به‌مله‌ی ده‌سه‌لاته‌کانی دراوسێ ئه‌ومنده کۆن و ریشه‌داربوو، که هیندی له‌ هۆزه‌کانی ئه‌م مه‌لبه‌نده ئه‌گه‌رله‌ بواری له‌وه‌رگه‌ و کۆتستانیشه‌وه پێویستی‌ان به‌ کۆچ و کۆچبار نه‌بوایه، له‌ بواری پێویستی سیاسی یه‌وه ئه‌وه‌ر به‌ریان ده‌کرد.

به‌ گوێزه‌ی به‌ندی هه‌ممه‌سی به‌یمانی ئه‌رزهرۆم (۱۸۴۷ ز) بۆ نه‌هه‌شتینی تالان و به‌ژی هۆزه‌کانی سه‌ر سنوور، به‌ریاردا: «ئو هۆزانه‌ی کێشه‌یمان له‌ سه‌ره و ده‌وله‌تیان دیارینه، ته‌نیا به‌کچار ده‌سه‌لات بدری به‌ خۆیان ئه‌م شوڤه‌ دیاری بکه‌ن که‌ ده‌یان‌ه‌وێ له‌ مه‌ودوا لێی نیشه‌جێ بن. ئو هۆزانه‌ی که‌ دیاره‌ سه‌ر به‌ کام لان به‌ زۆری به‌بهردینه‌ خاکی ئو ده‌وله‌تی که‌ سه‌ر به‌وین. (۴) به‌لام هه‌روه‌ک له‌ ره‌ومندی ئالوگۆر مه‌کانی دوا بیدا ده‌رکه‌وت، به‌ جیگه‌ یاندنی نیوهرۆکی به‌یمانی ناویراو، و مه‌سه‌له‌ی دیاریکردنی ته‌کلیفی هۆزه‌کانی سه‌ر سنووریش توشی ته‌نگ و چه‌له‌مه‌ی زۆر بوو. له‌ سه‌ره‌تاهه‌ کار به‌ ده‌ستانی ئێران و عوسمانی هه‌ریه‌که‌ تیده‌کۆشان به‌ نیشان‌دانی ژماره‌یه‌ک له‌ عێل و عمشیره‌تی سه‌ر به‌ خۆیان، مه‌سه‌له‌که‌ به‌ شتیوه‌ی دیپلۆماتی چاره‌ سه‌ر بکه‌ن. (۵) به‌لام له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی شوڤتی نیشه‌جییی زۆر له‌ هۆزانه‌ جیگای ناکۆکی بوو، مه‌سه‌له‌ی تابعی‌تی هیندی له‌ نه‌وانیش، به‌ تاییه‌ت چه‌لالی و هه‌یدهرانلو له‌ ناکۆکی ئێران و عوسمانی زیاد بوو.

له‌ نیوه‌ی دوومی سه‌ده‌ی ۱۹ی زایینی، واته‌ دوا‌ی شه‌ر مه‌کانی کریمه‌ ۱۸۵۴ و شه‌ری ئێران و ئینگلیز له‌ سه‌ر مه‌سه‌له‌ی هرات ۱۸۵۶ کاری کومیسسیۆنی دیاریکردنی سنوور ده‌ست پیکراوه. کار به‌ ده‌ستانی عوسمانی هه‌ولیاندا له‌ رینگای هاندانی نیزیکه‌ی ۲۰۰ مایه‌ هۆزی چه‌لالی بۆ هاتنه‌ده‌ر له‌ ژۆرتا به‌یمانی ئێران و نیشه‌جێ بوون له‌ خاکی عوسمانی، هه‌لکه‌وتی سنووری خۆیان قایمه‌تر بکه‌ن. به‌لام

زۆرى يىن نه چوو كه به گه رانوهى زۆريان بۆ خاكي ئىران، تهقلای عوسمانى بىن تاكام بوو. (٦) به گويزه هيندى پابۇرتى ديكه، واديتته بهر چاو كه يهكتى له نركه سه رمكيه كانى كوميسيۇنى هاويهشى ١٨٩٢ز، كه بۆ چاره سه ركردنى مه سه له كانى سنور بيكها تيبو، ده بوايه به كير و كرفتى هۇزى جه لالى و حه يدهرانلو رايگات. به تايبهت كه عوسمانيه كان هوليان ده داكه هه لكه وتى خۇيان له رىگاي پاكيشانى هيندى هۇزمكانى سنور پته ويكن. له به رنوه كاتيك ده سته يهك له عمشيرهنى جه لالى به سه رۆكايه تى مسته فا به گ. چوونه خاكي عوسمانى، اقبال السلطنه نى ساكۇيى هولى دا به هينانى محممه د سه ديق به گ يهكى ديكه له سه رۆكايى حه يدهرانلو، له خاكي عوسمانى، تۆله بستينته وه. محممه د سه ديق به گ سالى ١٩٠٢ له گه ل نيزيكه ي ٥٠٠ — ٦٠٠ مالى سه ربه خۇي هاته خاكي ئىران. اقبال السلطنه كردى به حاكمى قه ره عه ينى و ئه ويش به لئيددا كه نيزيكه ي ٥٠٠ مالى ديكه ش بيتته وه ئىران. (٧)

له گه ل هه مووى ئەم ناكۆكى بىر و را و مل به مله ي عمشيرهنى، كارى كوميسيۇنى ديارىكردنى سنورمكاني ئىران درۆزه ي هه بوو. ئه وش له سه ر پيداكرتنى نوئنه رانى رووسيا و به ريتانيا بوو كه به له بهرچاوكرتنى ئالوكۆرى سياسى له ئورپا و رهنكه له ناوچه كانى ترى جيهانيش كيشه و هه راسازين، ده يانووست به خپرايى ئه و مه سه له يه چاره سه ربكرى. له ته ووى ئەم قوئاخانه دا سياسه تى به ريتانيا ده يووست مه سه له كه به قازانجى ده ولته تى عوسمانى (هاوگرى سوننه تى به ريتانيا) له ناوچه بىرته وه. له ناوچه كانى سه رووى سنورمگان، واته ئه و ناوچانه ي نيزيك سنوورى رووسيا، رووسه كان ئاراديه ك ده بوونه به ره له ست. له گه ل ئه وش ديارىكردنى ئەم سنوره به ناته و اويشه وه له گه ل مافى ميژووى ئىران يهكى ده كرته وه. له سه ر بنجينه ي بريارى كوميسيۇنى تيكه لى ديارىكردنى سنور كه له نوڤمبه رى ١٩١٢ ده رچوو: ده ختى سنور له باكوپ له نيشانه ي نمره ٧٧ سنوورى رووس و عوسمانى كه له نيزيك سه ردار بلاغ و سه رووى لوتكه ي نچوان ئاراراتى كه و ره و ئاراراتى پچوك ده ست پيدمكات. پاشان

بۆلای باشور به سەرلوتکه جیاکاندا تیدمبهڕێ، دۆلی دامبات وناوچهی یسارینج و زنجیره ئاوریزمهکانی یارم قیا دهگرتتوه و به لای ئێراندا دیت. یاشان خهتی سنووری ناوچهی بولاغباشی بۆ ئێران به جێ دیتێ و بهر دهوام به سهر بهرزترین لوتکهدا تیدمبهڕێ و بۆلای رۆژناوا و باتلاغی رۆژناوای یارم قیا دهوهر دمهاتهوه و له چهمی ساری سوو دهپهڕیتتوه و به نیتوان گوندی (کوردهباران) که هی عوسمانیه و بازرگان که هی ئێرانه، تیدمبهڕێ به لوتکهی رۆژناوای بازرگاندا سهردمکهوێ و له درێژایی دا بهمشوونی ناوی لوتکهکانی باشور، درێژه پێدهدا. (۸)

عوسمانیهکان ههڕچهند له و کومیسسیۆنه دابوون و نوێنه ریان زیرهوانی ههموو قهوناخهکان بوون و پهسندیان کردبوو، به کردهوه ههلوێستی دژی ئهم رێکهوتنهیان گرتت پێش. جگه له بهشیکی بهرینی سنووری رۆژناوای ئێران که تهناته کاتی تیکۆشانی کومیسسیۆن له ژێر دهستی عوسمانی دابوو، به دهستیکی شهپی پهکهمی دنیاگر و پهکیتی عوسمانی له کهل دوژمنانی روس و بهریتانیا، نهک ههر بریارمکانی کومیسسیۆن له لایهن دهولهتانی ئێران و عوسمانی به رسمیه پهسند نهکران، به لکوو هیزمهکانی عوسمانی له کاتی پیتشهرهوی بۆ ناوچهکانی رۆژناوای ولات ، ههموو نیشانهکانی سنووریان تیکدا که کومیسسیۆنی تیکهله داینابوو.

کوٹای شہری دنیاگر ودهستپتیکی دهورهیه کی دیکه له گیری وگرفتی سنور

ناژوهی له شهر هه لگیرساوا، تهنیا دواى شمش سال به شکانی هیزی سمایلاغای سمکز هاوینی ۱۹۲۳ و جیگریبوونی هیزمکانی دهولتی له ناوچهکانی نازهریایجان دامرکایهوه. له دهورهیهدا، له کاتیکا سهبارت به کردهوهی عوسمانیهکان و درژهی دهست تیوهردانیان له کار و باری عمشیرهتگهلی سهرووی رۆژناوای ئیران (بهتایبته پشتگری نهوان له سمکز)ده راوکه ههجو، ههرله کاتهشدا دهسلاتی له زندهیی کهمالیستهکان بق هیندی له کۆره سیاسییهکانی تاران مزگینی پیوهندی تازهی نیوان نهه دوو ولاتی پیوه بوو: وهک نمونهیهک لهه کۆرانکارییه دهکرئ تامازه بق رایۆرتی بالیۆزخانهی ئیران له فرانسه بکرئ که به سهرنجداتی هاوکاری سیاسی تورک و بۆلشهویکهکان لهو کاتهدا وریایی دابوو به کار به دهستانی ئیران(۹):«همعمورمکانی عوسمانی نهومندهمیان رووسیابه هاویاری خۆ دهزانی دهیانویست به بیانوی نهوه که خاکی ماکق بهرژوهه و بق ژبانی نهاتولی پیوسته، به لینی دژایهتی نهکردنی رووسیا بق داگیرکردنی ماکق وهبرگرن...»(۱۰) ههر وهها له هینهتیک یادبکرئ که ههرله و رۆژانهدا بۆیکهینانی پیوهندی دۆستانه له کهل کهمالیستهکان و به تایبته پچرانی پشتیوانی له سمکز بۆنانکارا ناردره(۱۱)

له کاتیکا که پیوهندی ئیران و تورکیا هیشتا روون نهبوو، زنجیرهیهک بیتکهه لپهژان و مل به مله ی سنوورله ههرتک لا دووباره سهریان هه لداوه. له سهرمتهای خاکه لچهی ۱۹۲۳ له نیوان تایفه ی وه لایی و شیخیکانلو شهرسازبوو. اقبال السلطنه هوسین پاشاخانی ماکزیی و نهبولهسهنخانی ئیلخانی نارد ناشتیان که نهوه. دواى ماومیهک که هیشتا نهه کیشهیه نهبرابۆوه، له سهرمتهای

مانگی پوشه‌پردا له نیوانی تایفه‌ی خه‌لیکانلو، و مرکانلو(هرتک له عیله جه‌لالی)شه‌رتکی گه‌وره سازبوکاتتی که مرکانلوه‌کان له سه‌ر رتکای کویتسانی له سته فرسه‌خی ماکۆ خستبوویان، خه‌لیکانلو په‌لاماریان دان و مهر و مالاتیان به تالان بردن. تاهیراغا سه‌رتکی هۆزی مرکانلو، لای اقبال السلطنه شکایه‌تی کرد. نویش بق نه‌هیتسننی کیشه و ناخۆشی، ناردیه کن خالیداغا سه‌رتکی هۆزی خه‌لیکانلو. معتمدالوهزاره، کومیسهری سنووری ئیران له راپۆرتیکدا بق وهزارمته دهرهوه دهنووسه: «نه‌گه‌رقه‌راریتی تایفه‌ی خه‌لیکانلو سه‌ره رای که‌می خه‌لک و نه‌ژماریان ده‌ست به شه‌راوت بکن و سزادان و به‌ریرسییه‌ک نه‌بی، و تده‌چی عمشیره‌ته‌کانی بیکه‌ش به گویره‌ی سروشتی و محشیانه‌یان چیتربن.» و هک تیبینی کرد بوو، مهر واشی لیهات. پاش نه‌وه‌ی که خه‌لیکانلو مهر و مالاتی تایفه‌ی بلخ کانلویان تالان کرد، نه‌وانیش له که‌ل تایفه‌ی جنگانلو په‌کیان گرت و دژی خه‌لیکانلو که‌وتنه‌شه‌ر. ورده ورده هیندیکیتر له تایفه‌کانی دیکه‌ش ره‌گه‌ل شه‌رگه‌ران که‌وتن.

نهم هه‌راپه له ناوچه‌ی سه‌رسنووری ماکۆ نه‌ ده‌کرا کارنه‌کاته سه‌ر پیتوهندی ئیران و تورکیا. تورکه‌کان که به هیه‌چ جوړ اقبال السلطنه‌یان نه‌ ده‌ویست، هه‌را وناژاوه‌ی ناوچه و ره‌نگدانه‌وه‌ی له نیو عمشیره‌نگه‌لی سه‌ر به خۆیان کرده‌بیان، و نه‌وه‌یان به نه‌دانی اقبال السلطنه ده‌زانی. داوایان له ده‌وله‌تی ئیران کرد: «پیتشی نه‌ که‌سانه بگیرتی که هیمناپه‌تی سنوور و پیتوهندی دۆستانه تیکده‌دن» (۱۲) پاش ماوه‌یه‌کی تر ئیدیعیان کرد که تایفه‌ی قه‌ره‌باش نۆغلو، به هاندانی اقبال السلطنه له نیزیک بایزید سنووری مه‌جلیسی مه‌زنی تورکیایان په‌لامار داوه و تالانشیان برده‌ه (۱۳).

معتمدالوهزاره کومیسهری سنووری ئیران له سه‌ره‌وه باوه‌ره بوو که بزۆزی خه‌لیکانلو، و په‌لاماردانی تایفه‌کانی بیکه‌ی هۆزی جه‌لالی بۆته شتیکی ئاسایی: «... وادیاره خه‌لیکانلو هیتدی خه‌لیان هه‌بوه که نوته‌ریان بق ته‌وریت نه‌ ناردوه. ماوه‌یه‌کیش خه‌ریکی کۆکردنه‌وه‌ی چه‌کو جبه‌خانه بوون (۱۴) ناویراو له

راپۆرتیکدا، له گه‌ل ناماژه بۆ بوونی دهستی عه‌شایری عوسمانی له‌م کاره‌دا، گۆرانکاری ناویراو به‌ کارتیکی زیاتر له‌ روو داویکی ناوچه‌یی دادهنی: «وا دیاره‌ کوردمه‌کانی ئهم مه‌له‌بنده له‌ دهره‌وه و نیوخۆ پیکه‌وه ریک که‌وتوون و به‌ دوا‌ی خه‌یالیکدا بۆ ئهو مه‌سه‌لانه هه‌نگاو ده‌نین» (١٥) هه‌ر له‌م بواره‌دا ئه‌میر له‌شکر ئیسماعیلخان (امیر فضل) حاکی ئه‌یاله‌تی نیزامی ئازهر بایجان داوای له‌ وه‌زاره‌تی خۆجیتی کرد: «یادداشتیک بۆ یالیزخانه‌ی عوسمانی بنی‌دروێ که‌ بۆ پیشگری له‌م جۆره‌ رووداوانه‌ فرمانی پتویست بده‌ن به‌ مه‌عموره‌کانی سه‌ر سنووری خۆیان.» له‌م ئاوه‌دا گۆرانیکی تازه‌ به‌یدا بوو که‌ رنگه‌ بوویسته‌ هۆی روونکردنه‌وه‌ی که‌ لیک له‌ رووداوه‌کانی دوا‌یی. له‌ نیوه‌ی پوشه‌ری ئهو سه‌له‌دا، تو‌رکه‌کان خه‌ریک بوون له‌ بولاغباشی، به‌کێ له‌ پاسگااتی سنووری ئیران له‌ دهره‌ و به‌ری یارم قیا قوله‌ و بنایه‌ک دروست بکه‌ن. اقبال السلطنه له‌ راپۆرتیکدا بۆ ئه‌میر له‌شکر ئیسماعیلخان، دوا‌ی پیداگرتن له‌ سه‌ر گرنگی سنووری ئهم ناوچه‌یه‌ و نه‌مه‌ش که‌ له‌ کۆنه‌وه‌ به‌شیکی خاکی ده‌وله‌تی ئیران بوه‌ و، له‌ دیاری کردنی کومیسسیۆنی سنووریشدا وه‌به‌رئیران که‌وتوه‌، داوای کرد که‌ له‌ گه‌ل شایه‌نده‌ری عوسمانی وتو وۆژبکا و نه‌هیلێ ئهم قوله‌یه‌ دروست بکری. ناتوانین ئهم شوێنه‌ له‌ کیس خۆبده‌ین... ناویراو وه‌بیری ده‌خاته‌وه‌ هه‌ر چه‌ند خۆی ده‌توانی خه‌لک کۆیکاته‌وه‌ و له‌م سنووریه‌یان دا‌بنی، به‌لام له‌ به‌ر نه‌وه‌ی فه‌رمووتانه‌ به‌ بی‌ ئاگاداری هه‌نگاوێک هه‌له‌نه‌هین، چاوه‌رواتی فه‌رمان ئه‌نجامی لیبراوم. خه‌راوه‌ لام بده‌نه‌وه‌. ئه‌که‌ر عوسمانیه‌کان ئهم قوله‌یه‌ قایم بکه‌ن، نه‌هیشتم و وێرانکردنی دژواره‌» (١٦)

ئه‌میر له‌شکر له‌ راپۆرتیکدا بۆ سه‌رۆک وه‌زیر ده‌نووسی: «له‌ وانیه‌ پیشگری اقبال السلطنه‌ دژواری پیکه‌ بیتی. تکایه‌ خه‌را فه‌رمان بده‌ن تا درنگ نه‌بوه‌ پیشی بگرین» هه‌ر چه‌ند وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌ له‌ لایه‌ن سه‌رۆک وه‌زیره‌وه‌ ئاگادار کراوه‌، به‌لام له‌ بریاری وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌ ئاگاداره‌کمان به‌ ده‌سته‌وه‌تی. له‌ راستیشدا ئهو دم به‌ له‌ به‌ر چاوه‌گرتنی هه‌ژمه‌کان ته‌نیا که‌سیک که‌ توانیبا‌ی ئهم کاره‌بکات، هه‌راقبال السلطنه‌ بوو. وه‌ک ده‌بیته‌ن کار به‌ ده‌ستانی ناوه‌ندی له‌ به‌ر دژایه‌تی تو‌رکه‌کان و

یابره ژومندی دیکه، که روون نیه، رازی به دست تیوهردانی شو نه بوون. اقبال السلطنه که لای واپوو هیچ دست درژییهک بق سرخه لکی سر به دوله تی عوسمانی نهکراوه، له هاوکاری نهکردنی کاربه دهستانی عوسمانی به تایبیت له والی بایزید به گلیمی بوو. به قسهی شو، تورک پیوهدی دستایه تی له بهر چاو ناگرن و به ناشکرا دوژمنایه تی نیششان ددهن و دست درژیان بق سر بولایغیاشی ناشکرا به. ناخریه کمی دوی گزپنه وهی چهند نامه له نیوان و وزارت می دهر وه و بالیوزخانه می عوسمانی، له هه وه لی پوشپه ردا، نه میرله شگری سهرووی روژناوا له گه ل شابه ندهری عوسمانی بق چاره سرکردنی سنووری ماکو و پیشگری له دست درژی عشایری عوسمانی و کورده کاتی ئیران، چوونه ماکو. له نهجانی شو سهفه ردا تارادهیهک ناکوکی نیوان سنوورنشینه کان و سهقامگرتویی نهمنیت دابینکرا، له م سهفه ردا به به شداری میرنالاحیه دهر به گ فرماندهی هیزمکانی تورکیا و والی بایزید، کومیسوژنیک بق پیراگه یشتن و داواکاری هه تک لا پیکهات. پاش ماوهیهک دوله ت به دانانی سهریاز له بازرگان و شهیتاناوا، یارم قیا، قوینبلاغ، نقتو، جه مالکندی، پیراهن کندی، (سنووری ناواجیق)، عه رب (بهرا نبر شاته ختی)، و قوین قشلاق (بهرا نبر به نهخچه وان زنجیره پاسگاه کی سنووری دروست کرد. (۱۷)

حکومه تی نیزامی

له گه ل پته و بوونی هه لکه وتی دوله تی ناومندی و دامه زانی پاسگاکانی نیزامی سنوور، سه رده می دهسه لات و حوکمرانی چهند سه د سه له می اقبال السلطنه وبنه له می له ماکو کوتایمی پیهات. له دوی سهفه ری نه میرله شگر عبده ولایخی ته هه ماسبی حاکمی نیزامی نه یاله تی نازهر بایجان بق ماکو، شهوی ۲۹ می مه ری ۱۲۰۲ (نوکتوبری ۱۹۲۳) اقبال السلطنه کیرا و بق ته ورژر ره وانه کرا. له ناگاداری ره سمی نه میرله شکر دا، سه بارت به کیرانی ناویرا و کوترا بوو: له م دوا ییانه دا دهستی به هیندی کاری چاوه روان نهکراو کردبوو. ویستوو یه تی له نیوانی تایفه می

کوردەکانی ماکو ناگری شه و کیشە هەلبکات و هانیان بدابو شۆرش و سەربزۆی، (١٨)

بەلگەی سەرەکی گرتنی اقبال السلطنە هەرچی بوو، ئەوەندە ناویراو پاش ماوێهکی کورت بە شتوێهکی گومان لیکراو لە زینداندا مرد. پاش گرتنی اقبال السلطنە ئەمیرتەماسبی ماوێهکی کورت لە ماکو مایەو. حکومەتی ماکو دابە یاوەرەمەین السلطنە و ئیلخانیکەری عەشایریشی دا بە سولتان حەسەنخانی جەلیلوئەند فەرماندەئێزامی خۆیە، وادیارە بە دامەزرانی هێزەکانی نەرتەشی لە ناوچەکانی سەرۆی رۆژئاوای ئێران کە هاوکاتە لە گەل حکومەتی ئەمیرتەماسبی لە نازەربایجان، پیکهەلپەرژانی سنووریش کەم دەبیتەو. بۆ نمونەئێ ئەم هاوکارییە دەرکۆرێ نامازە بۆ نامەیهکی بالێژخانەئێ تورکیا بکۆرێ، کە لە بەفرانباری ١٩٢٥دا بۆ مەزارەتی دەرەوئێ نووسێو. لەم نامەیدا بالێژۆی تورکیا دەنووسێ: «حکومەتی تورکیای دۆست رادەگەپیتێ کە بۆ پاراستنی هێمنی و ناسایشی سنوور لەم دویەدا فەرمانی پتووست دراو بە مەعمورەکانی تورکیا» (١٩)

وادیتە بەر چاو کە ئەو هێمنایەتیە نەسببێه، بەر لە وئێ بەرەمی جۆرە تیکەشیتنیک بێ زیاتر بەرەمی کۆمەلێک گیر و گرتنی خۆجێی و دەرەو بوو، کە حکومەتی تازە پیکهاتووی تورکیا لە گەلیان پتووە ببوو. مستەفاکەمال پاشا لەو کاتەدا کە خەریکی قایمکردنی بناخەئێ حکومەتی تازە بوو، لە بواری پتووندی دەرەوئێدا لە گەل مەسەلئێ کۆنفرانسی لۆزان و بەتایبەت مەسەلئێ موسل پتووە ببوو. (٢٠) لەم قوتاخە تاییبەتەدا، واتە لە سالەکانی ٢٥ — ١٩٢٤ تورکیا هەولێداو هەموو هێزەکانی لە سنووری موسل کۆیکاتەرە و لەم رێگایەرە کاربەدەستانی ئینگلیزی بۆلابردنی هێزەکانیان لە موسل بخاتە ژێرگوشارووە. بەشیکێ گرنکی ئەو هێزانە لە هۆزەکانی کورد پیکهاتبوون کە بەشیکیان لە وائە پتیشتر بۆپشتیوانی لە نارمانی تورکەکان لە سنووری رۆژئاوای ئێران چالاکیان هەبوو. (٢١) بەلام رهوداوێک هاتە پتیش کە پتووندی ناسایی کورد و تورکی بە

جارتک گۆزی. له گه‌ل راپه‌ریفی شیخ سه‌عید، سالی ١٩٢٥ که بوو به‌هۆی سه‌ره‌لانی به‌ریلوی کورده‌کان و نه‌نجامه‌که‌شی سه‌رکو‌تکردنی به‌ سامی نه‌وان بوو، قه‌لشتیکی نه‌وتۆ که‌وته‌ نیوان کار به‌ده‌ستانی تورک و هه‌تزه‌کانی کورد که له مه‌و دوا که‌لک وه‌رگرتن له هه‌تزی عه‌شایری کوردی یۆ ده‌سه‌لات نواندنی خۆجیتی که یه‌کیک له کۆله‌که‌می گرنگی رێبازی ناوچه‌یی تورکه‌کانی عوسمانی بوو، هه‌رگیز وه‌ک خۆی له‌ نه‌هاته‌وه.

سه‌ر چاوه‌ کان

1- G.A.Bournoutian Eastern Armenia in the Last decades

of Persian Rule, 1807, 18828. Undena Publications, Malibu, California, 1982, pp 71-75

٢- هه‌نۆ ده‌مۆرد تازیج و جغرافیای عشا‌یه‌ مناطق شه‌ماله‌رب. آذربایجان بررسی جامعی صورت نگرفته است. برای آگاهی بیشتر بنگرید به ابراهیم اسکندری نیا، ساختار سازمان ایلات و شیوه معیشت عشایر آذربایجان غربی ارومیه انتشارات انزلی، ١٣٦٦، ص ٦٢-٥٠.

٢- شیخ محمد مردوخ کردستانی، تاریخ کرد و کردستان و توابع یا تاریخ مردوخ، سنندج، کتابفرۆشی غه‌ریقی، ١٣٥١، ج ٢، ص ٨٦-١١٤.

٤- واسیلی نیکیتین، کرد و کردستان، ترجمه محمد قاضی، تهران، انتشارات نیلوفر، ١٣٦٦، ص ٢٥٠.

٥- محمد زه‌حیم نصرت ماکووی، تاریخ انقلاب از به‌ریایجان و خوانین ماکو، چاپخانه علمی، قم، بی تا، ص ٢٤-٢١.

Mark Sykes, The Caliphs Last Heritage, Argi Oress, N, Y, 1973, pp, 554-86.

۶ - نصرت ماکزی، پیشین، ل ۲-۴

۷ - دوکور آرمیدخت مشایخ فریدونی، مسایل مرزی ایران و عراق
و تأسیری آن در مناسبات دو کشور تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹، ل، ۲۲۱
۸ - برای آگاهی از فهرستی که ایران ارائه داد که عه شایر میلان، جه لالی و
حه یدقراولونیزدیرر دارد بنگرید

Extracts from Correspondence Relative to the Turco -persian
Boundary Relations 1843 _45, 2Parts, part 1,00910275,p,51

۹ - گزیده‌ی اسنادسیاسی ایران و عثمانی. واحدنشر اسناد دفتر مطالعات
سیاسی و بین المللی. تهران، ۱۳۶۹، ج ۲. ص ۱۱۶

۱۰ - گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، ج ۴. ۱۳۷۰. ص ۸۳-۲۸۰

۱۱ - مشایخ فریدونی، پیشو، ص ۲۲۸

۱۲ - برای آگاهی بیشتر از این همکاری بنگرید به کاوقبیاتتباتی شوروی
و تورکیا، فروپاشی جمهوری تازقربایجان ۱۹۲۰، مجله نکاقوشماره ۱۰. مهروابان
۱۳۷۱، ص ۱۴۹-۱۳۱

۱۳ - سوادراپورتی که به وزارت امورخارجه فرستاده شده، ۱۶ آوریل
۱۹۲۲ (فروردین ۱۳۰۱) 0 (seNo 2
Ambassade Extraordinaire de pre-

ارشيو موسسه مطالعات و پژوهشهای فرهنگی

۱۴ - مهدی اعتماد مقدم. یادى از گذشته، چاپ ایران. تجریش ۱۳۵۴، ص
۹۷-۵۹۵

۱۵ - وزارت امورخارجه سواد یادداشت سفارت عثمانی نمره ۲۰۲ سلخ رجب
۱۳۴۱ اسناد ملی

۱۶ - وزارت امورخارجه، سوادمراسله سفارت عثمانی، نمره ۲۶۸/۴۱،
مورخه ۴ رمضان ۱۳۴۱ (۲۱ فروردین ۱۳۰۲) اسناد ملی، ک (۲) ۵۷۷۰.

۱۷ - وزارت امورخارجه، اداره دوم سیاسی سواد مشروحه اقای

- معتمدالوزاره، نمره ۱۹۹ مورخه ۱۱ به ج جوزا ۱۳۰۲، اسناد ملی، ک(۲)، ۸۰۹۹.
- ۱۸ - وزارت امور خارجه اداره‌ی دوم سیاسی سواد راپورت آقای
معتمدالوزاره، نمره ۲۲۴ سرطان ۱۳۰۲، اسناد ملی، ک(۲)، ۵۷۷۰.
- ۱۹ - ریاست وزرا ورقه تلگرافی، استخراج رمز تبریز، شماره ۴۲۵ جوزا
۱۳۰۴، موسسه مطالعات، ۱۳۲۹۲.
- ۲۰ - ایالت نظامی ازربایجان، نمره ۵۲۴۳، به تاریخ برج سنبله ۱۳۰۲،
اسناد ملی، ک(۲)، ۵۷۷۰.
- ۲۱ - روزنامه‌ی ستاره‌ی تیران، ۱۶ عقرب ۱۳۰۲.

دۆستایه تی دژوار

له بهشی دوومی ئهم توژیینه مه دا، باش چاو گیرانێکی سه ریژیی به رهوتی دژوارییه کانی میژوویی سنووری ئیران و عوسمانی له سنووری سه رووی رۆژاناوای ئیران، واته کیشهی هۆزه کانی سه ر سنوور و ناکوکی دهوله ته کان له سه رخاوه ن ملکیتیه هیندی بهشی ناوچه کانی سنوور و درێژهی که م و زیادی ئه و مه سه له یه له سه له کانی هه وه لی بزووتنه وه ی که مایسته کانی تورکیا، ئاماژه بق ده ستپیکه ده وره یه کی کورته هیمنا په ته ی پێوه ندی سیاسی و سنووری دو و لاته که کرا. هیمنا په ته ی که زیاتره گیر و گرفتی کرنگتری خۆ جتی و ده ره یی تورکیا سه رچا وه ی ده گرت، تاجوره ریکه وه ئنیکه ی روناکی نیوان ئیران و تورکیا. له که له ئه وه ش له م ما وه یه دا بق جۆره ریکه وه ئنیک هیندی هه نگا و هاوێژا بوون که کرنگترین به ره مه ی ئه و هه نگا وانه په یمانی (دۆستایه تی و ئه منبه ت) ی ئیران و تورکیا بوو که له ۲۲ی ئه پریلی ۱۹۲۶ له لایه ن محه مه ده علی فروغی سه ره ک وه زیری و مخته ی ئیران و مه مدوح شه وکه ت به گ بالیۆزی تورکیا وا ژۆ کرا. (۱) نصرالله انتظام که وه ک نووسه ری ده ستی نوێنه رایه تی ئیران له م ئاهه نگه دا به شدار بوو، له بیر هه مریه کانی دا باسی نه خشی کاریگه ری مه مدوح شه وکه ت به ک ده کات، له وا ژۆ کرنی ئه م په یمانه دا. به رله دانانی ئه و له بالیۆزخانه ی تورکیا، محیدین به گ که عه سکه ریکه نا قولا بوو، بزیا ش بوونی پێوه ندی دو و لات تی نه ده کۆشا. به لام به دانانی مه مدوح شه وکه ت به گ له م باره وه پێشکه وتن ها ته ده ست. له که رتی هه وای ئه م په یمانه دا که پێش نووسه که ی به خه تی ته ی مورتاش نووسه را بوو، بزیا شگه ری له پێکه اتن و پرا کترنی ده سته کانی نه یار له خاکی دو و

دهولت هر وهها هاوکاری ئهوان بق پیشگری له خلافکاری و کردهوهی تایفه‌کانی دانیشتوی دور و بهری ناوچه‌کانی سنوور، هیندی ئه‌رک و به‌لینی له بهر چاو گیرابوون، (۲)

دوای ماوه‌یه‌ک له ۲۱ی بانه‌مهدا، که هیشتا ئه‌م پهیمانه به یه‌کجاری په‌سند نه‌کرابوو، وه‌زارمتی نیو خو له ناگاداریه‌کدا به ته‌واوی کار به دهستانی حکومه‌تی تازه ربایجان و خه‌مه‌سه و گیلان وئوستراباد و مازنده‌ران و قه‌زوین و محالی سه‌لاسه‌ی تونگابن راگه‌یاند که به فه‌رمانی موباره‌ک، روونوسی ئه‌م پهیمانه له ژیرموتالا دایه، به ته‌واوی وریابن که مه‌عموره‌کانی دهولت به‌په‌چه‌وانه‌ی ئه‌ وه‌نگاو هه‌لنه‌هین. (*)

له راستیداراگه‌یاندن ئه‌م ناگاداریه زۆر به جی بوو. چونکه به شکانی راپه‌رینی شه‌خ سه‌عید زۆر له کورده‌کانی لایه‌نگری ئه‌و راپانکردبوه ئیران و مه‌سه‌له‌ی کۆنی په‌نا به‌ری عه‌شایری هه‌رتک لا دوو باره زیندوو کرایه‌وه و به که‌مبوونه‌وه‌ی گیر و گه‌رفتی خو‌جیتی ئانکارا، ده‌وره‌یه‌کی تازه له نا‌ئارامی سه‌ر سنووری تورکیا ده‌ستپیکرا. له ناخه‌ری هاوینی ۱۹۲۵ درێژه‌ی لیدانی کورده‌کان که‌یشته سنووری رۆژئاوای ئیران. کاتێ که کورده‌کان ده‌یانویست له پتگای ئاواجیق‌ه‌وه بینه نیو‌خاکی ئیران، ته‌قه‌لای سولتان عیزه‌متولاخانی فه‌رمانده‌ی پاسگای سنووری ئیران بق چه‌ک کردنیان، تووشی هیندی پتکه‌ه‌لپه‌رژانی

* - ده‌قی ئه‌م پهیمانه که راست بق دژایه‌تی و سه‌رکو‌تکردنی کورده‌کان گه‌زیدراوه و به‌لام ناوی ناهین به‌م جۆره‌یه: «... ئه‌م دوو دهولته هه‌چ کارێکی دژی یه‌کتری نه‌کهن. هه‌چ په‌یمان و فه‌راردانێکی نیه‌امی و سیاسی و ئابووری نه‌ به‌ستن که به زبانی ئه‌ویتریان بی. له کاتی په‌لاماری نیه‌امی بق سه‌ر یه‌ک له‌م دوو دهولته ئه‌ویتر بیلایه‌نی خو‌ی بپارێزێت. رتگا ناده‌ن له خاکی یه‌ک له‌م ولاته‌وه چالاکی دوژمنانه دژی ولاته‌که‌ی تر بکری. هه‌چ یه‌ک له‌م دوو ولاته رتگانانده‌ن به تیکۆشان و چالاکی هه‌چ ده‌سته و ریکخراوه‌یه‌ک که له خاکی ئه‌وانه‌وه دژی یه‌ک له‌م ولاته‌نه به‌رتوه به‌جیت. هر وه‌ها دژی ئه‌م‌جۆره هه‌لسورانه‌ی عه‌شیره ته‌کانی سه‌رسنوور به توندی هه‌نگاو ده‌نین « بپروانه که‌ریمی حسامی، پیداجوونه‌وه، به‌رگی یه‌که‌م، لاپه‌ره

توندبوو. (٤) له گال نه ووش ژماره ی ئهوانه ی دهیانویست په نا بق ئیران بټن روو له زیادی بوو.

له ناخری بانه مه ری ١٣٠٥ کارگوزاری ورمی له راپوړتیکدا له گال خه بیری هاتنی ژماره ییک په نابهری کوږد بوناوچه ی قه تور، باسی دسته یه کی دیکه دهکات که دهیانوی بټنه ئیران. فه رماند مگانی نیزامی سه لماس و ورمی نازانن که په نابهری ئهوانه له گال که رتی پټنجه می په یمانی دؤستایه تی دټه وه یان نا؟ (٥) وه لاسی سه رۆک وه زیر نه وه بوو: « که نه گه ر ئهوانه ی تازه دین چه ک بکرین و دوور له سنوور رابگیرین و نه هیلن کاری نابه جی بکن، له گال بهندی پټنجه می په یمانی ناویرا و ناکۆکی نیه » (٦) ورده ورده ژماره یه کی به رچاو له کوږده کانی نه و دیوی سنوور له ئیران بوونه په نابهر، له وانه تایفه ی عروس و تاکوری و جبران له ناوچه کانی ماکو، به شیک له تایفه ی تیلدن و سقری و شمسک له قه تور و تایفه ی بوټان و هیتیش له چاریه و شپیران له کن سمکۆ جیگیر بوون. (٧)

هوه لاین مه سه له که بق ه لسه نگاندنی نرخی راسته قینه ی په یمانی (دؤستایه تی و نه منیه ت) ی ئیران و تورکیا، هاته پټیش، مه سه له ی عه شیره ته کانی ناوچه بوو. چ مه سه له ی په نابهری را کوږده کانی بزووتنه وه ی شکاوی شیخ سعید وچ مه سه له ی سه ربزوی سه رله نوپی سمکۆ، موشته ری قه دیمی تورکه کان و هه لوټسته یان له به رانبه ر نه ودا. به شی هه وه لی ئه م مه سه له یه، واته چۆنیه تی دامه زراتدنی عه شایری په نابهر به بی دژواری چاره سه رکه رابوو. ئیستا ده ماوه مه سه له ی پاراستن و درژه پیدانی هیمنایه تی مه وجود. به لام بار و دؤخی ولات به گشتی و، وه زعی نازه ربا یجان به تابه تی، له و پوژاندا، جوړیک نه بوو که پاراستن و درژه پیدانی هیمنایه تی هاسان بکات.

زه مینه ی خو جټی قه یران

له راستیدا ئیران له و پوژاندا ده وره یه کی قه یرانی تا قی ده کوږده وه. مه سه له ی گوزینی باشایه تی هه رچۆنیک بی کارۆکی دژواری بوو. به شیکي گرنگ له هیزه

پیشکەوتنخوازەکان هیوایان بە چۆرە کۆمارتک بوو. لە بەرانبەردا بەشیکی بەرچاوی هیزەکانی سوننەتی و خۆپارتیز لە درێژە پێدانی پاشایەتی قاجار ئێرادیکیان نە دەبینی، هەردووکیشیان لەو کارە نارازی بوون. لە باری نابووڕیشەو بەستراوەی بەشەکانی گرنگی ئێران بە بازرگانی سۆفیتەو و ئەم دۆزاریانە لە پتکۆپتک کردنی پتوهندییەکانی تازەیی بازرگانی هاتبووە پتیش، یەک لە مەسەلەکانی رۆژ بوو. تازەریایجان یەکتی لەو خالە گرنگانە بوو کە هەم لە باری زۆری هیزەکانی پتیشکەوتوو خواز و هەم زۆری خەلکی کۆنە پەرست، و لە روانگی سیاسی و هەم لەبۆاری نابووڕی و بەر بلۆی پتوهندی بازرگانی لە کەل سۆفیت، ئامادەیی و زەمینەیی پەیدا بوونی قەیرانی هەبوو.

لە هەوێلی پوشپەری ئەو سالددا، بە راپەڕینی سەربازانی پادگانی سەلماس، هەوێلین نیشانەیی ئاشکرای ئەم قەیرانە کشتییە خۆی نواند. هەرچەند بە لابردنی محەمەد حوسینخانێ ئایروم لە فەرماندەیی لەشکری سەرووی رۆژئاوا و دانانی ئەمیر لەشکر ئەحمەدی لە چێگای ئەو، راپەڕینی سەربازان سەرکوتکرا و بۆ نەزمی کشتی ناوچە هەنگاری بەریلۆ هاوێژان، بەلام قەیرانێکی ئەم مەلبەندەیی داگر تیبوو، لە ناپەزایی نێزانی زۆر زیاتر بوو.

شەریفو دەولەیی بەنی ئادەم والی تازەریایجان لە ناخەری کە لاویژی ۱۳۰۵ لە راپۆرتیکدا لە بارەیی بار و دۆخی کشتی تازەریایجانەو دە نووسی: «...سەبارەت بە بەسترانی پتگای بازرگانی هەزاری گشتی، بیکاری خەلکیکی زۆر، بیزاری لە دادگە و هۆکاری دیکە، زۆری مردنی گاو و گۆل لە دەور و بەر، لە سەریەک باش نیە. تەبلیغاتچییەکانی بیگانە و ئازاوە چییەکانی هەلیەرستیش ئاگری فەساد خۆش دەکەن. ناویراوە لە درێژەیی راپۆرتە کەیدا نووسی: «...حنیش بە گۆیژەیی توانا بۆ پتیشگری لە ئاگری فەساد و ئامۆژگاری پتویست و بە کارهینانی نفوزی نەخلاقی درێخی ناکەم. بەلام کاتی ئەو هاتووە کە کاربە دەستانی دەوڵەت بۆ کار و باری نابووڕی و نەهیشتنی کەم و کوڕی مەسەلەکانی دیکەیی ئەم ئەپالەتە گرنگە هەنگاویکی بنچینییی باوێژن.

خالتیکی هه ره گرنه که ناو براو له ریزی مهسه له کانی ناوچه دا باسی نه کرد بوو. مهسه له ی عمشایر، به تایبته کورده کانی نازه ریا بجان بوو. نهو مهسه له یه هه ره نهو دم سه رنجی نصرولا به نام، کارگوزاری دهوله تیی له ورمی پاکتشا و بوو به مهسه له ی پاپورتیکی نهو بق وهزارتهی دهره وه. ناوبراوله بانه مری ۱۳۰۵، دوی نامازه بقشه ریه کانی دوی له کورده ستانی تورکیا و سه رکوتکردنی توندی کورده کان، نووسی... چونکه دهوله تی تورکیا سه بهارته به وه زعی خزی له کورده کان ناهومید بوو، به باشیش تیگه یشت که نیستا کورده کان پرویان له دهوله تی ئیرانه، مه عموره کانی تورکیا که وتنه کار تاهه ر چۆنیک بی دهوله تی ئیرانیش هه ناوا له که ل کورده کان بجولیتنه وه تا له م باره وه خهیالی نهوان ناسوده بی وه پیشکه وتنی سیاسه تی دهوله تی ئیرانیش سه بهارته به کورده کان پیشگری بکری... ناوبراو پیشبینی کرد که نیستا تورکه کان تپده کۆشن: «... هه ر چۆنیک بی دهوله تی ئیرانیش له که ل چه ک کردنی کورده کان موافقه ت بکا. نه گه ر له م کاره ناهومیدبن، مه عموره کانی تورکیا ده ست ده کن به هاندانی کورده کان که نازاوه بنیتنه وه و دهوله تیش ناچار بی لیجان بدات.» ناوبراو به سه رنجدانی سه فاری چۆربه جۆری حسامه دین به گ وایه سته ی نیزامی تورک بق ناوچه جیا وازه کانی مه لبه ند و هاتو جۆی ده سته یه ک له کورده کانی تورکیا به ناوی راکردوو بق کن سمایلاغا، زمینی سه ره له دانی جموجۆلی باسکراوی ناسیبوو. (۸) به لام به ره وه ی باسی مهسه له ی سمکۆ، و ته شیری ناله باری پاره یینی نهو له سه ر پتومندی دوولت بکه ین، جپی خزی ته ی دوو هۆکاری دیکه ش که کاریان کردۆته سه ر نالۆزی ناوچه، باس بکه ین. یه که میان مهسه له ی زیندوو بوونه وه ی بزوتنه وه ی پانفورکیستی له ناوچه و نهو یتیشیان ته قه لای سه ره له نویی تورکه کان بق نییدیعی نهرزی خویان له سه ر ناوچه کانی سنووری ئیران.

هۆیه کانی دهره وی قه یران

بان تورکیزم که له ساله کانی ناخری شه ردا ببوه رتپازی سه ره کی تورکه کان و

له پهره پیدانی قوناحی کۆتایی شهردا بهر و ئیران و قهفقاژ دهوریکی سه رهکی هه بوو، له گه ل شکانی عوسمانیه کان له شه ری یه که می دنیاگردا، بق ماوه یک له باوکه وت. له راستیدا زۆر له تورکان — به تاییهت لایهنگرانی مستهفاکه مال پاشا — که یشتبوونه ئه م نه تیجه یه که ئه و به لاو موسیبه نه ی هاتۆته پێش، جگه له به ره می سیاسی پان تورکیستی سه رده می شه ر شتیکی دیکه نیه. بۆیه له سه رده می شه ری سه ربه خۆیی و تهقلای که مالیسته کان بق پته وگرندی ده سه لاتیی خۆیان، واته هه ر ئه و سه رده مه که ئیرانیش هیوای به دارشتنی بناخه یه کی تازه هه بوو له پێوهندی ئیران و تورکیادا، بزووتنه وه ی پێشوو ی پان تورکیستی نیشانیکی وای نه ما بوو. به لام به نه مانی قهیرانی سیاسی و سه قامگرتوو ی رێژی می تازه، هیندی له ده سه ت پان تورکیسته کان سه ر له نوێ که وتنه وه خۆ. له ۱۹۲۴ دا تشکیلاتی تورک ئوجا قی که کۆله که ی گرنگی ئه م بزووتنه وه یه بوو، دوا ی چه ند سا ل وێستان که وته مه کار. له په نا ئه ویشدا هیندی ده سه ته ی پاشما وه ی حیزی مساو ات له باکو و دهور و به ر که خۆیان خزان د بوه تورکیا، سه ر له نوێ ده ستیان پێگه رده وه. (۹) توندبوونی تا قمه کانی پان تورکیستی که ئیستا به گوێره ی پیویست پترکولتوری بوو، به خیرایی ئاکامی کرده وه ی خۆی نیشاندا. وه ک ده زانین قورسای گرنگی ئه و تیکۆشانه که وتبه وه سه ر زمانی فارسی له نازه ربایجان و تورکی جیی ئه و بگرته وه. سه رنجده ره کان له م بزووتنه وه یه ئاکادار بوون و ده یانویست بق به ره ره کانی له گه ل ئه و ته گبیری پیویست بکۆ. له راپۆرتیکدا که له و رۆژانه دا بق وه زارته ی دهره وه ناردرابوو، له گه ل پیداکرتن له سه ر پاراستن و په ره پیدانی زمانی فارسی له نازه ربایجان، داوا کرابوو که تیکۆشان و ته شکیلاتی کومیته کانی تورک ئوجا قی له ئیران و بلاو کردنه وه ی رۆژنامه ی عوسمانی و قهفقاژی که هه ستی تورکایه تی ده هارۆژیتین، له ئیراندا قه ده مخه بکۆ. (۱۰) به گوێره ی راپۆرتیکی دیکه ی که بق تاران ناردران، ناوه ندی ئه م ته بلیفاته کونسولخانه ی تورکیا بوو له ورمی. « سه رنجیکی کورت له ته شکیلاتی که وریه ی ئه وان له ورمی و زۆری ئه ندامانی کونسولگه ری و پتشفکه وتنی

روټبهی کۆنسولی ورمی له هی تهریز که ناوهندی نهیالهته و تهلیفاتی بهر دوام که بۆ یهکتی تورک زمانان دهکری و ئیعتباریکی که بۆ پروپاگاندهی ئهو مهسهلهیه دهری به کۆنسولی تورکیا، باشترین شاهید و پشت راستکهری ئهم ئیدیعایه. له تالاری میوانداری کۆنسولخانه و له سهر دهرگای ئاپارتمانکه به خهتی روون و ئاشکرا نووسراوه: «تورک زمانهکانی زهوی بهک یگرن.» نهگهر کابرایهکی بیگانه بیه ورمی، کۆنسولخانهی تورکیا به ناوهندی هیز و دهسلات دهزانی. (۱۱)

مهسهلهیهکی ترکه بوو به هۆی زیادکردنی فاکۆکی ئیران و تورکیا، تازه کردنهوی ئیدیعای تازه تورکان بووله ناوچهکانی سنووری ئیران که له قۆناخهکانی پیشوشدا باسیان کراوه. له راستیدا هر وەک کارگوزاری ورمی له ههولێ خهرمانانی ئهو سالهدا بۆ وهزارهتی دهرهوی نووسیوو: «... سههره رای بهستنی پهیمانی ناوبراو له کار و کردهوی مهعمورهکانی دهولتی تورکیا دهرمهکوی که بیر و بۆچونی ئهوان کۆرانی به سهردا نههاتوه و بهستنی پهیمانه کهشیان کردۆته ئامرازی نهجامی نامانجی قهیمی خۆیان. چونکه سهر له نوێ مهسهلهی دیاریکردنی سنوور، که کومیسینی تیکهل دیاری کردوه، بینهوه کۆرێ و به جۆرێک دهری دهرین که دیاریکردنی پیشوویان قبول نیه...» له بهرئهو جگه له وهی بهشیکی ناوچهی دراوسێی سوماو براندۆستیان له بهر دهست دایه، داوای(قازلی کۆل و قولاغ بولاغباشی(له سنوری ماکو) درژه پیدهدن. تهواوی بیر و راشیان ههلوهشاندنهوی دیاریکردنی سنووری پیشوه. نهگهر بیه ئهم سێ خاله به قازانجی ئهوان تهواو بێ، ورده ورده داواکاری خۆیان درژه پیدهدن تانه کاتهی سیاسهتی خهراپی کۆتی خۆیان سهبارت بهم سنووره دهبنه سهر. (۱۲)

بهمجۆره هر وەک چاوهروان دهکرا و کارگوزاری ورمی ش پشتر رایگهاند بوو، جمو جۆلی سمکۆ رۆژ به رۆژ دلهراوکهی زیاتر دهکرد. ههلوتهستی تورکهکانیش لهم بوارهدا، گرتگی بنچینهی ههجوو. له ئاخیری خهرمانانی ئهو ساله دهرکهوت، سمکۆ کهپاش نیزیکهی سالتیک نهمین ببۆوه، و خهریکی کوزهرانی خۆی بوو. سههرله نوی خهپالی بهر بهرمکانی ههیه. له راستیدا بار و دۆخی عهشایری

سنووری رۆژناوای ئێران به گهشتی ئالۆز بوو. زۆربهی هیزه‌کانی عه‌شایری ئهم ناوچهیه، کورد یا شاسه‌یوان و یا تایفه‌کانی دیکه له ئالۆزی دابوون. هیندیج لهو بزووتنه‌وانه وهک هیرشی پشده‌ریه‌کان بۆ سه‌رده‌مشت راسته‌و خۆ پێوه‌ندیان به پوهندی گۆرانی پاشایه‌تی و ته‌قه‌لای سالاردوله بۆ گێرانه‌وه‌ی تاج و ته‌ختی قاجاره وه هه‌بوو. هیندیکیشیان هه‌ر بزووتنه‌وه‌ی نارمزیی بوون. هه‌رای سمکۆش که له کۆنه‌وه له جوارچێوه‌ی پێوه‌ندی ئێران و عوسمانیدا گرنگی تاییه‌تی هه‌بوو، تیکه‌لیک بوو له هه‌له‌په‌رستی و نارمزیی.

بالیۆزی تورکیا پێشنیاری کرد بوو که هیزه‌کانی تورک و ئێرانی له سه‌ر کوته‌کردنی کورده‌مکاندا بیکه‌وه هاوکاری بکه‌ن. له‌شکری سه‌رووی رۆژناوای ئێران له گه‌مارۆ دان و قه‌لاچۆکردنی کورده‌مکانی ئارارات یارمه‌تی تورکان بکات. تورکه‌کانیش له به‌رانه‌ر نه‌وه‌دا له سه‌واو برادۆست بۆ سه‌رکوته‌کردنی سمکۆ یارمه‌تی هیزه‌مکانی ئێراتی بدن. به‌لام ئه‌میرنه‌حمه‌دی به سه‌رنجدانی پێوه‌ندی کۆنی سمکۆ له گه‌ل تورکان و راپۆرتی گه‌یشته‌وله‌باره‌ی پێوه‌ندی نیزیکی سوله‌یمان سه‌هری، سنورداری تورکیا له گه‌ل سمکۆ، ده‌رمانی هاوکاری دوو ده‌وله‌تی به مه‌رجیک ده‌به‌سته‌وه. ئه‌وترسی نه‌وه‌ی هه‌بوو: «که ئه‌گه‌رله سه‌ره‌مست نه‌بین و رێگا بکه‌ینه‌وه، له وانیه‌ له بنه‌وه له گه‌ل سمکۆ رێک که‌ون و له جه‌نگه‌ی شه‌ردا له جیاتی سه‌رکوته‌کردن هاوکاری بکه‌ن و بیکه‌وه به گۆله‌شکری نازه‌ربایجاندا بێن و تا شاری ته‌وریز بچنه‌پێش». (١٣)

تورکه‌کان پێشنیاریان کرد بوو، که ئه‌وان به عه‌مه‌لیاتیکی هاو نامه‌نگ له‌و دیوی سنوور، و ئێترانه‌یه‌کانیش له‌ میدیوی سنوور هیزه سه‌ره‌له‌داوه‌مکانی کورد په‌لامار بدن. به‌لام ئه‌میرنه‌حمه‌دی پێشنیاری کرد که ئێران تیپیکی سوار ده‌نێرتته ئه‌و دیوی سنوور، تاله‌ گه‌ل هیزه‌مکانی تورک سمکۆ په‌لامار بدن، تورکه‌کانیش تیپیکی پیاده‌ بنێرنه ئه‌میدیوی ئێران، تاله‌ گه‌ل هیزه‌مکانی ئێرانی، به‌شی رۆژه‌لاتی ئارارات گه‌مارۆ بدن. به‌لام له به‌رئه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌که‌ ته‌نیا به سه‌رکوته‌کردنی ئه‌شپار (مه‌به‌ستی کورده‌مکانه ج) ته‌نگه‌ به‌رنه‌ده‌مکرا، تورکه‌کان

قبولیان نه کرد. (۱۴)

کاتیکی له ناخری رهزبیری نهو ساله دا، نه میرنه حمه دی له گه ل هیزکی سوار به فرماندهی مه محمودخانی نه مین و سئ فرۆکی نیزامی و دهسته یهک چه کرداری کورد (نه مرخانی شکاک) و شاسه یوان، سمکۆیان په لاماردا و تودکه کان رتگای هه لاتنیان بۆ کردموه، گومان و بردۆنگی کار به دهستانی ئیرانی سه بارهت به ناراستی تورکان وه راست گه را. (۱۵)

دوله ته بچوکه کانی به ره گهز ئیرانی

دوکتور مه حمودی نه فشار له بانه موری ۱۳۰۵ (۱۹۲۶) له وتاریکدا له باره ی نرخی راسته قینهی په یمانی (دۆستایهتی و نه منیهت) له گه ل ده برپینی سه ر سورمانی له « ده رخصتنی شادمانی» رۆژنامه کانی تاران سه بارهت به به ستنی نهو په یمانه نووسی: «... نه گه ره گاتی به ستنی په یمانی دۆستایه تیدا، ده برپینی وشه ی دۆستانه بۆ به هیز بوونی سیاسهتی حکومت باشه و گوناوهی نه، فریودانی میللهت له رتگای ده برپین و شار دنه وه ی راستی و هیندی (درو ی تیکه ل به مه سلحهت) به حه رام ده زمان. (*) .. به لام به داخوه ته موری دنیا ی نیمرۆ جۆریکه که ده توانن درۆی (به مه سلحهت بلین) به لام راستی (فیتنه هالایسین)

*- (درو ی مه سلحهت نامیز) !! وهک ئیستا له سه رده می رادیۆ و تله فیزیۆن و فاکس و ئینترنیت دا، هیندی ریه ری حیزه کوردیه کان نه دامیان ده گیرین، چهک ده گیرین، ده دیته وه به حکومتی کۆنیه په رستی خوینریژ، به لام گۆیا له بهر (مه سلحهت) باسیان ناکن و راستی له خه لک ده شیرنه وه و میللهت بدرۆ فریودهن و هه مووشی گۆیا به خاتری (مه سلحهت)!! بهو درۆ گۆیا مه سلحهتیانه نه دامانی حیزه که یان له سه رلن شیواوی و بیخه بیری دارا ده گرن و میشکیان له قالب دهن و به م « درۆ مه سلحهتی پانه، ناوی پاک به تاوانباردا ده کن. فریودانی (مه سلحهتی)!!

ناقوانن دهر بېرن . راستی نهک هیندهش (فیتنه هه لایستین) نومه نهم په یمانه پیشی هیچ مترسیه کی نهگرتوه که له لایه ز ژژناواوه هر مه له نیران دمکا . هیچ دهر دیکي پیوهندی نیوان نیران وعوسمانی دهرمان نه کرده . پیوهندی باشی نیران وعوسمانی کات وهر راست دمگرتی که عوسمانیه کان دست له داوای به شیک له ولاتی نیمه هه لېگرن . نهمش سرناگری مه گه به وازه نیران له تبلیغات ویلاوگراوه مکانی تورانیته . (۱۶)

دکتور نه فشار له سرمه یلی په رمخوای تورکه کان ، واته پان تورکیزم و کردهوی نهوان له سره وی ر ژژناوای نیران پتی دادمگرت . مسه له یک که باس و لیکولینه وی نهم ، بشوری و نه تهری هیندی هزکاری به ربلاوتری ناوچیمی وله وانه مسه له ی کوردیشی ده هیناگری . دوکتور محمودی نه فشار له وتاریکی دیکه داکه ماوه یک پیش به ستنی په یمانی ناوبراو ، له پوشپه ری ۱۳۰۴ له باره ی راپه رینی کورده مکانی عوسمانیه یوه نووسیبوری ، وهبیری خسته وه ، نه گه له بواری پیکه یمانی پیوهندیه مکانی کولتوری و نابوری ناوچه کورد نشینه مکانی نیران و نیو ولات دا تیکوشانکی به ربلاو نه نجام بدری : «... نهم دم یق نیمه هیچ زیانی نابین نه گه ر ژژیک کوردستانی عوسمانی سر به خق بی و له نیوانی نیمه دوهلته تهرک دا ، دوهلته کی بچوکی به ره گه ز نیرانی له و سنوره له به یماندا بی . هر وهک پیکه اتنی دوهلته نهمه نستان له سره وی ر ژژناوای نیمه که کونگره ی ناشتی پاریس له به رچاوی دمگرت نیمه ی به جاریک له عوسمانی جیا دم کرده و تارادیه یک له مترسی زهره ناسوده ی دمگردین . (۱۷)

بیجگه له دوکتور محمودی نه فشار چه نکس له کار به دستای دوهلته ش که سه باره ت به هه لگه وتی کاریان له نالوگریه مکانی سنوری ولات ناگادار بوون و نهمونیان هه بوو ، لهم باره وه بیس و رایه کی نه و تویان دهر بېریوو . له باره ی مسه له ی تازه بوونه ی تیکوشانی سمک و هینانه کچی تازه ی داوای نهری تورکه کان ، نامازه بق راپورتی نهم سرو لابه هنام کارگوزاری ورمنی کرا ، جگه له وه ناوبراو له روو داوه مکانی بوایی تورکیه و سر کورتگرینی کورده مکان ، نیشانی له

نالوگرتیکی بنچینیمی و دهرمتانی هه لویتستیکی تازهی ئیرانی هاته بهر چاو، و نووسی: «پاش نهوکارهی تورک له گهل کوردانیان کرد، شتیخهکانی ئهوانیان له داردا و به کویرهی وتمی خودی کوردهکان، تورک سهبارت به بنچینهی نایینی ئیسلامیش لالوت بوون، به جارتک له دهولتهی تورکیا ناھومید بوون و ههمو کات له دهرفت دهگه پرتن تۆله بستیننه...» له بهر نهوه ناویراو وویایی دا له ناست تهقلای تورکهکان بۆ نهوهی که ههر چۆنیک بئی دهولتهی ئیرانیش ههرواله گهل کوردهکان بجولیتنهوه که لهم بارهوه خهیاالیان ئاسودهیی و پیتشکهوتنی دهولتهی ئیران سهبارت به کوردهکان پیتیسی بگیری. (۱۸)

یهکی دیکه لهو کسهانهی که سهبارت به نهزمونی زۆری له کار و باری سنووری ئیران و عوسمانی لهم بارهوه بیر و رای تازهی دهربری، میرزا نهسرولاخانی خهلعتهبری (اعتلاملک) بوو که نهوه دم حکومهتی کوردستانی کوردستان مههمستی سنههه. ح) به دهستهوه بوو. ناویراو له راپۆرتیکی درتۆدا که له پوشپهاری ۱۳۰۵ له سنهوه بق تارانی نارو، پاش نامازه بق میژو و جوغرافیایی کوردستان، له گهل پیتداگرتن له سهه کولتور و رهگهزی ئیرانیی کوردهکان بار و دۆخی نیکونه تهومی ناوجه و هه لویتستی دهسهلاته جۆر به جۆرهکانی له بهرانبهر نهوه مهسه له ییدا، پروونکردهوه. بهشی سهههکی نهوه راپۆرتنه بۆ پیتشنیارهکانی جیاواز تهرخانکراوه که بق چاک کردنی کار و باری نابووری و گوومه لایهتی و کولتوری کوردهکان به پیتویست دهزانی. چونکه نهوه له سهههه باوه په بوو که: «... بیگومان نهگهه نهوه و مزعهی ناھومیدی بهر دهوام بهیتنی، له کاتی خۆیدا له گهل دهنگیکی بچوک دهبنه هاو ناوازه. به هوکی سیاست له گهل ویلایهتیکی نهوا (مههمستی کوردستانه ح) دهیی به مودارا رهفتار بکری و نهوان حالی بکرتن که رهگهزی کورد ئیرانییه و خوینی نهوان خوینی ئیرانییه و نهوان له خاکی ئیران دادنهیشن و دهولت بۆ ناسایشی حال و مزعی نهوان له هیچ کات و شویتیکدا درتخی ناکات...» نهگهه دهولت له ئیسلاماتیکی ناوادا سهههههه، چکه له وهی له نهپهرتیکی توند له بهرانبهر پرویاگاندهی نهوه و لاتهدا دهکیشرتی، سههههه

کورد هکانی نتیجۆمانیش (بین النهرین) بۆلای خۆی رادهکیشی. (۱۹) له راستیدا وا دیته بهر چا و که لانی کهم هیندی له خاوهن رایانی بهریرسانی ولات، به سهرنجدانی گۆرانکارییهکانی دواپی مهسهلهی کوردیان نهک هر به نوختهیهکی لاواز نه دهزانی، به لکوو به دووریشیان نه دهزانی که دهرفاتی ئوه هیهببیته نوختهی دهسهلاتیکی ناوچهیی. چارهنووسی ئهم بیرو رایه، ونهسله خۆدی کوردهکانیش له رهوهندی گۆرانکارییهکانی دواپی سنوورهکانی سهرووی رۆژئاوای ولات، مهسهلهیهکه له بهشهکانی دواپیدا شی دهکرتتهوه.

سه چاوهکان

- ۱ - اسناد معاهدات دوجانبه ایران باسایردول - واحدنشر اسناد، دفتر مطالعات بین المللی، تهران ۱۳۷۱ ج ۵ ص ص ۲۱ - ۲۸
 - ۲ - اسناد معاهدات دوجانبه، پیشین، ص ۲۳
 - ۳ - وزارت داخله، اداره شمال، شمارههای ۱۹۹۴ تا ۱۰۰۰، تاریخ اردیبهشت ۱۳۰۵، اسناد ملی کد (۲) ۶۶۷۴
 - ۴ - رۆژنامهی جبل المتین، ۹ مهر، ۱۳۰۴
 - ۵ - وزارت امور خارجه، اداره دوم سیاسی، نمره ۱۸۴، مورخ ۲۴ اردیبهشت ۱۳۰۵ اسناد ملی
 - ۶ - ریاست وزرا، نمره ۹۰۴ مورخ ۲۷ اردیبهشت ۱۳۰۵
 - ۷ - وزارت امور خارجه، سواد راپۆرت کارگذاری رضائیه نمره، ۲۵۴، مورخ ۲۱ خرداد، ۱۳۰۵ اسناد ملی کد (۲) ۲۰۹۰۳ بپروانه به لگهکانی باشکو، به لگهی ژماره ۲
 - ۸ - وزارت امور خارجه، اداره دوم سیاسی، سواد راپۆرت کارگذاری ارومیه، نمره ۵۷۰ مورخه ۸ شهریور ۱۳۰۵ موسسه مطالعات مرحله سوم ۲۸۴
- 9 - JACUB M ,LANDAU,PAN-TURKISM IN TURKEY,A

STUDY OF IRREDENTISM ARCHON BOOKS, CON-
NECTICUT, 1981, PP, 74-75

- ۱۰- وزارت امور خارجه نمره ۹۱۷۲ که طی نامه شماره ۲۵۴۹۰ در اول حوت ۱۳۰۳ برای استحضار وزارت معارف ارسال شده است اسناد ملی ۱۱ - گزارش بدون تاریخ تحت عنوان «افکار عمومی از ربایجان» که مربوط بهمین دوره است. موسسه مطالعات، ۲۴۲۰۵ - ق
- ۱۲ - سواد راپورت کارگذاری ارومیه، موسسه مطالعات، ۲۴۲۰۵
- ۱۳ - احمد امیر احمدی خاطرات نخستین سپهبد ایران، ۲ ج ج ۱، به کوشش غلامحسین زرگری نژاد، تهران، موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی ۱۳۷۳ ص ۸۷، ۲۸۶
- ۱۴ - امیر احمدی، همانجا
- ۱۵ - امیر احمدی همانجا
- ۱۶ - مجله آینده دوره اول، شماره ۱۰، اردیبهشت ۱۳۰۵ ص ۷۱ - ۵۷
- ۱۷ - همان شماره، اول تیر ۱۳۰۴ ص ۶۲
- ۱۸ - سواد راپورت کارگذار ارومیه، موسسه مطالعات ۲۴۲۰۵ - ق
- ۱۹ - وزارت داخله، سواد راپورت حکومت کردستان از ستندج نمره، ۶۹۲، تیرماه ۱۳۰۵، موسسه مطالعات، ۲۸ و ۳۵ و ۵۸۰۳.

ناره ناری سیاسی

وهك باسكرا له پایزی ۱۳۵۰ (۱۹۲۶) به سهر بزیوی سمكۆ و هاو كاری نه كردنی تورك بۆ سهر كوت كردنی نهو، به كرده وه بۆ كار به دهستانی ئیرانی دهر كهوت كه په یمانی « دۆستایه تی و ئه منیه ت » نرخیکي نه و تۆی كرده وه یی نه. نو كته یه كی تر كه له م قۆناخه دا روون بۆ وه، نه وه بوو كه تورك نامه ده نه بوون به یاری كومیسیونی سنووری سالی ۱۹۱۳ بۆ دیار یكردنی سنوور قه بۆل بكن. له ناخری. جۆز هردانی ۱۳۰۶ (۱۹۲۷) ته یمورتاش به رۆبیرت كلایۆ، وهزیری موختاری به ریتانیا له تارانی راكه یاند كه: « ده ولته تی توركیا به ئیرانی راكه یاند وه پرۆتۆلی ۱۹۱۳ ی قه بۆل نه. له ئه نجامدا پاسگاكانی سنووری له ناوچه جیاوازمكانه وه هینا وه ته وه سهر خه تی قه دیمی سنوور و ده سته ی تالانچی كوردیشی هانداه ئیران په لامار بده ن. » به قسه ی ته یمورتاش سالی رابردوو بۆ پیتشگری له م جۆزه روو داوانه په یمان نیمز اكرا بوو. هه رچۆ پیتك بی ده ولته تی ئیران به سهر نجدانی ئه م وهزعه كه هه م له كه ل داگیركرانی هیندی ناوچه ی سنوور و هه م له كه ل ده ست وه شانندی هۆزه كانی كوردی سهر به توركیا روو به روو ببوو، له بواری خۆجیتی و دهره وه دا هیندی ههنگاوی هاویشتن.

له روانگی خۆجیتیه وه، دانانی ئه میر له شكر ئه میر ئه حمه دی به سهر په رشتی كار و باری له شكر و دانانی عه لی مه تسور به ئه یاله تی نازه ربایجان له به هاری ۱۳۰۶، نیشانیکي رووناك بوو له م گرنگیه كه ده ولته بۆ گۆرانكاری نه و سنووره ی داده ن. ئه میر ئه حمه دی له بوونی شه ریفوده وه رازی نه بوو. نه وه خاكه لێوه ی نه و ساله دا، وه لانه را و مه نسور كه یه كی له پیاوه به ته جروه كانی به توانای ولات بوو،

له نيوهه هه وهلى سال به سه رنجدانى په ره گرتنى راپه رينى نارازات ، هه لوتوستى تورکه کان له به رانبره گوزانكارى سنوورى ئيراندا ، زور چالاكانه نه بوو. وهك باسكرا راپه رينى نارازات له به هار و هاوینى ۱۳۰۶ (۱۹۲۷) له بواری نيزامى و سياسيدا چالاكى خوى گورج و گولترکرد. تهغه لای هیزه كانی تورک بق سه رکو تکرڼى كورده كان كه چهند جار تکیش گه پشته دست درتزی بان بق سه رخاكي ئیران، نالوزیبه كى پیکه پنا كه بوو به هزی ئیعترازی دهولتهى ئیران. بهم حالهش سه بارهت به بالادهستى كورده كان و شكانى هیزه كانی تورک، نالوزی سه ر سنوور له بارى عمسكری به زور گرتگ نه بوو. تانانته له هه وهلى كه لاویزی ۱۳۰۵ له ماكووه خه به ریاندا كه تورکه كان « پاسگای عمسكری گورجی بولاغ و بولاغ باشى و هیتریان له سنوور لاپردوون، تنیا كه میکیان ماون،» گیر و گرفتیکى هاته پش زیاتر مه سه له دیپلوماسی بوو. دهولتهى ئیرانیش دهیوست له م چوارچووه هیدا چاری بکات. له نپوه راستى بانمه ردا راکه به نرا كه میرزامحمد سادقی ته باته بابی بالیوزى ئیران له نانکارا بانگ كراومه وه. كاتیکى خه به رى دانانى محممه ده لىخانى فروغى، په كئى له گرتگرتین كه سانى دهزگا بق بالیوزى ئیران له تورکیا بلوكرایه وه گرتگی مه سه له كه له روانگه دهولته وه ته واو ده ركه وت. له ماوه دا مه مدوح شه و كهت به گیش گه راپه وه بق تورکیا و حه سن وه سفى بهك كار و بارى بالیوزخانه ی تورکیای له تاران گرتنه نه ستو، له لایه كى دیکه وه تیمورتاش وه زیری په ربارى په هله وى كه رتبه رى به شیکى گرتگی سیاسه تی ده ره وهش به دسته وه بوو، له وتو و توتكددا له كه دهولته تانى به ریتانیا و سؤفیت هه وهلى دا مه سه له ی ناکۆكى سنوورى ئیران و تورکیا بینیته كۆپى و پشیتوانى دهولته تانى ناوبراو بق چاره سه رگردنى نه و ناکۆکیه رابگیشى (*).

(*) - لیره دا نووسه رى به ریز لاپه رمانى ۷۴ و ۷۵ و ۷۶ ی بویاسى سیاسهت و ناکۆكى ئیران و ئینگلیز و بچونیان سه بارهت به كیشه ی سنوورى ئیران و تورکیا و سنوورى ئیران و عیراق

هرچند له ره‌ومندی هم وتو ووتړهدا سه‌بارت به باشبوونی پټوهندی ئيران و سؤفیت پيشک‌وتنیک هاته دهست و به چهنیکی گشتی له به هیزبوونی هلگه‌وتی نیو نه‌تو می ئیراندا کاریگر بوو ، به‌لام له روانگی چاره‌سهرکردنی مه‌سه‌له‌کانی سنووری ئیران و تورکیا ، یالانی کهم بق ویستی ئیران که وده‌ست هینانی پشتیوانی هیزکی دیکه بوو بویاراستنی مافه‌کانی، چ گرتی نه‌وتوی نه‌کردنوه. چونکه سیاستی دهره‌وی سؤفیت سه‌بارت به کورده‌کان له بناغه‌وه له سر پشتیوانی له تورکیا دارژابوو. هه‌رومک تهنانت له جه‌نگه‌ی قه‌یرانی راپه‌رینی شیخ سه‌عیدشدا رۆژنامه‌ی ئیزقیستیا به ناشکرای وریای دابه ئیران که: «...ده‌ولتی ئیران ناتوانی له‌م کیشه‌یه هیچ وده‌ست بیتنی. چونکه پشتی راسته‌قینه‌ی نو هر نو نیمبریالیزمه‌یه که جیاخوازی کورده‌کانی له تورکیا هیناوه‌ته گزوی و له‌م ریتگایه‌وه نه‌ک هه‌رتنیا بق کوردستانی ئیرانیش مه‌ترسی پیکه‌یناوه که کوردستانی ئیران سه‌رله‌ نوئی پکه‌وتنه‌وه سه‌ر بزوتنه‌وه‌ی جیاوازخوازی، به‌لکوو بق نه‌خشه‌کانی ئینگلیزیش له کیشه‌ی موسل ده‌بیته جیگای ر‌او‌وتین» (۱)

له راستیدا یه‌کتی له ئامانجه هه‌ره گرنه‌کانی سیاستی دهره‌وی سؤفیت له‌م قۆناخدا، بریتی بوو له نیزیکی و به‌کیتی پتری ئیران و تورکیا و که‌لک وهرگرتنی

و‌نیگرانی ئینگلیز له‌نیزیکی ئیران و نه‌فغانستان و سؤفیت و تورکیا وکیروگرتی بازرگانی نیوان ئیران و سؤفیت و هیتر ترخان کردوه که پټوهندیان به کوردو مه‌سه‌له‌ی کورد له‌تورکیا و ئیرانه‌وه نیه. له‌به‌ر نه‌وه‌ی مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی به‌کوردی کردنی نووسراوه‌کی ئاغای بیات، ئاگاداری یه‌بار و دۆخی کوردستان له‌وسه‌رده‌مه‌داو روونکردنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی کوردو کیشه‌ی نیوان ئیران و تورکیا له‌سه‌رزیندنیشتمانی کورده و روونکردنه‌وه‌ی هم واقعه‌یه‌یه‌که‌چۆن هم نه‌توه که ونارایه‌ بۆته که مه‌ی نیوان هم دوو ده‌ولته شؤقیستیی و ده‌ولته‌کانی زله‌تیز. بۆیه به‌ئیجازه‌ی خوینهرانی به‌ریز و له‌ که‌ل داوای لیبووردن له نووسه‌ری هیتزا، هم چهن‌دلا‌په‌ره هه‌لداوێرم و له نیوه‌ی لاپه‌ره‌ی ۷۷وه که‌بایسی کورد و سیاستی سؤفیت سه‌بارت به‌کورد دیته‌گرتی، باسه‌که‌مان درۆزه پیده‌ده‌ین.

موسکۆ لهو نیزیکه. هەر لهو رۆژانهدا چیچرین (وهزیری دهرهوی سۆفیت) به بۆنهێ بهستنی قهرارداهمکانی ئێران و سۆفیت له وتاریکدا گوئی : «... له ههل و مهرجی ئیستادا که ئیمپریالیزمی جیهانی له ههموو ولاتهکانی دنیا بۆ پیکهتینانی چهپههیهکی دژی ئیسمه، هیزمهکانی هانداهه، بهستنی ئهم پهیمان هه پروداوتکی سیاسی گرنه که سه ههموو جیگایهک شوونی قول دادهنی.» رۆژی دواهی قهرمخان یاریدهری وهزارهتی دهرهوی سۆفیت له دیداریکی چاپهمنیدا له کهل ئاماژه بۆ ئالۆزی بار و دۆخی نیونهتوهیی و دوژمنایهتی دژی سۆفیت رایگهیاوند: «... ئیستا تنیا بار و دۆخی جیگای هیوای رۆژههلات و به تایبهت ئێران و تورکیا - ئهم دوو ولاتهی که به ههردایهکی هاوهمشی ئهمنیهتی پیکهوه پێوهندیان ههیه- له پهیوی بار و دۆخی کهم کردۆتهوه.» (۲) ههرحهند ئالۆگری ناویراو له بواری ههلهگهوتی ناوچهیی ئێران ههروه به ههنگاوێکی گرنه دهژمێردرا، بهلام ئهوهی تهمبورتاشیش به ههرمهشی لاتاویی به وهزیری موختاری بهریتانیا رایگهیاوند که: ئهگه دهولتهی ئێران نهتوانی له سه پشتیوانی بهریتانیا حساب بکا، ناچاره بۆ بهرگری له خۆی پرویکاته رووسیا، هیهچی به دواوه نهجوو. نهخشی رووسیا ههروهنده بوو که به سهرنجدانی بار و دۆخی نیونهتوهیی تنیا له توندبوونی ناکۆکی دوو ولات پێشگری بکا که بهشتیکی خوارووی سنووری ئهویان دهپاراست. بهم حالهش گۆرانکارییهکی که له راهی ناوچهیی و به تایبهت له سنووری ئێران و تورکیا له گۆریدا بوو، رهوهندیکی دیکهی ههجوو.

قهیرانی سنوور

وادیاره له نێوه راستی خهرماناندا، وهزیری موختاری تورکیا به وهزارهتی دهرهوی رایگهیاوند که دهولتهی ئهوه دهیهوێ بۆ سهروکوکردنی کوردهمکانی ئارات هیزیک بنێرێ. داواشی کرد که دهولتهی ئێران پێشی راگردنی کوردهمکان بگرێ بۆ ولاتی خۆی. (بانی شتیکی وهک ئهوهی دهولتهی ئێران بۆ سهروکوکردنی سمکۆ له وانی ویستبوو، ئهتجامیان نهدا بوو.) دهولتهی ئێرانیش وهلامی دایهوه، سههرای

بەر تنگی کات تیدهکوژی که نههیلتی له لایهن کوردهکانی ئیرانهوه یارمەتی به
راپه‌ریوهکان بکری و، هه‌ولیش دهدا: «هۆزه‌کانی سنوورنشینیی خۆی له هیلتی
سه‌رسنوور دوور خاتمه‌وه و بق ئیرولات رایان گوژی» (۳)

به‌هه‌سه‌ی کار به‌ده‌ستانی ئیران جگه‌ له‌ هه‌نگاوانه‌ ده‌ولت نه‌هه‌سه‌ریکی
به‌رزیشی نارده‌ نه‌م ناوچه‌یه‌ که‌ له‌م کاره‌دا له‌ گه‌ل فه‌رمانده‌ی هیزه‌کانی تورکیا
هاوکاری بکات. (۴) له‌ واته‌یه‌ مه‌به‌ست سه‌رتیپ هه‌سه‌نخانی موقه‌ده‌م، فه‌رمانده‌ی
تیپی په‌که‌می له‌شکری سه‌رووی رۆژئاوا بوویتی که‌ فه‌رمانی پیدرابوو تایفه‌ی
سکان و قزلباش بق ناوچه‌کانی ناوه‌وه‌ باربکات، تاپیوه‌ندییان له‌ گه‌ل قاچاغان
نه‌مینی. (۵)

سه‌ره‌رای نه‌م ناماده‌یه‌یه‌ که‌ له‌ کاتی هه‌ه‌لیاتی تورکه‌ دژی کوردان به‌ریوه‌ ده‌چوو،
نه‌ک هه‌رکلکه‌ی هه‌ه‌لیاتیان بو‌نیوخاکی ئیران په‌ره‌ی گرت و ناوچه‌یه‌کی وه‌ک
سه‌رداربولاغ بقه‌مباران کرا، به‌لکوو تورک ئیدیعیان کرد که‌ کۆرده‌کان هیندی
هه‌سه‌کری ئه‌وانیان به‌ دیل گرتوه‌ و بردوویاننه‌ خاکی ئیران و نه‌گه‌رله‌ ماوه‌ی دوو
رۆژاندا دیله‌کان به‌ چه‌که‌وه‌ نه‌درینه‌وه‌ و قه‌ره‌بو‌ی زیانه‌که‌ش نه‌کرتیه‌وه‌، له‌ واته‌یه‌
«پتوه‌ندی سیاسی قوت بکرت» (۶) ته‌نیاشته‌کی له‌م ناگاداریه‌ دا پاس نه‌کرا بوو،
هۆی راسته‌قه‌ینه‌ی تورکه‌کان بوو. به‌ گوژی به‌یوه‌رییه‌کانی نه‌میره‌حه‌مه‌دی
وابسته‌ به‌ر چاو که‌ تورکه‌کان پیش نه‌وه‌ی بیانه‌هۆی سنووره‌کان به‌سه‌سترین و
هاتوچۆی کورده‌کانی تورکیا پیشی بگیرتی، زیاتر ئه‌وه‌یان ده‌یست که‌ له‌ رتگای
خاکی ئیرانه‌وه‌ راپه‌ریوه‌کان گه‌مارق بدن. به‌ گوژی نووسراوه‌ی
نه‌میره‌حه‌مه‌دی... تورکه‌کان ده‌یانویست له‌ خاکی ئیرانه‌وه‌، واته‌ له‌ بناری
ئاراراته‌وه‌ له‌شکر بیتن. چونکه‌ جگه‌ له‌وه‌ رتگای دیکه‌یان نه‌بوو. به‌لام نه‌ له‌ گه‌ل
هیزی نیزامی و سوارانی جه‌لالی و میلان و سکانه‌کانی خاکی ئیران رتگای
لیگرتن و رایگه‌یاندا: «رتگا ناده‌م به‌ چه‌که‌وه‌ به‌ خاکی ئیراندا تیتپه‌رن. نه‌وان به
رتگای دژوار و کوژی رتداچوون و ده‌ستیان نه‌گه‌یشه‌ سکانه‌کان و هیزی تورک
توشی شکانیکی نه‌وتق بوو که‌ له‌شکرکی ته‌واوی له‌ به‌ینچوو» (۷)

به گوپږه‌ی پاپوږتیکي دیکه له و عه‌مه‌لیاته‌دا... کورده‌کاني تورکيا نيزیکي ٦٦٠هـ سکه‌ری تورکيان له چيا که‌ماروږدا و له به‌پنيان بردن. ٥٠هـ که‌سپش ده‌گرن و کشتيان تيره باران ده‌گن. له نيو ټه‌وانه‌دا دوو که‌س نه‌جاتيان ده‌می و په‌نا بق نوردووی نيران ده‌بن و له وټه ده‌چنه‌وه نيو له‌شکری خټيان. (٨) له و لامي ټي‌مترای تورکيادا به قسه‌ی مين باشی شوکری به‌گ، به‌ک له‌ونه‌فسه‌رانه‌ی که بق نيران پايکرد بوو، ده‌وله‌تی نيران وه‌بيري خسته‌وه که شه‌ری باسکراو له خاکی تورکيادا قه‌وماوه و نيران به‌رپرس نيه و مؤله‌تی ناو براویش قه‌يوټ ناکات. له که‌ل ټه‌وش نامه‌ديه ده‌سته‌يه‌کی پټکه‌اتوو له نوټنه‌رائی هه‌رتک لا له‌م مه‌سه‌له‌يه بکوټيته‌وه. شتيکی دیکه که له ناگاداری په‌سمی ده‌وله‌تی نيراندا باسکراوو، مه‌سه‌له‌ی ناکوکی سنوور و پټويستی چاره‌سه‌رکردنی بوو، بق پيشگری له‌و جوړه روودا‌وانه. ده‌وله‌تی نيران له سه‌ر ټه‌و باوهره بوو، مادام ناکوکی سنوور که له لايه‌ن ده‌وله‌تی تورکياوه سازکراوه، کوټايی پټنه‌يه و ده‌ست درټزی سنوور داره‌کاني تورک بق سه‌ر خاکی نيران رانه‌گيرئ و مه‌سه‌له‌ی سنوور چارنه‌کړئ، و هر وه‌ها له لايه‌ن ده‌وله‌تی تورکياوه پيشی ده‌ست درټزی ده‌سته‌ی ټه‌مشراری تورکيا بق خاکی نيران نه‌گيرئ، هاوکاری جیددی ده‌وله‌تی نيران له که‌ل تورکيا ده‌ست نادات.

فروغی له‌تورکيا

دوای ټو دوامکاني سه‌ر سنووری خه‌رمانان و قه‌یرانی په‌یداوو له بټيوهندي نيران و تورکيادا، فروغی که بق به‌شداری له کوټه‌لی نه‌ته‌وه‌کان چوبوه نوريه فه‌رمانی پيدرا، بچيته تورکيا. ناوبراو له پاريس‌وه که‌پشته ټانکارا و به به‌شداری مه‌مدوح شه‌رکه‌ت به‌گ(باليوزی تورکيا له تاران) له که‌ل توفيق روشدی به‌گ ده‌ستی به وټووټژکرد. فروغی له سه‌ر ټه‌و دژواریانه پټی داگرت که له‌و سالانه‌ی دواییدا له نيوان نيران و عوسمانی په‌یداوو. ناوبراو له سه‌ر ټه‌و باوهره بوو که له ده‌رفه‌تی پټکه‌اتوو، بق به هټيزبوونی بناخه‌ی ده‌سه‌لات و سه‌ره‌خوټی هه‌رتک ولات

و خق دوور خستنه وه له پیکه لپړژان که لک وه بگیری. چونکه نهو مهسه له» پاش و تووژیکی زور چاره سه رکرابوو، نیستا ده بینین ده ولته تی تورکیا نهوه ی نوئی ده کاتوه. نهو مهسه له یه نیرانیه کانی نیگه ران کرده که ده ولته تی تورکیا مهسه تی چی په... مهسه له یه کی تردهست درژی عه شایری سه رسنووری تورکیا په خاکی نیران و هیتندی ناکاری دژیوی مه عموره کانی ده ولته تی تورکیان ده بی چاریان بگری.

توفیق روشدی بهگ له گال پشتگری له قسه کانی فروغی سه بارت به پیوستی پیوهندی دستانه ی نیوانی دووآت، به ناشکرا رایگه یاند: که تا مهسه له ی نه منیه تی سنوو روون نه بیته وه، چاره سه کردنی مهسه له کانی دیگه سه رناگری. بوئیمه مهسه له ی گرنگ نهویه که سنوو ری نیمه نه منی بی و مهجوز نه من لهشکر له وی رابگرین و خه رجیکتی زور بکیشین. ده مانه وی بزاین نیوه له م بواره دا هاوکاریمان ده کن. یانا؟ توفیق روشدی بهگ په مخنی له وه هه بوو که له وتووژی پیسوودا نوته رانی نیران ویستبوویان له پیتشدا خه تی سنوو روون بگریته وه پیتش نیاری کرد که هه رتک لایان پیکه وه چاریکرتن و به چاریکی ناسوده بین. له باریه ی چونیته تی چاره سه کردنی مهسه له ی کورده کانتیش داوایه کی نامه عقولی له نیران نه بوو. توفیق روشدی بهگ گوئی: «هیچ ته کلیفی سهخت له نیوه ناکمین، نامان وی له گال کورده کان سه ب بکن. نامان وی چه کیان بکن. نا. هیچی دیکه مان نارئ. تنیا ده مانه وی نیوه پتگا مه دن عه شایری خوتان بیته خاکی نیمه. عه شایری نیمه ش بیته خاکی نیوه. نهگر هاتیشن، له ناوچی سنوو رایان مه گرن. مهسه له ن، سه د یا ۱۰۰ کیلومیتر، دوریان خه نه وه.» (۹)

پاش ماوه یه ک فروغی له گال شاره زا بوونی زیاتر له کور انکاری تورکیا له سه ماوه ی ۱۲۰۶ راپورتیکی درژی له سه ره لوئستی تورکیا سه بارت به کور انکاری سنوو ری سه رووی روژناوای نیران نارو و پتگی چاره سه ریشی پش نیار کرد. به کم نهویه: «مهسه له ی کورده کان که لیک له وه ی نیمه بیری لیده که ینه وه، لیره گرنکی پتری هه یه، تورکه کان له راپردو دا یونانی و نه رمن و

سرب و بولغار و عهه‌بیان به هۆی چاره‌ره‌شیی خۆیان زانیوه و تیده‌هکۆشن نه‌هیلن له ژیانی تازمیاندا ئه‌وه زیندووپیته‌وه. سرب و بولغار و عهه‌بیان له دست چوو، ئه‌رمه‌نیشیان له تورکیا نه‌هێشتوه، یونانیه‌کانیش واده‌ر ده‌گه‌ن... تائه‌وه‌ی پیش سێ ساله‌. له پرتووشی سه‌ربزۆی کوردان و کیشی شیخ سه‌عید بوون. ئه‌وه به‌لایه‌کی زۆرگه‌وره‌ بوو، بوونی تورکیای خستبوو مه‌ترسییه‌وه... سه‌باره‌ت به‌وه‌لانه‌ی که پیش ئه‌وه‌کاره‌ساته و دوا‌ی ئه‌ویش کردووایه‌، ئه‌م کیشه‌یه‌ کۆتایی یێ نه‌هاتوه.

له لایه‌کی دیکه‌وه به‌ سه‌رنجدانی ئه‌وه‌ی که فروغی له سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ بوو: «بیری چه‌وتی کوردستانی سه‌ربه‌خۆ ئینگلیزه‌کان خستووایه‌ته‌ میتشکی کورده‌مکان و له‌م باره‌وه‌ ده‌ راوکه‌یان خستۆته‌ ده‌وله‌تی تورکیا. دیاره‌ ئیمه‌ش ده‌بێ وه‌ک ئه‌وان نیگه‌ران بین، به‌لام به‌داخه‌وه‌ له‌م کیشه‌یه‌دا تورکه‌کان له‌ جیاتی ئه‌وه‌ی ئیمه‌ به‌ هاو ده‌ردی خۆیان بزانن، به‌ ته‌ره‌فمان داده‌نێن. واته‌ له‌ لایه‌که‌وه‌ وه‌ک رووسه‌کان، یابه‌ لاساگردنه‌وه‌ی ئه‌وان ئیمه‌ سه‌ر به‌ ئینگلیز ده‌زانن. له‌ لایه‌کی ته‌روه‌ له‌م وتو وێژه‌ی له‌ تاران له‌ گه‌ل مه‌مدوح شه‌وکه‌ت به‌ک کراوه‌، واتیه‌گه‌شتوون که‌ ئیمه‌ ده‌مانه‌وێ له‌ ئیوان ئیران و تورک دا ناوچه‌یه‌کی کورد نشین پێک به‌نین...»

له‌ به‌رئه‌وه‌ نیگه‌رانیمان هه‌بوه‌ لایان وایه‌... که‌ ده‌وله‌تی ئیران نایه‌وێ له‌ دا‌بینکردنی سنوور هاوکاریمان له‌ گه‌ل بکات، و ئیران به‌ په‌یمان شکین ده‌زانن...»

مه‌به‌ستی سه‌ره‌کیشیان له‌ به‌ستنی په‌یمان ئه‌وه‌ بوو که‌ به‌ یارمه‌تی ئیران...» له‌ شه‌ری ئه‌وان پزگارین و سه‌باره‌ت به‌ بوونی کورد ئه‌و هه‌موو زحمه‌ته‌یان به‌ خۆپایی نه‌روا که‌ بۆ پێکه‌ینانی تورکیایه‌کی تازه‌ و خالی له‌ بیگانه‌یان کیشاوه‌. چونکه‌ نه‌ ده‌توانن کورد وه‌ک ئه‌رمه‌نی بپه‌نه‌وه‌، نه‌ ده‌توانن وه‌ک یونانیان ده‌ریان بکه‌ن. موسلمانه‌ و ناسیایی و له‌ گه‌ل تورک هاو نایین و حه‌شیمه‌تیکی زۆر و چاری نایه‌. بۆ ئه‌وه‌ی که‌ ناچار نه‌بن هه‌میشه‌ له‌شکرێکی زور له‌م سنووره‌ را‌بگرن و خه‌رجیه‌کی زۆر بکێشن، ده‌یانه‌وێ به‌ یارمه‌تی ئیران به‌ شێمه‌یه‌کی خۆش کۆتایی به‌وه‌ به‌لایه‌ بێن. ئه‌و ئولتیماتۆمه‌ی دا‌یان به‌ ئیرانیش له‌ ژێر ته‌ئسیری ئه‌م بیر و بۆ

چوونئى سەرھود دا بوو. ئىگىنا نەو ھەر سىياسەتى توركىيە كە مەبەست و ئامانچ باش لە بەرچا و دەرگن، بەلام نامراز و رىنگاى بە كارھىنانى خەراب ھەلدەبۆتەن. ھەر وەكسەو ئو شەھىتانىيەھى لە ئىرانىش كەردوويانە، لە بەرنەو ھە. ديارە مەعمورەكانىشىيان ئاقل و سالىح و پاك نەن. چەوتى و خەتايان لە ھەئى دەولەتەكەيان زىاد كەردوھ.. (۱۰)

ھەلسەنگاننى كشتى قروغى لە بارەى قەبرانى سنوورى ئىران و توركىا نەو بوو كە ھەر چەند ھەرگىز نە دەرگابروابە نەست و ئامانجى توركان بەگى و ئو خۆشى: «... ھىچ دلتىانەم كە ئوان چاويان تە بەرپەستە خاكي ئىران ولانى كەم تەمايان دەنازەربايجان نەكردبەن... بەلام لە بەر نەوئى ئىستەا زىاتر كىرەدەى دژوارىيەكانى خۆجىيى و مەسەلەكانى خۆيانن و لە گەل ولاتانى مەلەندى دەرياي رەش و مەبىترانە و ھىزمەكانى ترى ئوردوپايش پىوھ بوون، جارئ نايانەوئى لە گەل ئىرانىش بەرھو روو بن. بە تايبەت كە «... مەستەفاكەمال پاشا ھەلوئىستىكى ئاقلانئى گرتتە پىش و بەرزە لىرى توركەكانى پىشووئى ھەك پان ئىسلامىزم و پانتوركىزمى ھەلا ناوھ و ھەموو تىكۆشەتەى خۆى بۆ پتەكردىنى بناخەى دەولەتو مىللەتى تورك تەرخانكردوھ...» ھەر چەند لە وانەشە بەر دەوامى و بە ھىزى زىاترە دوا رۆژدا بۆ ئىران مەترسىيەك پىك بىئى و توركىايەكى بە تواناى دوا رۆژ كە لە دژوارىيەكانى خۆجىيى و دەروھە رزگارەئى، ئامانجى كۆنى خۆى لە بارەى ئىرانەوھە رىزە پىبەدا. «... لە گەل نەو مەترسى نىزىك نايەنم و لە سەر ئو باوھەرم كە ئىستە لە سەر كىشەى سنوور، تورك نايانەوئى شتىك لە خاكي ئىھە بېچەن. بەم روونكردنەو بروام واىە كە مەسەلەى خەتى سنوور و ئەمئىەتى سنوور، بە زووترىن كات كۆتايى پىبەدەئى و دىزە پىدانى لە وانەيە كىچەلئىكى لى سازەئى.» (۱۱)

لە بەرنەوھە داواى كەرد بوو بە زوىى لەم بارەوھە و بە تايبەت سەبارەت بە كوردەكانىش مافى و تووئى و دەسلەلاتى تەواوئى بدەتتەن. وادىتە بەرچا و سەرھەراى ئەوھش كە تەھمورتاش و تووئى سەبارەت بە «سىياسەتى كوردبەشى» ھەك مەبەستىك لە بەرچا و گرتەبوو كە دەبوايە ئو باسى بەكا، بەلام وا ديارە لە

قوٰناخه‌کائی بیکه‌دا دهولت مسۆگه‌ری نه‌ کرد بۆوه که له‌ باره‌ی کورده‌مکانیش وتووێژیکات. هه‌ر چۆنیک بێ ئیستاکه‌یشتیوه‌ ئه‌م نه‌تیجیه‌یه‌ که‌... ئه‌گه‌ر به‌رسمی ده‌سه‌لاتی نه‌دریتی که‌ مه‌سه‌له‌ی کوردیش باس بکا، تورک په‌رتشان ده‌بن و گومانیان به‌ هیزتر ده‌بی که‌ ئێران نایه‌وێ له‌ سه‌ر مه‌سه‌له‌ی کورد له‌ که‌لیان رێک بکه‌وێ. به‌ تایبه‌ت نه‌گه‌ر من بێ ناکام لێره‌ به‌رۆم هه‌لکه‌وتی ئه‌وان زۆر خه‌راپ و ناکۆکی و دل‌په‌شی ئێوان دوو ده‌وله‌تان زیاتر ده‌بی. «ناوبراو لێی زیاده‌کرد: «ئه‌گه‌ر ده‌وله‌ت له‌وه‌ نیگه‌رانه‌ که‌ تورک داوای لێ بکه‌ن که‌ کورده‌مکان نابود بکه‌ین، جیتی خۆی نیه‌، ئه‌وان داوای واناکه‌ن و په‌هنگه‌ له‌ سه‌ر چه‌ک کردنی‌شیاان پێ دا نه‌گرن. چونکه‌ ده‌زائن و تیگه‌یشتون که‌ ئه‌وه‌ کارێکی دژواره‌ و به‌م زوانه‌ ده‌ره‌تانی نیه‌. داوای سه‌ره‌مکی ئه‌وان ئه‌وه‌یه‌ که‌ له‌ ئێوان دوو ده‌وله‌ت دا هاوکاری هه‌بێ. له‌ لایه‌ک کورده‌مکان فه‌بئه‌ هۆی زه‌حمه‌ت دانی تورکیا، له‌ لایه‌کی تریش کورده‌مکان خۆیان نه‌ توانن ئێران بکه‌نه‌ په‌ناگای خۆیان دژی تورکیا. که‌ وابوو بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ زینای جیه‌ که‌ هاوکاری بکه‌ین...» (١٢)

فروغی گۆرپانکاری خۆجیتی شانۆی سیاسه‌تی تورکیاشی به‌ له‌ بار ده‌بینی. ده‌سته‌یه‌ک له‌ به‌ره‌هه‌ ئه‌ستکارانی مسته‌فاکه‌مال «ده‌یانویست مه‌سه‌له‌ی سنوور بکه‌نه‌ نامرازێ پێشه‌وه‌ چوونی ئامانجی خۆیان و سیاسه‌تی پۆژ هه‌لات به‌ چه‌وت نیشان بده‌ن و بلێن دۆستایه‌تی له‌ که‌ل ئێران فایده‌ی نیه‌. به‌ تایبه‌ت ئه‌م بێر و رایه‌ له‌ وه‌را لایه‌نگری په‌یدا ده‌کرد که‌ سیاسه‌تی پۆژه‌ه‌لات ویا‌دان به‌ رووسیش بۆ تورک بپه‌یاده‌یه‌ و ده‌بی له‌ ولاتانی پۆژئاوا و به‌ تایبه‌ت له‌ ئینگلیز نزیکه‌ بنه‌وه‌وه‌. هه‌ر بۆیه‌ش رووسه‌کان سه‌ریان لێ شتوابوو، هه‌ولیان ده‌دا ئێران و تورکیا ئێوانیان زوو چاک بپه‌ته‌وه‌.» ئه‌وه‌ بوو که‌ ده‌وله‌تی عیسه‌مت پاشا و توقیق روشدی به‌گه‌یش مه‌جبور بوون له‌ ژێر کوشاری نێزامیانه‌دا ئه‌ولتیماتۆم بده‌ن به‌ ئێران. به‌لام ئیستا به‌ گه‌یشتنی ئه‌و به‌ ئانکارا و ده‌سته‌پێکی وتووێژ هه‌لکه‌وتی ده‌وله‌تی عیسه‌مت پاشا سیاسه‌تی پۆژه‌ه‌لاتیی ئه‌و باشته‌ر بوه‌ و فروغی هیواداره‌ گیر و گه‌رفته‌کانی مه‌وجود چاره‌سه‌ر بکرتین.

ره‌نگدانه‌وهی خوځتییی و تووتیزی فروغی

وادیتته به‌رچاو کاربه‌دهستانی تارانیش به هینانه‌وهی خیرای نه‌میرنه‌حمدهی بق تاران، دواى قهرمانی سهر سنووری ناوبراو، نیگه‌رانی خویان له‌م گه‌رانکاربیبه نیشان دابوو، و نامادهمییان هه‌بوو رتیبازی پیتشنیاری فروغی قه‌بول بکن. دانانی نه‌میرله‌شکر خزاعی که که‌سایه‌تیه‌کی هیتنده به توانا نه‌بوو له جیگای نه‌میرنه‌حمدهی به سه‌رۆکی له‌شکری سه‌رووی رۆژئاوا، نیشانهی نه‌م نهرمییه‌بوو. له‌لایه‌کی دیکه‌وه هه‌رله‌م قه‌ناخه‌دا بوو که سیاسه‌تی ناسین و سه‌رکوئکردنی بزووتنه‌وه‌کانی خوځتییی که پتوه‌ندی یان به شۆرشى ناراراته‌وه هه‌بوو، ده‌ست پیکرا. به‌ناگادارییه‌کی که ناغابگۆف، سه‌ره‌رشتی ریکخراوی جاسوسی و ناگاداریی سه‌وڤیت له‌ئێران له‌باره‌ی نه‌خشی داشناکه‌کان بق نامادهمی و ریکخه‌ستنی رابه‌رینی نارارات وه‌ده‌ستی هیتابوو، و به‌هۆی داویتیان بالیۆزی سه‌وڤیت درابوو به‌تیمورتاش (۱۲) بق پیشگری له‌تیکوشانی داشناکه‌کان هیتنچ هه‌نگاو هاوئێژان. له‌سه‌رمه‌تای به‌فرانباری ۱۳۰۶ (۱۹۲۷) وه‌زاره‌تی نیوخ‌داوای له‌نه‌سرولا خه‌له‌ته‌به‌ری حاکمی کوردستان کرد، دوکتور ظهرابیان که «بق ته‌بلیغاتی کورد و ئهرمانی گومانی لیده‌مکری» و له‌م دوایه‌دا چۆته سه‌قز و له‌گه‌ل په‌رویزی وینه‌گرپتوه‌ندی کرتوه، بخرنه‌ ژێرچاوه‌ دێری (۱۴) حکومه‌ت وه‌لامی دایه‌وه که هه‌رتکیان له‌ژێرچاوه‌ دێری دان. له‌گه‌ل نه‌وه‌ش وه‌زاره‌تی نیوخ‌پاش مامه‌یک فه‌رمانی دا به‌حاکمی کوردستان که هه‌رتکیان رابگرن و لیبان بکۆلنه‌وه و نه‌تجهمش رابگه‌یتن. نه‌وان هه‌ر دووکیان گیران و پاش په‌رسیارلیک‌کردن، فه‌رمان درا که به‌حه‌پسی بیانده‌ن به‌نوستانداری نازهربایجان. (۱۵) له‌نازه‌ربایجانیش هه‌نسور له‌سه‌ر نه‌و باوه‌رهبوو که په‌کیتی ئهرمانی و کورد دژی تورکان، به‌دژی ئێرانیش ته‌واو ده‌بێ. له‌رابه‌رتیکدا رابگه‌یاند که هه‌ر دووکیان له‌ژێرچاوه‌ دێری دان. دواى چه‌ند رۆژ له‌وه‌لامی پێداگرتنی سه‌رۆک وه‌زیره‌ سه‌ر وه‌دواکه‌وتنی مه‌سه‌له‌که، رابه‌رتی دا که تانیستا له‌سنوورمه‌کانی ماکو، خۆی، ورمی، ۹ که‌س له

تەبلیغاتچىبەكەنى ئەرمانى گىراون و لە تەورىز لە ژۆر پەرس و چو دان. ئەو كەسانەش كە دەولەت رايگەيانەد بوو لە سابىلخ وەدوایان كەون دەگىرىن. بىتجگە لەو فەرمان درا بە كار بە دەستاتى حكومەتى ئازەربايجان، بە هاوكارى كار بە دەستاتى پۆست بۆلۆ كۆرەنەوى. رۆژنامەى نىشتمانى ئەرمانيان» لە ناوچەدا پىشى بگىرى. (۱۶)

لە لايەكى دىكۆرە وەزارەتى نىوخۇ ناگادارى دا بە ئەمىر حەشەمەتى نىسارى حاكىمى كرماشان كە بە گۆرەى: «راپۆرتى ژەنرال كۆنسولگەرى ئىران لە بەغدا، كۆمىتەبەكى نەپتى سەر بە ئەرمانى داشناكى بەغدا و هیتەر، لە كرماشان دامەزراوە و بىنباشى ئەفسەرى تۆرك بە ناوى ئىحسان نورى و تۆركىكى دىكەى كاراژ دار كارى تىدا دەكەن. داواى كرد بوو لەو مەسەلەبە بۆلۆنەو. ديارە ئىحسان نورى پىش چەند مانگ، واتە لە پایزى ئەو سالەدا خۆى گەيانەد بوە نارارات. بۆیە حكومەتى كرماشان لە وەلامى وەزارەتى نىوخۇدا بى خەبەرى خۆى لە بوونى كۆمىتەبەكى ئەوتۆ، راگەيانەد بوو. هەروەك باسكرا ئەم گۆرانكارىبە رەنگدانەوى ئەم وتووێژانە بوو كە ئەو دەم لە نىوان كار بە دەستاتى تۆرك و ئىرانیدا بەرئۆه دەچو. دوو رۆژ دواى بۆلۆ بوونەوى ناگادارى دەولەتى ئىران سەبارەت بە پىئومەندى ئىران و تۆركىا، رۆژنامەى ئىتلاعات لە ۱۸ى رەزبەردا بە نەقلى قەول لە دەنگوباسى مۆسكو نووسى: كار بە دەستاتى ئانكارا يادداشتى دەولەتى ئىرانىيان بە خۆشى وەرگرتو و بە شوپىن هەنگاوەكانى ئىراندا، دىلەكانى ئەرتەشى تۆركىا ئازاد كراون. لە ئاخىرى ئەو مانگەدا راگەيەنرا كە بە دواى وتووێژى فروغى و كار بە دەستاتى تۆركىا دا لە بارەى مەسەلەكانى سنووریش رۆككەوتنىك وە دەست هاتووەو لەو نىزىكانە مەسەلەكانى ناوپراو كۆتايىيان پىدیت.....»

بەلام هەر وەك باو بوو راگەيانەندى رەسمى دەزگای دەولەتى راست نەبوو. بە كۆرەى راپۆرتى نوێنەرى سىياسى بەرىتانىا لە ئەستەمبۆل، وتووێژى نىوان فروغى و كار بە دەستاتى تۆرك، بۆ مەسەلەى كۆردەكان و ناكۆكى سنوور تەرخان

کرابوو، به کویرهی راپورتی ناو براو تورکه‌کان نه‌ک هر پروتوکولی ۱۹۱۲یان
 قه‌بول نه‌بوو، به‌لکوو تا رادیه‌ک ئیدیعای سهردهمی شهریشیان سه‌بارت به
 نازهریابجان سهر له نوئی زیندوو کرد بۆوه. فروغی که پاش ۲۵رۆژ وتووێژ له
 ئانکارا وه چوو بۆ نه‌سه‌تمه‌بول و چاوهروانی که‌میشتنی فرمسانی کاربوو، به
 بالیوزی به‌ریتانیای گوتبوو: «له تورکیا پانتورکیزم گیانی سه‌خته.» به‌محالش له
 راپورتیکدا که هر ئه‌ر رۆژانه، فروغی بۆ تارانئ نارده‌وه، نه‌ک هر سه‌بارت به
 «گیان سه‌ختی» پان تورانیزم نیگهرانی نابینرئ، به‌لکوو به پیچه‌وانه سه‌بارت به
 چاره سهرکردنی ناکوکی بیر و رای نیوان ئیران و تورکیاش هیواداره. فروغی له
 ۲۹ی ژانویهی ۱۹۲۸دا له راپورتیکدا بۆ تارانئ نویسی: «له ماومه که له
 تورکیابوه» هه‌سته‌کان زۆرگه‌راون و نه‌نانه‌ت نیزامیه‌کانیش که به‌ر هه‌لست و
 کۆسپی گه‌وره بوون، ئیستا نه‌رم بوون.» به‌بروای ئه‌وه هر چهند له وتووێژی
 سه‌بارت به سنوور و بولاغباشی هر وته‌کانی پیشوو دوو پات کراونه‌وه، به‌لام
 هه‌رفه‌که هه‌ست پیدمکری و له ئاخریدا دانیابوه که: «...ئیمه دمتوانم له‌م بواره‌دا
 به کویرهی مه‌به‌ستی خۆمان موافقه‌ت وه‌ریگرین. به‌لام مه‌سه‌له به‌ستراوته‌وه به
 پیشه‌وه چوونی کاری ناگری داغ و تاپه‌می جه‌لالی...» و له درۆژیدا پتی داگرت که
 چاره‌سهرکردنی مه‌سه‌له‌کانی ئیستا به‌ستراوته‌وه به هاوکاری ده‌وله‌تی ئیران: «...
 له سهر ده‌وله‌تی ئیران واجبه که هه‌رچۆنێ بێ پیشی جه‌لالیه‌کان بگری و به
 هۆی دوور خسته‌نه وه‌یان له سنوور ته‌گبیری دیکه‌ش بکرین که له‌م به‌هار و هاویه
 دا له لایه‌ن جه‌لالیه‌کانی ئیرانه‌وه و یا نه‌وانه‌ی سهر به تورکیا که هاتبنه ئیران،
 زیان به تورکیا و تورکه‌کان نه‌گات. نه‌گه‌ر خوا بکا ئه‌م مه‌قسوده پیک بێت و
 پاشان له باره‌ی هاوکاری دوو ده‌وله‌ته‌که له باره‌ی نه‌میته‌تی سنوور موافقه‌ت پیک
 بێ. هیواداری ته‌واوم هیه که ئیمه به نامانجی خۆمان بگه‌ین و پتومندی ئیمه زۆر
 دۆستانه‌بێ» (۱۷) سهره‌رای گه‌یروگرفتی مه‌وجود، ره‌هنگه سه‌بارت به نه‌رمی و
 هه‌له‌پرستی فروغی بوو بێ له وتووێژی ئیران و تورکیا دا که زیاتر له ده‌ور و به‌ری
 به‌ندی ۴ وه‌ی په‌مانی ۱۲۰۵ (۱۹۲۶)، واته ئه‌وه به‌ندانه‌ی پتومندییان به تیکۆشانی

دهسته و گرقی نهیار له خاکی یه کتردا دهسوراره، پیشکوتنیک هاتبوه دست. له ناخری خاکه لیوهی ۷-۱۲ (۱۹۲۸) بایلیقزی بهریتانیا له ئانکارا له راپورتیکدا بق کار بهدستانی لعدمن رایگه یاند که له پاریدمیری و مزارمتی دهرهوهی تورکیای بیستوه، تورکهکان و ئیرانیهکان به تهاوی گهیشتوننه یهک و نهم ریک کهوتنش نهک و مگ بهیمانی تازه، به لگوو و مگ پاشکزی پررتکولیکی جیبا له بهیمانی ۱۳۰۵ دا رمنگهداتهوه. گویا ریک کهوتونن که سنوورمکانی دوو ولات به گویرهی پررتوکولی ۱۹۱۳ دیاری بکریزن. (۱۸)

مسهلهی دیاریکردنی سنوور و سهرمهای راپورتنی جود به جود که له بارهی پیشکوتنی وتویژ و تهاو بوونی نهویلاو کرانهوه، هر و مگ خوی چاره سه نهکرا. راستیه که مشی شهه بوو که دولهتی ئیران بروای به نیهتی واقعیی تورکان نه دمکرد. هر و مگو کاتن له ۲۵ی مانگی مای ۱۹۲۸ بهیمانیکی دۆستی و هاوکاری ئابوری له نیوان دولهتی تورکیا و ئهفغانستاندا بهسترا، تهیمورتاش له چاوپیکهوتنیکدا له کهل داویتیان بایلیقزی سؤفیت له ئیران رایگه یاند که بهستنی شو بهیمانه له روانگیی دولهتی ئیرانهوه جگه له بهیمانیکی نیزامی شتیکی ترنیه. و مگ نیشانهی نیهتی دوژمنانهی دولهتانی ناو براو سهبارهت به ئیران و مردهگیری. جگه لهوه و بهیری هیناوه که نهگهر دولهتی سؤفیت تهاوویهتی عاززی ئیران له بهرانبهه « دست درتزی پانتورانیزم » ی تورکهکان دستبهه نهکا، شو دم چارهی دیکه نامینن جگه له وهی بق دابینکردنی شهمنیهتی ولات له کهل دولهتی بهریتانیا بکهینه وتووێژ. به گویرهی ئاگادارییه بهر دهستهکان، وا نایهته بهر چاو که روسهکان شه هرهشهیان به جیلندی و هرگرتبئی، چونکه رایه لکهی جاسوسی نهوان له چهند و چۆنی بار و دۆخی سیاسی ولات و دژواریهکانی نیوان بهریتانیا و ئیران ئاگادار بوو. هر چۆنیک بی روسهکان به کۆکردنهوهی هیز له سهه سنوورمکانی نهخچهوان له کهل ئارارات و درتزه پیدانی گوشاریق سهه شهمنیهکانی ئیران، نیشانیان دا که تورکهکان له مسهلهی راپهرینی ئارارات و شهنجامی گریمانیی شو به پشتیوانی مۆسکوا پشت شهستورن.

له هه وهلی بانه مهردا راپۆرت درا که دهولهتی سۆفیت بق پیشگری له هاتوچۆی کوردهکان هیزی له سنووری نهخچهوان کۆ کردۆتهوه (١٩) جگه له وه ماوکات له کهل تهقلای کاربه دهستانی تورک بق چارهسهرکردنی ئهم کیشپه له ڕێگای وتووێژهوه له کهل سهڕۆکانی کورد، راپۆرت درا که دهولهتی سۆفیتیش بق ئهم مه بهسته دهسته پهکی ناردۆته کن سه ره له داوانی کورد که ئه وانیش هه ره وه که هه یهتی ناردراوی تورکان وه لامیکی لیبیراویان وه نه کرته وه. (٢٠)

هه رچهند ئیتران له بواری هه لکهوتی ناوچه ییدا، له بار و دۆخیکی جیگای هیوادا نه بوو، وه ره یه که له دهسه لاته خاوهن به ره ژمونه دهکان هه ولیان ده دا به که لک وه رگرتن له وه هل و مه رجه کوشار بـه نه سه ر ئیتران، به لام چه ند هێگاریکیش له که مه کردنه وه ی نالۆزی بار و دۆخه که دا کاریگه ر بوون. به که م سه رنج ولێ ورد بوونه وه ی کورده راپه ریه و هکان سه به ره ت به بی لایه نی ئیتران. له به شی دامه زرانی خۆببوون دا، دیتمان که « بیکه پنهانی پتوه ندیی دۆستانه له که ل ده ولت ومیللهتی برای ئیتران» وه که به کۆ له شش ئه سلی سه ره دکی ریکه شرای په سنکرا. ئیحسان نوریش له بیردوره ییه کانی دا چه ند تیکۆشانه یکی کورده گانی بق پاراستنی بیتلایه نی ئیتران باس کردوه. (٢١) له که ل ئه وه ش کرده وه ی ناریکی ده سه تگانی کورد له نه واوی ناوچه دا که چار و بار وه که په لاماری کورده گانی لایه نگری تورکیا بق سه ر خاکی ئیتران، و دژواری لیک جیا کردنه وه یان، له وانیه له یوچانه نه وه ی ته قلای ئیحسان نوری و هاشالانیدا بی ته نسیر نه بوو بیت. هێه کی دیکه که له هێور بوونه وه ی نالۆزی سنوور کاریگه ر بوو، تارا ده یه که هیدئ بوونه وه ی چه به گانی شه ری نارارات بوو. وه که ده زانین له م قۆناخه دا که نیزی که ی دوو سهالی خایاند، ده ولته تی تورکیا زۆتر هه ولی ده دا له ڕێگای وتووێژ و لیخۆشبوونی گه شته ئهم راپه رینه گۆتایی بی بیته. له بهر ئه وه درێژدی شه ره کان و نالۆزی سنووریش له چاو قۆناخی سه ره تایی و گۆتایی بیهاتنی راپه رین که متربوو.

له راپۆرته کسان وا دهر ده که وێ که چالاکی به رچاوی عه سه کری ئیتران له م سنووره ته نیا چالاکی ته پی سه له ماس بوه. له و سه له دا هێژیک به غه ره مانده یی

سرتیپ موقه‌دم له دهور و بهری ئه‌لند و سمکناوا و قهره عمینی و ناواجیق
 عمه‌لیاتیکی هه‌بوه. به‌محاله‌ش بیانووی کار به‌دهستانی تورک هه‌ر وا به‌ر دهوام
 بوو. تنانه‌ت جاریکه‌ک بالیۆزی تورکیاله‌ سکالایه‌کدا له‌ په‌لاماری ده‌سته‌یه‌کی
 کوردان بۆ سه‌ر ناوچه‌ی ئارالیق و ئیگدیر، که‌ ده‌گوترا خه‌لیکانلوی جه‌لالی بوون،
 بۆ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی نووستی: ئه‌گه‌ر ده‌وله‌تی ئیتران په‌یچی نه‌گرئ و
 خه‌لیکانلوه‌کان نه‌م کارانه‌ی خۆیان درێژه‌ پێ بده‌ن،»... جارێکی دیکه‌ش ده‌یه‌ته
 هۆی خه‌راب ته‌گه‌یه‌شتنی نیوانی دوو ولات و گه‌یر و گه‌رفه‌ت په‌یکه‌ینه‌ی و ئه‌وه‌نده
 ته‌یکۆشانه‌ی که‌ بۆ چاک کردنی بارو دۆخه‌ش کراوه‌، به‌ خۆرایه‌ی ده‌چی» (٢٢)
 سه‌رۆک وه‌زیر له‌ وه‌لامی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌دا رایکه‌یه‌اند: «..... به‌و ته‌یکۆشانه‌ی که‌
 ئیستا بۆ یاشبوونی په‌وه‌ندی هاوسه‌یی و دۆسته‌یه‌تی له‌ لایه‌ن ئه‌م دوو ده‌وله‌ته‌وه
 ده‌گرئ، بۆ ئه‌وه‌ی ناکامی هه‌بێ، به‌ هۆی دزیه‌که‌ که‌ کاری ئاسایی نه‌م تایفه‌ به‌ر
 نه‌خه‌لاقه‌یه‌، رسته‌ی دوا‌ی پاداشتی جه‌نابه‌ی سه‌فیر په‌سندناکه‌م (٢٢) به‌محاله‌ش
 هه‌روه‌ک باسکرا، سه‌به‌ره‌ت به‌ وتووێژی دۆسته‌یه‌تی و هه‌یدی بوونی نه‌سه‌بی
 جه‌به‌ه‌کانی ئارارات، له‌م ده‌وره‌یه‌دا ئالۆزیه‌کی ئه‌و تۆی سه‌ر سنوور له‌ کۆرێدا
 نه‌بوو که‌ به‌ر چاو به‌یت.

سه‌رچاوه‌کان

١ - به‌نه‌قل له‌ رۆژنامه‌ی حه‌ل المتین، ٢٩ ربه‌یع الثانی ١٣٤٤ (١٢٥ یان ١٣٠٤)

2 - Ibid, p, 127

٢ - ابلاغیه‌ راجع به‌ روابط ایران و ترکیه، اطلاعات - ١٩ مه‌ر ١٣٠٦

٤ - همانجا

٥ - وزارت داخه‌، ایالت انزلی، سوانراپورت هکومت ماکو نمره ٤١٧،

مورخ ١٥/٧/١٣٠٦، اسنادملی ک، ٧٤٣٧، بنگرید به‌ اسناد ضمیمه، سند

شماره ١٥

٦ - ابلاغیه‌ راجع به‌ روابط ایران و ترکیه، پیشین

- ۷ - امیر احمدی پیشین ص
- ۸ - وزارت داخله، ایالت انزلیجان سواد راپورت کفیل حکومت ماکو بی
نمره ۱۶، مهر ۱۳۰۶، اسناد ملی
- ۹ - محمدعلی فروغی خلاصه مذاکرات باتوفیق رشدی... مجله یغما مہرماہ
۱۳۲۰ شماره ہفتم، سال چہارم، ص ص ۹۷-۲۹۹
- ۱۰ - محمدعلی فروغی، نامہ دوم، انرماہ ۱۳۰۶ (۲۴ نوامبر ۱۹۲۷) تحت عنوان
گزارش محرمانہ، مجلہ یغما، خردادماہ ۱۳۲۰ شمارہ سوم، سال چہارم ص ص
۳۰-۱۲۹
- ۱۱ - همانجا، ص ۱۳۳
- ۱۲ - همانجا، ص ۱۳۱
- ۱۳ - ک.س. اقبابکوف خاطرات اقبابکوف، ترجمہ دکتر حسین ابوترابیان،
تہران، انتشارات پیام، ۱۳۵۷ ص ص ۱۲۹ - ۲۵۵
- ۱۴ - وزارت داخلہ، ادارہ غرب، نمرہ ۱۰۱۵ مورخ، ۱۵ دیمہ ۱۳۰۶، اسناد
ملی، اسناد ضمیمہ، بروانہ بہ لگی ژمارہ ۹
- ۱۵ - وزارت داخلہ، ادارہ غرب، نمرہ ۱۲۶۹، تاریخ ۲۷ اسفند ۱۳۰۶
اسناد ملی، اسناد ضمیمہ، بہ لگی ژمارہ ۱۱
- ۱۶ - ادارہ تلگراف دولت علیہ ایران، از تبریز بہ تہران، نمبر تلگراف ۵۵ تاریخ
اصل ۲ تاریخ وصول ۱۳۰۶۱۱۲ اسناد ملی، اسناد ضمیمہ، بہ لگی ژمارہ ۱۲
- ۱۷ - محمدعلی فروغی، نامہ ۸ بہمن ۱۳۶۰ ۲۹ ژانویہ ۱۹۲۸ مجلہ یغما
فروردین مار ۱۳۲۸ ژمارہ اول سال دوم، ص ص ۱۳-۱۴
- ۱۸ - سفارت بریتانیا (آنکارا) بہ وزارت خارچہ بریتانیا شمارہ ۱۸۲، ۸ آوریل
۱۹۲۸-۱۹ فروردین ۱۳۰۷
- ۱۹ - وزارت داخلہ، ایالت انزلیجان، سواد راپورت نظمیہ ایالتی
نمرہ ۱۰۹ مورخ ۱۳۰۷۲ اسناد ملی، یک ۷۴۲۵ اسناد ضمیمہ بہ لگی ژمارہ ۱۴
- ۲۰ - وزارت داخلہ، ایالت انزلیجان، سواد راپورت نظمیہ ایالتی نمرہ

- ۵۱۳/۴۲۳، تاریخ ۱۳۰۷/۴/۱۱، اسنادملی، اسنادصمیمه، به‌لگهی ژماره ۱۵
- ۲۱ - وقایع نارارات، کوهستان، ش ۲۷، ۲/۵/۲۴ و ش ۳۳. ۲۴/۸/۱۳
- ۲۲ - وزارت امور خارجه، سواد یاد داشت سفارت کبرای ترکیه به وزارت امور خارجه، نمره ۴۲/۱۶ مورخه ۱۲ نیسان ۱۹۲۸ اسناد ملی ۱۰۲-۱۰/۲۰۵۵
- ۲۳ - ریاست وزرا، نمره ۴۱۵ تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱، اسنادملی، ۱۰/۲۰۵۵ -
- ۱۰۲

کومیسیونی سنوور

له سهرمتای سالی ۱۳۰۸ (۱۹۲۹) پاش ماومیه‌ک وهستان، ده‌وریکى تازه‌ی وتووژیى سیاسى له تیوانى ئیران و تورکیا ده‌ستپیکرا. له سهرمتاوه له ناخرى خاکه لێودا وتووژ بۆ نوێکردنه‌وه‌ی قه‌راردادی گومرگی و مهرجى نیشته‌جنى بوونی خه‌لکی دووولات به‌ رێوه‌ چوو. پاشان دواى هیندی چاک و خووشی و چاو پیکه‌وتنى سیاسى له ناخرى بانه مه‌ردا په‌یمانى «دۆستایه‌تى و ئەمنیه‌ت» ی سالی ۱۳۰۵ دواى تێپه‌ربوونی سێ سال بۆ لیکۆلینه‌وه و په‌سندکردنى یه‌كجاری نرا به مه‌جلیسى شورای میلی. ئەم په‌یمانه له دانیشتنى بانه‌مه‌رى مه‌جلیسدا هاته‌ گۆڕی و تاقه‌ که‌ستیک که‌ دژی وتستا عه‌بدولایاسایی، نوێنه‌رى سمنان و دامغان بوو. ئیرادی سه‌ره‌کی ناویراو ئەوه‌ بوو، چ ده‌سته به‌ریک هه‌یه که ده‌ولته‌ى تورکیا له به‌رانه‌به‌ر هاوکارى و هاوڕیى کار به‌ده‌ستانى ئیراندا، هاوکارى نیشان بدا. ئەو په‌رسیا‌ره‌شى هینا گۆڕی که داخوا ده‌ولته‌ى تورکیا: «ئیرانى خاتر جه‌م کردوه که سمایلاغای شکاک و که‌ساتى وه‌ک ئەو ده‌داته‌وه به مه‌ئموړه نیزامیه‌کانى ئیران، یان نا ؟ گریمان ئەوه نه‌کرى، په‌سند کردنى ئەم په‌یمانه چۆن جیگای دلنیاپیه ؟ » چونکه له‌م باره‌وه باسیکی ئەو تو نه‌کرا، یاسایی شش دژایه‌تى خۆى وه‌رگرتوه، په‌یمانى ناویراو په‌سندکرا و نیجازه‌ی گۆڕینه‌وه‌شى درا. (۱)

له په‌سندکردنى ئەم په‌یمانه گرنه‌گر، رێک که‌وتنیک بوو که له باره‌ی پیکه‌یتنای کومیسیۆنیکى هاوبه‌ش بۆ دیاریکردنى سنوورى نیوان ئیران و تورکیا سه‌رى گرت. ته‌گه‌ر کومیسیۆنى ناویراو له به‌جیکه‌یاندى ئەم کاره دا سه‌ره‌که‌وتبایه، زۆر له ناگۆکییه‌کانى مه‌وجود له به‌ین ده‌چوون.

رتیک کهوتن

له خاکه لیوهی سالی ۱۳۰۸ (۱۹۲۹) بایلیقی ئیران له نانکارا، و مزارهتی دهرهوهی تورکیا رتیککهوتن که کاری کومیسسیونی دیاریکرنی سنوور له سهربناخی قراردادی ۱۹۱۳ی ئسته مبول دابمیزی که له لایهن نوینهرانی چوار دهولتی ئیران و تورکیا و روس و ئینگلیز و ژو کراره. دیاره سنی نوختهی (بولوغباشی و قهتور و سیرۆ سازمیک) به جیا راگه مزان. تورک داویان دمکرد که نهوان سالی ۱۹۱۳ له ژیرکوشاری هاو پهیماناندا رازی بوون نه نوختانه بدرین به ئیران. دهیانویست له م بارهه وتووژ نوئی بکریتهره.....

له نیوه راستی مانگی گه لوتی ۱۳۰۸ (۱۹۲۹) نه سرولاخانی خهلمه تبهری (اعتلائولولک) ومک نوینهری دهولتی ئیران له کومیسسیونی سنوور دیاری کراو به دهولتی تورکیا ناسینرا. وا بینه بهر چاو که نم دهرهوهی وتووژی سنوور، به تیگوشان و دستپیشخهری تمیمورتاش دستپیکراییت. چونکه نهوله ناخیری جۆ زهردان له نانکارابوو له وژه به مزارهتی دهرهوهی راگه یانجبوو که اعتلائولولک له ههوه لی یولی له ناوچهدا نامادهتی. بریار درا که مزارهتی جهنگیش نهوهی پیویستی باری ماتی بکا. دهستهی نوینهرایهتی ئیران له پازدهی پوشپهردا له سهر سنووری نیوان ماکۆ و بایزید ناماد بوو، به لام دهستهی نوینهرایهتی تورک هیشتا نه که پشتبوو.

پهکی له خاله گرنگ و سهرنجراکیشهکانی نم کاره، نه خشی چالاکي رووسهکانه. داوهری دیاریکرنی سنوور به کالینن، سهری ههیهتی رهئیسهی شورای بهرزی سؤقیت نه سپیرابوو. کۆنسولی رووسیش بۆ زیرهوانی له وئ نامادهبوو. اعتلائولولک له راپۆرتی خۆیدا دهلی: کۆنسولی ناویراو لهوه شاده که داوهری به کالینن نه سپیراره، به لام له گهل نهوش له دژکردهوهی ئینگلیزهکان نیکهرا نه. ناو براو له اعتلائولولک دهپرستی: «... نه گهر کاریگاته داوهری، بیت وانیه که ئینگلیزهکانیش بیژن چونکه له پیشوودا تیمه له نیو نم کاره دا بوون،

نیستاش دهبی ههین؟

اعتلائولولک له وهلامدا گوتبوی : « ئهوانه مهسه له یکن پتومندیان به کومیسیزی نهیه و پتشم وانیه که یه کهم: نینگلیزمکان له داوهری ناگادارین، نهگه ناگاداریش بوون، داخوازتیکی ناوایان ههتی.»

ناخرمکی دواي نيزیکمی بیست رژژ له چواری که لاویژدا، به جیگیربوونی دهستی نوینه رایتهی تورک له گورجی بولاغ و دهستی نوینه رایتهی ئیران له بازرگان، کۆبونوهی کومیسیزی سنوور دهستیپکرا. له دانیشتهکانی ههلهوه دهرکهوت که تورکهکان داوای بولاغباشی و زهلاکوی یارم قیبا دهکن. تاله ریگا بهر بتوانن « نازاوهی کوردهکانی ناگری داغی گهروه » سه رکوت بکن. له بهرنهوه مهعمورهکانی دهولتهی ئیران بولاغباشی یان به ملکی ئیران دهزانی و زهلاکاوکانی یارم قیاش قهت له ژیر دهستی دهولتهی تورکیا دانهوه، داوای ئهوان قهبول نهکرا.

نوینه رانی ئیران پیشنیاریان کرد جارێ با کاری دیاریکردنی سنوور له باشوری بولاغباشی یهوه دهست پتیکهین. چارکردنی ئهوه مهسه له بهش ههر وهک له قهرار دادی ئانکارا پیشبینی کراوه، به داوهری بسپتردریت. له بهرانبه رنهوه دا تورکهکان پیشنیاریان کرد کاری دیاریکردنی سنوور له وه سهری باکوری سنوور، واته له رژهوی چهمی قههسو وه دهست پتیکات. ئهوهش بلتین به دواي قهرار دادی مۆسکۆدا (۱۶ی مارس ۱۹۲۰ی) نیوان تورک و روسان، ناوچهکانی قارس و ئهردهان و باتوم دران به تورک، ماوهی نیوان نارس - یش تا دهگاته نارارات، بهرانبه به خهتی سنووری پیشووی ئیران و روسیا درا به تورکان، له بهر نهوه بوو که پیشنیاریان کرد دیاریکردنی سنوور له م نوخته وه دهست پتیکا که به کۆتره ی قهرار دادی تورکهمانچای بۆته پوختهی دهستیکی سنووری سهرووی رژژ ناوای ئیران و روسیا. بریار درا دهستی نوینه رایتهی ئیران له بارهوه له دهولت نیجازه وهبرکێ.....

نوخته یهکی ترکه له م قوناخدا باسی هاته گۆرێ، پتویستی یه کهتی رێبازتیکی

دیاریکراو بوو، له بهرانبر کوردهکاندا. اعتلائولولک هه روهک له بهشکهانی پیشوویدا له باسی حکومتی نه له کوردستان (سههست سنه به ح) وهیبرخرایوه، یهک له کار بهدستانههی دهولتی یوو که مهسهلهی کوردهکان تیگهیهشتیوو. نه و دهیزانی که یاش سهرکوتگرنی راپهرینی شیخ سهعید و توند و تیزی بی وینهی که تورک له سهرکوتگرنی کوردهکاندا بهکاری دههینن، دههتانی دریزه پیدانی سونهتی کۆنی عوسمانی له ناچهدا، واته هاندانی کوردهکان دژی ئیران له بهین چوه. له سهر نهه بۆ چوووه له نیوهی که لاویژدا، به نارندی راپۆرتیکه له بارهی نهه گۆرانهکارییه و هوونگردهوهی پیشینهی کار، داوای له دهولت کرد بوو به پیچهوانهی ههول و تیگۆشانی تورکان... دههیانهوهی به کوردهکان بلین دهولتی ئیران نامادهیه ههراکاتی تورک کوردیکی راکردوو له ئیران بخوازن، گورج تهسلیمیان دهکرتهوه... دههیی له کهل نهه تایفیه به خوۆشی و مهههتهوه رهفتار بکری و جارێ به ریزه ببردین. (۲) له بهر نهوه وه بییری ههیناوه که جارێ مهسهلههت نیه نوینهرانی ئیران له کهل تورکان بچه نیگدیر یا شویتیکی دیکهی خاکی تورکیا. (*)

(*) ههروهک ریزدار ناغای کاوهههات دهنووستی، نهسرولاخانی نیعتلائولولک یهک لهکار بهدسته ئیرانیانههوه که گۆیا باهتر له مهسهله که تیگهیهشتوه. ههروهک له بهر اییدا باسکراوه کاتیکی حاکی سنههوه سههبارته به مهیژوو کولتورورمهگزی ئیرانی کوردان نووسیویه. نهه ناغا تیگهیهشتوهی مهسهلهی کورد ویستویهتی له ریکایهکی دیکهوه، واته له ریکای فریودان و خایاندن و چاوتوو ساندن (که شهپوهه خهسلت و سیاسهتی بهرتهی ئیرانیانه) ریکای چارمه سهرکردنی مهسهلهی کورد نیشان بدات. نههواته له راپۆرتیکی خویدا دهنووستی: «له کهل نهه تایفیه به خوۆشی رهفتار بکری و چاری به ریزه ببردن» نهه (جارێ) به زۆری تیدا به واته نیستا که کاتی نههاتوه قه لاجو یان بکین، جارێ بافریویان بههین وه خوۆشی بیانخافلین. له راپۆرتیکی دیکه دا نوویراو پیشنیاردمهکا و دهلی: دهولتی ئیران هه رنه وهنده یارمهتی بهتورک بکات که له کهل کوردهکانی نارارات نهکهوتنه شهروکیشهوه، پیشی دۆستایهتی و یارمهتی کوردهکانی ئیرانی بکری له کهل کوردهکانی نارارات، نههوش به جۆرتیک که کوردهکانی نارارات توره نهکات. نیعتلائولولک نههوشی له

به پیتچه وانه‌ی چاوه‌روانی

له کاتیکا دهستی نوینه‌رایه‌تی ئیران چاوه‌روانی‌گه‌یشتنی ریتوونی تاران بوو، تورکه‌گان کرده‌ومیه‌کی چاوه‌روان نه‌ کراییان گرت‌ه‌پیش. له‌سه‌ره‌تاوه‌ له‌ هه‌وله‌ی گه‌لاوێژدا به‌ پیتچه‌وانه‌ی بار و دق‌خی و مرزی سال ده‌سته‌یه‌ک له‌ عه‌شایری سه‌ ربه‌ تورک له‌ ناوچه‌ی هاوینه‌ هه‌واره‌وه‌ هینایانه‌ ناوچه‌ی قه‌شلاخ و یۆکیا دروونی ده‌ور و به‌ری زه‌لگاو‌ی یارم قیا ناریدانه‌ خاکی ئیران. پاش ئیعترازی مه‌عموره‌کانی ئیران، رایانگه‌باند که‌ نه‌نداماتی کومیسسیۆنی سنوور کاریان به‌ کاری عه‌شایری نه‌ داوه‌. له‌م ناوه‌دا کار به‌ده‌ستانی تورکیا عه‌شایری کوردی ئیرانیشیان خسته‌ ژیرگوشار. له‌ نیوه‌ی مانگی گه‌لاوێژدا، خه‌به‌رات که‌ له‌ خانگدۆکی و گۆل، تورک داویان له‌ سه‌نه‌ناغای سه‌رۆکی خه‌لیکانلوی هۆزی جه‌لالی کرده‌ که‌ له‌و ناوچه‌یه‌ باریکات. کار به‌ده‌ستانی عه‌سکری ئیران له‌ گه‌ل ره‌خنه‌ گرتن له‌م بزوتنه‌وه‌ی تورکان، داویان له‌ کار به‌ده‌ستانی ده‌وله‌تی ئیران کرد که‌ وریایی بده‌ن به‌ ده‌وله‌تی تورکیا کارتی وانه‌کن که‌ بیه‌ته‌ هۆی پیکه‌له‌په‌ژانی هۆزه‌گان. هاوکات له‌ گه‌ل ئه‌م گۆرانکارییه‌ فرۆکه‌ نیزامیه‌کانی تورکیاش به‌ بیانووی جیاواز له‌ ده‌ور و به‌ری ناواجیق ده‌ستیان به‌ عمه‌لیات کرد و پتر له‌ ۸۰ بومبایان پیدادا که‌ پاش ره‌خنه‌ی وه‌زاره‌تی ده‌روه‌ه‌ راگیرا، گۆیا وریایی درابوو به‌ تورکان که‌ نه‌گه‌رنه‌م کاره‌ درێژه‌ بکیشی، کاری کومیسسیۆنی سنوور کۆتایی پیده‌دری.

فروغی له‌ نیوه‌ راستی خه‌رمانان له‌ وتوێژکدا که‌ له‌ باره‌ی مه‌سه‌له‌

زیاد ده‌کا و ده‌لی: «کوردیه‌کانی تورکیا سه‌باره‌ت به‌سیاسه‌تی تورک به‌لای ئیراندا هاتوون، خه‌زمه‌تگوزاری خۆیان بو‌ئیرانرا ده‌گه‌یه‌ین، به‌لام نابێ قه‌ت به‌روایان پتی بکۆی. جه‌زیک بیزوونه‌وه‌ که‌نه‌کوردیه‌کان ناوه‌مید که‌مین و نه‌ تورک گومانیان لێ په‌یدا بێ،» رۆژگاریکی سه‌یه‌هه‌ پاش ۷۰ ساله‌ سیاسه‌تی ئیران ده‌ورانی پاشایه‌تی ویاسه‌رده‌می ئیسلامی مه‌لایان. گۆزانی به‌سه‌ردانه‌هاتوه‌، بریتی یه‌ له‌ کوشتن و فریودان. کوردیه‌کاش له‌فریوخواردن و خه‌زمه‌تگوزاری و گۆی له‌مستی و پاشانیش په‌شیمان بوونه‌وه‌ ره‌نج به‌خه‌ساری، هه‌لوێست و ناکاروسیه‌تی خۆی نه‌کۆریوه‌.

جیاوازمکانی ناگزکی ئیران و تورکیا له گه‌ل توفیق روشدی هه‌ببو، راپۆرتیکی بۆ وهزاره‌تی دهره‌وه نارد و له قه‌ولی روشدی به‌گه‌وه راپه‌گه‌مانده... کار به‌ده‌ستانی تورکیاش به‌ به‌روای دۆستی و پێوه‌ندی باشی نیوان دوو ده‌وله‌ت، ده‌یانه‌وێ کار و باره‌گه‌کان به‌ باشی به‌ ئاگام به‌گه‌ن، و به‌ تایبه‌ت سه‌رۆکی ئه‌رکانی حه‌رب موشیره‌فهرۆزی پاشا به‌ تایبه‌ت حه‌ز ده‌کا ئه‌م ئاخافتانه‌ نه‌میتن و نوێنه‌رانی هه‌رتک لا له‌ دیاریکردنی خه‌تی سنووردا سه‌رکه‌ون.

توفیق روشدی به‌گ به‌ راستی وه‌بیری خسته‌وه که‌ پێراگه‌یشتنی مه‌سه‌له‌کانی سنوور، ئه‌رکی کومیسسیۆنی دیاریکردنی سنوور نه‌یه. باشتر وایه‌ هه‌ر وه‌ک له‌ قه‌راردادی دیاریکردنی سنووری دوو وڵات دا له‌ به‌ر چاوه‌ کێراو بوو، کومیسسیۆنێکی دایمی تێکه‌له‌ بۆ پێراگه‌یشتنی ئه‌م جۆره‌ پوو داوانه‌ و ناسینی هه‌وکاره‌کان پتک بیت. ئه‌م کومیسسیۆنه‌ ده‌یتوانی له‌ مه‌سه‌له‌ی بومبارانی خاکی ئێرانیش بکۆلیته‌وه. نوکته‌یه‌کی تری گرنگ که‌ توفیق روشدی به‌گ هه‌تایه‌ گۆڕی، مه‌سه‌له‌ی کورده‌کان بوو. به‌ به‌روای ئه‌و ئێستا هه‌ر تک ده‌وله‌تی ئێران و تورک پێویسته‌ له‌ شێوه‌ی سونه‌تی ژێرده‌ست راگرتنی عه‌شیره‌تگه‌لی کورد و که‌لک وه‌رکرتن له‌ ئه‌وان دژی لایه‌تی دیکه‌، ده‌ست هه‌لگه‌رن. ناو براو گوئی « ئێستا زۆر له‌ کار به‌ده‌ستانی گه‌وره‌ و پچوکی تورکیا هه‌ن که‌ دایم هه‌ول ده‌ده‌ن که‌ فلان ئاغا و یا فلان سه‌رۆکی کورد و ده‌ده‌ست بێنن و له‌ ده‌سه‌لاتی ئه‌وان له‌ ناوچه‌ که‌لک وه‌رکه‌رن. (*)

(*) - خۆینه‌ری به‌ریز سه‌رنج بدا ئه‌وه‌میش ۷۰ سال کار به‌ده‌ستانی تورک نه‌خشه‌یان نه‌وبوه‌ که‌ سه‌رۆک و ناغا یه‌کی کورد په‌یدا بکه‌ن و گوردیان پێ بپه‌وسێنه‌وه و ژێرده‌ست که‌ن و ده‌سه‌لاتیان له‌رتیگی ئه‌م کورده‌نه‌وه‌ له‌ کورده‌ستان پته‌وبه‌گه‌ن، به‌روای دیکه‌ش هه‌بوه‌ که‌ ده‌وله‌ت راسته‌وخۆ ده‌سه‌لات په‌یدا بکاوه‌ کورده‌کان سه‌رکوت و قه‌لاچۆ بکات. ئه‌م سیاسه‌ت و بۆچوونه‌ له‌ ئێرانیش تووژی به‌ شێوه‌یه‌کی جیاوزه‌سه‌بارت به‌ کورده‌کان به‌رتوه‌چوه‌. پاش ۷۰ سال ئێستا ده‌بینن که‌ دیسان تورکیا و ئێران ئه‌مجاره‌ له‌ رێگای سه‌رۆک حه‌یزب و روناک بیرو خۆنده‌وار و سیاسی بلیمه‌تی کورد ده‌یانه‌وێ ده‌سه‌لات و ویستی چه‌په‌لی خۆیان به‌ سه‌ر کورده‌بسه‌پێن. ۷۰ سال کورده‌ر به‌وره‌قه‌ریته‌دا ده‌یکوێتی وه‌ربه‌ه‌وای بێگانه‌ هه‌له‌ده‌په‌رێ.

به لأم دهولتهی تازهی تورک دهیوی تهنیا دهولت دهسه لاتى هبى. «بۆچوونى نهولم دهسه لاتى تاييهى دهولت، سه رکوتکردنى تهواوى کوردانه. نه م کارهش له روانگهى روشدى به گهوه تهنيا له سايهى تیکۆشانى هاو بهشى ئيران و تورکيا دمتوانى سه ربرگرى. (۲) په کتى لهو خالانهى که روشدى بهگ بۆ پتويستى سه رکوتکردنى کوردهکان پتى له سهردا گرتبوو، نهوه بوو که... له هتندى رووداودا، له وانیه دهوله تیکى سى یم دهستی هبى و بخوازی بۆ تیکدانى پتوهندى دۆستانهى ئیران و تورکيا کوردهکان بکاته نامراز و داردهست... نهوش نامازه بهکى ناشکرا بوو، بۆ چیرۆکى دهست تيوهردانى بهريتانيا له راپه رينى کوردهکاندا، له بهر نهوه نهگه ر دهوله تانى ئیران و تورکيا له بیدمنگکردنى کوردهکاندا هاوکارى بکن، «... نفوذى دهولتهى سى یم له سه رکوردهکان فايدهى نايى که بتوانن له م نفوذه که لک وه رگرن، و هيزى سى یم له بهرانبه ر بپارى دوو دهولتهى تورک و ئیران له قه لاجۆکردنى نه شرار و فسادمهکانى به خه يالدا هاتوو بیدمنگ ده بى... (۴) له درتزهى نهو مه تله بانه دابوو که دهولتهى تورکيا و بستی خۆى بۆ تپه ربوونى هيزى نيزامى خۆيان له رتگای يارم قياوه هيتناگۆرئ. فروغى له م باره وه نووسى: «... نه وهى ليم هه لکرانده وه وه به نه رکانى سه ربهى تورکيا کرنگى زۆر دها به رتگای يارم قيا و زه لکاوه مگانى. دهیوی نهگه ر ئیران رتگای تپه ربوونى بداتى، لهو رتگایه وه له شکر بئنى و کوردهکانى ناگرى داغ که مارۆ بد ا و تهواو قه لاجۆيان بکا و نه منيه تى خۆى دابينبکات.

ناوبراو له درتزهى راپۆرته که پيدا نووسى بوو: به روشدى بهکى گوتوه: «... مافى تپه ربوون به رتگایه کدا که هه ميشه له وانیه گير و گرفت پتک بئنى و مه عمورهکانى سنوور که لکى خه رابى لى وه رگرن، بۆ دهولتهى ئیران ده رمئانى نيه. دهولتهى تورکيا ده بى له م چۆره داخوازيانه که دهست درتزيه بۆ سه ر خاک و رتگاکانى ئیران، چاو بپوشى... (۵)

روشدى بهگ گوتبوو: «... دهولتهى ئیران له م باره وه هه رمه رحه مه تیک بکا، دهولتهى تورکياش له بهرانبه ردا له شوته کانى تر يارمه تى دها. «وا دياره له م

قوناخه‌دا وه‌لامی فروغی سه‌باردت به داخوازی تورکه‌کان نارنج بوه.

ئه‌منیه‌تی سنوور

له‌م ناوه‌دا به‌ره‌ وه‌ی کومیسسیۆنتیکی تاییه‌تی هاو به‌ش بق پیتراکه‌بیشتی بیکه‌له‌پیرزانی سه‌ر سنوور پیکمێ، روو داوتکی دیکه‌ ها‌ته‌پیش که دوو باره‌ درێژه پیدانی کاری کومیسسیۆتی دیاریکردنی سنووری خسته‌ مه‌ترسی یه‌وه. له‌ بیستی مانگی خه‌رماتان عه‌شایری تورکیا، به‌ بیانوری بردنه‌وه‌ی گیای درواو ها‌ته‌ خاکی ئی‌ران. هیزه‌کانی ئی‌رانی جیگرله‌ پاسگای قه‌رحه‌سه‌ن و شه‌یتاناوا، داوایان لیکردن که تا له‌ هیزه‌کانی ئی‌ران له‌ بازرگان نیجازه‌ وه‌ر ده‌گرن، راوه‌ستن. به‌لام له‌ جیاتی راوه‌ستان ته‌قیان لیکردن. هیزه‌کانی ئی‌رانیش وه‌لامیاندانه‌وه. هیزه‌کانی تورکیا به‌ لایه‌نگری له‌ عه‌شایری ناوبراو، پاسگای قه‌رحه‌سه‌ن و شه‌یتاناوایان په‌لاماردا. ئه‌و سوارانه‌ی له‌ لایه‌ن سه‌رتیب ئه‌فخه‌می یه‌وه بق لیکۆلینه‌وه‌ جوو بوون، که‌وته‌ به‌ر ده‌ستریژ و ته‌نانه‌ت به‌کیشیان لێ کوژرا. نیتر هه‌ولێ ئه‌ندامانی ده‌سته‌ی نوینه‌رایه‌تی ئی‌رانیش بق پیتشگری له‌ درێژه پیدانی بیکه‌له‌پیرزان ناگامی نه‌بوو تا دوا‌ی دیداری اعتلا‌نولولک له‌ شوونی ده‌سته‌ی نوینه‌رایه‌تی تورکیا‌له‌ کورجی بولاغ و وه‌بیره‌تیانه‌وه‌ی شپه‌زه‌بی باز و دۆخ، کیشه‌ کوتایی پته‌هات. اعتلا‌نولولک نه‌ تیگرافیکدا بق وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌ رایگه‌یاندا... پاش رووداوه‌ی دوا‌یی به‌ راستی تورکه‌کان کرده‌وه‌ی دوژمنانه‌یان گرتۆته‌ پیش، نیتر زه‌حمه‌ته‌ بتوانن بینه‌ ته‌ره‌فی کار و پتوه‌ندی دۆستانه‌..

هاوکات له‌ گه‌ل ئه‌و هه‌نگاوانه‌(گۆڕینی مه‌عموره‌کانی سنوور)، ته‌یمورتاش داوا‌ی له‌ اعتلا‌نولولک کرد روونووسی قه‌راردادی ئه‌منیه‌تی سنوور بق سه‌رتیب مقدم بنیڕێ و ناو براویش له‌ بیر و رای خۆی سه‌باره‌ت به‌ نیوه‌ڕۆکی قه‌راردادی ناوبراو ناگاناریگا.

اعتلا‌نولولگ له‌ راپۆرتیکی درێژدا بیر و رای خۆی له‌ باره‌ی نیوه‌ڕۆکی ئه‌م قه‌راردانه‌ نووسی و له‌ سێ نوسخه‌دا بق وه‌زاره‌تی دهربار و، وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌، و

سەرئێپ مەقدم ئارد. بەمشى زۆرى ڕوونکردنەوى ئەو كە بۆ بەندەكانى ١ تا ٦ تەرخان كرابوو، زياتر لایەنى فەننى كار وەك چۆنیەتى دامەزراندنى پاساگاپەكانى سنوور و شتى ناوای ڕوون دەكردەوه. بەلام اعتلانیولوك له باره‌ی ماده‌ی حەوتەم كە بە بڕوای ئەو گەرنگترین بەمشى قەرار داد بوو، نوكتەى شایانى سەرئێپ باسكردبوو. بە كۆتێرى ئەو مادەیه «لایەنەكانى پەیمان» وەستۆى خۆ دەكەن كە «بە تێكۆشانى هاوبەش بە دڵۆه بۆپیتشگری له نازاوەچیەتى و بەلامارى دايمى عەشایرى ناوچەى ئاگرى داغ و كۆتایى پێهێنانى یەكجاری ئەو كاربەكن. چۆنیەتى تێكۆشانى هاوبەشى ناوبراو و هۆكارى تايبەتى ئەو له پڕۆتۆكۆلى باشكۆى قەراردادەكەدا دیارى دەكەین...» (٦)

بى لایەنى

اعتلانیولوك له ڕوونکردنەوى بىر و ڕای خۆیدا سەبارەت بەو مادەیه، پاش باسى كۆرتە مێژوویەك سەبارەت بە بارودۆخى كۆردەكان له سەر دەمەكانى پیتشوویدا و چۆنیەتى كەلك وەر گرتنى سوننەتى عوسمانیەكان لەم وەزەعە دژی دەولەتى ئێران، و كۆرانكارى دواى سەركووتكردنى كۆردەكان كە له ڕاپۆرتى پیتشوویدا باسیانكرابوو، دیتە سەر مەسەلەى ڕاپەڕینی ئازارات و هەول و تەقەلای بەر دەوام بۆ سەركووتكردنى و ئاكامى توركەكان. له سەر ئەواباوەرەیه كە: «...بۆمباران و عەمەلیاتی تۆپخانه لەم ناوچەیه ویتساوه و له بەر نەبوونی ڕیگا كە دەستیان پێرانناگات و ڕیگای ئەم ناوچەیه بە خاكى ئێراندايه و نازوخەى ئەوانیش بەئێراندا دەگات. ئەرمیه‌كە دەیانەوت بۆ هەقێ بەستنى ئەم قەراردادە بەئامانجى راستى خۆیان بگەن. » ئیستا لەم هەل و مەرجەدا دەبوايه بەر له هەموو شت سنوورى دەست تێوەردانى ئێران ڕوون بێتەوه. ئەوله راستیدا ویتسێارى پاراستنى جۆره بێلایەنیەكى بەلای كۆرداندا بوو. هەر یۆیه پیتشێنارى كرد كە یارمەتى ئێران بۆ تورك، تانەو ڕادەیه بێ كە نەكەوتەنتیو شەپ و دزایەتى له‌كەل خەلكى ئاگرى. تەنیا سەبارەت بە پاراستنى سنوور، پیتشى دۆستایەتى كۆردەكانى

ئىران له گەل ئارازايتيه كان بگرئ. به جورئك كه كوردهكان توره نهكات، گه ياندنى ئازوخه بهوان چاومدئيرى بكات، چونكه به كردموه ههست پتكراوه كه كوردهكاني ئهم سنوورد سهبارت به دلته نكيان له توركه كان، به لاي ئيراندا هاتوون و فهريمانبهدراري و خزمه تگوزاري رادمگه بيتن. هه رچهند ئهم سياسته تهي ئهوانيش كاتي به، و نابئ هه ر كيز بروايان پئ بكهئ. ده بئ جورئك ببزوويه وه كه نه ئهوان ناھومئيد بن و نه تورك و ابزانن كه دهولتي ئيران به ئيني خئي ناباته سهر.

بئ اعتلائولولك دوو خال مسوگه ريوون. يهك له وان: «سه ربه خئي كوردهكان ئيمرئ له راده به دهر شاياني سه رنجه، و ئاخره كمشي رؤژئك دئ كه گرنگي تهواو پهيدا دهكات.» ئه و پتريان ئه و به پئدهنگ كردتي كوردهكان له سنوورئ ئازهر بابجان بئ دهولتي ئيران خاوه ئي گرنگي دهرجه دوومه... يان به عيباره تئكي ديكه، ئه وه كه مه سه له ئي راپه ريني كوردهكان زياتر مه سه له ئي توركانه تا ئيران به كان، له بهر ئه وه نه بده مويست خه يال چاكي له كن هئندئ كؤپي كورد سهبارت به ئيران بئ سهبب له بهين بچئ

له م روانگه وه له ئامازه بئ نيوره رؤكي قه راردادي ئه منبهي سنوور، پيشنباري كرد كه چگه له بهندهكاني باسكراوه كه ده بوايه و مگ جؤره ريبازئكي سه رمكي له بهر چاوبگيرتن، يهك دؤبه ندي تا به تيش بخرتنه نيويرؤتوكؤل و بكرتنه باشكؤي به يمانه كه. ماده گرنگه كان برئتي بوون له وه ئي كه مسوگه ر بگرئ. «... ئه گه ر كوردهكاني ئاگرئ بلؤ بن و په نابئ ئيران بيتن، دهولت ئه وان له ناوچه ئي سنوور بئ ناوه وي ولات ده كوژتته وه و له هه موانيش گرنگتر له به رانبه ر ئه و پارمه تيانه كه دهولت له م باره وه ده يگا، كار به ده ستاني دهولتي تورك وان له نوخته ئي بولاغباشي بيتن كه به هه ق خاكي ئيرانه.» (٧)

ئه وه بيه ر واي اعتلائولولك بوو... له سه ره تاي پئكه اتني كوميسسيؤني دياريكردني سنوور، جؤره ئاكوژكيه كي بيه ر و را له نيوان فروغي و اعتلائولولك دا، ههست پئده كرا. فروغي سه رنجي نه دها ئه و خاله كرتگانه كه اعتلائولولك له روانگه ئي ستراتيؤي كشتي ئيران له و مه سه له يه دا باسي كر دبوون، و به تا به ت

هه‌لکه‌وتی تازه‌ی کورده‌کان. وا دیته بهر چا و که روانگی ئو له‌م بوارمدا هه‌شتا هه‌ر له سه‌ر بۆچوونی سه‌له‌کانی هه‌وه‌لی دوا‌ی شه‌ری دنیاگر و ته‌ستاه که ناسیۆنالیزمی کوردی به ده‌ستکردی ئینگلیزه‌کان ده‌زانی. هه‌ربۆیه‌ش له راپۆرتیکدا که سالی ۱۹۲۰ وه‌گ نوێنه‌ری ئیران له گۆمه‌لی نه‌ئه‌واندا ناربوویه، ده‌نووستی: «...له‌ باری کورده‌کانه‌وه، عیراق و تورکیا له‌ گه‌ل ئیمه‌ هاو ده‌ردن.» (۸) سه‌یر ئه‌وه‌یه ته‌نانه‌ت دوا‌ی ته‌یبه‌ربوونی سه‌وت سال و له‌ گه‌ل ئه‌و هه‌موو گۆرانکارییه‌ی به سه‌ربار و دۆخی کورده‌گاندا هاته‌وه، هه‌شتا ده‌نووستی: «...له‌ هه‌مووی خه‌رابتر ئه‌وه‌یه که بییری سه‌ر به‌خۆیی کورده‌ستان ئینگلیزه‌کان خه‌ستووینه‌ته‌ میشکی کورده‌کان و ده‌له‌ راوکه‌یان خه‌ستۆته‌ ده‌لی تورکان و له‌م به‌اره‌وه وه‌له‌زه‌یمان خه‌ستوه. دیاره ئیمه‌ش ده‌بی وه‌گ ئه‌وان به‌رزین.» (۹)

دیاره‌به‌م شه‌یره‌لیکدا نه‌وه‌یه ئه‌و خالانه‌ی پتی قه‌بول نا‌کری که اعتلانو‌لوک باسی کردوون. نه‌ک هه‌ر له‌ باری کورده‌کانه‌وه، به‌لکو له‌ باری رتبه‌بازی دیپلۆماتی مناسبه‌ش روانگیه‌کی سه‌وته‌تی هه‌یه و نه‌رم و شلی به‌ چاره سه‌رکردنی ته‌نگ و چه‌له‌مان ده‌زانی و ده‌سپه‌ری نه‌گه‌ر ئه‌ندامانی کومیسۆن ته‌وانن گیانی هاو کاری و ریککه‌وتن نیشان بدن، تارا ده‌یه‌ک هه‌سته‌ی یه‌کتر نه‌رم و باش بکه‌ن و گه‌رمایی و هه‌لچوونی تورکه‌کان له‌ بواری ئه‌منیه‌تی سنوور و بیده‌نگ کردنی کورده‌کان که بۆته‌ هۆی وه‌ستی بچینی ئه‌وان، دا به‌رکینه‌وه... کار به‌ره‌وباشی ده‌روات (۱۰).
ناهه‌قی نه‌بوو که وابه‌ ساکاری بره‌وانیته‌ مه‌سه‌له‌که، چونکه‌ دژواریه‌کانی پیکهاتووی زیاتر به‌ به‌ره‌می که له‌ره‌قی نیزامیه‌کانی ئه‌وانی ده‌زانی که هه‌موو بییر و هۆشیا نه‌وه بوو ده‌سه‌لاتی خۆیان به‌ سه‌رناوچه‌ی ناگه‌ری داغ دا به‌سه‌پین، نه‌گینا مه‌ده‌نییه‌کان هه‌نده سه‌خت نه‌ن. به‌ داخه‌وه له‌م ولاته‌دا مه‌ده‌نییه‌کان له‌ به‌رانه‌ر نیزامیه‌کاندا عاجزن.

نووسه‌ر پاش باستیکی دیکه‌ی بۆچوونی فروغی و کیشه‌ی دیاریکردنی سنوور و ناکوکی بییر و بۆچوونی فروغی و اعتلانو‌لوک، که بۆ مه‌به‌سته‌ی تاپه‌ته‌ی ئیمه‌ به‌ زیاد زانرا و چه‌ند لاپه‌رمان لێ پاشقولا، ده‌گه‌ر ته‌وه سه‌ر باسی بییر و رای

اعتلائولولک سهبارت به کوردان و دهنووسی :

«... اعتلائولولک مهسه لهی کوردهکانشی له بیرنه کرد بوو. ئو بیجگه له رایژرتیک که تایبته له باره ی بار و دۆخی تازه ی کوردهکان و مهیلی ئهوان بق سه به ئیرانی بوونیان و پتیویستی پتیشواری دهولت له م کترانکارییه، ئاماده ی کردبوو، بق دهرباری نارد، مهسه لهی کوردهکان بق وهزارهتی دهرهوش دینتته گۆژی و له چوارچێوه ی گۆژانکاری تازهدا، باسی دهگات. ناوبراو به راستی وهیبری خستهوه که تورکهکان تهنیا چاوهروانی کاری کومیسسیۆنی ئهمنیهتی سنوورن. ئهگه رنه دامانی کومیسسیۆنی ناوبراو هاوکاریان له کهل بکن، هیچ دلتهیایک له دهست دانیه پاش ئهوه سهبارت به کاری سنوور فیداکاری و یارمهتی بکن. ئهگه ئه یارمهتیهشیان پتی نهکریت که چاوهروانی دهکین، بیانوویان به دهسته وهیه قسه ی خۆیان بکن. که وابوو بهرزه وهمنیدی ئیران له چیدایه؟ داخوا دهبی له کهل ئه کوردانه ی که... تا دوینی ئامرازی دهستی تورکان بوون ههزاران گیر وگرفتیا ن بۆ ئیمه پتک دههینا، ئیمه رۆکه دلایان له تورکان یهشاوه و دهیانویج پال وه ئیمه بدهن، بیینه تهرهف و بهگوتیه ی ئاواتی تورکان به دهستی خۆمان ئهوان بکهینه تهرهف که ههمیشه به دهستی تورکان له کهل ئیمه بهر بهرکهانیان دهکرد. یا دهبی ههچهند بشرانین که فیلمان لێ دهکن، مودارا و میهرهبانی بکهین؟» وهلامی وی ئهویه: «... ئهگه سیاسهت به دهست من بایه، له کهل کوردهکان نه دهیوووه تهرهف.. چونکه به بروای ئهوه... ههچنده معمورهکانی کومیسسیۆنی ئهمنیهت ئاقل و زاناش بن، له بهرانه بهر تورکهکاندا که تهنیا دهیانویج ئیران له کهل کوردهکان بکهنه تهرهف، ناتوانن بروای ئهوان بق لای خۆیان رابکێشن. که وایه دهبی ههولێ تایبتهتی ئیمه ئهوهی که مهسه له ی دیاریکردن و ئهمنیهتی سنوور لیک جیا بکهینه وه...» (۱۱)

له کاتیکه اعتلائولولک له سه ر گرنگی نهخشی کوردهکان له م ئالوکۆرده و پتیویستی جیا کردنه وه ی (دیاریکردنه وه ی سنوور) و ئهمنیهتی سنوور، پتی دادهگرت، له هیچ پایژرتیکی فروغی دا که مترین تیکۆشان بۆ لیکۆلینه وه ی ئه م

هۆکاره و یالانی کهم ږدخنه و شیکردنه و دی بیر و رای اعتلائولولک لهه بارهوه بهرچاو ناکه وئ. نهوه له کاتیکا که ته وای به لگه و شایه دی مه وجود، راست باسی کرنکی ئه مه سه له تابه تیه ده که ن. ته نانه له ناخرین ږا پوژتی فروغی دا که به دهسته وه به، جگه له ږهنگدانه وهی ږدخنه نه کرتنی بق چوونی کار به ده ستانی ده و له تی تورکیا، شتیکی دیکه بهر چاو ناکه وئ. فروغی له سه ره تای سه ره ماوه دی ۱۲۰۸ بق و تووژی مه سه له ی گو تایی کاری کومیسیقن چاوی به توفیق روشدی بهگ کهوت. لهه دیداردها وه زیری کاروباری ده ره وهی تورکیا له که له هه له سه نگاندنی هوی سه نه که وتنی کومیسیقن له چاره سه رکردنی مه سه له کانی سنوره، هیواداری ده ږیری که به ده ست ږتکردنه وهی کاری کومیسیقن لهه نوختانه دا که ناکوکی یان له سه رنیه، ئاسته نگی که نه په ته پتیش. فروغیش له که له ی هاو ده نگبوو. خالیکی دیکه که روشدی بهگ باسی کرد: پتیه ونندی راسته و خوی کاری «کومیسیقنی دیارکردنی سنوره» له که له پتیشکه وتنی کاری «کومیسیقنی نه منیه تی سنوره جوو. به بیچه وانهی اعتلائولولک که ږوای به لیک جیا کردنه وهی ئه دو مه سه له به بوو، فروغی له که له بیر و رای روشدی بهگ هاو ده نگبوو. روشدی بهگ هر وه که چاره کانی پتیشوو بنا خهی بق چوونی خوی له سه رنانه بابی بیر و رای نیزامی و مه ده منیه کاندانا دنا. ده یگوت نه کهر خه یالی نیزامیه کان ناسووده ږئ. ئاسته نگیه کانیش کهم ده بنه وه. روشدی بهگ به لینی دا: له به هاری داهاتوودا هه ول ده ده م که هه لکو تی هیزه کانی ئیمه له ناوچه ی ئاگری داغ وه ها قایم ږئ که نه شرا ږان به ته واری داساو بکا و لهه بارهوه نیگه رانی نه مینتی و نه کهر واشی لیتهات دیاره خه یالی نیزامیه کانی ئیمه ناسووده ده ږئ. چونکه نابی بیشارینه وه که لهه هه ریمه دا کوو ده کان خریکی کارن و له که له نه رمنیه کانیش ږتکن و هه م له خاکی ئیمه و هه م له خاکی ئیوه، واته ته وریز ده ستیان هیه و که ره سه و نامراز بق خویان وه ده ست دینن. دیاره له ده ره وه شرا یارمه تیان ږیده کری. له که له هاو ده منگی که ناتوانین نه م وه زعه ده ده ږه ږین. جگه له وهی بق ئیمه فره کرانه، بق ئیوهش ده وتانی زیانی هه ږئ. (لهه بارهوه به تابه ت نارئ نه فسه رتی پتیشووی

تورک دینتی که خوی کورده و ناوی نیحسان به‌گه، ئیستا به هاودستی نهرمنیان بق کوردان گاردهکا.) یهک له کارانهی که روشدی بهگ به جیگای هیوای دهزانی که له داهاتویدا کاری کومیسسیونی دیناریکردنی سنوور بچیته بیتش، بوونی کومیسسیونی نه‌منیت بوو، چونکه خه‌بریان پیگه‌بشتبوو که بق هه‌وه‌لین جارگیانی هاوکاری له لایهن مه‌عمورمگانی ئیرانه‌وه به‌رچاو ده‌کسوئ.

سه‌رچاو هکان

- ۱ - اطلاعات، ۲۶ اربیهشت ۱۳۰۸
- ۲ - وزارت امورخارجه، اداره کمیسسیون سرحدی، نمره ۳۰، تاریخ ۱۳۰۸/۵/۲ موسسه مطالعات ۲۲-۵۷۴۲۲
- ۳ - وزارت امورخارجه، سواد مواسله‌سفارت ایران درانقره، نمره ۶۲۲ مورخه ۱۳۰۸/۶/۱۴ موسسه مطالعات ۵۷۵۰۲
- ۴ - همان، ۵۷۵۰۳
- ۵ - همان، ۴، ۵۷۵۰۲۲
- ۶ - وزارتخارجه، اداره کمیسسیون سرحدی، نمره ۹۳، ۲۵ مهر ۱۳۰۸ موسسه‌اطلاعات ۷۵۱۷
- ۷ - همان
- ۸ - بخشی ازاین گزارش تحت عنوان‌اقلیت کشورها، درمجله یغما مهرماه ۱۳۲۹ شماره‌هفتم سال سوم منتشر شده‌است ص ۲۶۵
- ۹ - نامه ۱۲ر ۱۳۰۶، یغما خرداد ۱۳۳۰ شماره‌سوم سال چهارم، ص ۱۲۹
- ۱۰ - وزارت امورخارجه، سواد مواسله سفارت کبرای ایران درانقره نمره ۹۷۷، مورخه ۱۲۸‌ایان ۱۳۰۸ موسسه‌اطلاعات، ۵۷۵۴۱
- ۱۱ - گزارش ماموریت، ۵۷۵۴۹

گیانی هاوکاری

له به‌شکانی پیتشوو باسی سیاستی ناوچه‌یی سوؤفیتی کراکه چون له ساله‌کانی ده‌یی ۱۹۲۰ پیکهاتی هاوکاری ئیران وتورکیاو نه‌فغانستانی وهک کوؤسپیک له سهر یتگای نیه‌تی دوژمنانه‌ی ولاتانی ئیمپریالیستی رۆژئاوا له بهر چاو بهوو، و ههر له‌م بواره‌شدا دیتمان که دوا‌ی قه‌یرانی سنووری خه‌رمانانی ۱۳۰۶ رووسه‌کانیش له کهم کردنه‌وه‌ی ئالۆزی نیوان ئیران و تورکیادا تیکۆشانیکی به‌رچاویان هه‌بوو. گۆرانکاری دوا‌یی سوؤفیتی له سیاستی خوؤجییی و دهرمه‌دا پیتیستی به‌ درێژه پیدانی سیاستیکی ناوا هه‌بوو.

نیگه‌رانی دراوستییی باکور

له رتی و ره‌سمی شاه‌نگی ده‌یه‌مین سالی شۆرش‌ی بۆلشه‌ویکی که له ۱۰ی نوؤمبه‌ری ۱۹۲۷ له مؤسکۆ به‌ رتوه چوو، رتیبازیکی تازه بۆ په‌ره‌پیدانی خیرای بی‌شسازی و هاویه‌شی کردنی ئیجباری سیستمی کشت و کالی په‌کیتی سوؤفیتی راگه‌یه‌نرا که پاش چند مانگ وهک به‌رنامه‌ی پینچ سالی ئابووری به‌ کار هیترا . ئه‌م به‌رنامه‌یه و به‌ تایبیت بواری کشت و کالی کوئه‌تی سوؤفیتی که به‌شی زۆری کوئه‌لگای دتهاتی بوو، خسته زۆرتیشکی خو، و بوو به‌ هۆی ئالۆزی به‌ربلآو، په‌ک له ناوچه‌کانی که سه‌بارت به‌ هه‌لگه‌وتی شاخاوی و سوئنه‌تی خه‌باتی خو جییی هه‌راپه‌کی به‌ربلآوی به‌ره‌ره‌کانی لی سازبوو، ناوچه‌کانی زنگرود و نه‌خچه‌وان له سنووره‌کانی ئیران و سوؤفیتی بوو. ده‌سته‌کانی چریکی مسولمان و ئه‌رمه‌نی له به‌ر په‌رچدانه‌وه‌ی سیاستی بیرمه‌حمانه‌ی سوؤفیت که به‌ ناوی هاویه‌شیکردنی کشت و کال به‌ رتوه ده‌چوو، رتزه پیکه‌ه‌لپه‌رژانیکی به‌ربلآویان له

گهلهزیمکائی سوؤقیت دهست پیکرد. له راپۆرتیکدا که وهزارهتی نیوخۆی ئێران له بارهی ئالوگۆزی سنووری باکور وهریگرتبوو، نووسرا بوو: «له نهنجامی بریاری ئهم دوایهیی حکومهتی سوؤقیت بۆ پیکهتینانی مهزراکانی ههروههزی و نهستاندنی بهرهمی خاوهن ملکانی گوندی، زۆر له خاوهن ملک و وهزیر بلۆ بوون و توشی ههزاری بوون. ههک زانراوه کار به دهستانی حکومهتی سوؤقیت زۆر به توندی دژی ئهوکهسانه ده بزونهوه که دژی به پتوه بردنی مهزرای ههروههزین» هه وهک باسکرا ئهم توند و تیژییه بوو به هۆی سه ره له دان و یاخی بوون. له ناخیری به هاری ۱۹۲۰ کۆنسلوگه ری ئێران له نهخچه وان راپۆرتی دا: هه رچهنده راپه رینی خه لک دامرکا وهتوه و لێخۆشبوونی گشتی راگه یه تراوه، به لام هیتشا هیندی دهستی نه یار له چیاکانی دوور و نیزیگ ده سووینه وه. « (۱)

سه ره له دانی ئهم پرو داوانه له نهخچه وان و زنگزور و ناوچه کانی تری خوارووی قه فقان، کاری کرده سه ری پوهندی سنووری ئێران و سوؤقیت. له پله یی که مدا رووسه کان بۆ پینه کردنی هۆکاری ئه و نا ئارا میانه و شار دنه وه ی هۆی راسته قینه ی مه سه له که، به پتو باوی دهستی نه ئینی ئیمپریالیزمیان هینا گۆرتی و دهسته کانی موهاجری دژی سوؤقیتیان خه تابار ده کرد. له بهر ئه وه ی که دوا ی شو رشی ۱۹۱۷ دهسته یه کی بهر چا و له و را کردوانه په نایان بۆ ئێران هینا بوو، بیانو گرتنی رووسه کان دهست پیکرا. هیندی جار ده میانگوت سه ره ههنگ که له به لیخانی نهخچه وان پاش سه رکه وتنی بۆ لسه ویکان له قه فقان، له ئێران بۆته په نا بهر و له ئه رته شی ئێران د بۆته سه ره ههنگ، ئه رده و تلیشی کردۆته نا وهندی مساواتیه کان. « (۲)

جار جاریش به ریکه خستنی کوشتنی نه یارمکانی که په نایان بۆ ئێران هینا بوو، بار و دۆخی سنووریان ئالۆز ده کرد. به لام له وانه گرنه گتر مه سه له ی تیکۆشانی داشناکه کانی ئه ره منی بوو که له باری پتوهندی ناوچه یی زیاتر ههستی پتوه کرا. له په نا سکالای به رده وامی ده ولته ی تورکیا له بوونی ئه رمه تیه کان له نازمه ربایجان، ههک ناماژه ی بۆکرا، ده ولته ی سوؤقیتیش به تاییهت دوا ی ئاژاوه ی نهخچه وان و

زنگزور دوله‌تی ئیرانی سه‌بارت به‌ت‌بلیغاتی داشناکه‌کان خسته ژئوگوشاره‌وه. هر وهک والی نازهریابجان (مه‌نسور) له‌خاکه‌لیتوهی ۱۲۰۹ دانووسی: مه‌بستی رووسه‌کان نه‌وه‌بوو: «... ده‌نگو‌بایستی سه‌بارت به‌رووداوه‌مکانی ولاتی خۆیان لیره به‌هزی موهاجران و یا رۆژنامه‌کانی بیگانه‌بلا‌وه‌بنه‌وه و پتوه‌ندیان به‌ته‌شکیلاتی دژی سۆفیتی یوه‌ه‌یه، به‌دوور له‌پاستی نیشان‌بدن، نه‌گیناله‌لایه‌ن مه‌عموره‌کانی نازهریابجان‌ه‌وه‌بیلایه‌نی له‌به‌ر‌چاو‌ک‌تراوه‌ و له‌تیکۆشانی سیاسی ئهرمه‌نی وموهاجرانیش له‌سنووری ئهرکدا پتیشگیری کراوه‌ و هه‌نگاری پتویست هاو‌پتزاوه. به‌محاله‌ش بیانو‌گرتن و گوشاری کار به‌ده‌ستانی سۆفیت در‌پتزه‌ی کپشا.

در‌واریه‌کانی خۆجیتی و تاق‌که‌وتنه‌وه‌ی سیاسی سۆفیت که به‌بچرانی پتوه‌ندی سۆفیت و به‌ریتانیا له‌به‌هاری ۱۹۲۷ زیاتره‌ره‌ی گرت، کار به‌ده‌ستانی مۆسکۆ سیاسه‌تیک‌ی ئاشکرای به‌رگریان گرته‌پتیش. دوله‌تی رووسیا له‌به‌ر‌عوام‌فریوی بقی‌یابقی‌بینه‌کردنی سه‌رکو‌تکردنی خۆجیتی، یابه‌بیر و باهر، رایگه‌یاند که‌دنیای رۆژئاوا بقی‌شهریکی سه‌رانسه‌ری دژی یه‌کیتی سۆفیتی خۆ‌نامه‌ده‌کات. له‌کۆنگره‌ی شه‌شمی ئینترناسیونالی کۆمونیستی (کۆمینتیرن) که‌ئاخری هاوینی ۱۹۲۸ له‌مۆسکۆ گه‌را، راگه‌یه‌نرا «...هتزه‌کانی سه‌رمایه‌داری و له‌سه‌روی نه‌وان به‌ریتانیا سه‌ره‌رای نات‌ه‌بایی نیو‌خۆیان، دژی یه‌کیتی سۆفیتی ئاماده‌ی شه‌رده‌بن» (۲) ئهم‌بۆ‌چونه‌نو‌تیه‌سیاسه‌تی تازه‌شی به‌دواوه‌بوو. دوله‌تی سۆفیت که‌به‌کو‌تره‌ی سیاسه‌تی ناوچه‌یی خۆی له‌سه‌ره‌تاوه‌ له‌ئاست ناسیونالیزمی کورد‌بیر و بقی‌چونیک‌ی له‌باری نه‌بوو، ئه‌وی به‌ئامرازی بردنه‌پتیشی سیاسه‌تی به‌ریتانیا ده‌زانی، ئیستا‌هاو‌ده‌نگ له‌که‌ل رۆژنامه‌کانی تورکیا، دوله‌تی به‌ریتانیای به‌سه‌به‌بکاری راپه‌رینی ئارات‌داده‌نا و پتیبیان‌وابوو که‌مه‌به‌ست له‌م‌گۆرانکارانه «پتکه‌تانی دوله‌تی سه‌ره‌خۆی کوردستانه» که «به‌ته‌واوی له‌که‌ل قازانجی ئیمپریالیسته‌کانی ئینگلیزی دپته‌وه. چونکه‌ئیمپریالیسته‌کانی به‌ریتانی ده‌یان‌ه‌وی له‌م‌ناوچه‌به‌دا‌پ‌لپشتیک‌ی سوق‌الجیشی دژی یه‌کیتی سۆفیتی پتیک‌پتین...

مه‌به‌ستی بنچینه‌یی ناماده‌کردنی پیشه‌کی شه‌ری گه‌وره‌یه دژی یه‌کیتی سۆڤیتی.»
(۴)

یه‌کئی له‌ قوربان‌ییانی ئهم شیوه‌ بۆ‌چوونه تازمه‌یه، کورده‌کانی سۆڤیت بوون. له‌ سالی ۱۹۲۱ ناوچه‌ی خودمۆختاری کوردنشین که له‌ دور و به‌ری شاری لاجین(له‌ سه‌ر یتگی قه‌ره‌باغ بۆ ئیره‌وان) یتکه‌هاتبوو، و ده‌هات بیه‌تته‌ کانونی به‌رده‌وامی ژییانی کولتوری کورده‌کانی ئهو ناوچه‌یه، له‌ به‌ریه‌ک هه‌له‌مه‌شا، هاوکات له‌ که‌ل ئهم بریاره‌ سه‌ره‌تای بارکردن و له‌ به‌ریه‌ک بلۆکردنی کورده‌کان بۆ ئه‌ویه‌ری ناوچه‌کانی سۆڤیت ده‌ستپیکرا. (۵)

ده‌وه‌ری ناوچه‌یی ئهم سیاسه‌ته‌ بریتی بوو له‌ موخالیفه‌تی چیدی له‌ که‌ل راپه‌رینی ئارارات که‌ هه‌ر وه‌کو باسکرا له‌ خسته‌نه‌ ژێر گوشاری ئیره‌انه‌وه‌ بۆ هاوکاریکردن له‌ که‌ل تورکان بۆ سه‌رکوته‌کردنی سه‌ر هه‌له‌داوان ورده‌ ورده‌ گه‌یشه‌ته‌ به‌ره‌و روو بوونی هه‌یزی نیه‌زی له‌ سنوره‌کانی سۆڤیت و ئارارات، به‌رانبه‌ر کورده‌کان.

سه‌ره‌تای سالی ۱۲۰۹ (۱۹۳۰) که‌ سالی ناخرین به‌ره‌نگاری تورک و کورده‌کان بوو، ئالۆزی سنووری نیوان ئیره‌ان و سۆڤیت بوو به‌ جیگای نیه‌گه‌رانی. له‌ نیوه‌ی جۆزه‌ردان دا هه‌یزیکی ۶۰۰ سواری ئه‌رته‌شی سوور به‌ دوا‌ی ده‌سته‌یه‌کی ۵۰ که‌سه‌یدا له‌ یاخیانی ئه‌ومه‌له‌بنده‌ که‌ له‌ سنووری زنگزور بۆ خاکی ئیره‌ان هه‌له‌تبوون، هاته‌نه‌ ناوچه‌ی قه‌راجه‌ داغ(ئه‌رسباران)، و به‌ گه‌یشه‌تنی هه‌یزیکی دیکه‌ی سۆڤیت عمه‌لیاتی ناوبراو له‌ حاله‌تی راو نانی ده‌سته‌یه‌کی هه‌له‌توو ته‌په‌ری و بوو به‌ له‌شکرکێشه‌کی ناسایی. له‌ په‌لاماره‌دا هه‌یندێ کوندی ئیره‌ان تالان کران و خه‌له‌کیکی زۆریش له‌ که‌ل چه‌ند سه‌رپاژ یتک به‌ دیل گه‌یران و به‌ردیان بۆ خاکی سۆڤیت. سه‌رتیپ موقه‌ده‌م له‌ ماوه‌ی ۲۴ سه‌عات دا به‌ بانگ کردنی هه‌یزه‌کانی جیگرله‌ ماکو و هه‌یزی ته‌وریز و چریکی شاسه‌هیوان، نیه‌زیکه‌ی ۱۲۰۰ که‌سه‌ی کو‌کرده‌وه‌ و له‌ دهرتایی خه‌تی سنووردا راپه‌گرتن. به‌لام به‌رله‌ وه‌ی سه‌رتیپ موقه‌ده‌م کاریتک بکا، رووسه‌کان له‌ که‌ل دیله‌کان بۆ خاکی سۆڤیت گه‌رانه‌وه‌. به‌

دوای نهم رووداوه دا سهرمتای هاوینتی خهبری کۆ کردنهوهی هیزی عهسکری له سنوورهکانی سهرووی نیران، له ناستاراوه بگره تانیزیک جولفا رایدهکهیاند که «...نیزامیهکانی سنووری سۆفیت له بهرانهر پردی ئاراز به شهو مهتریزان ههلهکهمن» هاوکات له ئهروهوتلیشهوه خهبرگههشت که «...پاساگانکی سنووری سۆفیت پهبوه له لهشکری رووس و ههمیشه هۆ نیشان ددهمن» (٦)

دنیایی دراوسیی باکور

له کاتیکا یهکیتی سۆفیتی له گهله نامادهیی بۆ بههرو روو بوونی شهرتیکی گهروهی ئیمپریالیستی، خهرتیکی سهرگوتکردنی نهیارهکانی خۆچیی و ناوچهیی خۆی بوو، لایهنهکهی تری مهسهلهکه، واته ئیمپریالیزمی بهریتانیا نهکه ههپشتیوانی له راپهڕینی ئارارات نهدهکرد، بهلکوو وهک له بهلگهکانی وهزارهتی دهرهوهی بهریتانیا دهرههگهوی، بۆ پیشگری له هاوکاری دهستهی کوردهکانی عیراق له گهله سهر ههلهداوانی ئارارات، ههنگاوی بهریاویشی هاویشتیبوو. (٧)

وادیاره ههنگاوهکانی بهریتانیا نهوهنده کاریگهریبوون که تهناهت توفیق روشدی بهگ له وتو وێژیکدا له گهله هیللم سکرتری دووهمی بالیۆزخانهی ئینگلیز له ئانکارا له گهله ناماژه بۆ دنیایی خۆی له لایهن دهولتی بهریتانیاوه رایگهیااند: «تورکیا له لایهن عیراقهوه هیچ نیگهراهیکی نیه» (٨) له راستیشدا باش نهوهی تورکیا له هاوینی ١٩٢٦ بریاری کۆمهالی نهتهوهکانی سهبارهت به دانی موسل به عیراق قهبول کرد، پتوهندی تورک و بهریتانیا بهره و باشی چوو، تهناهت مانۆری وهک بهستنی قهراودادی بازرگانی و سیاسی و دیداری پلهی سهرووی دهولتی نیوان رووسیا و تورکیا نهیتوانی نهم رهوهنده بگۆڕی.....

تیکۆشانی هاوبهشی

ناخهرمگههی باش چهندسهسال ههلس و کهوت، له هاوینی ١٣٠٩ (١٩٢٠) بهر بهرهکانی تورک و کوردهکان له ئارارات بهره و کۆتایی دهچوو، و

هه‌لۆیستی ده‌ولەتی ئێرانیشت له‌ نێو گۆڕانکاری توند و خێرادا بار و دۆخی لیبرای و هردەگرت. له‌ گۆڕانکاریه‌کانی ئەم دەوریه‌دا، واته‌ چۆره‌ وتو وێژ و رێک که‌وتنێکی که‌ له‌ مابه‌ینی زستانی ۱۳۰۸ تا‌هاوینی ۱۳۰۹ له‌ نێوان ئێران و تورکیادا سه‌ری گرت، هه‌چ به‌لگه‌ و راپۆرتێکی ره‌سمی به‌ ده‌سته‌وه‌ نیه‌. له‌ به‌رئه‌وه‌ له‌ گه‌رانوه‌ی گۆڕانکاریه‌کانی ئەم دەوریه‌دا ده‌بێ هه‌یوا داره‌ین ره‌وتی رووداو مه‌کان خۆیان گۆشه‌یه‌ک له‌ چه‌شنی بیه‌ر و هه‌ز و مه‌نتقی زāl به‌ سه‌ر گه‌روه‌ی کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تیدا نیشان بده‌ یه‌کتی له‌و گۆڕانکاریانه‌ی که‌ له‌ روانگی روونتر گه‌رنه‌وه‌ی شێوه‌ی بیه‌ر و بۆ چوونی کاربه‌ده‌ستانی وخت سه‌رنه‌چا کێشه‌، چیه‌رکی ده‌بته‌ کلنل تی.ای. لاورنس— لاورنسی ناسراوی عه‌ره‌بوستان— له‌ ناوچه‌کانی رۆژئاوای ئێران و دۆکرده‌وه‌ی ده‌وله‌ته‌ له‌ به‌رانه‌ر ئه‌و مه‌سه‌له‌یه‌دا.

له‌ ناخه‌ری رێبه‌ندانی ۱۳۰۸ (۱۹۲۰) عه‌لی مه‌نسور والی نازه‌ربایجان راپۆرتی دا که‌ به‌ گوێزه‌ی راپۆرتی هاکی سه‌رده‌شت «کلنل لاورنسی ئینگلیزی له‌م دواییه‌دا هاتۆته‌ کورده‌ستان، وه‌ نێو کورده‌کاندا خه‌ریکی هاندانه‌ (۹) له‌ درێژه‌ی ئەم راپۆرتیه‌دا رایگه‌یه‌اند که‌ به‌ گوێزه‌ی ئاگاداری زاره‌کی له‌ سه‌رۆکی کومه‌رکی سابلاخ، که‌سه‌یکی ئاوا له‌ ناوچه‌ی ره‌واندز بوه‌ و گویا له‌م دواییه‌دا به‌ قاچاخی سنووری به‌زاندوه‌ و تا ده‌وره‌ی شنه‌ویه‌ هاتوه‌ و گه‌راومه‌توه‌. (۱۰) به‌و ته‌بلیغاتیه‌ی که‌ رۆژنامه‌کانی سه‌فیتی و تورکی له‌ به‌ره‌ی نه‌خشی ده‌وله‌تی به‌ریتانیا، و به‌ تابه‌ت کلنل لاورنس له‌ راپه‌ڕینی کورده‌کاندا سازیان کردبوو، دیاربوو زوو یا درنگ له‌ ئێرانیشتدا ره‌نگی ده‌دایه‌وه‌.

له‌ که‌ له‌ لایه‌ی ۱۳۰۹ و هه‌زاره‌تی ده‌روه‌ له‌ راپۆرتێکی لیکۆلینه‌وه‌ی خۆیدا له‌ رێگای باڵیۆزی ئێرانه‌وه‌ له‌ به‌غدا، به‌ هه‌زاره‌تی خو‌جییه‌ی راگه‌یه‌اند که‌ چونکه‌ له‌ وانه‌یه‌ لاورنس به‌ ناویکی ساخته‌ فیه‌زای وه‌رگرتی، ناگرێ بزانه‌ین له‌ کوێوه‌ هاتۆته‌ ئێران. به‌لام... له‌ به‌رئه‌وه‌ی له‌ رۆژنامه‌کانی به‌غدا بۆ کرا بۆوه‌ که‌ له‌ وانه‌یه‌ کلنل لاورنس له‌ ماکو یا له‌ ره‌زانه‌ی بی، گورج ئه‌یه‌اله‌تی نازه‌ربایجان و فه‌رمانده‌ی تیه‌ی تیکه‌لی کورده‌ستان ئاگادار بکه‌. ره‌سمیکی لاورنسیش نارد رابوو. مه‌سه‌له‌ به‌ ئه‌یه‌اله‌تی

نازهربایجان را گه می‌نرا. هر چه نده ناوبرا و رایگه می‌اند که هیچ راپژرتیکی راست له باره‌ی پرینتوهی ناوبرا و بۆ ئهم مه‌لبه‌نده نه‌گه‌یشتوه، له گه‌ل ئه‌وه‌ش نارینی فرمانی ده‌ولتی بۆ گشت ئیداره‌کانی شاره‌وانی و گومرگی بۆ ناسین و گرتنی ناو براو درێژهی هه‌بوو.

ئوه که لاورنس له‌ی رۆژانه‌دا چهند سالتیک بوو وهک ئه‌فسهریکی هیزی هه‌وایی به‌ریتانیا له‌ گۆشه‌یه‌کی ئینگلستان خهریکی پیشبرکینی غاره‌ ئه‌سپ و کاری ئه‌ده‌بی بوو، خۆی مه‌سه‌له‌یه‌کی جیاوازه. لیکۆلینه‌وه‌ی سه‌ر سوپه‌ینه‌ری چیرۆکی کلنل لاورنس له‌ ئێران، لاورنسی زۆر له‌ ناوچه‌کانی ولات ناسران و کیران و بزده‌ بوونی هیندیکیان له‌ هه‌وسه‌له‌ی ئهم لیکۆلینه‌وه‌یه به‌ ده‌ره. ئه‌وه‌ی لێره‌دا شایانی سه‌رنجه، تیگه‌بیشن و شعوری سیاسی ئه‌و کاته که چۆن له‌ به‌رانه‌ر فیشالی ته‌بلیفاتی بیگانه‌دا، ده‌سته‌وستان ده‌بی. له‌ بارو دۆخیکدا که پاراستنی به‌رژوه‌ندی نیشتمانی ئه‌وه‌ری وریایی گه‌ره‌کبوو، به‌شێکی زۆری توانای ده‌ولت بۆ ناسین و گرتنی «کلنل لاورنس» ته‌رخان ده‌کرا، که‌ بوون و نه‌ بوونی له‌ په‌وه‌ندی گورانگاریه‌ راسته‌قینه‌کانی سنووری سه‌رووی رۆژئاوایی ولات هیچ ته‌ئسیریکی نه‌بوو.....

دوای شکانی کورده‌کانی ئارارات هاوینی ۱۳۰۹ (۱۹۳۰) له‌ شه‌ری گه‌لی زیلان، ده‌سته‌یه‌ک له‌ هیزه‌ شکاوه‌کانی راپه‌ریو، که‌ به‌ گوێره‌ی نووسراوه‌کانی ئیحسان نوری (ژن و مندالی کورد) بوون، له‌ چالدران ده‌گه‌نه‌ گوێستانی جه‌لالیه‌کانی ئێران و له‌ کن خالیداغا په‌نا ده‌درێن. فرۆکه‌کانی تورکیا که‌ راپه‌یان دهنین له‌ خاکی ئێراندا بۆمبارانیان ده‌که‌ن و له‌ لایه‌ن هیزه‌کانی سه‌ر سنووری ئێرانوه‌ توشی هیچ دژکرده‌وه‌یه‌ک نابن. کاتی خالیداغا به‌یارده‌دا که‌ له‌ گه‌ل تایفه‌ی خۆی له‌ وێ باریکا و دوورتر له‌ سنوور له‌ ئاواجیق بچینه‌ قشلاقی هۆزی خۆی، فه‌رمانده‌ی هیزه‌کانی ماکو پێشی ده‌گرێ و ناھیلی. یاوه‌ر فه‌تحولاخان له‌ کاتی راگه‌یاندنی فه‌رمانی فه‌رمانده‌ی ماکو، هه‌مه‌ده‌مینا‌غای باری خالیداغا ده‌کوژێ و راده‌کات. به‌لام ئه‌و هیزه‌ی له‌ گه‌ل ئه‌و ده‌بی، ده‌گیرێ و چه‌ک ده‌کری. خالیداغا به‌ شه‌و هۆز

دهخاته ری و له ږنگای دۆلی کاجوت، بهرو قشلاخ دمکویته ری. له ږنگادا پاسگای دۆلی کاجوت دهیوئ پيشی یگرئ، به لام دواى شهريکى کورت تهسليمى جه لالیهکان دهبی، و کوردهکان له گوندی تانهلی جیگیردهبن. ئیحسان نوری دهنووستی، دواى ناگاداری له م رووداویه، ږڅی دواى خوی گیاندوته شو جیگایه و به نارندنی راپۆرتیک له باره ی رووداوهکه بۆ سهرتیب سهسنی موقهدهم و ئهفسهر و نیزامیهکانی دیل نازاد دهکرین. جگه له وه وادیاره خالیداغاش له سهروکایهتی عیل وه لا دهنری و عومراغای کورپی کهوردی له جیگای شو دادهنری. به لام سههرای نهوه بهرهنگاری سهریازهکانی ئیرانی و جه لالیهکان درتزه دهکیشی. (۱۱)

له ناوهدا هیزکی ئیرانی بۆ سهروکوردنی کوردهکانی جیگره عیسا قشلاخ کهوته کار و شهو کوردهکانیان کهمارۆدا و له کهل بهیانی په لاماریان دان. له هیرهشهدا چهند کهس له کوردهکان، له وانه سهسۆی ئیووب نامۆزای خالیداغا دهکوژرین. خالیداغا و پساومکانی له لاهه هیزهکانی ئیرانی په لامار دهن و دهیانشکین. جاریکی دیکهش به ناو بیژیکری سهروکائی نارارات شهر و کیشه کوژی پیدهدریت. به کویره ی نووسراوهی ئیحسان نوری، نه م رووداوه پیلانیکى حیسابکراو بوو له لایهن یاوهر فهتحو لاخانهوه بۆ (شیواندنی زهینی فرماندهی لهشکر(موقهدهم) و ستادی ئهرتشی ئیران سازکراوو، خزمهت بوو به تورکان. له نهجامدا... کوردهکانی به گشتی له بهر چاوی دهولتهی شاههنشاهی ئیران به یاخی ناساند، و یارمهتی رهزاشای به هیزهکانی تورکیا بۆ تابوتی سهروکوردنی ناراراتیهکان مسۆگه رکود. (۱۲)

له چهند و چۆنی نه م رووداوه له روانگی کاربه دهستانی ئیرانی، به لگه پهک له دهست دانیه، به لام له هیندی نامازه به ئالوکۆرهکانی جیگای باس، وا دهردهکوی که بۆچوونی رسمی کاربه دهستانی ئیرانی له سهرنه و باوهره بوو، که خالیداغا ویستوویهتی رهگه ل هیزهکانی نارارات بکهوئ، نهک به پیچهوانه. نهوان له سهر نهویاوهره بوون که خالیداغا: ... له کهل نهومش له لایهن دهولتهی ئیرانهوه نهمنیهتی

وهرگرتوه و ماومیه‌کیش نارام بوه، له نه‌کاوه له دهور و به‌ری ماکو دهمستی به نا‌ژاوه کردوه... جگه له‌وه... خه‌به‌ریان بیده‌گا که ناوبراو له گهل قاچاخ‌چیانی نارارات له پیوهندی دا‌یوه و ویستوویمتی له گهل عیلى خزی بهیته نارارات» وهک پاسکرا بویه به‌لامار دراوه. رۆژنامه‌ی حبل‌المتین له راپۆرتیکدا دهنووسى: «کورده‌کانی تورکیا خالی‌داغای سه‌رۆکی تایفه‌ی جه‌لالیان له گهل خن‌کردۆته په‌ک و، ویستوویمان به‌بهنه نارارات. نهرته‌شی نیران خه‌به‌ری زانیوه رۆنگای پیگرتوه که نه‌هیلن بچن. (۱۲)

وهک له رۆژنامه‌کانی ناوه‌ندیدا، ره‌نگدانه‌وه‌ی گۆزانکاره‌کانی سنوور دهرده‌گه‌وین، له‌وه رۆژانه دا مه‌سه‌له‌ی خالی‌داغا و نه‌خشی شه‌خسی نه‌وه له مه‌سه‌له‌ی نارارات و پیوهندی نیتوان نیران و تورکیا دهوریکی گرنگی هه‌بوه. هه‌ر بویه کاتیکی هه‌والده‌ری ئاناتۆلی تورکیا له باره‌ی هاتوو چۆی خالی‌داغا بۆ سنوور و دا‌بینکردنی ئازوخه‌ی سه‌ر هه‌لداوان له رۆنگای نیرانه‌وه، راپۆرتی بلا‌وکرده‌وه، رۆژنامه‌ی نیران، له گهل پیدا‌کرتن له سه‌ر هاوکاری نیران و تورکیا، ئیدی‌عای هه‌والده‌ری ئاناتۆلی وهدرۆ خسته‌وه. له‌م ناوه دا گه‌رانه‌وه‌ی سمکۆ بۆ نیران و مه‌ترسی سه‌ره‌لدانه‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی نه‌وه‌ی یار و دۆخی ناوچه‌ی ئالۆزترکرد. سمکۆ دوا‌ی شکاتی ناخرین بزوتنه‌وه‌ی له‌ ره‌زبه‌ری ۱۳۰۵ (۱۹۲۶) له رۆنگای تورکیا‌وه ده‌جینه‌ خاکی عیراق و له‌ کن شیخ نه‌حمه‌دی بارزانی ده‌بیته په‌نا به‌ر. له مانگی پوشپه‌ر له گهل سواره‌کانی دیته‌وه شنۆ، وادیاره بۆ ته‌سلیم بوون و، وهرگرتنی نه‌مان نامه‌ گه‌راوته‌وه بۆ نیران. به‌لام کاربه‌ده‌ستای ده‌ولتی نیران به‌روایان پتی نه‌کردوه و له ۲۷ی مانگی جۆزهدان به‌ فیل کوشتوویمان. (۱۴) (*) له‌راستی مه‌سه‌له و پیوهندی گریمانیه‌ی نه‌وه له گهل ئالۆگۆری ناوچه، ئاگاداری و به‌لگه‌یه‌کی

(*) - وادیاره ناغای به‌یات له چوونی سمکۆ بۆ عیراق زۆر ئاگادار نه‌یه، باوه‌ر ناکه‌م سمکۆ قه‌ت لای شیخ نه‌حمه‌دی بارزانی بوو بیته په‌نا به‌ر. وهک له به‌لگه‌کان دهر ده‌گه‌وین سمکۆ سالی ۱۹۲۶ له تورکیا بوه، گه‌رانه‌وه‌شی بۆ نیران سالی ۱۹۲۰ بوه که له شاری شنۆ داویان بۆ دا‌ناوته‌وه و به‌ فیل و نامه‌ردانه کوشتوویمان.

باوه پیکراو له دمست دانیه. به لوم وهک شو دم باسدمکرا، تورکهکان له بهرانیه
 نهوه دا که لایان واپوو نیران پشتیوانی له خالیداغا دهکا، سمکویان ناروختهوه
 نیران. رۆژنامه‌ی حبل المتین نووسی: «ئێستا که تورکهکان بق سه‌رکوتکردنی
 کوردمکانی ختیان کهوتوته کار، سۆفیتی بهکان له لومرا پرویاگاندهیان کردوه
 و به تورکانیان گوتوه، که نیران وهک خالیداغا و هیتر به چاک و قورخانه و خه‌ک
 بارمته‌ی به کورده یاخیه‌کانی تورک دهکات. گویا تورکی ساکاریش بره‌یان کردوه،
 له لایه‌ک به کاویژکردنه‌وه‌ی قسه‌ی قهری رۆژنامه‌کانی بیخه‌به‌ر که نیچه باسی
 ناکه‌ین نه‌وه‌کو میله‌ته‌کانی تورک و نیران دلایان پیشی، وه‌لایه‌کی ترگویا به خه‌یالی
 تۆله‌ ئه‌ستاندنه‌وه سمایلاغای سمکویان که بق رۆژیکی ئاوا په‌نادا بوو، به ته‌واوی
 ساز و په‌رداخیان کردوه و هاتیان داوه بق سنووره‌کانی نیران: «که کوژا. (۱۵)
 له و تاریخوه رۆژنامه‌کانی نیران کهوتنه ژورکۆنترۆلی ده‌وله‌ته‌وه. به پیچه‌وانه‌ی
 قوناخه‌کانی پیشوو، دهستیان کرد به بلۆ کردنه‌وه‌ی راپۆرت و دهنگویاس له باره‌ی
 گۆرانکاریه‌کانی سه‌رسنوو. وادیه‌ به‌رچاو کاربه‌دهستانی ده‌وله‌تی ناخه‌که‌ی
 هاتبوونه سه‌ر نه‌وه که به سه‌رنجدانی دهنگۆ له باره‌ی ئه‌م گۆرانکاریانه، و
 پیوستی هه‌لوێست کرتن له به‌رانبه‌ری نه‌ودا، ریبازکی پوونتریان گرت به‌ر. له
 پیشدابه‌ نه‌قلی قه‌ول له هه‌والدیره‌ی رۆیته‌ر هیندی راپۆرتیان له باره‌ی شه‌ری توند
 بلۆ کردوه. پاشان سه‌بارته‌ به‌ربردووی بزوتنه‌وه‌کانی کوردو نه‌خشی ئیحسان
 نوری پاشا ئاگاداریان نیشاندا. دهنگۆ له باره‌ی په‌لاماری خاکی نیران له لایه‌ن
 هیزه‌کانی تورک و ئالۆزی پیوه‌ندی دوو ولاته‌وه، وه‌ها په‌ره‌ی گرت که له ۲۶ ی
 که‌لاوژی ۱۳۰۹ هه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ناچاربووله‌به‌یاننامه‌یه‌کی ره‌سه‌یدا په‌لاماری
 له‌شکری تورک بق سه‌رخاکی نیران وه درۆ خاته‌وه، و به رۆژنامه‌کانیش رابگه‌یی
 که له کاتی بلۆ کردنه‌وه‌ی خه‌به‌ری واگرنگدا، پیشه‌کی له راست و درۆی خه‌به‌ره‌که
 دلنیا بن.

له راپۆرته بلۆه‌کانی که به نه‌قل له هه‌والدیره‌کانی هه‌ندهران سه‌بارته‌ به
 گۆرانکاریه‌کانی ئاویراو بلۆ بوونه‌وه، واده‌ر ده‌که‌وه‌ی که تورکه‌کان ده‌یانویست

هەرتک ولات بتوانن لە کاتی پێویست دا بۆ ئەمەلیاتی دژی کوردەکان لەشکر بۆ خاکی یەکتەر بێنن. بەلگەی کاربەدەستانی تورک ئەوە بوو کە: «... هەرچەند لەم دووبارەدا دەولەتی ئێران لە لای خۆیەوە هەنگاوی گرنگی دژی دەستەمی ئەمشاری کورد هاریشتووە، بەلام دەولەتی ئێران لە ناوچەکانی سنووری تورکیا هیزی جەنگیی ئەواری نیە» (١٦) لەم راپۆرتانەدا لە بارەی رێککەوتنی ئێران و تورک، سەبارەت بە گۆڕینەوهی هیندی بەشی خاکی سنووری دوو ولات و تێپەرپوونی لەشکری تورک بە خاکی ئێراندا و هیندی شتی ئەوتۆ، رەنگیان دەداوە کە هەموو جارێ رۆژنامەکانی ئێران و هەرزۆیان دەخستەوه. لە گەڵ ئەوەش لە نێووە راستی خەرمانی ئەو سالەدا، زۆر لەو شتەنەمی لە ماوهی دوو مانگدا باسیان دەکراو و هەرزۆ دەخراوە، وەرەست گەران.

کۆتایی نازاوه

لە نێووە راستی خەرمانی ١٣٠٩ (١٩٣٠) هاوکات لە گەڵ هیرشی هیزمەکانی تورک بۆ سەر شوونی سەر هەڵداوان لە چەند لاوه، لە کاتیگە هیزمەکانی کورد دەیانویست وەک سالانی پێشوو هیدی هیدی لەشکری تورک بکێشنە نێووە راستی ئارارات و هیلاکیان بکەن و لە نێو بەرەدەلانی بە ترس و خەر و دۆلی قولدا بلاق و نابوتیان بکەن... لە پشتهوهرا بە پێچەوانەمی چاوه روانی، لە سنووری ئێرانەوه، لە پێشدا دەنگی تۆپ و پاشان دەستپێژی پیاده و شەست تیران بەرز بۆوه (١٧) لە سەرە تاوه کوردەکان وایانزانی دیسان بە هەلە لە گەڵ هیزمەکانی ئێران تەقە سازبۆوه. بەلام لە ماوهیەکی کورت دا بۆیان دەرکەوت کە لە گەڵ هیزمەکانی تورک بەرەو روو بوون. تورکەکان بە رێک کەوتن لە گەڵ هیزمەکانی ئێرانی، لە لای بولغباشی یەوه بۆلای بەرزاییەکانی قۆزلو، و ئایویتیگ پێشڕهویان کرد. لە راستیدا تورکەکان «...پشتهوهی کوردەکان و شوینی پاشە کەشی ئەواتیان گرتبوو، و بە هیرشەهینانی لە سەرەکە توانیان لوتکەمی ناگری بچوک بگرن، و تابناری باکور و باکوپی رۆژەلات نیزیکی فرسەخێک بەرینی و سی فرسەخ درێژی بشکلی

زوزمنه‌قهیسی له خاکی دهولمتی ئیران داگیر بکن و له ناوچه‌کانی ئایوپیگ ، شپله ، تورنک و سولتان ته‌په ، که به‌شیک بوون له خاکی ئیران ، پاسگای گوردانی و گروهانی یان دام‌زاند» (۱۸)

پاش نیزیکه‌ی بیست رۆژ شه‌ری توند ، به‌ربه‌مکانی کورده‌کانی ئارارات تیک شکا ، هیزمه‌کانی راپه‌ریو بلایووون . هیزمه‌کانی تورک به‌سه‌ر ته‌واوی ناوچه و به‌شیکیش له خاکی ئیراندا زال بوون . پاش شکانی کورده‌کانی ئارارات له ئاخ‌ری خه‌رماتانی ۱۲۰۹ (۱۹۳۰) خوسه‌ویه‌گ بالیۆزی تازه‌ی تورکیا بق پیشکیش کردنی ئیعتبارنامه‌کانی چومکن ره‌زاشا و هه‌ستی به‌رزی برایه‌تی و دۆستانه‌ی مسته‌فاکه‌مالی پیراگه‌یاند . ره‌زاشا له وه‌لامدا هیواداری ده‌ربه‌ری که پیوه‌ندی برایانه‌ی دوو ولاتی دۆست و دراوستی له رابردوو پته‌وتربی . عیسمه‌ت ئینۆنۆش له کۆیونه‌وه‌ی مه‌جلیسی به‌رزی تورکیادا ، باسی نه‌خشی دراوستیکاتی تورکیای کرد که به « له به‌ر چاوگرتنی راستیی په‌یمان‌ه‌کانی مه‌وجود له سه‌رکو‌تکردنی کورده‌کاندا هاوکار یان کردوه » (۱۹) پاش ماویه‌ک وێستان له درێژه‌ی کاری کومیسسیون سنیور ، که له سه‌ره‌تای که‌لاویژدا به سه‌رۆکایه‌تی موزه‌فه‌رخانی نه‌علم (سه‌ردار ئینتھصار) پیکه‌ات بوو ، وپاش چه‌ند رۆژ سه‌باره‌ت به ریکه‌وت له که‌ل نه‌ویه‌ری که‌رمی شه‌ره‌کانی ئارارات ، له تیکۆشان وێستابوو ، راپۆرت بلاوکرانه‌وه (۲۰)

سه‌ره‌تای گیر وگرفته‌کانی ئیران

به‌لام به سه‌رنجدانی گۆرانکاریه‌کانی دوایی ، نه‌ک هه‌ر وه‌ک چاوهروان ده‌مکرا له پیوه‌ندی ئیوان دوو ولاتدا پیشکه‌وتنیک نه‌بوو ، به‌لکوو ئاسته‌نگی تازمه‌ش سه‌ریان هه‌لدا . تورکه‌کان که به سه‌ر راپه‌رینی ئارارات دا سه‌رکه‌وتبوون ، گۆرانکاریه‌کانی ناوچه‌یان به وردی ده‌خسته به‌ر چاو ، و هیشتا سه‌باره‌ت به تیکۆشانی گریمانیی نیاره‌مکانیان دله‌ راوکه‌یان بوو . یه‌کن له پیاوه تیکۆشه‌ره‌کانیان ئیسماعیل حه‌قی کۆنسولی پیشووی تورکیا له روم ، که له زستانی سالی ۱۲۰۹ له کاتیکا

چاوهروان بوو دهولتهی ئیتران کۆنسلوگه‌ری ئه‌و له مه‌شه‌د قه‌بول بکا، له ته‌وریز خه‌ریکی تیکۆشانی جاسوسی بوو. یه‌ک له کاره‌کانی ئه‌و نارده‌نی دوو که‌س بوو، بۆ به‌غدا و موسل تا له روانگه‌ی کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزی سه‌بارته به ته‌وویزی ئیتران و تورکیا له به‌ره‌ی مه‌سه‌له‌کانی سنوور ناگاداری وه ده‌ست بپێنێ. جگه له‌وه گۆیا قاویبوو که کورده‌کان له که‌رکوک و موسل ئاماده ده‌بن له ژێرچاوه‌دێری کوله‌نیل ئیدمۆندزی ئینگلیز له به‌هاری داها‌تووا، واته به‌هاری سا‌لی ۱۳۱۰ تورکیا په‌لامار به‌ده‌ن. ناوی‌راو ئه‌وه‌شی له ئه‌ستۆبوو که له‌م بواره‌ش بکۆلیته‌وه. (۲۱)

ئهم نینگه‌رانیه له سه‌ره‌سته‌تیکه‌ی که ته‌واو په‌وون نیه چهنده راسته و چه‌نده‌شی بیانوو گرتنه، له پێشدا به شپوه‌ی په‌مخه‌نی تونده‌ی ده‌ولته‌ی تورکیا، سه‌بارته به تیکۆشانی ئه‌رمه‌نیه‌کان له نازه‌ربایجان، خۆی نیشاندان. وه‌زارته‌ی ده‌ره‌وه‌ی ئیتران له ئیوه‌ی گه‌لا‌وزانی ۱۳۰۹ به وه‌زارته‌ی نی‌وخۆی راگه‌یانده که با‌لیۆزخانه‌ی تورکیا له وه‌ی که: «کومیته‌ی داشناکسیۆنی ئه‌رمه‌نی دانیشته‌ووی ته‌وریزله هه‌یج یارمه‌تیه‌کی نه‌ینی به کورده‌کانی ئاکری داغ ده‌ست ناگه‌یترته‌وه و په‌اره و چه‌ک و نازو‌خه‌یان بۆ ده‌نی‌رێ...» «سکالی هه‌یه. (۲۲)» وه‌زارته‌ی نی‌وخۆ له که‌ل پێراگه‌یانده‌نی با‌هته‌ی سه‌رو به‌عه‌لی مه‌نسوری والی نازه‌ربایجان و پێداگرتن له سه‌رلیکۆلینه‌وه‌ی پێویسته له‌م کاره، فه‌رمانی دا‌یه: «... له‌م چۆره خۆپێشاندانی داشناکه‌کان به ته‌واوی پێشگری بکری و ئاگایان لێ بێت که له لایه‌ن ئه‌رمه‌نیانه‌وه، نه به‌ناشکراوه نه به نه‌ینی هه‌یج یارمه‌تیه‌ک به کوردان نه‌کری. له حاشیه‌ی نامه‌که‌ش رسته‌تیه‌ک به ناوی «حه‌زه‌ته‌ی ئه‌شه‌رف» فه‌رموویه‌تی: گۆیا وه‌زارته‌ی ده‌ره‌وه‌ش له‌م به‌ره‌وه بۆنی‌وه‌ی نووسیه‌وه و شپه‌زه‌یه‌ی ئهم وه‌زه‌عی وه بیره‌یناونه‌وه و دپاره ته‌سدیقی ده‌که‌ی که مه‌سه‌له‌که گه‌رنگ و شایانی سه‌رنج و ناگاداری تایبه‌تیه. ئیوه‌ش که ته‌واو بیلایه‌نن، نابێ رێگابه‌ده‌ن که بۆ هه‌یج که‌س ده‌رفه‌تی هه‌یندێ فێل و نه‌دان و کرده‌وه‌ی چاوه‌روان نه‌کرا و به‌ینیه‌ته‌وه و بیانوویان بکه‌وتته ده‌ست...» به‌ریه‌رچدانه‌وه‌ی عه‌لی مه‌نسور توند و ناشکرا‌بوو. ئه‌و به‌ نامه‌زه به رابردووی هه‌نگاوه‌کانی خۆی له‌م به‌ره‌وه، وه‌بیری خسته‌وه: «...راگه‌یانده‌نی

بالیقزخانی تورکیا، به هله بِن، یان به نانقست، به تهاوی بیجیتی به... نهگر
 چاوه دیری تهاوی مسمورهکان و هیزهکانی ئیرانی نهپویه، تورکهکان
 نهیاندتوانی به لهشکریتی وا کهم ئاژاوهی ئاگری داغ دابمرگیننهوه. ئاژاوهی
 ناوبراویش نیزیکهی دوو مانگ کۆتایی پتهاتره، دیار نیه چهک و جبهخانه له
 تهوریزهوه بق کوی و بۆکی دهتیردرتت، و عمباری ئه چهک و قۆرخانه خهیاڵه له
 کوی به؟

ئهمهش راست له کاتیگا که: «...دهولتی ئیران هۆزهکانی کوردی جهلالی و
 عمشیرهتهکانی دیکهی مهلبهندی ماکو چهک دهکات. دهکرتی بیرلهره بکرتتاره که له
 تهوریزهوه ناوهندی ئهیاالتهی ئازهرهبايجان چهک بق ناوچهکانی ناوبرا و بنتیردرتی؟»
 مهنسورلای وابوو ئه م قسانه نهکه هر دۆن، به لکوو سووکاپهتیشن به نابرووی
 دهولت، دهبن رهخنه له بالیقزی تورکیا بگیرتی... پاش ماوهیهک کاتت مهنسور له
 ئهیاالتهی ئازهرهبايجان وهلانرا و له کابینهی تازهی مخبرالسلطنه دا بوو به وهزیری
 نیو خۆ، تهیمورتاش له نامهیهکدا بق وهزارهتی خۆ جیتی له کهل ئاماژه بق
 هاوکاری ئه دوایهیی کورد و ئهرمهی له ناوچه دا، وهبیری هیناره که: «...تائیستا
 زیاتر مهسهلهی کورد سهرنجی دراوهتی و مههلیاتی ئهوان له ژیر چاوهدیری داپوه
 سهبارت به فیرقهی داشناکسیۆن و ههنگاوی ئهرمهیهکان بق یهکگرتنی تیکۆشان
 له کهل کوردهکان سهرنجی نه دراوهتی» بقیه داواک وهزارهتی نیوخۆ دهکابق له
 ژیرچاوه دیری پاکرتنی تهشکیلاتی ئا برار، ههنگاوی گرتگ باوژیرین. «(٢٣)

دیاره هر وهک له نامهیی تهیمورتاش دا، رهنگی دابۆوه، به کردهوهش کار
 به دهستانی دهولتی زیاتر سهرنجی کوردهکانیان دها، مهسهلهی سهرمهکش
 هر کوردهکان بوون، و مهسهلهی ئهرمهی له بیانوو زیاتر نه بوو. راستیهیهکی
 ئهوهیه دواي ئه ریپازهی که کاربه دهستانی لهشگری ئیران بق هاسانکردنی
 لهشکرکێشانی تورکهکان بق سهر پاپهرینی ئارارات، نهک ههركومان باشیی
 پيشووی عمشیرهتگهلی کوردیان له ئاست ئیران له دهست دا، به لکوو ورده ورده له
 کهل لاقاوی سهربزیوی ویاخیبوونی بلای هۆزهکانیش به رهو روو بوون.

تورکه‌گانش جگه له سه‌رگوتکردنی ته‌واوی کورده‌مان نامانجیکی دیکه‌یان نه‌بوو. مه‌سه‌له‌ی کورده‌مکانی ئیرانیان سه‌ر له نوێ به‌ شیتلگیری زیاتر هیناگۆڕی. مه‌سه‌له‌ی ئەم گۆڕانکاریه‌ وه‌ها په‌ره‌ی گرت، که‌ ناخه‌رکه‌کی له سه‌ره‌تای مانگی رێبه‌ندانی ۱۲۰۹ بایلیۆخانی ئیران له‌ تورکیا ناچار بوو «ده‌نگویاسی گۆیوونه‌وه‌ی عمشیره‌تان و هیزی کوردان له سه‌ر سنوور و گێڕانه‌وه‌ی ئیحسان نوری» وه‌درۆ بخاته‌وه‌. (۲۴) به‌لام سه‌ره‌رای وه‌درۆ خسته‌نه‌وه‌ی ره‌سمی ده‌ولت، هه‌راو نا‌زاوه‌ نانه‌وه‌ی کورده‌مکانی سه‌رووی رۆژئاوای ئیران راست بوو.

عه‌مه‌لیاتی له‌شکر

پایزی ۱۲۰۹ (۱۹۳۰) جگه له هۆزی جه‌لایه‌کانی ئیران، ده‌سته‌یه‌کی به‌رچاویش له‌ کورده سه‌ره‌لداوه‌مکانی ئارارات وه‌ک: فرژنده ، ئه‌یویاغا، براهیماغا، (برۆحسکی تیللق) به‌ تایفه و مه‌ر و مالاتیانه‌وه له‌ گه‌ل ئیحسان نوری په‌نایان بۆ ئیران هینا و به‌ گۆیره‌ی یاسای په‌نابه‌ری له سنووره‌وه رایانگۆرتن بۆ ناوچه‌کانی ئیو ناژه‌ریایجان، وه‌ک: قه‌راجهداغ و ئه‌رده‌ویتل و مشکین و خه‌لخال و ده‌ور و به‌ری خۆیه. به‌ گۆیره‌ی نووسراوه‌ی سه‌ر له‌شکر مه‌حمووخانی ئەمین: «... ئەم گواسته‌وه‌ی عیلات هه‌ر چهنده پێویست بوو، به‌لام به‌ داخه‌وه هیندی له‌ مه‌عموره چاو چنۆکه‌کان ده‌رفه‌تیان هینا و ده‌ست درێژیان بۆ مال و گیانی عمشیره‌ته‌کان کرد. له به‌رئوه ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ وان، لیقه‌وماو و یاخی بۆ ناوچه‌ی سنوور رایان کرد و له ژیر فه‌رمانده‌یی برۆحسکی تیللق و پیاوه‌کانی له ده‌ولت هه‌لگه‌رانه‌وه». (۲۵)

له‌ گه‌ل شپه‌رزه‌یی بار و دۆخ له‌ ناخه‌ری زستانه‌ی ۱۲۰۹ سه‌رتیب مه‌ممه‌بخانی فه‌رمانده‌یی له‌شکری سه‌رووی رۆژئاوا وه‌لانرا و سه‌رتیب مه‌مه‌بخانی موخته‌شه‌می له‌ جیگای نه‌و دانرا. له سه‌ره‌تاوه هینتیک ده‌مکرتیه مه‌عمور که هینزه‌مکانی فرژنده و ئه‌یویاغا و براهیماغا و سه‌ره‌لداوه‌مکانی تری پیتشوی ئارارات که له قشلای ناخگۆل جیگیربببون، په‌لاماربه‌دن. هیزی ناوبراو له کاتیکا خه‌ریکبوو به‌شو به‌رزاییه‌کانی ده‌ور و به‌ری ناخگۆل بگه‌ڕی، خۆی که‌وته به‌ر په‌لامار

و ناچار بوو بکشیتنه. به لأم رژئی دوايي به هاتنی هیزکی زیاتر کورد هکان پلأو بیون. هیزهکانی دهولتی له رژئاوای ناوچه چیسای بزنیان گرت و پیشیان به کچباری تایفه‌ی بلخیکانلویان گرت، که دهیویست بق تورکیاچی. (۲۶)

له راپژرته‌کانی موجود دهرده‌که‌ویچ سره‌رای ئیعترازی توندی تورکه‌کان که سه‌بارت به نالوزیه‌کانی دوايي سنخور دهریان بریبوو، هیرشی له‌شکر بو سره کوتکردنی کورد هکان توندتر له پیشوو رژزه‌ی کیتشا. پاش کوشتنی سره‌گورد حسنی قه‌یدل، که هیلای فرمانده‌ی گوردانی سر به خزی شماره دوی هیزی ماکو له ۸۱ پوشپه‌ری ۱۲۱۰ له «شهردا له گهل نه‌شراوی نارارات» هیزه‌کانی ماکو به فرماندهی سره‌هنگ که لبه‌لیخانی نه‌خچوان له قهره‌عین‌ی (کانی رمش)، هیزکی بق سره‌کوتکردنی تایفه‌ی حاجی سمایی نادری نارد که له گهل دستیه‌ک له سر هه‌لداوانی نارارات له به‌رزاییه‌کانی شیخ جیگیر بیوو. به‌یانی رژئی ۱۷ی پوشپه‌ر هیرشی له‌شکر دهستی پیکرد و پاش شهر و لیکدانیک، هیزه‌کانی سر هه‌لداوان به‌رزاییه‌کانی شیخیان به‌جیه‌تشت و بق لای جیاکانی باشور و خوارویی رژئاوای ناور پاشه‌کشیمان کرد. هیزی له‌شکر له درژیه‌ی عه‌مه‌لیاته‌کی دابه سره‌به‌رزاییه‌کانی باکور و سه‌روی رژزه‌لانی ناوردا زال بوو، و له به‌رزاییه‌کانی قسلاخ شوینی سر هه‌لداوه‌کانیان له یه‌کماله په‌لاماردا و دواي پاشه‌کشه‌ی کورد هکان بق خاکی تورکیا، بق قهره‌عین‌ی (کانی رمش) که‌رانه‌وه. (۲۷)

له شهرکی دیکه‌ی نیوان له‌شکر و کورد هکاندا له نیوه‌ی جۆز هردان هیزه‌کانی دهولتی ناوچه‌ی زه‌وه‌ی خوارو و به‌رزاییه‌کانی دومانلویان په‌لاماردا. له شهردا نه‌یویاغا کوژرا و کورد هکان بق لای قرخلار پاشه‌کشیمان کرد. پاش ماوه‌یه‌ک له هه‌ولتی که لاوژئی ئه‌و سالدا، هیزی ماکو گروهانیک سره‌باز بق لیدانی کورد هکان که له به‌رزاییه‌کانی ناقداش جیگیر بیوو له کانی رمش دادمه‌زینتی. ئه‌و هیزه له ته‌پکه‌کانی خوارویی ژوروج که‌ندی له گهل کورد هکان توشی شهر ده‌بی و تا ده‌وی ناقداش ده‌جیته پیش. له گهل داها‌تنی شه‌و هیزه‌کانی دهولتی ده‌که‌رتنه‌وه بق

تُزَوج گەندی و پۆزی دواپە کە نرێژە بە پیشڕەوی دەدەن، دەبێن کوردەکان باریان کردووە بۆ لای تاش کەند و قەرەجە داغ. هێزەکانی دەوڵەتی وەدوایان دەکەون و لە بەرزاییەکانی رۆژەلاتی ساری ئوجاق توشی شەڕ دەبن. لە کوردەکان بۆرۆحسکی تیللۆ، و لە نێزەمیەکانیش سەرەنگ کە لەبەلێخانی نەخچەوان دەکوژرێن. نازانین داخوا رووسەکان کوشتنی سەرەنگ کە لەبەلێخانیان پیرۆز بایس کردووە. یان نا. بەلام... تورکەکان بە بۆنەی کوژانی بۆرۆحسکی تیللۆ، و ئەم سەرکەوتنە پیرۆزباییان لە ئەفسەرائی ئێرائی کردبوو... (٢٨)

لە گەلاوێژی سالی ١٢١٠ (١٩٢٠) کاتی کە سەرەنگ مەحمودخان ئەمێن لە جێگای کە لەبەلێخان بوو بە فرماندەیی تێپی هەوێلی لەشکری سەرۆکی رۆژئاوا، ئالۆزی ئەواری ناوچەی داگرتیوو. بەشێک لە هێزی ماکو بە فرماندەیی سەرەنگ هوشمند ئەفشار لە قەرە ناوێنە جێگیریبوو. بەشێکی دیکە بە فرماندەیی نایب سەرەنگ هاشمی لە دانالو مۆل درابوو. دەستەبەگی چریکی خۆجێیی (لە کوردەکانی بەشێک لە میلان و یا تاییەیی تورک زمان) لە دزە و دانالو و بازەرگان و ناواجیق و سەمکاناوا و قەرەقۆیون، بەرلە وەیی لە بەرانبەر ئەشەرادا چالاک بن، زیاتر پەغیەت و مسکین یان زەحمەت دەدا. بە گۆڕەیی نووسراوەی مەحمودخان ئەمێن، لەو شەری بلۆ و بێ نەتیجانەیی کە لە سالی کانی دوایدا سەریان هەلدا، کە لێک زیاتر لە قازانجی هێچ و پوچ، زیان بە هێزەکانی دەوڵەتی و خەلک کە شێتیبوو. چگە لەوە... خەسارەت و شەرارەتی ئەشەراد لە بەر سەر نەگەوتنی لەشکر رۆژ بە رۆژ زیادێ دەکرد و بە تالان و کوشتار لە جەبەهەکانی شەڕی زیانی مالی و گیانی وە خەلک دەکەوت. (٢٩)

وادیتە بەر چاوە کە سەرەنگ ئەمێن بڕوای بە سیاسەتی پراکتیشانی خۆشەویستی سەرۆکانی کورد هەبوو، ناوبراو پاش ئەوەی دەگاتە ناوچە و لە بار و دۆخ دەکوژیتەرە، دەگاتە ئەو نەتیجەیی کە: «... هەرکەتی شەڕکەرانی دژی کوردەکانی ئەم ناوچەیی لە سەتاسەت سەرکەوتنی حکومەتی تورک هاسان دەکا و لە ناکامدا ئەوان بە نامانجی سیاسی خۆیان دەکەن و لەشکری سەرۆکی

پژواک‌آواش به دانی هزاران زبانی مادی و معنوی ده‌مویته زحمات. جگه له ههموو خه‌ساره له راده به‌دهره نیزیکی بیست فرسنگ خاکی سهر سنووریش ویران و چۆل له حه‌شیمهت ده‌بئی. (۲۰) بهو حاله‌ش هیشتا ههر له سهر نه‌ویاوه‌ره بوو که رهنه بتوانئی له پتگای بی شهر و به‌ربه‌رگانی، کورده راپه‌ریوه‌کان رازی بکا که له لپواره‌گانی سنوور بق ناوچه‌گانی نیوتری نازهر‌بایجان بار بکرتن، و تورکه‌گانیش مه‌جیور بکرتن خه‌تی داگیرکراوی سنوور به جئی بیتلن.

له خه‌رمانانی ۱۲۱۰ سه‌ره‌نگ نه‌مین له ده‌ور و به‌ری دانالو له که‌ل هیتدی سه‌رۆکانی کورد، وه‌ک کورده‌گانی برۆحه‌سکی تیلۆ، عبدالله خه‌له‌ف فتۆ، شیخ رسول و سه‌یدرسول له که‌ل ده‌سته‌ی خۆیان که له سه‌رووی رۆژه‌لاتی ماکۆ له ده‌ور و به‌ری یخلاقان و قه‌لاجوغ جیگیرببوین، و تووژی ده‌سته‌پیکرد. ناو براو ته‌نانهت نامه‌ده بوو، بق راکیتسانی گومانچاکی نه‌وان رتگابدا محویه‌کر و نیبراهیم حوستینی که له که‌ل تایفه و ده‌سته‌ی خۆیان له مشکین و قه‌راجه‌داغ نشته جئی کرا بوون، بینه‌ره نیو نه‌وان. له نه‌جامدا کورده‌کان نامه‌ده بوون بار بکه‌ن و تا ره‌زه‌بری نه‌و ساله له گونده‌گانی مخنس و ظلمخان له رۆژه‌لاتی ماکۆ و ناغ بلاغ و کروکه‌بندی و قه‌زلجه و قه‌ره‌ناغاج له خوار و و خوارووی رۆژئاوای قه‌ره‌نایینه نشته‌جئی بوون.

سه‌په‌رئوه‌یه که تورکه‌کان ته‌نانهت به وه‌نده نه‌رمی و ناوهر دانه‌وه‌ش رازی نه‌بوون که بق رتکوبیتی و کپکردنه‌وه‌ی په‌کجاری کیشه‌که پتویست بوو. په‌ک له نه‌شه‌ره‌گانی حسامه‌دین به‌ک، وابه‌سته‌ی پتیشووی بالیزخانسی تورکیا له‌م رۆژانه‌دا بق نازهر‌بایجان، و بق وه ده‌ست هیتانی ناگاداری له‌بار و دۆخی کورده‌کان و ره‌فتاری ده‌ولهت له که‌ل نه‌وان بوو. وادیاره ناویراو له هاتنی شیخ قادر بق تیران و ده‌ره‌فاتی که‌لک وهرگرتنی ده‌ولهت له بوونی شیخ قادر بق راکیشان و دا‌بینکردن و نه‌شته‌جیکردنی دوو باره‌ی کورده‌کان له ناغ گۆل (قشلاقی سنووری جه‌لالیه‌کان) نیگه‌ران بوه. به‌لام به سه‌فه‌ری ره‌زاشابق نازهر‌بایجان و نه‌و فه‌رمانانه‌ی ده‌ریکردن، تورک نیگه‌رانیان نه‌ما.

سهره‌نگ مه‌حمودخانی ئەمەین لە خۆیە چوێ کێن رەزاشا و لە راپۆرتێکی درێژدا بار و دۆخی ناوچەیی پێراگەیاندا. سهره‌نگ ئەمەین لە سهره‌ئو باوهره بوو، هەر وهک تیکۆشانی سهرکه‌وتویی ئەو بۆ بارکردنی کورده‌کان و دوور خستنه‌وه‌یان له ناوچه‌کانی سنوور نیشانی داوه، هیشتا ده‌کری به چاره‌سه‌رکردنی هه‌مانه‌ی ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ هیوا داری. به‌لام رەزاشا بیر و بۆ چووێکی دیکه‌ی هه‌بوو. ئەمەین ده‌نوسێ: «... هەر چەند ده‌کری به‌ سیاسه‌تیکی باش ئەشرار ده‌سته‌مۆ بکری و بۆ هه‌میشه و به‌ خۆشی له‌م ناوچه‌یه‌ دووربکه‌ونه‌وه و ئەم نازاوه‌یه‌ش بکوژیته‌وه، به‌لام چونکه‌ ئیراده‌ی شایانه‌ی روحی به‌ فیدای بی، له‌ سه‌ر قه‌لاچۆکردنی ئەوانه، به‌ هەر نرخیک بی پێویسته‌ ئەنجام بدری...» (٢١) ئەو نرخه‌ی که‌ در، رهنگه‌ له‌ روانگی هه‌ندێ کاربه‌ده‌ستانی له‌شکری و مه‌ده‌نی و شه‌خسی شا -ش، نرخه‌ی وای نه‌بی، له‌ گومان باشی کوردان و بروایان به‌ لێن و واده‌ی کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تی، که‌لکی خه‌راپیان وه‌رگرت و به‌ پێچه‌وانه‌ی سوننه‌ت و دابی عیلى، له‌ ناوچه‌کانی سه‌ر سنوور که‌ له‌ رۆژی دژوار و ته‌نگانه‌دا، تاقه‌ په‌ناکا و په‌سیویان بوو، دوور که‌وتنه‌وه.

سه‌رکوته‌کردنی یه‌کجاری

عه‌مه‌لیاتی سه‌رکوته‌کردنی یه‌کجاری کورده‌کان له‌ سه‌رخاپاندنی زیاتره‌ پێشوو، و خافلکردنی ته‌واوی ئەوان نه‌خشه‌ی کیشرا. هه‌وه‌لێن هه‌نگاوێش رەزاشا هاویشتی. له‌ هه‌مان سه‌فه‌ری خۆیه‌دا قه‌بولی کرد دوو که‌س له‌ نوێنه‌رانی ئەشرار بۆ پراگه‌یاندنی عه‌بدایه‌تی بچنه‌لای. « ئەوان سه‌ر زاوه‌کی که‌وتنه‌ به‌ر مه‌رحمه‌تی شا..» راپه‌راندنی قه‌تاخێ دواییش سه‌ره‌نگ مه‌حمودخان وه‌ستۆی خۆی گرت. پاش نیزیکی دوو مانگ به‌ر نامه‌ رێژی، پاش نه‌وه‌ی کورده‌کان له‌ شکلی ده‌سته‌ی جیاباز و بلۆ له‌ ناوچه‌کانی سنوور هاتنه‌ دهر و ده‌سته‌کانی چالاکی سنووری قه‌ره‌ئاوته، واتا که‌سانی شیخ تاهیر له‌ ئاقبلاغ، ده‌سته‌ی تاهیراغا له‌ قه‌ره‌ئاغاج، ده‌سته‌ی فرزنده‌ له‌ مخور، که‌سانی فارس له‌ کوورد که‌ندی، ده‌سته‌ی

تاهیراغا (کوری وسوعبدال) وعلی ههمزه له سهدر وکەسانی سولهیمانی (برای حاجی کولشەن) له سیلق نیشته جی بوون و دەستەکانی بەری پۆژەهلاتیش له قشلاغەکانی مەخنەس و تەلخان جیگیر بوون و بەمجۆرە بوون بە نامانجی نە بزوتووی هەرتک ستونی لەشکر و نەخشەیی قەلاچۆکردنی یەکجاریان گەلالە کرا. (٣٢)

له شهوی ١٠ خەزەلوهی ١٣١٠، هاوکات له گەل زنجیره عەمەلیاتیک له ناوچه جیاوازهکانی دیکه، بەشی سەرەکی هیزی نیزامی له دوو ستوندا، بە فرماندەهی سەرەنگ میرحوسینی هاشمی و سەرەنگ هوشمندی ئەفشار، بە شەو بەرزاییهکانی مەخنەس — یان گرت و پۆژی دوایی کوردهکانیان پەلاماردا. قرار وابوو که: «... گوندەکانیان بە هۆی بەشەکانی دیاریکراو گەمارۆ بدیتن و تا نیوه‌رۆی ئەم رۆژه هەموویان زیندو و یامردوو بگیرین و قەلاچۆ بکړین.» (٣٣) هەر چەند له بەر پەوهینه‌وی ئەسپی کوردهکان که شەو و پۆژ له دوه‌رە ئاواپی دەله‌وه‌ران، خاف‌گیریه‌که تەواو بە پێوه نە چوو، و له گەل نیزیکی‌پوهنه‌وی هیزی نیزامی تەقه دەستپیکرا. بەلام له شەپکی توندا نیزامیه‌کان بە دانی خەسارتیکی قورس و کوژرانی سەرگورد حەسەنی بەنی سەدر و سەروان عەزیزولایی بەدرخانی، شوینی ناو‌پراویان گرت، (٣٤)

هەرچەند هیندی له کورده‌کان توانیان رابکەن، بەلام ئەوه ناخەری زنجیره عەمەلیاتیکی کرنگی نیزامی بوو که بق زالبوونی هیزی ئەرتەشی به سەر سنووری سەرووی رۆژئاوای ئێراندا بەپێوه چوو. وا دیاره کاری خۆشی کردوه. چونکه پاش ماوه‌یه‌ک له ناخەری سەرماوه‌زدا، توفیق روشدی بەگ خۆی هاته تاران و له نیو هیواداریه‌کانی زۆر که رایگەیاندن، یەکیشیان ئەوه بوو که «... مەسه‌له‌کانی سنوور به شیتومه‌یه‌کی باش که بەرزه‌وه‌ندی ئێران و تورکیا به ته‌واوی دا‌بین کرابێ و چاره‌سەر بکړی.» (٣٥)

دوای چەند پۆژ دیدار و وتوێژ و میوانداری، روشدی بەگ له چاوبێکه‌وتناتیکی رۆژنامه‌گەریدا رایگەیاندا: «مەسه‌له‌ی دیاریکردنی سنوور چاری کراوه و نیت‌هێج

مسهله‌یه‌کی ناله بار له گۆرپیدا نه‌ماوه و له مه‌و به دوا ده‌بێ له سه‌ر مسه‌له‌کانی له بار باس و کاربکری...» یه‌ک له‌و مسه‌له (ناله‌بارانه) مسه‌له‌ی کۆرده‌کان بوو که توفیق روشدی له وه‌لامی پرسپاری هه‌والده‌رتیکی نه‌لمانی داگوتی «... ئیتر به به‌شیک له میژوو حیساب ده‌کری. چونکه کیشه‌که به یارمه‌تی و هاوکاری ته‌واوی دوو ده‌وله‌ته‌که به ته‌واوی چاره سه‌رکراوه و ئیتر جیگای نیگه‌رانی نه‌ماوه. (٣٦)

له راگه‌یه‌اندنی ره‌سمی ده‌وله‌ت دا له بواری دیاریکردنی سنوور، له ١٣/١١/١٣١٠ دا، واته چهند رۆژ دواي که رانه‌وه‌ی رشدی به‌گ بلۆ کرایه‌وه کوتراوه: «... بریار وایه دیاریکردنی سنوور هه‌ر له سه‌ر هه‌مان بنه‌مایه جێ به‌جێ بکری که پیش ٣ سال له نیوان فروغی و رشدی به‌گ له ئانکارا له سه‌ری رێک که‌وتبوون که: «... له ناوچه‌ی ئاگری داغ پارچه عه‌رزیک له چپای ناوبراو بدری به ده‌وله‌تی تورکیا و له به‌رانه‌ر نه‌وه‌دا له ناوچه‌ی بارژ ده‌وله‌تی تورکیا هیندی عه‌رز بدا به ئیран. هه‌ر وه‌ها له ناوچه‌ی قه‌توریش که چهند سال بوو له نیوان ئەم دوو ولاته‌دا ناکۆکی له سه‌ریوو، و سنووری دیاری نه‌کرا‌بوو، ده‌وله‌تی تورکیا تاماده بوو هیندی له عه‌زێ جیگای ناکۆکی بدا به ئیран و خه‌تی سنووریش له وێ دیاری بکری و ناتهبایی سنووری دو ولات به ته‌واوی له به‌ین بجی. (*)

(*) - به‌ریژایی میژوو حکومه‌تانی داگیرکەری کوردستان کیشه‌ی نیوانی خۆیان له‌سه‌ر کوشتاری خه‌لکی کورد و دارو به‌شکردنی زید و نیشتمان و عه‌زێ کورد چاره‌سه‌رکردوه. سه‌رکردنی رووداوه باسکراوه‌کانی ئەم نووسراوه‌یه روونی کرده‌وه که دوو حکومه‌تی تورک و ئیран پاش سه‌رکو‌تکردنی کۆرده‌کان یه‌هاوکاری یه‌کتر، چون کیشه‌ی نێوخۆیان به به‌خشینی خاکی کورد به‌یه‌گتر چارده‌گن. نمونه‌ی هه‌رمانه‌شی په‌یمانی شومی نه‌له‌ج‌زایی نیوان سه‌دام حوسین و شای ئیран بوو، که بۆ له به‌ینبردنی بزووتنه‌وه‌ی ١٤ ساله‌ی کورد وازیان له ناتهبایی قولی خۆیان هینا و بزووتنه‌وه‌ی کوردیان تووشی هه‌رس هینان کرد. به‌لام نه‌ هه‌موو نه‌زموون و خه‌یانه‌تی حکومه‌تانی داگیر کەری کوردستان بۆ رتبه‌رانی ئیستای بزووتنه‌وه‌ی کورد نه‌ بۆته‌ ده‌رس و هه‌ر وا به فرمان و پیلانی دوژمنانی کورد و بۆ به‌رزه‌وه‌ندی کاتی و ته‌سکی حیزبایه‌تی که‌رتووتنه‌ی داوی دوژمنانی له میژوینه‌ی نه‌ته‌وه‌ی خۆیان و به هاندانی ئه‌وان به ناوی (کۆرده‌یه‌تی و

ناخره‌ک‌ی کومیسسیۆنی دیاریکردنی سنووری ئێران و تورکیا پاش ماوه‌یه‌ک وێستان له ناخری سالی ۱۳۱۱ کاری خۆی دهست پێکرد. دهستی نوێنه‌رایه‌تی ئێران به سه‌ره‌رشته‌ی موزه‌فەر نه‌ علم(سه‌ر‌دارانتصار)، به هاوکاری دهستی نوێنه‌رایه‌تی تورکیا کاری دیاریکردنی سنوور و نیشانه‌ ناناخی سنووریان له تیگه‌لبوونه‌وه‌ی چه‌می ئاراز و قه‌ره‌سو دهست پێکرد و تانیوه‌ی سالی ۱۳۱۲ له جیای دالان‌به‌ر، واتا سنووری هاو‌به‌شی ئێران و تورکیا و عیراق کۆتایی پێهێنا. به‌ گۆتیره‌ی ئەم قه‌راردانه‌، ئازاراتی بچوک که له کاتی له‌شکرکێشی تورکان بۆ سه‌ر هێزه‌کانی ئیحسان نوری که‌وتبوه‌ دهستی له‌شکری تورک، درا به‌ دهوله‌تی تورکیا، له به‌رانبه‌ر نه‌وه‌نا دهوله‌تی تورکیا وازی له‌ داوا کردنی ناوچه‌ی قه‌تور هێنا که به‌ کۆتیره‌ی پڕۆتۆکۆلی ۱۹۱۳ درا‌بوو به‌ دهوله‌تی ئێران.

به‌م چه‌شنه‌ ده‌وره‌یه‌کی دیکه‌ش له ناکۆکی سنوور و سیاسی ئێران و تورکیا، که له هێنج قوناخدا که‌یشته‌ قه‌یرانی کۆتایی پێکهات. له کتیبیکدا که‌ هه‌له‌و رۆژانه‌دا به‌ مه‌به‌ستی به‌ر‌به‌ره‌کانی له‌ که‌له‌ بیروبا‌ه‌یه‌ی کۆمه‌لیک له لیکۆله‌رانی به‌غه‌زه‌ی دهوله‌تانی ئیستیعما‌ری له‌ باره‌ی کوردستانه‌وه‌ بلاو کرایه‌وه‌. (۳۷) به‌ ئاماژه‌ به‌ کۆپانکاریه‌کانی ئەم دوا‌یه‌ی ناوچه‌دا نووسرا: «دهوله‌تی خاوه‌ن به‌رژه‌وه‌ند ده‌یان‌ویست خۆشیی و به‌خته‌وه‌ری نه‌و قه‌ومانیه‌ی که‌ جگه‌ له‌ کوێ له‌ مستی و سه‌ر دانان‌دن بۆ دهوله‌تی خۆیان کۆتاییان نه‌کرد بوو، بیانکه‌نه‌ ده‌ستخۆشی مه‌به‌ستی سیاسی و بۆ پێشکه‌وتنی ئامانجی سیاسی خۆیان دهوله‌تیکی پושالی له‌ نیوان ئێران و تورکیا و عیراق دا پێک بێنن، به‌لام چونکه‌ به‌رژه‌وه‌ندی هاو‌به‌شی دوو دهوله‌تی دوست و دراوستی ئێران و تورکیا له‌ نه‌نجامی به‌ جیگه‌یاندنی ئەم نیه‌ته‌ مفرضانه‌دا پێشیل ده‌کرا، هێچ یه‌ک له‌ دوو دهوله‌تانه‌ نه‌چوونه‌ ژێربار و هه‌رای سیاسیش بێده‌نگ بوو. (۳۸)

به‌کبونی کوردستان و یه‌کیته‌ نه‌ته‌وه‌یی) شه‌ری یه‌کتر ده‌که‌ن و کورد کوشتیان کردۆت نامانج و سیاسه‌تی نا‌پیرۆز و نا‌ره‌سه‌تی خۆیان.

سەرچاوه‌کان

- ۱ - وزارت داخه، ایالت ازبایجان، سوادمراسله قنسولگری نخچوان،
نمره ۲۴۳، اول خرداد ۱۳۰۹، اسناد ملی (ک) ۴۳۱۱
- ۲ - وزارت امور خارجه، ادارمجامهیر شوروی، نمر ۲-۲، تاریخ ۱۷/۵/۱۳۰۸،
اسناد ملی (ک) ۴۲۱۹.
- 3 - Max Beloff, The Foreign policy of Soviet Russia, 1929-1941, vol. 1, Oxford University Press, 1965, pp. 9-10
- ۴ - خبرگزاری مسکن، به نقل از اطلاعات، ۲ شهریور ۱۳۰۹
- 5 - Kurdish Life, No 9, winter 1994, n, y, pp. 1-2
- ۶ - وزارت داخه، استخراج تلگراف تبریز، نمره ۲۸۳، تاریخ ۱/۴/۱۳۰۹،
اسناد ملی، (ک) ۴۳۱۱
- ۷ - اسناد ضمیمه، سند شماره ۲۵
- ۸ - اسناد ضمیمه، سند شماره ۲۹
- ۹ - وزارت داخه، ایالت ازبایجان، نمره ۱۶۰، ۲۶ بهمن ۱۳۰۸ - اسناد ملی، ک،
۳-۶۱
- ۱۰ - وزارت داخه، ایالت ازبایجان، سواد راپورت نظمیه ساوجبلاغ
نمره ۱۰۲، ۲۳/۲/۱۳۰۹، اسناد ملی، ک، ۳-۶۱
- ۱۱ - وقایع ارارات، ص ۷ — ۲۵۷
- ۱۲ - همان، ص ۲۵۹
- ۱۳ - جیل‌المتین، ۱۸ شهریور ۱۳۰۹، ص ۲۱
- ۱۴ - بۆناگاداری له به‌یاننامه‌ی رسمی دهوڵت به‌روانه: رۆژنامه‌ی اطلاعات،

۳۰. تیر و آبروداد ۱۳۰۹

۱۵ - حبل المتین، ۲۸ مرداد ۱۳۰۹

۱۶ - اطلاعات، ۳۰ مرداد ۱۳۰۹

۱۷ - وقایع آرات، کوهستان، ش، ۲۲ — ۲۴/۸/۳۱

۱۸ - سرلشکر محمود امین، «خاطرات» مهنامه ارتش شاهنشاهی، فروردین

۱۳۵۱، شماره ۱، ص ۸۶

۱۹ - اطلاعات ۲مهر ۱۳۰۹

۲۰ - همان، ۲۴مهر ۱۳۰۹

۲۱ - وزارت داخله، ایالت آذربایجان، مواد رپرت نظمیه ایالتی،

نمره ۳۱۱۴-۴۴۹۴، مورخه ۱۳/۱۰/۱۳۰۹، ک(۲)، ۲۵۳۷، به لگه کانی پاشکو،

به لگه ی ژماره ۲۵

۲۲ - وزارت خارجه، اداره کل امور سیاسی، نمره ۱۳۱۵، ۱۳۰۹/۷/۱۰ تاریخ

۱۳۰۹/۸/۱۲، اسناد ملی، ۲۲۳۴.۰۲۹۳، به لگه کانی پاشکو، به لگه ی ژماره ۲۳

۲۳ - وزارت داخله، ایالت آذربایجان، نمره ۸۲۶، مورخ، ۲۹/۱۱/۱۳۰۹.

اسناد ملی، ۲۲۳۴.۰۲۹۳، به لگه کانی پاشکو، به لگه ی ژماره ۲۴

۲۴ - اطلاعات، ۱۲ بهمن ۱۳۰۹

۲۵ - سرلشکر محمود امین، «خاطرات» مهنامه ارتش شاهنشاهی، شماره ۱۰

دی ۱۳۵۲، ص ۸۶

۲۶ - سرهنگ احتسابیان، مهنامه ارتش، ص ۱۸ — ۱۹

۲۷ - بیگلی، همان، ص ۷۸

۲۸ - بیگلی، همان ص ۷۸، احتسابیان ص ۱۹

۲۹ - امین همان، شماره یکم، فروردین ۱۳۵۴، ص ۸۶

۳۰ - همان، شماره دوم، اردیبهشت ۱۳۵۴، ص ۸۴

۳۱ - همان

۳۲ - همان، ۸۷

- ۲۳ - همان ، شماره دوم اردیبهشت ۱۳۵۴ ، ص ۸۶
- ۲۴ - شرح بقیق فرامین و برنامه عملیات این لشکرکشی در اسناد سرلشکر معین منعکس شده است، همان شماره ۱ تا ۶، فروردین - شهریور ۱۳۵۴
- ۲۵ - اطلاعات، ۲۶ دی ۱۳۱۰
- ۲۶ - همان، ۲۹ دی ۱۳۱۰
- ۲۷ - علی اصغر شمیم همدانی، کتاب کردستان، تبریز، کتابخانه سعادت و سروش ۱۳۱۲، ص ۲
- ۲۸ - همان ، ص ۴۵ - ۴

پاشکویه کان :

چاره‌نووسی ئیحسان نوری

ئیحسان نوری پاش شکانی رایه‌رین په‌نای بق خاکی ئیران هینا . هرچند له هیندئ سهرچاوه ئهم ههنگاهوی ئهو به پراکردن لیکنراومه‌وه، به‌لام به سهرنجدانی ئه‌وهی که پابرد، لیکندانه‌وه‌یه‌کی دوور له ئینسافه . چونکه شکانی رایه‌رین و کۆتایی پتهاتنی ئهم دهوره‌یه‌ی خهبات ته‌واو‌ناشکرا‌بوو . ئیحسان نوری دوا‌ی په‌تابه‌ری بق ئیران، ماوه‌یه‌ک له تاران له ژێر پرسیار و لیپرسینه‌وه دابوو . پاشان وه‌ک چه‌ند که‌سیکی تر له په‌نابه‌رانی ئارارات که له شاره جیاوازه‌کانی ئیران له ژێر چاوه‌دیری دابوون، بق یزد و ساوه دوور خرایه‌وه . له‌م نووسراوه به‌لگانه‌ی ئهو سه‌رده‌مه که به‌جئ ماون باسی « ٥٣ژن و مندالی ئه‌شراری ئارارات » ده‌کری که‌له په‌روره‌مه‌خانه‌ی ته‌ریز راگیراون وه‌روه‌هائو که‌سانه‌ی خواره‌وش که له ژێرنای « کورده‌کانی ئارارات » دابق ناوچه جیاوازه‌کانی ئیران دوورخراونه‌وه و له ژێرچاوه‌دیری دابوون : شیخ عبدالقادر (تاران)، شه‌مه‌دین (مه‌شه‌د)، محمه‌د به‌گ (تاران)، نیلخانی (تاران)، مصرۆ (سمنان)، ئه‌حمه‌دعلی (سمنان)، ریا به‌ خیزانی برۆحسۆ (تاران)، به‌سه‌ره‌ خیزانی فرزنده که له تاران له به‌ندیخانه‌دا مرده‌بوو . (وزارتی داخه‌، سوادگزارش کمیسیون رسیدگی به‌اشخاص تحت نظر) بدون شماره‌به‌تاریخ ١٣١٣/٣/٧ . اسنادملی (ن) ١٢٢٠٠٢

پاش ماوه‌یه‌ک به‌هاتنه‌پیشی روو دوا‌ی شه‌ریوری ١٣٢٠ (١٩٤١)، له سه‌ره‌تای سالی ١٣٢١ ئیحسان نوری له که‌ل یوسف علی مهاجر، خانم به‌سه‌ره‌ حسنانی، ته‌یمور جه‌لالی، شه‌مه‌دین جه‌لالی، نیلخانی جه‌لالی و محمه‌د ده‌رویش داوا‌یان له وه‌زاره‌تی خو‌ججیتی کردوه که به سهرنجدانی زۆربوونی له راده به‌ده‌ری موخارجی

ژیان، یامه‌عاشیان زیاد بکری یاله ژیرچاوه دیری بینه دهر تاخویمان ژبانی خویمان به ریوه بهرن. (۱)

له هه‌وه‌لی پۆشپه‌ری ئه‌و ساله‌دا ئیحسان نوری به ناوی «مودیریته‌ی هه‌ره‌کاتی پیتشوی هیزه‌گانی نه‌ته‌وه‌یی کوردستانی تورکیا» داوای له سه‌ره‌ک وه‌زیرکرد: «... یا‌کارکی به‌گویره‌ی پایه و وه‌زعی خو‌ی بد‌ریتی، یا‌نازادی بکه‌ن کارکی نازاد بۆ خو‌ی په‌یدابکات و موخاریجی ژبانی خو‌ی وه‌ده‌ست بیتی». یانه‌گه‌ر ده‌وله‌ت له به‌ر هه‌ر شتی‌ک بی... خستنه‌ ژیرچاوه‌دیری من به‌ پیتویست ده‌زانی موخاریجی‌کی نه‌وتۆم بۆ دیاری بکا، له‌ گه‌ه وه‌زعی من رێک بکه‌وی. ناوبراو رای‌گه‌یانده‌ له به‌رئه‌وه‌ی... مه‌درسه‌ی به‌رزی عه‌سکری تورکیای له‌ ئه‌سته‌مبول ته‌واو‌کردوه و له‌ گه‌ه ئه‌و تو‌پیرگرافیشم خو‌یندوه» بۆ کارکردن له‌ نه‌خشه‌کیشان هه‌ولم داوه، به‌لام ئاکامی نه‌بوه. (۲)

له‌م ناوه‌دا له‌ سوپای رژۆ ئاواوه‌ خه‌به‌ر گه‌یشت که‌ ده‌سته‌یه‌ک له‌ کوردان به‌ سه‌ر په‌رشته‌ی کوری سمکۆ و شه‌ریفخانی (* کوری سه‌ید ته‌ها بۆ بردنی ئیحسان نوری نو‌ینه‌ریان نارده‌ته‌ تاران. له‌ نێوان سه‌ید عه‌بدولاه نامۆزای سه‌یدته‌ها و سه‌یفولقوزات و قازی محهمه‌د و ئیحسان نوری - ش دا‌ چاوپێکه‌وتنی‌ک به‌ری‌توه‌ چوه، به‌لام شه‌ره‌وانی پاش تو‌ژینه‌وه‌یه‌ک رای‌گه‌یانده‌ که‌ ئه‌وانه‌یه‌وی له‌ تاران بچیته‌ دهر. (۲) وه‌زاره‌تی جه‌نگیش به‌ شه‌ره‌وانی را‌گه‌یانده‌ که‌ به‌ گویره‌ی لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی کراوه، نه‌ ئیحسان نوری ده‌یه‌وی له‌ تاران بچیته‌ دهر و نه‌ ئه‌وانه‌ی چاویان به‌و که‌وتوه، خه‌یالی بردنی ئه‌ویان هه‌یه. له‌ به‌رئه‌وه‌ له‌ سه‌ر بریاری گۆیونه‌وه‌ی شه‌شه‌می پۆشپه‌ری ۱۳۲۱ی هه‌ینه‌تی وه‌زیران بۆ نازادی حه‌وت که‌س له‌ موهاجرانی تورکیا، واته‌ ئیحسان نوری و هاو‌رێتکانی موافه‌قه‌ت کرا، و له‌ سه‌ر پاسپارده‌ی وه‌زاره‌تی شه‌ر بریارده‌را تانه‌و کاته‌ی کارێکیان نه‌ دوزیوه‌ته‌وه‌،

(*) - ده‌بی ئه‌م ناوه‌ راست نه‌بی. چونکه‌ پێم وانیه‌ ته‌ها به‌ ناوی شه‌ریفخان کوری هه‌بووی. وێده‌جێ ئه‌مه‌رخانی شه‌ریفی بووی، شه‌ریفخان نووسراوه‌.

مانگانہی ٹھوان و ہاروہا مانگانہی ٹحسان نوریش کہ بیوہ ۱۵۰۰ ریال، ہاروا
بیاند ریتی. (۴)

لہ چہند و چوئی دوایی ژیانی ٹحسان نوری زانیاریہ کی لہ دست دانیہ .
دہزانیہ لہ سالہ کانی ۲۵ - ۱۲۲۳ (۶۴ - ۱۹۴۴) لہ کہل رۆژنامہی کوهستان
ہاوکاری ہبوه و زنجیرہ وتاریکی بہ ناوی (میژووی ریشہی رہگزی کورد و
رووداوهگانی نارارات) نووسی. (۵)

وادیارہ لہ قوناختیکدا بق کرمانیش دور خراومتہوہ. پاشان لہ سالہ کانی
ناخری دہیی ۱۲۳۰ کہ بہ سرنجدانی گۆدیتای عبدالکهریم قاسم و
گۆژانکاریہ کانی عیراق، سیاسیہ تیکی تازہ لہ ٹاست کوردہگانی ناوچہدا گیرایہ
بیش، رتگای درابگریتہوہ تاران. لہ و رۆژاندا لہ ہواری ژیان و نازادی کردہوش
لہ چاو ماومکانی پیشور، ٹاسودہییہ کی پتری ہبوو. تنانہت رتگای درا بق
بہ شداری لہ کۆنفرانسہ کانی نیو نہتہویدا یہک دوو جاریش بجیتہ دہرہوہ. (*)

ٹحسان نوری لہ ۲۹ ی رشمہی ۱۳۵۵ (۱۹/۳/۱۹۷۷) لہ تاران لہ کہل
مۆتۆسواریک خۆیان لیکداوکۆژا.

*- نرہش ہرلایہ نیکی فیئلہ زانی حکومتگہ لی ٹیران و فریودانی کورد نیشان
دہدا، کاتیکی بزوتنہوہی کوردلاوازوماتہ. ٹحسان نوری و ہاوریکانی بق شارہ
دورکہ وتوہگانی خوارووی ٹیران دوردہخرتنہوہ و تنانہت بہشی ژیانی رۆژانہشیان
یارمہتی پیناکرئ. بہ لام کاتی دوی شۆرشی ۱۴ ی گہ لاوژی ۹۵۸ ی عیراق، ٹیران
دہیہوئ کوردہگانی کوردستانی عیراق تووشی شہرو بزوتنہوہی چہکداری بکا،
(ہروانہ: نہینی یہکانی بہستنی یہیمانی ۱۹۷۵ نلجہ زایر، نووسراوہی سرہنگ ستاد
عیسی پڑمان) رتگادہدا بہ ٹحسان نوری پاشا، نہک ہر بگریتہوہ بۆتاران، بہ لکوو
دہینتریتہ دہرہوش کہ لہ کۆپوونہوہ و کۆنفرانسی خوتندکارانی کورد و ہیتردا
بہ شداریش بکات. ٹہم سیاسیہ لہ لایہن حکومتی ٹیرانہوہ ٹیستاش ہر بردهوامہ
وکوردی پی فریودہرئ.

سه چاوه‌کان

- ۱ - وزارت جنگ، دفتر نظامی، شماره ۷۶۵—۴/۲۶۰-۵، به تاریخ ۱۳۲۱/۲/۳. اسناد ملی (ن) ۱۰۳۰۰۳
- ۲ - نامه مورخ ۱۳۲۱/۴/۱ احسان نوری که به شماره ۶۶۶۵ مورخ ۱۳۲۱/۴/۴ در دفتر نخست وزیری ثبت شده است، اسناد ملی (ن) ۱۰۳۰۰۳
- ۳ - وزارت کشور اداره کل شهربانی، اداره اگاهی، شماره ۹۵۲۸/۲۳۹۲، به تاریخ ۱۳۲۱/۴/۲۵.
- ۴ - وزارت جنگ، رونوشت گزارش دایره یک، شماره ۲۸۶۲، مورخه ۱۳۲۱/۶/۵، اسناد ملی (ن) ۱۰۳۰۰۳
- ۵ - پاش ماومیهک زنجیره وتاره‌کائی میژووی ریشه‌ی ره‌گه‌زی کورد وهک کتیب‌تیک چاپ کرایه‌وه (تاران نه‌نجومه‌نی ئیران ناسی کوردی—مادی، چاپخانه‌ی سپهر، ۱۳۳۳، ۱۴۵ ص)

به لنگه کانی پاشکو

نوسه‌ری به ریز ناغای کاوه بهیات له کۆتایی کتیبه کهیدا ۲۷ به لگه‌شی هیناونهوه. هیندی له به لگانه به جوژیک له نینوئاخنی کتیبه کهشدا رهنگیان داوهتوره ویاسیان کراوه. هیندیکیان وهک هیندی بهش و لاپه‌ری کتیبه که، پیتومندیه‌کی نهوتویان بهمه به ستی نووسین و مرگیترا نه کهی ئیمه وه نیه، بۆیه به گوێزه‌ی سه‌لیقه و تیکه‌یشتنی خۆم به لگه‌کانیشم گوێزێتر کردوه و نهوانه‌ی به گرنگم زانیون و پیم وابوه رهوناکی دمخه‌نه سه‌ر گوێشه‌یه‌کی تاریکی ئهم قوناخه‌ی میژووی بزافی کوورد و بق خۆتنه‌ری به ریز که لکیان ده‌بیت کردوومن به کوردی و وا له خوارهوه پیتشکیشیان ده‌که‌م. ک. ح

۱ — (راپۆرتی هه‌مانده‌ی له‌شکری سه‌رووی و قژئاوا، ۵ ی گه‌لاوێژی ۱۳۰۴) (۱۹۲۵)

وهزاره‌تی داخه‌، ئه‌یه‌له‌تی نازمه‌ریایجان، سوادی نامه‌ی ئیداره‌ی له‌شکر، نمره‌ ۲۱۶، ریکه‌وتی ۵ ی پورجی مرادای ۱۳۰۴

پاش سه‌رخه‌ت. نمره‌ ۱۲۷، ۴ له گه‌ل نینوئاخه‌که‌ی ته‌ماشاکرا. دزییه‌تی هیندی مالات له خاکی رووسیا دوو مه‌سه‌له‌ی جیاوازیوون که به گوێزه‌ی لیکۆلینه‌وه هیندی قاچاخچی ئیرانی که له ناگری داغی خاکی تورکیا ده‌بن، به هاوده‌ستی چوارکس له کورده‌کانی خه‌لیکانلو مالاتی نهرمه‌نستانی ناوچه‌ی ئیره‌وانیان دزیوه و دوو کس له دزه‌کانی خه‌لیکانلو گیراون و ئیستا له حه‌بسی دان و دوو کسه‌ی دیکه‌شیان چوونه کن قاچاخچه‌یه‌کان به‌شه مالاتی دزراو وه‌رگرن. خالیدناغا

سەرۆکی تایفەمی ناویراو هەرچواردزی تایفە خەلیگانلوی کۆ کردوونەوه و ئیستا کپراون. سەبارەت بە دزی دووم که لە نیزیکی شاتەختی کوردەکان حەیانانە رووسانیان بردو، راستە. کوردەکانی قاچاخی تورک که لە خاکی تورکیابوون، هاتوونە قشلاخی چۆلی تایفەمی جەلالی ولە وێهە لە ناراز پەریونەوه و لە نیزیکی شاتەختی مەر و مالاتیان هەلگرتو و گەراونەوه بۆ ناگری داغ خاکی تورکیا، عەسکەری تورکیش پراویان ناوین.

فەرماندەیی لەشکری سەرۆکی رۆژئاو. سەرئێپ محەمەد حوسینی (ئایرم) (اسناد ملی ک(۲) ۴۲۰۱)

۴ — (راپۆرتی نەزمیەیی ماکی، ۱۶ مەر ۱۳۰۶) (۱۹۲۷)

وەزارەتی نیوخۆ، ورووسی راپۆرت ریکەوتی ۱۶ ی رەزبەری ۱۳۰۶ بەگوێزەیی راپۆرتی نەزمیەیی ماکی کوردەکانی تورکیا نیزیکی ۶۰۰ عەسکەری تورکیان لە چیا گەمارۆ داوه ولە بەینیان بردوو. نیزیکی ۵۰ هەکسیان گرتو و کولە بارانیان کردوون دوو کەس لە نیوئەواندا پزگاریان بو و خۆیان گەیاندۆتە ئۆردوی ئێران و لە وێهە چوونەوه نیو لەشکری خۆیان. (جیگای مۆری کابینەیی ئەیالەتی نازەربایجان ، (اسناد ملی، ۲۲۴۹۰۰۱/۱۰۲۰۱۰))

۶ — (وەزارەتی نیوخۆ بۆ حکومەتی کوردستان، ۲۷ ی سەرماوەزی ۱۳۰۶)

(۱۹۲۷) .. (حکومەتی کوردستان لێرەدا مەبەست سنەیه)

زۆرخێرا، بۆ حکومەتی کوردستان. بە گوێزەیی ناگاداری گەیشتوو لە بەغداوه، یەکی لە برائانی شیخ عەلیرمەزای کوری شیخ سەعیدی کوژاوی سەرۆکی کوردان، لەم دواییەدا لە پەواندەزموە دەچیتە بەغدا و چاوی بە میجر ئیدمۆندز یاریدەری راپۆزکاری وەزارەتی نیوخۆی عیراق دەکەوێ و بۆ هاتنی ئێران مەعموریەتیکی نەینیی وەرەگرێ. پێشتریش یەکی لەوان هاتۆتە ئێران. پێویستە لەم بارەوه لیکۆلینەوبکرێ و نەتیجەش رابگەیتن. (اسناد ملی، ۱۱۰۰۲۹۷۱)

۷ — (وزارت ملی نپوخل بۆھکوومەتی کرماشان، ۲۶ ی وەرماوەزی ۱۳۰۶)
(۱۹۲۷)

.... بە گۆترە ی راپۆرتی ژەنرال قونسولگەری بەغدا کومیتە یەکی نەیتی سەر بە نەرمەتی داشناکسیونی بەغدا و هیتەر لە کرماشان پیکهاتو و نیحسان مینباشی ناویک، ئەفسەری تورک و تورکیکی دیکە کە لە کرماشان کاراژیان هەیه و لە گەل قونسولخانە ی تورک پیوهندیان هەیه، ئەندامی کومیتە ی ناوبراون. پیوستە بە نەیتی لە و مەسەلە یە بکۆلنەو و چۆنیەتی رابگەییئن. بۆچی لە پیتشدا لەم بارەو راپۆرت نەراو.؟
خیرا رمز بکری. (اسناد ملی، ۶۷۴۷، ۲۹۰۰)

۱۲ — (والی ئازەریایجان بۆ سەرک وەزیر، ۳ ی ریبەندان ۱۳۰۶) (۱۹۲۷)
ئیدارە ی تیلگرافی دەوڵەتی ئیران، لە تەوریزەو بۆ تاران نمرە ی تیلگراف ۵۵،
تاریخ، ۱۳۰۶/۱۱/۳

سەرک وەزیر، ۲۹۱ وەرگیرا. داشناکسیۆنەکان لە گەل کوردەکان یەکن. وا دیارە مەبەستیان دژایەتی تورکەگانه. بەلام ئەم یەکەتیە دژی ئیرانیش تەواو دەبی. بۆیە ماویەکە مەسەلەکە خراوەتە بەرچاو. هیتندێ تەبلیغاتچی داشناکسیۆنەکان کە هاتووچۆی کوردستانیان دەکرد، گیران و لە هەموو شوێنی مەعمورەکانی لەشکری و مەدەنی تەشکیلات و کردەوەکانی ئەوانیان خستۆتە ژێر چاوەدێری. بەتایبەت لیکۆلینەومیەک لە گۆرۆی دایە کە دەرکەوی داخوا لە سەرچاوە ی بیگانەو و پاره دەگاتە داشاناکەکان یان نا؟ (اسناد ملی، ۲۰۰۲، ۱۲۲۰)

۱۳ — (ئەیالەتی ئازەریایجان بۆ سەرک وەزیر، ۶ ی ریبەندان ۱۳۰۶)
(۱۹۲۷)

ئیدارە ی تیلگرافی دەوڵەتی ئیران. لە تەوریزەو بۆ تاران، نمرە ی تیلگراف ۱۵۶
تاریخی گەیشتن ۱۳۰۶/۱۱/۶

سهرمک وهزیر ۲۹۲ گه پشست . مهسه له که له ژیر موتالا و چاوه دیری دایه .
تانیستا ۹ کس له تبلیغات چپه کانی ئهرمهنی له ماکو و خوی و ورمی کیراون له
تهوریز له ژیر پرسیاردان . له سابلأغیش ئهو کسانهی ئامازهت بق کردبوون . له
ژیر زیرهوانی دان و به م زوانه دهگیرین و پرسیاریان لیده مکرچ . به گویره ی ئهو
درکاندنانه نهخششی به کیتی کورد و ئهرمهنی که ناومندی بیگانهی ههیه . له
نازهریابجان له باو کهوتوه و له راستیدا وهستاوه . چهند رۆژی دیکه که دیمه لات ،
مهسه له کهت به زمان پیراده که بیتم . (اسناد ملی ن. ۱۲۲۰۰۲)

۱۴ — (راپۆرتی نظمیهی نازهریابجان ، ۲ بانهمه ی ۱۳۰۷) (۱۹۲۸)

وزارتهی ئیوخق ، ئه یاله تی نازهریابجان ، رونوسی راپۆرتی نظمیهی ئه یاله تی ،
بئی نمره ، تاریخ ۱۳۰۷/۲/۲

۱ — به گویره ی ئاگاداری که یشتوو له لایهن خه لیفه گه ری ئهرمهنیان ،
کورد هکان دوو جار له که ل لهشکری تورک توشی شهر بیون . لهشکری تورک له
قارس راگیراوه . له لای بایزیده وه کورد هکان له دوو شهر دا سهرکه وتوون .

۲ — رووسه کان بق پیشگری له په رینه وه ی کورد هکان بق خاکی رووسیا بق
نه خچه وان که له به رانه ر ئاراراته ، لهشکریان هتیناومه ت ئهو ده ور و به ره . نمره
۱۰۹ ئه محمد عه لی زهند . (اسناد ملی ، ۲۹۰۰۷۴۲۷)

۱۵ — (راپۆرتی نظمیهی نازهریابجان ، ۱۱ ی پو شپه ی ۱۳۰۷)

وزارتهی ئیوخق ، ئه یاله تی نازهریابجان ، نمره ۵۱۲/۴۲۲ . تاریخ ۱۳۰۷/۴/۱۱
راسته وخق . به گویره ی دهنگق له م دوا یه دا ئینگلیزمه کان له که ل ئارارات
په ومندیان پچه راندوه . له م روانگه وه هه م ده ولته ی سۆفیتی رووس و هه م ده ولته ی
تورکیا بق پاکیشانی بیر و رای کورده کانی ئارارات ناردوو یانه . وه لامی هه یچیان
نه دراوه ته وه . راست و درۆی مه علوم نیه . سه رۆکی نظمیه ی سه رووی رۆژئاوا ،
ئهممه د زهند . (اسناد ملی ، ۲۹۰۰۷۴۲۷)

وزارتمی پایه بهرزی دهریاری بهلهوی. لهم سافرهوی دیاریکردنی سنووردی که زۆربهی له گهل کورده سنوورنشینهکان پیئومندیم ههبوو، له ههسوو گات و ههلیکدا وتوو وئژم له گهل کردوون و بۆ رهوشتی راستی و خزمهتگوزاری دهولت دهستم له پشتی سهروکهکانیان داوه و تیمگهپاندوون که رهگزی کورد، ئیرانی پاکه و پیئویسته سهبارت بهو ئاو و خاکه خزمهتگوزارین و وهگ رابردوو نهبنه ئامرازی دهستی خهلکی دیکه و باش بزائن که زمانی رابردوو تیبهه بووه ئیمیرۆ دهولت خاوهنی دهسلات و توانایه وهرکسهی کاری سنوور تیکبدا، خزی و عمشیرتمی له بهین دهچی. زۆربهی عمشیرمهتگهان همستیان بهو راستیه کردوه، داخی رابردوو دمخۆن و تهواو تیگهپهشتوون (که له خهلکی دیکهی ولات دواکهوتوو ترن)، خافلپوونی رابردوو سهبارت به نهزانی بوه وهوی ئهم دواکهوتویهش نهبوونی مکتب و مەدرسهیه. بهم بۆنهوه زۆربهیان داوایان دهکرد که دهولت مهکتب و مەدرسهیان بۆ دروست بکا که له نیعمهتی زانست و زانیاری کهلک وهریگرن و خزمهت به نیشتمانی خۆیان بکهن. هیتندی له سهروکه به هوشهکانی وهگ خالیدئاغای سهروکی خهلیکانلو که ئیمیرۆ له نیو کورداندا نیعتباری هیه. کاتی لهم بارهوه باسمان دهکرد، ناوبراو به ناشکرادهیگوت: دهولت سهبارت به کوردان مهرحمهتی نیه. نهگهر وانهبی، بۆچی دهولت سهربازیان لێ ناگرێ؟ بۆچی داوای مالیاتیان لێ ناکات؟ بۆچی مهکتبهیان بۆ دروست ناکا؟ نهوانه ههسوو بهلگهن بۆ نهوهی دهولت له گهل نهوان لوتفی نیه. نهگینا ئیمهش خهلکی ئهم ولاتهین، دهیی له مهرحمهتی دهولت کهلک وهریگرین. بهلام دهولت قهدهمخهی دهکا که گهنم بهئیمه بفرۆشن] چونکه نهو کوردانه له ماکو و ئاواجیق گهنم بۆ ناوچهی ئاگری داغی تورکیا دهبن وه کریتی گهنم له ژتر چاوهدیری دابن. من پیم گوت نهوانهی دهیلتی وانین. ئهم دامهزراو و تهرتیباته له سایهی سهردمی ئالاحه زرمی هوماپوونی شاهنشاهین و ههسوو خهلکی ولات دهگرێتهوه، بهلام چونکه ئیوه له سنوور دهژین وه ناومند دوورن. چهند رۆژ درنگتر پیتان دهگات. بهلام دلنیاين که

دهولت سهبارت به كوردان مەرحەمەتی هەبە و لە هەموو تەشكیلاتی تازە كەلك وەرەدەگرن، خاتری موبارەك لە بێر ویق چوونی كوردان ناگادارە و باش دەزانن كە تۆرگان وە شك كەوتوون و تەواو پووین لە ئێرانە. [گۆیا ویستی خودایە] مەرئەوانەمی كە تا دوینی نامرازی دەستی بیگانان بوون و بە شیوەی جۆرەجۆر دەبوونە هۆی چارەڕەشی ئێمە، ئیمرق داوای مەكتەب لە ئێمەدەگن و دەیانەوی لە ژێر كەرمی شایانەدا، خزمەت بە نیشتمان و ولاتی خویان بكن. كە وابوو هەر چەندی بكری ئێمەدەبێ ئەم بیروباوەرەمی ئێوان بە هێزبەگەین و ئێوان بۆ لای خۆمان رابكیشین و سەرنجی هەموو كوردستان بە لای خۆماندا بێتین. لەم حالەدا پیموایە دانانی چەند مەدرەسەیهك، هەرچەندە مەكتەبی كەركۆكیش بێن و، لە كەل ئێوان كەرمین كۆتستانی بكن تەواو لە كەل سیاسەتی ولات بێتەوه. ن. خەلەتەبری... [موسسە مطالعات ۵۷۵۴۷]

۲۲ — [بالیزی بەرتانیا لەتاران بۆ كۆمیسسیۆنەری بەری بەرتانیا لەمیراق
 ۲۷ی خاكلیوی ۱۳۰۹
 پاشكۆی ژمارە ۵۲، سەرآر. كلایق بۆسەر اف هەفریز، تاران، ۱۶ی ئاوڕیلی
 ۱۹۳۰.

ئاغای بەریز، لە دانیشتنیكدە كە دوینی لە كەل وەزیری دەربارم هەبوو، حەزەمی ئەشرف، تەواو نینگەرائی ئەومەسەلەیه بوو كەناوی «دەنا» بزووتنەوهی كوردان. «ناویراو كۆتی: مەسەلەمی كوردستانیکی بەكگرتوو وەك مەسەلەمی ئەرمەنستانی سەر بەخۆ، سەرلە نوێ بۆتە جیگای وتو وێژ. بە برۆای ئاو كوردەكانی ئێران لەم بزووتنەوهیه بە دوورن، بەلام هەلوێستی توركیا سهبارت بە خەلكی كورد هەمیشە بۆتە هۆی نینگەرائی دەولەتی ئێران. لە كاتی ئیستادا دەلێن دەولەتیکی بە پڕالەت كوردی لە دەور و بەری ئارارات دامەزراوه و ئەنانەت وەزیریکی دەرهوشی هەبە.

۲ — هەرلەر كاتەشدا ئەو بیستبووی كە كار بە دەستانی ئینگیزی — ش لە

عیراق له گەل بزووتنهوهی کوردستانی سه‌ربه‌خۆ جۆره‌ هاو دلیه‌کی هه‌یه‌ و له‌ گەل شیخ مه‌حمود پێوه‌ندیشیان کرتوه‌. له‌م دوایه‌دا رۆژنامه‌کانی تورکیا خه‌به‌ریان داوه‌ که کفنل لاورنس له‌ کوردستانه‌، و خه‌به‌ری نه‌وه‌شی هه‌یه‌ که نه‌و راپۆرته‌ له‌ رۆژنامه‌کانی عیراقیشدا رهنگیان داوته‌وه‌. ناوێراو گوتی: سوویاس دمکا نه‌گه‌ربه‌توانم له‌م باره‌وه‌ خه‌به‌ریک له‌ به‌غدا وه‌ر به‌گرم. له‌ پێشدا له‌ باره‌ی کفنل لاورنس پتیمگوت: له‌ی چیرۆکانه‌ ماندوویوم که له‌ باره‌ی بوونی نه‌وله‌ ناوچه‌ جیاوازمه‌کانی ناسیای رۆژناوا وناوه‌راست دا، ده‌ییبسم. مه‌سه‌له‌ی هاو دلی کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزیش له‌ گەل بزووتنه‌وه‌ی پان کوردی به‌ راستی باوه‌ر ناکم. له‌ گەل نه‌وش له‌ به‌ر نه‌وه‌ی پرسیاوی له‌ من کردوه‌، قسه‌که‌ی نه‌و بۆ لێ ورد بوونه‌وه‌ی به‌غدا ده‌نیرم، تاکو مێسیۆنه‌ری به‌زی (به‌ری تانیاله‌ عیراق) چاوی لێ بکات.

٢ — هه‌روه‌ها ته‌مبورتاش له‌ قسه‌کانیدا ئاماژه‌ی بۆ «حیزبی مساوات» کرد بۆ قه‌هقازێکی سه‌ربه‌خۆ که ئیستا ناوه‌ندی له‌ نه‌سته‌مه‌بو له‌ به‌رنامه‌ی نه‌و ده‌سته‌یه‌ سه‌بارت به‌ ئێران هه‌میشه‌ نا دۆستانه‌ بوه‌. چونکه‌ ئازمه‌ریایانیکه‌ «یه‌کگرتوه‌» که ته‌واوی نه‌یاله‌تی (ئازمه‌ریایانی) ئێران تازمه‌نگان دمکرتیه‌ به‌ر. ناو بێراو گوتی ئیستا پتویست نه‌یه‌ که حیزبی «مساوات» نه‌وه‌نده‌ گرنگ بگه‌یڕێ. ئاگاداری له‌ هه‌ر چه‌شه‌نه‌ دانوساندنیک له‌ تیوان نه‌وان و بزووتنه‌وه‌کانی تر بۆ نه‌ر مه‌نستانیکه‌ی سه‌ربه‌خۆ و کوردستانیکه‌ی یه‌کگرتوو، ده‌توانن سه‌رنج راکیش بێ.

٤ — نوسخه‌یه‌ک له‌م نامه‌یه‌ بۆ سه‌کرته‌ری نه‌سلی وه‌زاره‌تی دهره‌وه‌ و وه‌زیری دهره‌وه‌ و وه‌زیری دهره‌وه‌ی حکومه‌تی هه‌یند نارداوه‌. آرا، چ کلاویو.

٢٥ — [کومیسۆنه‌ری به‌زی به‌ری تانیا له‌عیراق بۆ یالۆزی به‌ری تانیاله‌تاران،

٩ بانمه‌ری ١٣٠٩

سراف، هه‌مفریز بۆ سو آرا کلاویۆ له‌ریگای ئه‌یاده‌ری موسه‌سه‌ره‌راسته‌وه‌، ١٧ی

ماه‌به‌ه‌دا، ٢٩ی ئاوێلی، ١٩٣٠

ئاغاي بەريز! شانازيم ھيە بە نامەي ژمارە ٥٧ ريكەوتى ١٦ ئاويلي ١٩٢٠
كە ھنت لە وتو ويژىك سەبارەت بە ناسيۆناليستەكانى كورد لە كەل ھەزەمتى
ئەشرف وەزىرى دەربار و نيگەراني ئەولە ھاودلى كار بە دەستانى ئينگليزي عيراق
لە كەل بزووئەنھوي سەربەخويى كوردستان ئاگادار كردوھ.

٢ — دەسپيترم ئەگەر ھەزەمتى ئەشرف چارتيكى ديكە باسى نەم
مەسەلە يەكاتەوھ، تۆ دەتوانى وھبىرى خەبەر ھەو كە لە ئەنجامى راسپاردەكانى
شوراي كۆمەلى نەتەوھكان كاتى ھەرياردان لە بارەي كيشەي سنووري موسل لە
كەل توركيا، دەولەتى ئالاحەزەمتى (پاشاي بەريتانيا) ئەركداربوو، ھيتندي ژندھي
تايبەتى بۆ كوردەكانى عيراق، وھك كەلك وھەرگرتنى رەسمى لە زمانەكەيان قەبوڵ
بكات. لە بەرئەوھ سەروشتيە كە كار بە دەستانى بەريتانيا لە عيراق ئەركەكەيان بە
شيوھەكى بيويست بەجێ بگھيئن.

٣ — ھەروەك ئاگادارن كار بە دەستانى بەريتانيا لە عيراق، لە وانە دوانى
بەرلە من نەك ھەريبرى خودمختارى كورد كە لە نيو ھيتندي ناسيۆناليستە
ھەلەشەكانى كورد دا برھوي ھەيە، پال پشت ئاگەن، بەلكو بە تايبەت تيكۆشاوان
كە لە گۆزاني عيراق بە ناوھندي پلانی ناسيۆناليستەكانى كورد بۆ پيكيھينانى
ئاژاوو و كيرەشيوتنى لە نيو كوردەكانى خاكي دەولەتاني دراوسى، پيشگري
بگەن. چۆنەتى ئەو ھەنگاوانەي كە لەو يواردا لە ١٩٢٨ ھاويژراون لە باشكۆي
نامەنھيتى يەكانى سەرھينرى داب، بە ژمارەكانى ١٦٢٢، ريكەوتى ١٤ يولي (٢٣ي
پوشپەر) ١٨٢٥، ريكەوتى ١٠ ئاوكوستى ١٩٢٨، لى يان ئاگاداربووي. ھەنگە
خەراب نەبى كە سەرنجى وەزىرى دەربار بە تايبەت بۆ رھوداوي ياسكراو لە
بەشەكانى ١١ و ١٢ نامەي داوي رايكيشى. جگە لەوھ رايگەياندى ريزە ناويك لە
ناسيۆناليستەكانى كورد و ئەرمەنى بۆ ھەموو بەرپرساني پاسپۆرت بۆ نەداني
فيزا بۆ عيراق لە سەر داواي راستەوخوي كوميسيۆنەري بەرز لە دەولەتى
بەريتانيا بەرئەوھ چوو.

٤ — بروام وايە ئەگەر ھەزەمتى ئەشرف وەزىرى دەربار لەم مەسەلانە

ئاگاڊارېن، نېتر له باره ي ه لوتېستې كاربه دهستانی ئینگلیزی عیراق سهبارت به بزوتنه وه ي سهر به خويي كورد گوماني نامېنتې.

۵ — نوسخه يه كه له م نامه يه بق وهزيرې موسسته عمه رات ناردراره. له كه ل رېز.

اف.ا.چ. همفرېز، گوميسېونېرى به رزى عیراق.

۲۶ — [راپورتې وابسته كى نيزامې بالېوزى به رېتانيا، ۷ پوشېمېرى ۱۳۰۹ پاشكوي ئه مه ل ژماره ۵۹، لېستان گلنل داد، بق سرآر، گلان، لالهك، ۲۸ يونې

۱۹۲۰] ۷ پوشېمېرى ۱۳۰۹ }

ئاغاي به ريز ! شانازيم هه به بهم بۆنه وه راپورتېك له وتووزى خزم له كه ل رۆين پاشا ناو له ۲۶ ي يونې ۱۹۲۰ پيشكيش بكم.

نوسخه يه كه [له نامه يه] راسته و خق بق مودېرى عمه لياتى نيزامې و ئاگاڊارى وهزاره تى شهر و سه روكى ستادى ئه رته شى هېند دهنېرم.

راپورتې وتو وئز له كه ل رۆين پاشا له ۲۶ ي يونې

له ۲۶ ي ژۆئن به كوتره ي قه رارى پيشوو چاوم به رۆين پاشا ناو كه وت كه رايگه ياند له ۱۹۱۴ له نهرمه نستان وهزاره تى جهنگى له ئه ستۆيوه، و ئېستابوق ماعموره ي تېكى نه ينى له تارانه. ئه وه يوادار بوو كه له ده ولتاني به رېتانيا و ئيران ياره متى بق كورده مكاني توركييا له نارارات وه رېگري.

من خه برم بيگه يشت كه [كورده مكاني توركييا] له سى چوارسالى رابردودا خه ريك بوون له ژنده سه لاتى توركان رزكارېن و ئېستا سه ره راي ته قه لاي توركه كان بق سه ركوتكره نيان، به كرده وه كه مو زور سه ره بخون.

له سه رو به ندى مانگى يۆنى توركه كان هېرشېكى به رنامه ييان دژى كورده مكان ده ست پيكره. به كوتره ي به رئاوردى رۆين پاشا هېزى تورك ده كاته ۱۵۰۰ عه سكرى رېكوتېك و ۵۰۰۰ هېزى غه يره نيزامى. كورده كان دوو ناوچه يان له ژېركونترول دايه، يه كى له سه رووى ئه رجيش و ئه وئيريش ناوچه ي جياى ناراراته له لاي رۆژئاوايه. ئه وان هيوادارن كه مابه ينى ئه م دوو ناوچه يه بگرن و بيكه نه يه كه

ناوچه‌ی شورشگبری. هیزی تورک به دوو یش دابه‌شبوون. به‌شیکیان له خوارووی ئه‌رزهرۆم به‌رمو نارارات کارده‌کا. به‌شه‌که‌ی ترله سه‌رووی رۆژئاوای گۆلی وان، به‌ره و ئه‌رجیش و بایزید. مه‌یدانی عه‌مه‌لیات بۆ له‌شکر دژواره، تورکه‌کان بۆ پاراستنی هیزمه‌کیان له‌و ناوچه‌یه‌ تووشی دژواری بوون. سه‌وفایت یتگی داوه له یتگی شه‌مه‌ننه‌غری سه‌وفایت وله‌ خاکی سه‌وفايته‌وه پیداوېستی ئه‌رتشمی تورکیا دابین بکړی. کورده‌کانی تورکیا له به‌ر که‌می چه‌ک و جبه‌خانه له ناسته‌نگی دان. ئه‌وه ته‌نیا داخوازیکه ده‌توانی به‌به‌ره‌کانی ئه‌وان له به‌رانبه‌ر تورکاندا مسۆکه‌ر بکا. تاقه داخوازی رۆین پاشاه‌وه‌یه که به چه‌شنیکی غه‌یره ره‌سمی که‌ره‌سه‌ی شه‌ر بگاته کورده‌کانی نارارات.

کاتی به منی گوت که نه‌که‌ر ده‌وله‌تی به‌ریتانیا موافقه‌ت بکا، ئه‌و ده‌توانی به نه‌ینی له یتگی عیراقه‌وه چه‌ک بگه‌یینه‌ته کورده‌کان. ناچار بووم پتی بیژم که نه‌م داخوازه‌ کالته‌یه و ته‌نانه‌ت ناتوانم ئه‌وه‌ی به‌ بایلیزی به‌ریتانیاش بلیم. لام وایه ئه‌و هیواداربوو له گه‌ل ده‌وله‌تی ئیران سه‌رکه‌وتنی زیاتری هه‌بی. هتلی کشتی به‌لگی رۆین پاشا ئه‌وه بوو که سه‌وفایت تورکه‌کان له مۆرمه‌کی ده‌ستی زیاتر حساب ناکن. ئه‌وان له لاره بۆ سه‌رکه‌وتکردنی کورده‌کان یارمه‌تی تورکان ده‌که‌ن تاخویان له ناخردا له یتگی خۆتبخزانده‌نی هیمنا‌نه‌وه به سه‌رنه‌م ناوچه‌یه دا زال بن. ئه‌و ده‌م سه‌وفایت له هه‌لگه‌وتیک دا ده‌بی که نفوزی خۆی له رۆژه‌لات تالیواره‌کانی خوارووی ده‌ریای خه‌زهر و بۆلای باکور و عیراقیش درتزه پیده‌دا. ئه‌مه هه‌ره‌شه‌یه‌که رۆین پاشاه‌یواداره له‌و یتگی‌وه له تاران بگاته نامانجی مه‌عموریه‌تی خۆی.

پرسی. سی. آر. داد، لیتنان کلنل، وابسته‌ی نیزامی.

۲۸ - [راپۆرتی کونسولی ته‌وریز بۆ بایلیزی به‌ریتانیا له‌تاران، ۲۰ی گه‌لاوێزی

۱۳۰۹]

پاشکزی ئه‌مه‌ل له‌ژماره ۸۳، کونسول پالمه بۆ سه‌ر آرکلاوه‌ (ژماره ۱۴۵ نه‌ینی)

ته‌وریز ۱۱ ئاوگوست ۱۹۲۰ [۲۰مه‌راد ۱۳۰۹]

ئاغاي بەرز! شانازىم ھىيە بە عەرزت بگەيىتىم:

۱ - گوسفەمكەنى ئارارات لە بنارمەكەنى (جىيە ئارارات) چۆل بوون و سەر ھەلداوان لە گەل خاۋ و خىزانىيان لە ۶۴ ئۆردۈى خېۋەتى دا-ئىزىكى چىل تاپەنجا مال لە ئۆردۈتكدا - پلايوون.

۲ - بىرايم بەگ، سەرۆكى تەۋاى كوردەمەكەنى جەلالى (توركيە ئىرانىش) فەرماندەى كىشتى بە. فەرماندەى ستادىي ئەو ئىحسان نورى بتلىسى يە كە يەكتە لە ئىفسەرانى پىشۋوى توركيە، راۋىزكارى ئەسلى ئەو شىخ خەلىل (ناۋى ساختە) خەلكى ناۋچەى بۆتان (خواروۋى وان و سەرۋى جىزىرە).

۳ - بە كىشتى نىزىكى ۲۰۰۰ چەكداريان ھىيە كە بە ھاسانى دەتوانى لە تايغەكەنى دەور و بەر بگاتە ۵۰۰۰ كەس.

۴ - بولاقباشى پاساگايەكى ھىزەمەكەنى ئىرانىيە لەو سنورە و نىزىكى ۱۲۰۰ يارد لە ھەولەين پاساگاي توركەن دەورە. تورك پاساگاي ناۋىراۋيان لەۋبە ھارمدا چۆل كوردە و ئىستە تانە دىۋى بايزىد ھىچ پاسەۋانىكى توركى لى نىيە. [بايزىد] لە ژىر ھەر شەى دايمى كوردەمەكەن داپە و زۆر جار دەست بە دەست دەپتە. «بۆستى بايزىد» بە خواروۋى شاردە تىدەپەرى و تائىستە كوردەمەكەن دەستيان لى نەداۋە.

۵ - دەشتى بايزىد لە بەشى رۆژھەلاتى لە دەورەى سنورە ئىران نىزىكى (۳۶ مىلى چوارگۆشە) بان و بەرىنە و قامىشەلان و زەلكاۋىكى ئەۋتۆپە كە تىپەربوونى پىداناكرى. لە دەور و بەرى سى يا چوارمى مانگى يول توركەكان بۆلای خواروۋى رۆژھەلاتى ئەم زەلكاۋە چوونە پىش و لە وئە ئۆردۈكەگى كوردەمەكەن تۆپ باران كورد. بەلام كوردەمەكەن بەلامارىيان دان و پەنجاكەسىيان لى بە دىل كرتن و چوار شەست تىر و تۆپىكى سەحرابى - شىيان لىكرتن.

۶ - پاش ۴-۵ رۆژ دىلەكانىيان بە سەلامەتى نازاد كورد. بەلام ئىفسەرىكى تۆپخانەى ئەرتمىنى توركيە، بە ناۋى سەمايل كە كورد و خەلكى ئەرزمومە، نەگەرايمە و پەگەل ئەۋان كەوت.

۷ - تورک چاوه روان بوون له کاتې سرکهوتنی نهم هیرشه‌دا، به هیوای کرتنی بستوی بولاغباشی، ئیزانیه‌کانیش په لاماربدن.

۸ - دوو ړنگا به بولاغباشیدا بۆ نارارات دمچن. په‌کیان به نیتو زه‌لکاو‌مکان و بنارمکانی نارارات دا دهر و ړنگاکمې دیکه به‌لای سه‌رووی نهم ړنگایه‌دا دهر و. هه‌ریک له و ړنگایانه بۆ پیاده ۲۴ سه‌عات دمخایه‌نئ. ړنگای دوابی بۆ ناوه و ماری ژارویشی هیه.

۹ - وک د‌مبینین بار و دۆخی باسکراو، عه‌مه‌لیاتی نیزامی له‌م ناوچه‌په‌دا زۆر دژوار ده‌کا.

۱۰ - له نارارات نه‌شکه‌وتی زۆر هه‌نه که له هه‌موویان که‌ورمتر به‌ره‌رووی روسیایه که دهنوانئ جیگای سه‌ره‌ل‌داوان و خیزان و مال‌تیشیان ببیته‌وه. نهم نه‌شکه‌وته تنیا دوو ړنگای هیه که له پاراگرافی ۸ داباسیکرا کورد‌مکان دهنوانن له په‌کیان به‌باشی به‌رگری بگن، نهمی دیکه‌یان به هاوتنئ هاتوو چۆی پیداناکرئ. به‌زستانیش به‌فره.

۱۱ - له نۆردووی سمایل به‌گه‌وه تا دمشقی بایزید نیزیکمې ۸ میله.

۱۲ - کورد‌مکان ۱۳ ناگرپار (شهمستیر) پان هیه. تۆپیشیان هیه، به‌لام که‌ره‌سیان نیه.

۱۳ - تورک ده‌لین ئیستا ۱۵ فرۆکمی شه‌ریان و مکار خستوه. به‌لام له په‌کجاردا له ۶ فرۆکه زیاتر نه‌بیراوه.

۱۴ - کورد‌مکان به ده‌ستې پچوک دابه‌شبوون و هر په‌کیان بۆته مع‌عموری ناوچه‌په‌ک. کورد‌مکان له‌م ناوچانه‌دا هر و مال‌اتی دهر و به‌ر به تالان ده‌بن. نهمیگه‌لانه له به‌ین نابن. له به‌رانهر پاره و یافیشه‌ک دا - به له به‌ر چا‌وگرتنی کاتی دیاری کراو - ده‌یاند‌هنه‌وه به‌ خاومنه‌کانیان. سمایل به‌گ ړنگانادا وهرزیرانی ناشتی‌خوازی تورک توشی زیان بن. مه‌یدانی هه‌لسورانی نهم ده‌سته هیرش به‌رانه، له باکور تائیگ‌دیر و له باشور - یشه‌وه تا دهر و به‌ری نه‌رزهروم درتزه‌ی هیه.

۱۵ - ناومندی فرماندهی تورکان نیستا له قهرمکلیسایه . وەک دەلێن سەلح پاشا فرماندهی لەشکری نۆهەم و نیستا فرماندهی گشتی رۆژهلەتە . پێشتر یەکیتر بە ناوی سوبحی پاشا فرماندهی عەمەلیاتی پەلاماری مانگی بون بوە له ئیگدیر .

۱۶ - زمکی پاشا فرماندهی لەشکری حەوتەمیش لەو عەمەلیاتەدا هاوبەشە .

۱۷ - ئەکرەم بەگ فرماندهی پیشووی پۆلیسی ئەستەمبول ، سەرۆکی ستادی سەلح پاشایە که فرماندهی لەشکری نۆهەمی عەمەلیاتی رۆژهلەتە .

۱۸ - وادیتە بەرچارو ، هیتندی لەو کوردانەى که چاویان بە پاسگای باسکراوی ئێرانیمان (بولاغباشی) کەوتووە ، باسیان کردووە که کلنل لاورنس یارمەتی بە کوردەکان دەکات .

۱۹ - سەر هەلداوانی جەلالی بە گشتی سێ ناومندیان هەیه . برایم بەگی ناوبراو له چیاکان ، خالیدبەگ له بەمشى ئێران ، سێ یەمی که ئیشتاناوی نازانین له قەرەسو ، له تیوان دوو ناومندی باسکراو دایە . وەک دەلێن ئەوێ سێ یەمیان له گەل رۆوسان پیومندیی باشی هەیه . ئەو دەنگۆیەى که له بارەى کلنل لاورنس له رۆژنامەکانى روسیادا بلای پۆتەرە دەستکرد و ساختەیه .

۲۰ - ئەم ناگاداریانە شاهیدیکی عەینی نامادەى کردوون که پتر له ۶ حەوتوو له ئازارات بوە . له گەل ئەوش نیزیکەى سێ حەوتوو لەم رۆو داوانە پادەبرئى ، چونکه کابرا دواى گەرانەوێ بۆ ئێران نیزیکەى دوو حەوتوو گیرا .

۲۱ - ئیمرۆ کابرایەکیان هیتنا که من بۆ یە خزمەتگرتن بۆ جاسوسى کونسولگری ورمێ باسم کردبوو .

۲۲ - هیتتالیرمۆ هتیزبۆ ماکو دەنێرن .

۲۳ - نوسخە بۆ بالێقخانەى بەریتانیا له ئانکارا و کومیسۆنى بەرز له بەغدا ناردان . له گەل رۆژ ، ستنهۆپ پالمز .

۲۱ — کاتیلی بالیوزخانهی مسکول بوزارمتی دهرهوهی بهرتانیا، ۲۷ی
که لاوژی ۱۳۰۹. ژماره ۸۰، ناغای سترنج بوناغای ای، هیندرسین(له)ی
ناوگوست که پشت)

مسکول ۱۸ ژ ناوگوستی ۱۹۳۰ (۲۷ی که لاوژی ۱۳۰۹

ناغای بهریز! ستارکلاوی له نامی ژماره ۳۲۷ رتکه وتی ۱۴ یولی ۱۹۳۰ی
خۆی(که نوسخمی چاپکراوی بهمن که پشتوه) خهبری داوه که وهزیری دهرهوهی
نیران بروای تهواری هیه دهولتهی سوختت خهریکه به هینانه گۆری نو بوختانه
ناوهوایه لای تورکان که دهولتهی نیران سه ره له دوانی کورد هان دها و پشتیان
دهمکری، پیومندی نیران و تورکیا تیک بدا. به شانازیبه وه پیت پادهگه پیتنم له
دواییه دا له رۆژنامهکانی سوختتی دا ناماژمیهک به وه مهسه له یه کراوه که له که
قسهکانی فروغی خان جیاوازی هیه. دیاره نهوش مانای شه وه نیه که شه له هه له
دایه.

۲ - رۆژنامهی «نیزفتیستیا» له ۱۴ی ناوگوست تیلگرافیکی ناژانسی تاسی له
ئانکارا بلاو کردهوه دهری دهخست که دهنگۆی نالۆژی پیومندی نیران و تورکیا
تهواری بی بناغیه و پیومندی شه دوو ولاته هیتشتا دۆستانیه.

۳ - نیزفتیستیا» له تفسیریکا له سه ره شه تیلگرافه نویسی: « له دواییه دا
رۆژنامهکانی دهرهوه، دهنگۆیان بلاو کردهوته وه که له نیوان نیران و تورکیادا
خهریکه کیشیهک سازیی. سه رچاوهی شه دهنگۆیهش پاپه رینی کوردهکانی
رۆژهلاتی ئاناتولیه دژی دهولتهی ئانکارا. دهستهی شه کوردانه له خاکی نیراندا
پیکهاتوون و له وئی وهک پهنا به دهژین. هه ره له شوپنه که لاورنسی ناسراو
رۆژیک له وئی نشته جی بوو، و دهولتهی تورکیا له یادداشتی خۆیدا ناتهبایی شه
وهزهعی وهبیره هینابوه. دهیی وای دابننن که وتووژی دهولتهکانی ئانکارا و
تاران، سه بهارته به وه مهسه له یه که یومه نا کامیکی له بار که ناژانسی رسمی
ئاناتولی توانی ناگاداری سه ره وه رابگه یینتی. ئیمهش به بهشی خۆمان پاراستنی
پیومندی دۆستانه ی نیوان دوو نه ته وه ی برا که له سیاسهتی خۆجاییی و دهرهوه دا

نامانجی وەک یەکێ زۆریان ههیه و له بهران بهر دوژمنێکی هاو بهشدا وێستان و برێژ لێدهگرین. ههروهک ههوالدهری رژۆنامهیهکی بیهرلین رایگهیا، نهمپریالیستهکان به مه بهستی تیکدانی پێوهندی ئیتران و تورکیا، کوردهکانیان بۆ راپهڕین هانداده. ئاگاداری گهیشتهوه له ئازانسێ ئاناتولی دهری دمخات که ئهم تهقه لایه سه رنه که وتوه.

٤ - ئه گه ر مه تله بی «نیزفیتسیا» قه بۆل بگه ین، ئاگاداری ناو براو هه مان راپۆرتی هه والدهری Borsen-Kurier برلین بوه له تورکیا که له ژماره ی ١٢ ی ناوگوستی «نیزفیتسیا» دا دووباره چاپکراوه توه و له ویدا کو تراوه که به له کانی کورد به ئاخیرین جۆری ئاگریار و رۆلۆتری ئینگلیزی چه کدارن و له لایه ن موهاجرێکی تورکه وه به ناوی مه محمود رتبه ری ده کرین. ناو براو وه ک یه کت له پیاوانی کۆرتکی نایینی - کۆنه پهرستی میسر-باسکراوه. له درێژه ی ئهم راپۆرتهدا هاتوه که له مانگی فیتورال کلنل لاورنس به ناوی مه جید مه محمود چۆنه به غدا و له سه ردانی نه خۆشیتکی کورد دا پتشیبیتی کرده که له رۆژرکانی نادێ رهوداوێک رووده دا. پاشان لاورنس له ئیتران له شاری ماکق دهرکه وتوه که له نزیکی سنووری تورکیا و ناوهندی سه ره له داواته.

« نامانجی ئهم راپه رینه - سه ره به خۆی کورده کان - له گه ل به رژه وهندی نهمپریالیزمی ئینگلیز یه ک ده کریته وه که ده په وێ نۆخته یه کی ستراتیژی دژی یه کیتی سوڤیتی له م ناوچه یه دا بێک بێنێ. جگه له وه سه رکوتکردنی کورده کان بۆ تورک زۆرگران ته راوبوه. مه به ست نه وه یه له م رتگایه وه ئابووری تورکیا شه ونده لاوازیی که بۆ یارمه تی مالی به ئینگلستانه وه به مسترتیته وه. به مجوره به راپه رینی کورده کان ده کری بۆ به ردیک دوو بالنده بکوژی، قازانجی دووه می شتواندنی پێوهندی نتوان ئیتران و تورکیا یه.»

له کۆتاییدا هاتبوو که تیکه له چوون له گه ل تورکیا مه سه له یه کی لاره کی زیاتر نیه. نامانجی سه ره کی، سازکردنی زه مهینه ی شه ره دژی سوڤیت. هه ر بۆ ئهم مه به سه تشه که دوژمنه کانی ده یانه وێ شوتنێکی له باری ستراتیژی بۆخۆ وه دست بێن.

۵ - گومانی تیدانیه ئیجساساتیکی وهما سهیرکه هاوسانی ئیزفیتستیایه، لیره له گهل پیتشوازی پهکی گهرم بهرمو روو دهی. له گهل ریز .. ویلیام سترنج .

۳۲ - [کونسولگری تراپوزان بویالیقزخانهی بهرتهانییا لهئانکارا، ۲۴هه لاریزان ۱۳۰۹] پاشکال له ژماره، ۹۲، کونسول متی یوز بلسرچی کلرک، ژماره ۱۲۴، تراپوزان، ۱۵ نوامبر ۱۹۲۰ (۲۴ایان ۱۳۰۹)

ناغای بریز، شانازی راپورت مهیه که عمهلیاتی عسکری دزی کورد مکان له ناوچهی ناگری داغ تهراویوه، له ناوچه جیاوازمکانی جیا بق پیشگری له کهرانهوی کورد مکان له خاکی ئیران و رووسیایه، پاسکای نیزامی داتراون.

۲ - ناگاداریم مهرکوتوه که ئیستا عمهلیاتی سهرکوتکردنی کورد مکانی دهرسیم هریهوشیومیی که سالی ۱۹۱۵ له گهل ئهرمنی بهکان کرا، بهرتوهمچی. له گهل ریزم، دلیو، دی، دلیورمتی یوز

۳۳ — [وزارمتی کارویاری دهرهه بق وزارمتی نیوخق، ۱۲ که لاریزانی ۱۳۰۹]

وزارمتی کارویاری دهرهه، ئیدارهی گشتی کاری سیاسی، ئیدارهی رۆژهلات، نمره ۱۲۱۵/۷۷/۱۲۹۴، ریکهتی ۱۲/۸/۱۳۰۹

نهینی. وزارمتی نیوخق. یادداشتیک له ژیرنهری ۲۴۴/۶۶ له بالیقزخانهی تورکیاوه به وزارمتی دهرهه که یشقوه که کومیتای داشناکسیونی ئهرمنیهکانی نهویژ له هیچ جۆره یارمتهیکی نهینی به کورد مکانی ناگری داغ دهست ناگیرنهوه و پاره و چهک و تاروخهیان پیدهگهیهنی. یوونی کومیتیهیکی نهوتق لهم سنوره کرنکه بق پیشچوونی نامانجی ههرتک لا بی زهرهه نیه. ههر چند وهلامی پوونی بالیقزخانهی تورکیا دراوتوه، بهلام تکام نهومیه وزارمتی دهرهه له نهتیجای

لیکۆلینەوی ئو مسەلمیە ناگادار بکەن. هەرەها لە لایەن کونسولگەری
دەوڵەتەوه لە موسڵ پاپۆرتیکیش سەبارەت بە بەشداری کۆمیتەیی داشناکسیۆنی
ئەرمانی دانیشتووی سووری و عیراق، لە گەڵ سەرپه‌خۆیی خوازانی کورد گەیشتووه
و لەو پڕۆیە دایە که ئەرمانیەکان لە ژێر چاوه‌ دێری دوور نەخەنەوه و بە تاییەت
کرده‌وی شۆفیرمکانی ئەرمانی که لە سنووری کوردستان و نازەریایجاندا هاتو
چۆ دێکن و یانیشتەجێن زیاتر بخەنە ژێر زیره‌وانی. [مۆرد] وه‌زارەتی کاروباری
دەرەوه [اسناملی ک. ۲۳۴. ۰۲. ۲۹۲]

۲۴ — [پالەت آذربایجان بە‌وزارت داخه‌، ۲۸ پابان ۱۳۰۹]

وزارت داخه‌، پالەت آذربایجان، نمره‌ ۱۱۹۹ بێ‌تاریخ ۲۸ پابان ما‌ه سنه‌ ۱۳۰۹

مستقیم و محرمانه‌، وه‌زارەتی نی‌وخۆ، گه‌ران‌وه بق نامەیی نمره‌ ۲۴۴/۸۵۷
پنکەوتی ۲۴ خه‌زه‌ لوهر، سەبارەت بە قسەکانی بالیۆزخانەیی تورکیا لە باره‌ی
ئەرمانیەکانی داشناکی تهریز به‌ ریزتان ناگادارده‌کەم که چۆنیەتی کیشمە و بێر و
پای تورکانو جاسوسانی سوڤیت لەم باره‌وه‌ پێشتر به‌ ریزتی گوتراوه‌ و دیاره‌
پێشنه‌شی له‌ وه‌زاره‌تخانەیی به‌ریزدا هه‌یه‌. بۆیه‌ نی‌ستقا پتویست به‌ روونکردن‌وه‌
ناکا، هەر ئەرمانده‌ و مبییر بێ‌نمه‌وه‌ که قسەکانی بالیۆزی تورکیا، به‌ هه‌له‌ یابه‌
نانه‌ست، بێ‌ بناغەن. به‌ هیزترین به‌لگه‌ی وریایی مه‌عمورمکانی نازربایجان
ئوه‌یه‌ که ئه‌سڵه‌ن هه‌تانه‌ گۆری سیاسی ئەرمانیان دژی به‌رژه‌وه‌ندی ئێرانیانە.
جگه‌ له‌وه‌ نه‌گه‌ر وریایی ته‌واوی مه‌عمور و هیزه‌کانی ئێرانی نه‌ بایه‌، تورک
نه‌یانده‌توانی به‌ له‌شکرێکی نه‌ ژۆر نا‌زاوه‌ی ناگه‌ری داغ دابمرکیتن. نا‌زاوه‌ی ناو
براویش دوو مانگه‌ کۆتایی هاتوه‌ و دیارنیه‌ له‌ ته‌وریزه‌وه‌ چه‌ک و که‌رمه‌ه‌ بۆ کۆ
دنه‌تیردی و عه‌مباری ئه‌م چه‌ک و جبه‌خانه‌یه‌ له‌ کۆتیه‌ ؟ داخوا ده‌کرێ کۆی بدریقه‌
ئه‌م چه‌ره‌ قسه‌ قه‌رانه‌ و به‌ مه‌یلی تورکان هه‌یندی که‌س بخه‌رتنه‌ ئاسته‌نگی و له‌
ناکامیشتا تورک که‌لکی لێ وه‌رکرن. له‌ کاتی‌کا ده‌ولەتی ئێران کورده‌کانی جه‌لالی
و عه‌شیره‌ته‌کانی دیکه‌ی مه‌لبنه‌ندی ماکو چه‌ک ده‌کا، داخوا ده‌کرێ بیره‌ له‌

بگریخته که له تهوړیزموه ناومندی نهیالتهی نازمربایجان چهک بق ناوچی ناویراو بنیتردری. به پروای من نم قسانه نک هر درون، به لکوو سوکایه تیشن به نابرووی دولتهی شاهه تشاهی. دهی به جیندی رهنه له بالیزخانه یگیری. پیویسته نومش پروان کهینهوه که تورکهکان بق نهوهی هیندی له نرمنی و یاقه قازی یه کانی پیشوو که بوفه تبه عی نیران، بترسین و بیانیننه ژیر دهستی خویان، هرهمه یان لیدمکن که دهوانن به دهستی هعموره کانی نیرانی تووشی نازاریان بکن. ناشکرایه له کاتی ناوادا نرکی معموره کانی نازمربایجان نومیه که پیشی ندهان و دست تیومردانیان یگیری. به لام سهبارت به راپورتی قونسولی موسل نهوهی پیوهندی به حوزهی نازمربایجان هیه، ههمیشه له ژیر چاوه دیری دایه و جیگای نیگه رانی نیه. به لام وهک قونسولی ناویراو له راپورتی خویدا نهمازه ی بؤکرده ناومندی داشناکهکان که له وپوه له وانیه له تورکیا عمه لیات بکن، ناوچه کانی دهموهی نیران وهک حه لب و بیروت و به غدا و ناومندی سه ره کیشیان پاریسه. نه کهر ندهانیک هیه له ناومندانوه سر چاره دمگری و پیوهندی به تهوړیزموه نیه. (نیمزا) عالی مه نسور. موری نهیالتهی نازمربایجان (اسناد ملی، ۲۲۳۴، ۲۹۳۰۰)

۲۵— [راپورتی نظمیهی نازمربایجان، ۱۳ می سرمایهزی ۱۳۰۹]

وزارتهی نیوخک، نهیالتهی نازمربایجان، روونومسی راپورتی نظمیهی

نهیالتهی نمره ۴۴۹۴/۳۱۱۴ ریکهتی ۱۳۰۹/۱۰/۲۳

به دواوی نامی نمره ۱۲۰۱۲/۴۳۶۰/۱۳.۲۰/۱۰/۰۹ له باره ی سمایل حقی به ریزموه رادمگه یترن، ناویراو پیشتر شابه ندمری دولتهی تورکیا بوه له ورمی و له م دواپیدا که له تهوړیز بوه به یکن له معموره کانی نم نیداره ی کوتوه که ناویراو به شایه ندمری دولتهی تورکیا له خوراسان دیاری کراوه. به لام سهبارت به رابردویکی که له ورمی هه بیوه، دولتهی شاهه تشاهی موافقه تی نه کرده و تا نیستا (ناکرمان)ی ناو براو له لایه ن وزارتهی دهموه دهرنچه وه و ته کلیفی دیاری نه کراوه.

وهك بيستراوه سمايل حەقى ناوبراوت بۆ مەعمورەتەتەكى تاپەتەى ھاتۆتە تەوریز و نوو كەسى بە جاسوسى بۆ بەغدا و موسل و كەركوك ئارادوون تالە خەيالى ژەنرال ھاملتون، ھەرماندەى ھیز و ھاكىمى سىياسى ئىنگىز بە بەغدا لە بارەى وتووتۆى مەسەلەكانى سنوورى ئاكرى داغ ئاگادار بىتە كە لە نىوان نوو دەولەتى ئىران و توركىيا دەست پىكراوه، ھەر وھاا وھك بۆتە قواو كوردەكان لە بەھارى ۱۹۳۱توركيا پەلامار دەدن و ئىستا لە موسل و كەركوك خەرىكن خۆ ئامادە دەكەن و كلنل ئىمۆندز نوئەرى ژەنرال ھاملتون مەعمورى ئاتجامدانى ئەم كارەىە. ھەرتك كەسى ناوبراوت كە دەيوایە ئاگادارى پىويسىتى بۆ كۆپكەنۆه و پىپى رابەگىتەن، لە موسل و بەغدا اگىراون.

سمايل حەقى لە وتووتۆدا دەرى بېرۆه كە روسەكان لە ھەموو بەشىكى سىياسىدا پارمەتەيان بە تورك كوردە ولە ھىندى مەسەلەشدا تەراو بەكەدەنگن. ھەر وھاا ھەموو ئاگادارەك بە ھۆى بېسىمەكانى قونسولى سۆفیتى بۆ پىاوانى توركىيا و ھەرمگىرەن و لە نوو داومەكانى نىيا ئاگادار دەبن. بۆ ئاگادارى ھەر وھك پىشتر پىتان راكەبەنراوه، سمايل حەقى لە تەوریزۆه بەرە و ھەمەدان دەركەوتۆه، بە تىلگراف بە نظمىەى ھەمەدان خەبەر دراوه كە ئاگادارى كوردەمەكانى بن.

سەرۆكى نظمىەى شەمال غەرب، سەرھنگ عبدلله سىف، روونووس وھك راپۆرتە سویدىرى رەمزى ئەيالەتى. اقبال رضى. (مۆردى ئەيالەتى ئازەربايجان. (اسناد مىلى (ك) ۴۰۷۶]

۳۶ - [وزارت دىيار بۆھزارەتى نىوخۆ، ۲۹ رەبەندان ۱۳۰۹]

[وزارت دىيار پەلوى]نۆمەر ۲۸۶، ۲۹/۱۱/۱۳۰۹

نەھىنى. وھزارەتى نىوخۆ. ديارە نوو وھزارەتە لە بەكەدەنگى نىوان كوردەكان و ئەرمەنىان ئاگادارە كە لە رىگای جۆرەجۆرە نوو و دەستەپىنانى سەر بەخۆى كوردستان و ئەرمەنىستان بە ھاوکارى بەكتر تىدەكۆشن. بە تاپەتە ئەم مەسەلە بە لە ئەيالەتى ئازەربايجان كە پىئۆندى سنوورى لە گەل ناوچەكانى كوردستان و

نهرمەنستان ھەيە و مەيدانى تىكۆشەنى عىناصرى ناو براوھ، زياتر بەر چاوھ و پىويستى بە سەرنجدانى ورد ترى کار بە دەستانى خۆجىيى ھەيە بۆ پىشگرى لەو کارانە کە رەنگە لە ناخردا زيان بە دەولەت بگەيىن.

وھک ناغاي وھزىرى نىخۆخ کە ئەيالەتى نازەربايجانىشى لە ئەستۆ بوھ و بە باشى ئاگادارى مەسەلەکانە، دەزانن کە تائىستە زياتر سەرنجى عىناصرى کورد دراوھ و ھەلسورانى ئەوان لە ژىرچاوھدېرى دابوھ و سەيارەت بە فىىرقەى داشناکسىۆن و ھەنگاوى نەرمەنيان بۆ يەگگرتنى تىکۆشان لە گەل کوردان ناوړى وھ سەر نە دراوھ. لە بەرئوھ دەستورى جىددى بەدى بە مەعمورەکانى خۆجىيى کە بە توندى لە ھەلسورانى فىىرقەى ناوېراو بۆ تىکۆشەنى ھاوبەش لە گەل کوردەکان پىشگرى بکەن و تىکۆشەنى ھەرتک فىىرقە بە شىلگىرى بھنە ژىر چاوھ دېرى. (مۆرد وھزىرى دەربارى پەھلەوى، (نيمزا) تەيمورتاش.

(لەپەر اوژدا) نەھىتى، ٤٩١ - نامەى ژمارە ٢٨٦، ٢٩/١١/٠٩ سەبارەت بە پل وپاى کورد و نەرمەنى لە ناوچەکانى نازەربايجان گەيشت. ھەر وھک پىشترىش بە ئەيالەتى نازەربايجان تان راگەياندوھ و چوئىەتى ھەنگاوانان و روونکردنە وھکانى ئەم بابەتە تان پىتر اگەيمەنزاوھ، مەعمورەکانى نازەربايجان ھەمىشە مەسەلەى ھاوکارى و يەگىتى کورد و نەرمەنيان لە ژىر چاوھدېرى دابوھ و بە توندى پىشيان گرتوھ. بە تايبەت سەبارەت بە نەرمەنيان کە لە شارى تەورىز و ھىندى ناوچەکانى نىشتەجىن، ھەرچەندە لە کوردستان دوورن، لە گەل ئەوھش وريايى کرانوھ کە نەتوانن پىکەوھ دانوساندىيان ھەبى و ئەگەر پىشترىش پىوھندى يان ھەبووئى، پىچراوھ. ھەر وھک لەو سالانەى نوايىدا چەند چار بەيکەکانيان گىراون و نووسراوھکانيان راگىرکراون کە چار تىکبان بۆ وھزارەتى دەربارى پەھلەوىش نارداروھ. نەرمەنيە کان لە شارەکانىش لە ژىرچاوھدېرى دان و تەنانەت مالى ھىندىکيان چەند چار پشکنراوھ بە دايمى لە ژىر چاوھدېرى مەعمورەکانى نەرمەنيە دانە. وئىناچى بەم زىرەوانىە ئەوان بىتوانن کارىکى زيانبار بکەن. ھەر وھک نووسىوتانە دەستورى توند بە ئەيالەتى نازەربايجان درا کە لەم باروھ ئەو پەرى

وریایی به کاربیتنی و له هموو چالاکسی یهکی نهرمه‌نیان به توندی پیتشگری یکات...
(اسناد ملی ۲۲۳۴. ۲۹۲۰)

۳۷ — [نظمیعی نازهریایجان بقوزارمتی نیوخوق، ۲ پخهرمانانی ۱۳۱۰]
[وزارمتی نیوخوق، نهاله‌تی نازهریایجان، روونووسی رایقرتی نظمیعی
ناوچهی سه‌رووی رۆژئاوا، ژماره ۵۵۹/۲۹۰۲/ریگه‌موتی ۱۳۱۰/۶/۳۰]

نهیتنی و راسته و خوق، نه‌یاله‌تی نازهریایجان... سه‌بارمت به حسام‌الدین به‌ک
نه‌تاشه‌ی بیتشوووی بآلیوزخانه‌ی تورکیا ناگادار ده‌کرتی هرچهند ناوبراو له ماوه‌ی
مانه‌وه‌ی له ته‌رویزدا چاری به که‌سانی گومان لیکراو نه‌که‌وتوه به‌لام به گویره‌ی
لیکۆلینه‌وه‌ی دهرمه‌ ده‌رده‌که‌وئ مه‌به‌ستی کرنگی نه‌و له هاتنی نه‌م سنووره
وده‌ست هیتانی ناگاداریه له بار و دۆخی کورده‌کان و هه‌لویتستی ده‌ولت له که‌ل
نه‌وان و لیکۆلینه‌وه له باره‌ی هه‌لسوران‌ی نهرمه‌نیه‌کانی داشناکی ته‌رویزه. جگه
له‌وه هیتندی و تیوتۆژی له باره‌ی هاتنی شیخ قادر بق نیران ونه‌که‌رانه‌وه‌ی نه‌و کرده
و مه‌به‌ستیشی نه‌وه بوه که مه‌عموره‌کانی ده‌ولتی نیران به هوقی شیخ قادره‌وه
دلنیا‌ییان داوه به کوردان که دوا‌ی لیخۆشبوونی گشتی له لایهن شاره‌وه، سه‌رله نوئ
نه‌وان له ناغکۆلی نیشته‌جێ ده‌که‌نه‌وه و له‌م رۆوه زیان به عه‌مه‌لیاتی بیتشوووی
تورکان ده‌گات. سه‌بارمت به سه‌فه‌ری خه‌لیفه‌ی نهرمه‌نیانیش بق تاران رایگه‌یاندوه
که له ناگامی سه‌فه‌ری نه‌ود ابریار دراوه نهرمه‌نیه‌کانی داشناک له که‌ل کورده‌کان
یه‌ک بگرن و دژی ده‌ولتی تورکیا بق رایهرین هه‌نگاو بنیتن. هه‌ر وه‌ها له باره‌ی
سوتانی عه‌مباری زه‌خیره‌ی نظامیه و بیر و رای کار به‌ده‌ستان سه‌بارمت به
تورکان توژیینه‌وه‌یه‌کی نه‌نجام داوه. له سه‌فه‌ری ورمی-یش هه‌ست به چالاکیه‌کی
نه‌کراوه و له ۲۵ی خهرمانان له ریتگای خۆیه‌وه بق لای ماکو رۆیشته‌وه. سه‌روکی
نظمیعی ناوچه‌ی سه‌رووی رۆژئاوا، سه‌ره‌نگ عبدالله سیف، مۆزی نظمیه (اسناد
ملی ک. (۲) ۲۵۳۷)

نوسه رچاوانه‌ی ناغای (به‌یات) که‌لکی لئی وه‌رگرتوون:

- اسناد منتشر نشده

- سازمان اسناد ملی ایرا، اسناد وزارت کشور و نخست وزیری

- موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، اسناد اعتلاء الملک خلعتبری و غیره.

Extrcts from Crrrespondence relative to the TUR-
CO-PERSIAN BOUNDARY RE-
LATIONS, 1843-45, 2 PARTS, PART 1, 00910275.P.51.

منابع فارسی

- اقبابکف، گ. س.، خاطرات اقبابکف، ترجمه دکتر حسین ابوترابیان،

تهران، انتشارات پیام، ۱۳۵۷

- ابراهیمی بزرگ، «من کلنل لورنس انگلیسی را دستگیر کردم»، سالنامه

دنیا، ۱۳۳۵، ص ۴۹-۱۴۱.

- احتسابیان، سرهنگ احمد، «تاریخچه نیروی تامینی (ارتش) ایران» مجله

ارتش شاهنشاهی، ۲-۱، سال پنجم، فروردین-خرداد ۱۳۲۵ اسکندریه، نیا.

- ابراهیم، ساختار سازمان ایلات و شیوهای معیشت عشایر ازبایجان

عربی، ارومیه، انتشارات انزلی، ۱۳۶۶

- اعتمادمقدم، مهدی، پادی از گذشته، تجریش چاپ ایران، ۱۳۵۴

- افشار محمود، گنجینه مقالات، جلد اول. مقالات سیاسی یاد سیاستنامه

جدید، تهران، مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر

محمود افشاری زدی، ۱۳۶۸

- امیراحمدی، احمد، خاطرات نخستین سپهبد ایران، به‌کوشش غلامحسین

زرگری نژاد، تهران، موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۳

- امین، سرلشکر محمود، «خاطرات»، مهنامه ارتش شاهنشاهی، دی

- انتظام، نصرالله انتظام، به کوشش بهروز طیرانی و محمدرضا عباسی، تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۱
- یایبوردی، سرهنگ حسن، تاریخ ارسباران، تهران، انتشارات ابن سینا، ۱۳۴۱
- بیات کاوه، «تیانی شعوری و ترکیه، فروپاشی جمهوری ازربایجان ۱۳۲۰»
- مجله نگاهنو، شماره ۱۰، مهر-آبان ۱۳۷۱، ص ۴۹-۱۳۱، شورش عشایر فارس (۹-۱۳۰۷) تهران نشر نقره، ۱۳۶۵
- بیگلری، سرتیپ حیدرقلی، خاطرات یک سرباز، تهران، چاپخانه ارتش، ۱۳۵۰
- پژمان سرهنگ ستاد عیسی، کردها و کردستان، گذشته‌های تاریخی، موقعیت جغرافیایی، وضع اقتصادی، مسائل اجتماعی و آرایش ارمانها و دگرگونیهای سیاسی، ۲ جلد، پاریس، انتشارات ژن، ۲ (سیاسی)، ۱۹۹۲/۱۳۷۱
- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (واحد نشر اسناد)، اسناد معاهدات دوجانبه ایران و سایر دول، ۵ ج، تهران، ۷۱-۱۳۶۹، ۵ ج،
- گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، ۶ ج، تهران، ۷۰-۱۳۶۹، ۲ ج و ۴،
- زارواند، افسانه پانقورانیسم، ترجمه محمدرضا زرگر، بامقدمه کاوه بیات، تهران، انتشارات بینش با همکاری انتشارات پروین، ۱۳۶۹
- زرگر علی اصغر، تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در دوره رضاشاه، ترجمه کاوه بیات، تهران انتشارات معین و پروین، ۱۳۷۲
- ساسونی، کار و جنبشهای ملی کرد و روابط ارمانه و کردها، بی جایی تا،
- شمیم همدانی، علی اصغر، کتاب کردستان، تبریز، کتابخانه سعادت و سروش، ۱۳۱۲
- شیفته نصرالله، سه مرد عجیب، سمینقو، لورنس، سید فرهاد تهران، ۱۳۲۶

- صفی پور علی اکبر، نبرد شهریور جزوه‌های ۱ تا ۹، تهران، بنگاه مطبوعاتی پروانه، ۱۳۲۴
- فرخ سید مهدی، نظری به مشرق، جلد اول، تاریخ سیاسی افغانستان، ۱۳۱۴، تهران، چاپخانه مجلس، ۱۳۳۰
- کندال و دیگران، کردها، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، انتشارات روزبهان، ۱۳۷۰
- کوچرا، کریس، جنبش ملی کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، انتشارات نگاه، ۱۳۷۳
- مخبر، محمد علی، مرزهای ایران، تهران، چاپخانه کیهان، ۱۳۲۴
- مردوخ کردستانی شیخ محمد تاریخ کرد و کردستان و توابع با تاریخ مردوخ، ۲ ج، سفندج، کتابفروشی غریقی، ۱۳۵۱، ج ۱
- مشایخ فریدونی، افرمیدخت، مسأله مرزی ایران و عراق و تاثیر آن در مناسبات دو کشور تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹
- مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، ۶ ج، تهران، ج ۲، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۹
- منشورگرگانی، م.ع.، سیاست دولت شوروی در ایران، ج ۱، تهران، چاپخانه مظاهری، ۱۳۲۶
- نصرت ماکویی، محمد رحیم، تاریخ انقلاب از برای جان و خوانین ماکو، چاپخانه علمی، قم، بی تا
- نوری اسفندیاری، فتح الله، رستاخیز ایران، (مدارک، مقالات و نگارشات خارجی، ۱۳۳۳-۱۲۹۹) تهران، بی تا، ۱۳۳۶
- نیکیتین، واسیلی، کرد و کردستان، ترجمه محمد قاضی، تهران، انتشارات نیلوفر، ۱۳۶۶.
- کتابهای خارجی
- _Arfa, Hassan, THE, KURDS, ANHISTORIKAL AND PO-

LITICAL SUTDY,OXFORD UNIVERCITYPRES 196
 _BELOFF,MAX,THE FORIGION POLICY OF SOVIET
 RUSSIA 1929, VOL.1,OXFORD UNIVERCITY
 PRESS, 1965

- _Bourmoutian,G.A.,Eastern Annenia in the Last Decades of
 Pesian Rule1807-1828Undena Publications,Majibu, Californi
 198
- _Chirguh, Dr. Bletch, La Question Kurd, ses Origines et ses
 causes.leCaire, 1931
- _Forbes, Rosita, Conflict, Angora to Afghanistan, Cassell and
 Co.Ltd., London, 193.
- _Landau, M. Jacob, Pan-Turkisin in Turkey, A study of ir-
 redentism. Archon Books.Cinnecticut, 198
- _Lnqueur, Walter Z., Communism and Nationalism in Middle
 East7 Rautledge and Kegan Paul, 196
- Lewis, Geoffry, Modern Turkey7Ernest Benn Ltd, 1974.
- _Mammadzade, Mirza bala, Ermenilar velran7 Baki, Azar-
 nasr, 199:
- _Nouri Pasha, General Ilisan, La Revolte Del, Ag-
 ridagh" Ararat" (1927-30)Preface deI.ch,Vanly, Editions Kur
 Geneve, 1981
- _Nating, Anthony, Lawrence of Arabia. Signet Books. N.Y..
 196
- _Olson, Robert, The Emergence of Kurdish Nationalism,
 188o.-1925, Univercity of Texas Press, 199
- _Rezun, Miron, The Soviet Union and Iran, Soviet Policy in
 Iran from the Begning of thePahlavi Dynasty Until the Soviet
 Invasion in 1941, Westview Press, 1988.
- _Silopl, Zinnar,Kurdustan Kurt Milletinin 60Senedenbir Es-
 aretten Kurtulus Suvasi Hatirati, Stewr Basim-cvi,
 1969

سولوپي. زئار. في سبيل كردستان(مذكرات). ترجمه ر. علي المكتبة التقدميه
 الكورديه ٦. دارالكتاب

_Kurdish Nationalism, :'' In- Siyarnend, Othman,
 stigators andHistorical influence'',reproduced inArmenian
 Rview, Spring1982, vol.24, No.1, 165.

_Sykes, Mark, TheCaliphs Last Heritage, Arrgo Press,
 N.y., 1973

_VanBruinessen,Martin, Agha,Shaikh and Staic, The So-
 sial and Political Structureof Kurdistan, Zed Books Ltd lon-
 don, 1992.

نشریات

- اینده ، (دوره اول) ۱۳۰۵

- اطلاعات، ۲۰ — ۱۳۰۵

- جیل الحقیق، ۱۳۰۴ و ۱۳۰۹

- سناره ایران، ۱۳۲۴

- کوهستان، ۱۳۲۴

- مجله ارتش، ۱۳۲۵

مهنانه ارتش شامشاهی، ۵۴ — ۱۳۰۳

پهنا، ۳۰ — ۲۸

بزاڤی رزگاربخوازی کورد دوای شکائی راپه پینی نارارات

نووسینه که می ناغای کاوه بیات تا نیره به کویره ی به لگه و دوکومینتی باوه ر پیکراو ره مند و چۆنیه تی راپه پینی نارارات و نهنجامی خه بات و تیکۆشانی کوردمان له کوردستانی باکو بۆ پرونده کاته وه و ده ری ده خات که چاره نووسی تیکۆشانی کورد لهم به شه ی نیشتماندا چۆن ده بیته که مه ی نیوان ده وه تانی تورکیا و ئیران. ئینگلیز و سوڤیتی پیتشوش له روانگه ی به رژه وه مند و سیاسه تی خۆیانه وه ده بته تماشاجی و یاریده ری سه رکو تکردن و له به ینچوونی که لیتی بنده ست و به شخو روا که دژی زولم و زۆر داری حکومه تی تورک خه بات ده کا و بۆ نازادی و سه ر به ستی ولاتی خۆی راپه ریوه ..

وهک له لاپه ره کانی پیتشو، له وه رگێرانی به شتیکی کتیبی ناغای کاوه به یات دا باسکرا، راپه پینی نارارات به هاوکاری راسته و خۆی له شکری ئیران و تورکیا له سالی ۱۹۳۰دا، له ده شتی زیلان له شه رتیکی دژوار و نابهرانه ردا توشی شکان و هه رس ده بی. به کویره ی هیندی سه ر چاوه ی ناگادار خه ساری کورده کان ده گانه ۹۰۰ کوژراو، و ۲۴۰۰ بریندار و ۳۶۰ که سیش بی سه ر و شوین ده بن. خه سار و کوژراوی له شکری تورک که لیک له وه پتر بوه و که یومه ۲۸۰۰ کوژراو و ۴۰۰ بریندار و ۱۷۰۰ دیل. ۱۲ فرۆکه ی شه ری خراونه ته خوار و چهک و قۆرخانیکی زۆریشیان لی گیراوه.

له نیو هیتوو نووس و نووسه رانی کورد دا، توێژینه وه یه کی خه ست و زانسته ی له سه ر راپه پینی نارارات نه کراوه و یا من چاوم پینه که وتوه .. ناکام و نه زموونی

دهستپیک و شکانی بۆ بزوتنه‌وهی رزگاریخوازی کورد شی نه‌کراوته‌وه. رێبه‌رانی کوردیش له سیاسه‌تی هه‌له‌ی خۆبپوون و رێبه‌رایه‌تی راپه‌رینی ئارارات سه‌بارته به پشت به‌ستن به ده‌وله‌تانی دوژمنی کورد ده‌رسیان وهر نه‌گرتوه. ئهم رێبازه‌ چه‌ته‌ی پشت به‌ستن به ده‌وله‌ته‌ داگیرکه‌رمه‌کانی کوردستان و هه‌له‌په‌رین به‌ سازی ئه‌وان تا ئیستاش له نێو بزاشی رزگاریخوازی کورد دا، هه‌ر به‌ر ده‌وامه‌.

بۆ رووبنونه‌وه‌ی زیتری کاره‌ساتی داخدارانی ئارارات، به‌ پێویستم زانی چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌کیش له نووسراوه‌ی رۆژنامه‌ نووسی فه‌ره‌نسی کریس کۆچرا به‌ ناوی (روخانی کۆماری ئارارات) سیپتامبری ۱۹۳۰ بکه‌م به‌ کوردی و بیخه‌مه‌ سه‌ر لاپه‌ره‌کانی پیتشوو، بۆ ئه‌وه‌ی خۆتنه‌رانی کورد زیاترله‌ گه‌ل به‌شیکه‌ی دیکه‌ی میژووی خۆتئاوی نه‌ته‌وه‌که‌مان شارمه‌زاین.

«رووخانی کۆماری ئارارات (سیپتامبری ۱۹۳۰)»

له‌ نێوه‌ی مانگی ئاوگوست ده‌وله‌تی تورکیا هاته‌ سه‌ر ئه‌وه‌ که ئیتر گوێ نه‌داته‌ ویست و چه‌زی ده‌وله‌تی ئێران. فه‌رمانی دا به‌ ژمه‌رال سالح پاشا ئه‌و کوردانه‌ په‌لاماربه‌دات که له ئارارات په‌نایان گرتوه. رۆژی چه‌وته‌می سیپتامبری ۱۹۳۰ سالح پاشا فه‌رمانی هێرشی یه‌کجاری بۆ سه‌روی ئارارات ده‌رده‌کا، له‌ ده‌یه‌می سیپتامبر هێزی سالح پاشا پێگه‌ی نێوان دوو ئارارات واته‌ (زینوێ سه‌ردار بولاک) ده‌گرێ. ئه‌وه‌ به‌ مانای کۆتایی کاره‌. کورده‌که‌مان که ده‌که‌ونه‌ به‌ر راوه‌ دووی هێزی تورک، به‌وه‌ خوار را‌ده‌که‌ن. ئیحسان نوری « فه‌رمانه‌ی گشتی هێزه‌کانی کورد» په‌نا بۆ ئێران ده‌با و تا ئاخیری ژبانی (نێوه‌ی ئه‌پرێلی ۱۹۹۶) له‌ تاران ژیانده‌به‌اته‌ سه‌ره‌ر.

به‌لام له‌ راستیدا هه‌چ شتی کۆتایی پێنه‌هاتوه‌. تورک رپوایه‌تی درۆ له‌ سه‌ر رووداوه‌که‌مان ده‌گێرینه‌وه‌. میژوو نووسانی کوردیش نایانه‌وی هه‌تندۆ رووداوی

ناخۆشی ئىم كارەساتە روون بگەنە. ئىوان بە تايىبەت بە سەر ئىم مەسەلەيەدا باز دەدەن كە ئىحسان نوورى لە چ كاتىكدا قەرارگاي فەرماندەيى بە جى هېشتو و پەنای بۆ ئىران بردو. لە كاتىكا رۆيشتنى ئىو بۆ ئىران وەك پاكردن وايە. بە درىژايى سالى ۱۹۳۱ لە ناوچەكانى سەر سنوورى ئىران وئارارات شەر درىژەي هەيە و بە گويزەي هيندى زانيارى وادپتە بەر چاو كە ئىحسان نوورى لە كاتىكى زۆر ناسك دا، لە پايزى ۱۹۳۰ لە مەيدان رايكردو. كۆمىنەي خۆيبوون كە كردهوي فەرماندەي دەستنيشاني ئىو بۆتە هۆي سەر شۆپى، ئىتر نەيوستو كەسكى ديكە لە جىگاي ئىو بگاتە فەرماندەي ئىو كەسانە كە هەروا شەر درىژە پتەدەن. هەر ئىوانە پشت ئەستورەكا كە لە نىو خۆياندا ديارى كراون. (۱)

ليكدانەوي كۆمارى كوردىي ئارارات كە ليك خەفەت هينەرە. كوردهكان لە (زيلان و ئارارات) تووشى شكان و هەرس دەبەن. زۆرەي كادر و سەنگەرى ئاراراتيان لە دەست داو. ئىو چەك و قورخانەي كە لە ماوەي چەند سالددا كۆيان كردۆتو، فەوتاو و لەكيس چو. سەرەپاي نەبووني زانيارى تير و پر لە بارەي شپووي شەر كردنيان، دەكرى بگوترى كە كوردهكان بە گشتى بە تاكتىكى شەپى جەبەيى و بەرەنگار بووني بە نەزم لە جياتى شەپى پارتيزانى، لە تەواوي كوردهستاندا توشى خەتايەكي لە قەرەبوو نە كراو هاتوون.

كشاني شەر بۆ ناو ئىران (بەھارى ۱۹۳۱)

دەولەتى ئىران سانسۆرتىكى كە ليك توندى خستبوە سەر رووداوەكانى سەر سنوور. بەلام زوو دەرگەوت كە وەزەكە هيندەش رېك و پىك نىە. لە نيوەي مانگى مارسى ۱۹۳۱ دواي بەلامارى كوردهكان بۆ ناوچەي ماکۆ، فەرماندەي نيزامى تەوريز هيزتىكى گەورەي يارمەتى بە فەرماندەيى ژەنرالتيك بۆ ناوچە دەنيړى. ديبلىۆماتەكانى تاران چاوەروانى ئىوین كە بەفرەكان بتوتنەو و شەر دەست پتېكرتەو.

دەولەتى ئىران سياسەتى خۆي دەگەل سياسەتى توركان دەكاتە بەك و كورده

جەلالیەکانی دانیشتووی ناوچەیی نێوان ئارارات و سنووری سۆفیت بە کۆمەڵ
 ڕادەگۆزێت. لە سەرەتای ئەپرێلی ۱۹۲۱ موسافیرێک توشی کاروانێکی کوردە دوور
 خراوەکانی باکوڕ دەبێت بە درێژایی دە کیلۆ مێتر هەموویان ژن و مندالن و پیاویان
 دەنێو دانێه. سەبارەت بە زۆری عەرەبانە و حەییوانات دیاریکردنی ئەوای
 تاراوەکان دژوارە. بەلام بە تەخمین ژمارەیان دەگاتە پێنج هەزار کەس. (۲)
 خالیدناغا بەکێ لە سەرۆکانی عێلی جەلالی نایەتی گوندەکانی چۆل بکا، لە
 گەل کەس و کاری خۆی پەنا بۆ تورکیا دەبات. هەر لەو کاتەشدا موسافیرێکی
 دیكە کە بە ناوچەیی بایزید و ئیگدر دا ئێدەپەڕێت، ئەوای ناوچە پر لە سەربازی
 تورک دەبینێ. لە لای ئارارتیشەو دەنگی دەستریژی تۆپ و ڕەشاش و هەرای
 شەڕ دەبیسێ. لە لایەکی ترەو دەردەکەوێت کە تورکەکان پتر لە دە کیلۆ مێتر
 هاتوونە نێو خاکی ئێران و لە بارەیی گۆرپنەوای ئاراراتی بچوک لە گەل بەشیکی
 ناوچەیی قەتور لە گەل کار بە دەستانی ئێران خەریکی چەنە لێدانن.

هێزەکانی مەوجود لە ناوچە :

ژمارەیی هێزەکانی دەولەتی ئێران سالی ۱۹۲۱ لە ناوچەدا دەگەنە ۲۸۰۰
 سەرباز. دوو هەزار سەربازی خزمەت ئەواو کوردووشیان بانگ کردوونەو لە گەل
 ۲۰۰ کوردی سەر بە دەولەت. (بە زاراوەیی ئیستا جاش). هێزی ئەوایی ئێرانیش
 ۲ فرۆکەن کە بۆ گەڕان و شارەزایی کەلکیان لێ وەر دەگرن.
 هێزی کوردەکان بریتیه لە ۶۰۰ - ۷۰۰ کەس لە عێلی جەلالی و حەیدەرانلو، لە
 گەل ۲۰۰ کەس لە کوردەکانی ئارارات کە بە تەفەنگی تازەیی ئەفتۆماتی خەشاپ ۲۵
 فیشەک خۆڕ چەکدارن. قەرماندەیی ئەوان کەسیگە بە ناوی فەرزنەدە کە لە لایەن
 کۆمیتەیی خۆییونیشەو پەسند کراوە. سەرۆکی ستادیشیان بەک لە کوردەکانی
 بڕایماغای جەلالیه کە بە (برۆ) ناسراوە. (۳) ئەرمەنی داشناکیش هەر وەک سالی
 ۱۹۲۰ پێوهندی و کەل و پەلیان بۆ دابین دەکەن.

هه وه لاین قوناخى ئۆپه پراسیۆنى ئىترانیه كان (ماى - یونى ۱۹۳۱)

هیزه كانى ئىترانى بق پیدشگری له تیکۆشانى سمايلاغای جه لالی بق كۆ کردنه وهی شۆرشگێرانی نارازات، له نیوهی مانگی ماى ۱۹۳۱ دزی قهره عینی (کانیه رهش) دهست به هیرش دهکن. کاتى سمايلاغا له پیتشروهی ئىترانیه كان ناگادار دهبی، به دار ودهسته وه پهنا بق تورکیا دهبات. ئىترانیه كان ناوچه چۆلكراوه که داگیر دهکنه وه.

۱۹ى مانگی ماى كورده كانى جه لالی به یارمهتى خه باتگێرانی كوردی تورکیا ئۆردوگای ئىترانیه كان په لامار ددهن. به گوێره ی وه زمانهاتنى كه ره مخانى سه یاح سه رۆكى كومیسیۆنى ئه منیه تی سنووری ئىران و تورکیا، ئه م په لاماره بق ئىترانیه كانى موسیبه تی به دواوه بوه. نیزیکه ۱۲۴ تا ۲۰۰ سه ربازی ئىترانى كوژاون، ۲۰۰ كه سیشیان بریندار بوه. به لام به قسه ی سه رچاوه دبیلۆماته كانى به ریتانیا ئه ژماره ی كوژراوی ئىترانیه كان سه ئه وهنده بوه. زیانی كورده كان كه م بوه. ته نیا حوت مه یتیان لى به جیماوه. (كورده كان هه میشه كوژراوه كانیان هه لده كرن وله مه یدان لایان ده بن.) به دواى ئه ودا سانسۆرتیكى ژۆر توند ده خریته سه ر دهنگو باسی ئه م ئۆپه پراسیۆته. ئه و سه ربازانه ی دهنگو باسی ئه م شه په بلۆ بکه نه وه ده درینه دادگای زه مانى شه پ. سه یر ئه وه یه، ئىترانیه كان كه له ئاخردا سیاسه تىكى توندیان دژی كورده كان گرتۆته پیتش، گله یی له توركان دهكهن كه هاوكاری ته واویان نه كرده وون. به تابه ت سه رهنگ كه ره مخانى سه یاح توركه كان تاوانبار دهكا كه سیاسه تىكى ناشتیخوازانه یان له ناست كوردان گرتۆته به ر. هه ر ئه و كابرایه له كاتى ئۆپه پراسیۆنى ئه رته شی ئىران له ۱۹ى ماى تا ۹ى یونى له شیوه ی ره فتاری توركان گله یی دهكات. (۴)

دووه مه مین قوناخى ئۆپه پراسیۆن (یولی ۱۹۳۱)

سه ره پای وتاری توند و تیژ، هاوكاری نیتوان ئه رته شی تورک و ئىران په ره ده ستینى. له كاتیكا ئه رته شی تورک خه رىكى راوه دوو نانی كورده كانه، به قسه ی

سەرۆکی کۆمیسێتی سنوور، سێ ئەرک بۆ ئەرتهشی ئێران دیاری کراون :

- بەستنی سنووری ئێران بۆ پێشگری له کوردهکان به هەر شیوهیهک بێ.

- چۆلکردنی ناوچهکانی سنووری ئێران له کورد و قهدهمخه کردنی هۆبه

چیهکان

- شهڕ دژی ئهو کوردانهی که له ناوچهدا خهریکی (راو و پروتن) له سههرتای مانگی یول، ههتزهکانی ئێران قههعهینی دهگرنهوه. بهلام له جواری یول دهکهونه بهر بهلاماری کوردهکانی ئێران و تورکیا و زیانتهکی قورسیان پێدهگات. پۆزی دوايي کوردهکان گوندیکی ئێران پهلامار ددهن و ۵۰ کهمسیان لێدهکوژن. ئێرانیهکان سهربازانی تورک تاوانبار دهکن که جلی کوردییان لهبر کردوه و به هاواری کوردانهوه هاتوون. تورکیش ههڕ لهو کاتهدا روسهکان تاوانبار دهکن که گۆیا چهکیان داوه به کوردهکان. (۵)

هاوکاری تورکیا و ئێران دژی کوردهکان

سههرهپای گۆرینهوهی تۆمهت و بوختان ئانگارا و تاران پترلیک نیزیک دهبنهوه. ئێرانیهکان له کهڵ ئهوه نین که تورک چهندی بۆیان بکری کوردهکان بهرو ئێران راو بنێن. بهم بیانوه که ناوچهکه زۆر شاخاوی نیه و له بهین بردنیان لهوێ ههسانتره.

له سههرتای سالی ۱۹۳۲ دوو ههپهتهی تورک به پهسمی سههر له ئێران ددهن. یهک لهوانه به سهروکایهتی جهلال بابار سهروکۆماری داهاووی تورکیا، قهاردادی مالی وئابووری له کهڵ ئێران نیمزا دهکا. ئهوی دیکهیان به سهروکایهتی توفیق رشدی وهزیری دهروهی تورکیا بهو مهبهسته هاتبوه ئێران که ناوچهی ئاراراتی بچوک له جیاتی ههیندێ خاکی تورکیا به شهش گوندی کورد نشینهوه له ئێوان وهر بگریت. مهسهلهکه به خۆ تپههلقوتاندنی راستهوخۆی رهزاشا چاره سههر دهگری .

(۶)

وهک له روانینی بهلگهکاندا دهه دهکهوێ له شکانی راپهڕینی ئازارات دا، تاوانی

حکومته‌تی ئی‌ران و شه‌خسی ره‌زاشا له جنایه‌ت و تاوانی مسته‌فاکه‌مال و حکومته‌تی تورک که‌متر نه‌بوه. هر له وێوه چه‌وتی سیاسه‌تی خۆ‌بیوون بۆ پشت به‌ستن به‌ ده‌ولته‌تی ئی‌ران و (میلله‌تی برای فارس و هاو‌ره‌گه‌ز) و، وه‌ پشت گوێ خسته‌تی پشتیوانیی کورد ئیتر به‌ جوانی پوون بۆ‌ته‌وه و به‌ داخه‌وه تا ئیستاش رێبه‌رانی بزوتنه‌وه‌ی کورد له‌ هه‌موو به‌شه‌کانی کوردستان، هر له‌ سه‌ر نه‌و سیاسه‌ته‌ی پشت به‌ستن به‌ دوژمنی نه‌ته‌وه‌که‌یان رۆیشه‌توون و هیچ سه‌ر که‌وتنیکیشیان له‌ بواری خه‌یاتی نه‌ته‌وا‌یه‌تیدا وه‌ده‌ست نه‌هێناوه. هۆی سه‌ره‌کی ئه‌م سه‌ر نه‌که‌وتنه‌ به‌ پای من ده‌بی له‌ وه‌دا بدۆزێته‌وه که‌ سه‌ره‌رای لافیه‌ته و دروشمی جوانی « کوردایه‌تی و نه‌ته‌وا‌یه‌تی» به‌ر له‌ هه‌موو شت به‌رژه‌وه‌ندی حیزبایه‌تی ته‌سکیان له‌ به‌ر چاوه‌ بوه. بۆ قازانجیکی که‌م و ماوه‌ کورتی حیزبی به‌رژه‌وه‌ندی گه‌شتی نه‌ته‌وه‌ییان خسته‌ته‌ پشت گوێ و نه‌ک هر نه‌وه به‌لکو رۆژ جار به‌ سویدی دوژمن و زیانی کورد کاریشیان کردوه.

«..... ناکرێ ئه‌وه‌ش له‌ به‌ر چاوه‌ نه‌گرین که‌ نیزیک‌بوونه‌وه‌ی حیزبی داشناکی ئه‌رمه‌نیش له‌ بزوتنه‌وه‌ی ئارارات ته‌سیری مه‌نفی له‌ سه‌ر راپه‌رین نه‌بوویت. هر چه‌نده‌ رێبه‌رانی بزوتنه‌وه‌ی ئارارات به‌ مه‌به‌ستی وه‌رگرته‌ یارمه‌تی و پشتیوانی له‌ داشناک نیزیک بووبه‌وه، به‌لام ده‌وله‌تانی تورک و ئی‌ران و سۆفیتیش نیزیکی یه‌کیتی کورد و ئه‌رمه‌نیان به‌ زیانی خۆیان زانیوه و بۆ له‌ به‌ینبه‌ردنی راپه‌رینی ئارارات هاوکاریان کردوه. حیزبی داشناکی ئه‌رمه‌نیش به‌ نۆوه‌ی خۆی ویسته‌وه‌تی به‌ قازانجی خۆی له‌م نیزیک‌بوونه‌وه‌یه‌ که‌لک وه‌ریگریت. له‌ کاتێکا به‌ کرده‌وه‌ ده‌رکه‌وتوه که‌ نیزیک‌بوونه‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی کورد له‌ حیزبی داشناک بۆ کورد خێری تێدا نه‌بوه. شایانی سه‌رنجه‌ که‌ (واهان پاپازیان) یه‌کتی له‌ رێبه‌رانی حیزبی داشناک، به‌ نیشانه‌ی یه‌کیتی نیوانی کورد و ئه‌رمه‌نی له‌ کۆنگره‌ی دامه‌زرانی خۆ‌بیووندا به‌ شداری کردوه. ئه‌م یه‌کیتیه‌ بۆ رێبه‌رانی کورد که‌ به‌ توندی پێویستیان به‌ داینگردنی سه‌رچاوه‌یه‌ک هه‌بوو بۆ یارمه‌تی و پشتیوانی کارتی بنگه‌می بوو. به‌ریتانیای ئیتر ده‌ستی به‌ سه‌ر چالوه‌ نه‌وته‌یه‌کانی موسڵدا گرتبوو.

پیوهندی نیوان فهراڼسه و ښانکارا زړر باشبوو. له گه ل ښه وشدا ښم دوو ډوله ته (واته فهراڼسه و بهرینانیا ح) ښم بهیتو باو میان پلاو ډه کردهه که پوژناوای شارستانی له وانه به یارمه تی به کوردان بکات. دیاره له راستیدا ښوه بهو مانایه بوو که ډهسه لاته پوژناوای به کان ډه میانقوانی له نفوزی خویمان له سره پرتبه رانی کورد بؤ وتو ویزی دوا پوژ له گه ل ښانکارا که لک وهر بگرڼ. وادیته بهر چاو که حیزبی داشناک به پشتیوانی پوژناو پشست ښستور بوو بیت. پهنکه له بهر ښه وش بئی که نه که هر بؤ نازادی ښه مرمنستانی تورکیا تیده کوښا، به لکوو دژی ډهسه لاتی سوښتیش به سره ښه مرمنستانی رووسیدا خباتی ډه کرد. ښم حیزبه سالی ۱۹۲۰ له ښه مرمنستانی سوښت ودهر نرابوو. له م بارهوه تیکوښانی له گه ل بهر ښه ودهندی ښه یارانی سوښت به کی ډه کرده وه. به لام حیزبی داشناک له کوردستان پیگه به کی کومه لایه تی نه بوو، له کاتیکا خوښوون له لایه ن کومه لاتی هر اوی خه لکه وه پشتیوانی لیده کرا. به لام ډهستی ودهر چاوه و ډهه تانیک رانه ده که یشته که بؤ درژه پیدانی خبات پیوستی بوو. له ښه نجامی رتکه وتی نیوان پرتبه رانی میلی کورد و ښه رنیدا، و پهنکه به ویستی ښه مرمنیه کانیش بوو بیت که ناوچه می نارارات له ډاوسیه تی ښه مرمنستانی سوښتی بؤ ناوهندی راپه رین هه لبرژ درابی. هژی به کی دیکه که کاری کرده سره ښم هه لبرژارډنه، سه رنجدانی ښم راستیه بوو که پتکه پینانی هیلتی پیوهندی نیوان نارارات و ئیران که به لپنی یارمه تی به بزوتنه وهی کورد دابوو، هاسانتر بوو. شای ئیران به یارمه تی ښم راپه رینه هه موو شتیکی ودهسته پینا. رکه بهری خوښی، واته تورکیای مسته فا که مالی لاواز کرد. نفوزی ښه له سره بزوتنه وه ډهه تانی ښه وهی بؤ پتکه پینا که له کوردستانی ئیران پیښی راپه رینی سمکو بگرئ. « (۷)

دواي سره کوکردنی راپه رینی نارارات هیندی له رتبه رانی بزوتنه وه ډه توان خو بکه پیننه ئیران. هر وهک باسکرا له ویش توشی کوشتار و بازار و بهندیخانه ډه بن. هیندی ډه گریڼ و نیعدام ډه کریڼ. به گوتیهی راپورتی (ال رامبوا) له باژیری (وان) سه د کهس له خوینده وارانی کورد ډه خنه ناو ته لیس و زارکی

دهدروون و ده گۆلی (وان) یان داوین. حکوومه‌تی تورک چەند مانگیش دۆای شکانی راپەرینی ئارارات دیتەتی کورد بۆمباران دەکا و دەیانسووتینی . ناوچه کورد نشینه‌کان بە جارێ وێران دەکرتن. هەزاران کەس که له راپەرینیشدا بەشدار نەیبوون، دەگیرین و دەکوژین و دوور دەمخرتێنەوه .

محمد نەسەد بوزهوت وه‌زیری دادی تورکیا راده‌گه‌یتنی: « ئێمه له ولاتی‌کدا ده‌ژین به ناوی تورکیا که ولاتی هه‌ره نازادی جیهانه. من وه‌ک نوێنهری ئێوه هه‌ست ده‌کەم ب‌توانم بیر و رای خۆم پک و راست دهر بیرم. من له‌و به‌روایه دام که ته‌نیا تورکه‌کان ئاغا و ئه‌ریابی ئهم ولاته بن. نه‌وانه‌ی له ره‌گه‌زی ره‌سه‌نی تورک نین له‌م ولاته‌دا ته‌نیا ده‌توانن یه‌ک مافیان هه‌بێ، مافی نه‌وه‌ی که خولام و خزمه‌تکار بن. » (۸)

دیاره سه‌باره‌ت به‌ به‌رنامه و سیاسه‌تی خۆبیرۆن و راپه‌رینی ئارارات بیر و رای جیاواز هاتوونه سه‌ر کاغەز و باسکراون. «..... به‌شیک له‌ تاوانی کوشه‌ت و کوشتاری دۆای راپه‌رینی ئاراراتیش ده‌زگای رێبه‌راهه‌تی کورد، واته خۆبیرۆن ده‌گیرتێوه که پیش نه‌وه‌ی ده‌ره‌تانی سیاسی و مادی پێویسته‌تی بۆ راپه‌رین ناماده بکری، راپه‌رینیان ده‌ستپیکرد. کورته‌ پوانی خۆبیرۆن بوو به‌ هۆی نیزیکی و پێوه‌ندی زیاتری نیتوان تورکیا و ئێران و یه‌کیته‌ی سوڤیتی. به‌لام به‌ سه‌رتج‌دانی به‌رنامه‌ی ئارامسازی که له‌ سه‌رانسه‌ری کوردستان به‌رتوه‌ چوو، ته‌نیا هه‌ر له‌ ناوچه‌ی راپه‌رین ته‌نگه‌ به‌ر نه‌کرا، ده‌بێ قیول بگه‌ین ئارارات ته‌نیا بوو به‌ بیانیوی ئه‌وه که ئانکارا به‌ جێگه‌یاندنی به‌رنامه‌ی (تونده‌وه) وه‌پیش بخت. » (۹)

ئهم بۆچوونه‌ی که‌ندال نه‌ک هه‌ر بۆ راپه‌رینی ئارارات و سیاسه‌تی رێبه‌راهی خۆبیرۆن، به‌لکوو بۆ زۆربه‌ی راپه‌رین و سه‌ره‌له‌دانی کورده‌کان ئاراده‌یه‌کی ته‌واو راست دیته‌ به‌ر چاو .

کارکرد و ده‌نگی راپه‌رینی ئارارات هه‌ر له‌ مه‌لبه‌نده‌دا ته‌نگه‌ به‌ر نا‌ه‌ی و کار ده‌کاته سه‌ر هه‌سته‌ی کورد له‌ به‌شه‌گانی دیکه‌ی کوردستانیش. کۆمه‌ڵێکی پچووکێ نه‌ینی که له‌ موکریان دامه‌زراوه و قازی محهمه‌د و مه‌لا نه‌حمه‌دی فه‌وزی و قازی

کاکه حمەدی بۆکان و شیخ ئەحمەدی سریلوا و سەیفە لقوزات و هیتەر دەجولتین، پتوهندی لە گەڵ ئارارات دەرگرن و بە گۆزەری توانا یارمەتیان پێدەگەیتن. دیارە تیکۆشانی ئەم کۆمەڵە یە لە لایەن پۆلیسی رەزاخانەووە هەستی پێدەکەرت و بەلام نایانەوی بە ناوی کورد و یا بزووتنەووی کوردستان راویان بێتین. دەیانەوی بیلگیتن بە بزووتنەووی ئەرمەنی و ناوی کورد نەیتە کۆرت. لە تیلگرافیتکا کە عەلی مەنسور والی ئازەربایجان بۆ سەرەک وەزیری ئێرانی نارودە دەنووسی: «... لە سابلأغیش ئەو کەسانە ی کە پاتگەیاندا بوون لە ژێر چاوە دێری دان، بەم زوانە بانگ دەکرتن و پرساریان لێ دەکرت. بەم جۆرە باسی نەخشیە یەکیکی کورد و ئەرمەنی کە ناوەندیکی دەرەووی هەیه لە ئازەربایجان لە گوێ کەوتووە و لە راستیدا پوچاوەتووە...» (١٠)

دوای شکانی ئاراراتیش کە ئیحسان نوری پاشا دەچێتە تاران، قازی محەممەد و سەیفی قازی و حاجی سەید عەبدوللە ئەفەندی وەدوای دەرگەرن و دەیانەوی بیهێننەو کوردستان کە ئەرتەشی ئێران پێگا نادات.

لە سواریش خەلک پشتیوانی خۆی لە راپەرینی ئارارات رادەگەیتن. حاجۆ یەکتی لە پێبەرانی کوردی سواریا لە گەڵ چەند چەگدارێکی دەرگەسی لە سنوور دەپەریتەووە و لە پێنجەمی ئاوگوستی ١٩٣٠ لە ناوچەی نسیبەین گوندیک دەگرت و بەیاننامە یەک بە پشتیوانی سەر بە خۆی کورد بلأو دەرگاتەووە و داوا لە کوردان دەکا بۆ یارمەتی هاوئیشتمانانی خۆیان لە ئارارات رابن و شەر بەگن.

لە عیراقیش شیخ ئەحمەدی بارزانی لە یولی ١٩٣٠ چەند سەت کەس لە شەرکەرانی کورد بە هاواری ئاراراتەو دەنێرت. لە ٢٦ یولی ١٩٣٠ دەولەتی تورکیا لە سەر ئەم کارە بە رەسمی کلەیی لە بالیقۆزی بەریتانیا دەرگات. شیخ ئەحمەد لە مانگی ئاوگوستی ئەو سالدە دەستە ی دووهمی شەرکەرانی خۆی بۆ یارمەتی کوردستانی تورکیا بە پێدەگات. ئەم دەستە یە لە گەڵ ئەرتەشی قورک توش شەرپەبێ و ناتوانی پێشەرەوی بکات. دوای شکانی راپەرینی ئاراراتیش شیخ ئەحمەدی بارزانی کە لێک لە نیشتمانپەرورانی کوردستانی تورکیا پەنا دەدا

که له ناراراتوه روو ده‌کهنه کوردستانی عیراق. ده‌ولته‌ی تورکیا له سه‌ر نه‌م په‌نادانه، به توندی ره‌خنه له ده‌ولته‌ی عیراق ده‌گرئ، وه‌زیری ده‌روه‌ی عیراق دوو سه‌فران بق ئانکارادمگا. «له‌م سه‌فرانه‌دا رتبه‌رانی تورک داوا له ده‌ولته‌ی عیراق ده‌کهنه که بق کۆتایی پتیه‌نن به جموجۆلی یاخیه‌کان له ناوچه‌ی بارزان که هیتدی له کورده‌کانی تورکیای لی گیرساونه‌وه و یوونه هۆی نا‌زاوه و تیکدانی ناسایشی ناوچه، بق عه‌مه‌لیاتیکی نیزامی هه‌نگاو هه‌لیتی. ده‌ولته‌ی عیراق که نایه‌وی له‌م سنووره بزوتنه‌وه‌ی کورد ده‌رفه‌ت بیتی و په‌ره بگرئ، ویستی تورکه‌کان قبول ده‌کا و له ناوچه‌ی بارزان ده‌ست به عه‌مه‌لیاتی له‌شکری ده‌کا.» (١١)

کاربه‌ده‌ستانی ئینگلیزی له عیراق له باره‌ی یارمه‌تی شیخ نه‌حمه‌دی بارزانی به راپه‌رینی نارارات و ره‌خنه‌ی تورک هیچ نالین و خۆر بیده‌نگ ده‌کهن. به‌لام بوختان و ده‌نگۆی نه‌وتق بلآو ده‌کهنه‌وه که کۆیا له به‌ر نه‌وه‌ی شیخ نه‌حمه‌د خه‌ریکه دینیکی تازه بنیات بیتی، لافاوێک ناوچه‌ی بارزانی وه‌له‌رزه خه‌ستوه. ئیدمۆندز نه‌فسه‌ری ئینگلیزی له عیراق له کۆقاری میدل نیست ژورنال ١٩٥٩ دا ده‌نووسی: «... ده‌ولته‌ی عیراق برپاری دابوو له پیش ته‌واو بوونی ده‌ورانی سه‌ر په‌رشته‌یدا ١٩٢٢ ده‌سلاتی خۆی تا سنوور په‌ره پتیه‌دا. به‌جیگه‌یانندی نه‌م برپاره هاوکات بوو له که‌(شته سه‌یره‌کانی مه‌زه‌بیه‌ی تازه‌ی شیخ نه‌حمه‌د) پاشان به‌ لیب‌راوی راده‌گه‌ییتی: به‌ هیچ هیتزیکی خه‌یالییش ناگرئ سه‌ر بزوتیه‌کانی بارزان تا سالی ١٩٤٣ وه‌ک شتیکی ئیله‌هام وه‌رگر له ناسیۆنالیزمی کورد بزانت.»

بق کورد و اهاتوه. حکومه‌تانی داگیرکهری کوردستان و ده‌ولته‌ی ئیستعماریه‌کانی پشتیوانیان، له ئاست داخواری ره‌وایه‌تی و خه‌بات و راپه‌رینی میلیلی نه‌ته‌وه‌ی کورد، یا خۆیان بیده‌نگ کرده و نه‌یانویستوه و نه‌یانیه‌تستوه ده‌نگ بدانه‌وه، یا بق به‌د ناوکردنی بزوتنه‌وه‌ی کورد تۆمه‌ت و بوختانی ناره‌وا و پتیه‌رمانه‌یان بلآو کردۆته‌وه. هه‌ر له سه‌ر بناخه‌ی نه‌م بوختان و تۆمه‌ته درۆیانه بوه که: «... مه‌عموورکی سیاسی گومانلیکراو شیخ ره‌شیدی لۆلان دلتیا ده‌کا که‌شیخ نه‌حمه‌دی بارزان بق له به‌یتبردنی موسلمانان له که‌ل ناسۆرپه‌کان بۆته

هاو دەست و ناوبراو بۆ شەپى دژى شىخ ئەحمەد ھاندەدا. شىخ رەشىد لە بەر ساكارى و دەمار گرژى، دەبىتە دەسكە لای ئەو مەعمورە فیتنە ھەلايسینە و بارزان پەلامار دەدا. بەلام لە ۲۶ى نوڤەمبەرى ۱۹۲۱ زىانتيكى قورسى پتدەكات. « (۱۲) حكومەتى عىراق ئەو كىشەيە دەكانە بيانو لە مانگى ديسامبىرى ۱۹۲۱ نەرتەشى عىراق بارزان گەمارۆ دەدا بەو ئەمايە كە چەكدارەكانى شىخ ئەحمەد خافلگىر بكا. بەلام راست بە پىچەوانەى بەرنامە و نەخشەى دارپىژراوى لەشكرى عىراق، خۆيان دەكەونە كەمىنى كوردەكان و دەشكۆن. چەند كەسيان لى بەدىل دەگىرتن كە قايمقامى (بەل)يان لە كەل دەبى. رۆژى دوايى ھىزى ھەوايى بەرىتانىا بارزان بۆمباران دەكات. بەلام شىخ ئەحمەد پەيامى ناشتى بۆ دەولەتى عىراق دەنيرى و پيشنيار دەكات كە دىلەكان نازاد بكا.

دەولەتى عىراق داوا لە كوميسەرى بەرزى بەرىتانىا دەكا كە فرۆكەكانى ئىنگلىز بە سەر ناوچەى زىيار و بارزاندا بفرن و ھاوكارى تەواوى لەشكرى عىراق بكن. نەرتەشى عىراق لە نۆھەمى مانگى فېورىە ناوچەى بارزان پەلامار دەدا. بەلام لەم پەلامارەشدا دەشكۆ و ۱۴۰ كەسيان لى دەكوژى و زۆریش بىرىندار دەين.

لە مانگى مارسى ۱۹۲۲ دەولەتى عىراق بە شىخ ئەحمەد پادەگەبىتى كە دەھەوى دام و دەزگای دەولەتىيەى لە ناوچەى بارزان دابەرزىتى و داواى لىدەكا لە ماوھى ۴۸ سەعات دا، خۆ بەدەستەو بەدا. شىخ ئەحمەد گوڤ نادانە فەرمانى حكومەت و لە ۱۵ى مارسى ۱۹۲۲ ھىزىكى پىيادە و توپخانەى لەشكرى عىراق بە پشتىوانى ھىزى ھەوايى بەرىتانىا دەكانە ناوچەى شىروان و تا مانگى يونى ئەو سالا شەر درىزە دەكىشى. فرۆكەكانى ئىنگلىزى بى وچان ناوچەى بارزان بۆمباران دەكن. لە ۲۱ى يونى شىخ ئەحمەد لە كەل ۴۰۰ كەس لە شەرپكرانى خۆى لە سنوور دەپەرپتەو و خۆ تەسلىمى كار بە دەستانى تورك دەكا. لە پيشندا شىخ ئەحمەد دەبەنە ئەستەمبول و پاشان دەبەنە ئەدەنە. ھىندىكىش لە پىاوەكانى بە بيانوى ئەو كە لە راپەرىنى ئارارات دا بەشداريان كوردە و داوایە چوونە لای

شیخ ئەحمەد، دەخەنە بەندیخانەو. ... بەم چەشنە سەربیزتوی شیخ ئەحمەدی بارزان کە ببووە قوربانی پیلانی دوو لایەنە، کۆتایی پێدێت. لە ئەنجامی پیلانی دوو قۆلی حکومەتەکانی تورک و عێراق و پیلانی پێدەنگیەکی کە مەبەستی راستە قینەیی ئەم بزوووتنە و هیە دادەپۆشێ، ناخەڕین شەخسیەتی دەسەلاتداری کورد لە ناوچەی گزنگی بارزان لە بەین هەلەمگیرێ. (١٣)

لە ناخەری سالی ١٩٣٢ هیندێ لەو کەسانەیی لە تورکیا لە گەل شیخ ئەحمەد گیرا بوون، ئازاد دەکرێن. شیخ محەممەد سەدیق وەلا مستەفاش لە گەل ئازاد کراوەکان دەبن. ئەوان دەگەرینەو ناوچەی بارزان و نیزیکی ٣٠٠ کەس لە دەوری خۆ کۆ دەکەنەو و سەر هەلەدان بۆ زیانیکی ئازاد و ئاسایشی دەست پێدەگرتەو. مەلیک فەیسەل لە بەغدا، داوا لە بالیۆزی تورک دەکات کە بۆ دامەزراندنەوی ناگری ناوچەی بارزان یارمەتی عێراق بکا، بەلام ئەم هەولەیی مەلک فەیسەلێش ئەنجامیکی نابێ. تا بەهاری ١٩٣٤ خەبات دژی هیزمەکانی عێراق لە ناوچە برێژەیی دەبن. لە سالی ١٩٣٤ بریانی بارزانی تەسلیمی حکومەتی عێراق دەبن. لە پێشدا دەوریان دەخەنەو بۆ ناسریە و پاشان دەیان گێرینەو بۆ سولەیمانی. لە گەل ئەوێش تا سالی ١٩٣٦ ناوچەی بارزان ئازام و هیدی نابێ. سالی ١٩٤٣ مەلا مستەفا بارزانی لە سولەیمانی رادەکا و لە رێگای کوردستانی ئێرانەو خۆ دەگەپینیتەو ناوچەی بارزان و ئەم جار خەبات بۆ ئازادی بە شێوەیەکی تازە و بە پێوەندی لە گەل رێکخراوی سیاسی ئەو دەمی کوردستانی عێراق (هیزی هیوا) و بە ناوی (کومیتهی ئازادی) بە سەرگایەتی بارزانی مستەفا دەست پێدەگرتەو.

زۆرەیی راپەرینەکانی کورد بە بێ لە بەر چاوەگرتنی هەل و مەرجی بابەتی و نامادەیی بار و دۆخی سیاسی و مادی و لێکدانەوی بابەتی دەست پێگراون و توشی شکان هاتوون. کورد لە جیاتی ئەوێ بار و دۆخی سیاسی خۆجێیی و جیهانی لێک بداتەو و توانا و دەرەتانی هیزی خۆ مالی و دۆژمن بە جوانی هەلسەنگینی و بناخەیی بۆچوون و ویستەکانی لە سەر واقعیت دا برێژێ، زیاتر

ده‌گه‌ریتته داوی دوژمن و به دروشمی بریقهدار وقسه‌ی زله‌وه دهنووستی و ده‌یه‌ویی
 به سەر قۆناخه کانی رۆژدا یاز بدات و له‌و بهر بکه‌و‌تته عەرز و تا جارێکی دیکه‌ش
 پادەبیتەوه خوا کاریمه! سەرەرای ئەو هەموو شۆرش و پاپەڕین و فیداکارییه‌ی
 که گورد کردوویهتی، نەیتوانیوه له‌ بواری کۆلتور و رۆشنبیری و بیهر و بۆچوونی
 سیاسی پوئیسانسیتیک پێک بێنێ و شۆرشێکی فیکری و رۆشنیبری بهر پا بکات.
 نەیتوانیوه شیتوه‌ی دیموکراسی و دیالۆکی شارستانی له‌ نێو خۆیدا به‌رو پێ
 بدات. نەیتوانیوه بۆ به‌ر به‌رمانی دوژمن، ریزی هیزه‌کانی خۆی بکاته یه‌ک و له‌ نێو
 خۆیدا یه‌کیتی و ته‌بابی پێک بێنێت. زیاتر له‌ سەر ئەوه‌ ساخ بۆته‌وه (شۆرش) بکا
 و دەست داته‌ تهن‌گ و روو بکاته جیا. له‌ جیاتی ئەوه‌ی شۆرشه‌که‌شی ئاراسته‌ی
 دوژمنی نه‌ته‌وه‌که‌ی بکا و له‌ پێناو وه‌دەست هێنانی نازادیدا خۆین برێژێ،
 به‌ره‌نگاری خۆی بۆته‌وه و خۆینی لاوانی خۆی رشتوه. له‌ نێو ده‌سته و تاقم و
 حیزبه‌کاندا بۆته‌ شهر و کوشتار و دوژمنیش پالی لێداوه‌ته‌وه. پێویست ناکات
 په‌نجه بۆ ئەزموون و رووداوی داخدارێ به‌رچاو و دیار رابکێشین. به‌ بۆچوونی من
 هێی سەرکه‌ی ئەم نه‌خۆشی و دهرده‌ بێ دەرمانه، ده‌گه‌ریتته‌وه بۆ زیان و گوزهران و
 چاره‌ سه‌رییه‌ی کورد له‌ ژێر ده‌ستی حکومه‌تانی زۆردار و دیکتاتۆر و بێ
 کۆلتوردا بر دوویه‌ته‌ سەر، له‌ چوارچێوه‌ی کۆلتور و رۆشنبیری و ره‌وشت و ئاکاری
 ئەو حکومه‌تانه‌دا ژیاوه و له‌ گه‌لێ راهاتوه. کاتیکیش بۆ رزگاری له‌و ژێر ده‌ستی
 و کۆپله‌تییه‌ پاپه‌رپوه، له‌ جیاتی ئەوه‌ی هاوکات له‌ گه‌ل خه‌بات و شۆرشه‌ی
 رزگاربخوازی، خۆی له‌ چنگ کۆلتور و نه‌ریت و ره‌وشت و شیتوه‌ی به‌رپوه‌ به‌ری
 سیستمی داگیرکه‌ر و زۆردار دهریاز بکات، به‌ پێچه‌وانه‌ له‌ نێو خۆیدا که‌ تۆزه
 ده‌سه‌لاتیکه‌ی که‌وته‌ ده‌ست، هەر ئەم شیتوه‌ ئاکار و ره‌وشت و به‌رپوه‌ به‌رییه‌ی له
 گه‌ل خه‌لکی خۆی به‌کار دێنێ، که‌ دوژمن له‌ گه‌ل نه‌ته‌وه‌ی کوردی به‌کار هێناوه.

سەرچاوه‌کان:

- ۱- په‌یامی تیلگرامی تاریخی ۱۶ی ژوئیه‌ی ۱۹۳۱ی ستانه‌وپ پالم کونسولی به‌ریتانیا له‌ ته‌وریز بق و‌هزاره‌تی دهره‌وه‌ی ئینگلستان ۱۵۳۷۹-۳۷۱- به‌ نه‌قل له‌ کریس کوچیرا، جنبش ملی کرد، ترجمه‌ ابراهیم یونسی ۱۳۷۳، ل ۱۲۸-۱۲۷
- ۲- په‌یامی تیلگرامی ۱۷ی ئه‌پرلی ۱۹۳۱ی بالیۆزی به‌ریتانیا له‌ تاران بق و‌هزاره‌تی دهره‌وه‌ی ئینگلستان، ۱۵۳۶۹، ۳۷۱، هه‌مان سەر چاوه‌، ل ۱۲۸
- ۳- په‌یامی تیلگرامی ۱۶ی ئه‌پرلی ۱۹۳۱، کونسولی به‌ریتانیا له‌ ته‌وریز بق و‌هزاره‌تی دهره‌وه‌ی ئینگلستان، ۱۵۳۶۹-۳۷۱ سەرچاوه‌ی پیشوو. ل ۱۲۹
- ۴- وتو و‌ژیکی بلاو که‌اوه‌ له‌ ئیران. ۱۰ ژوئیه‌ی ۱۹۳۱، هه‌مان سەر چاوه‌، ل ۱۳.
- ۵- په‌یامی تیلگرامی ۱۶ی ژوئیه‌ی ۱۹۳۱ی کونسولی به‌ریتانیا له‌ ته‌وریز هه‌مان سەر چاوه‌، ل ۱۳۱
- ۶- حسه‌ن ئه‌رفه‌ع، له‌ ده‌ورانی پینج پاشادا، هه‌مان سەر چاوه‌، ل ۱۳۱
- ۷- که‌ندال، کو‌رده‌کان، وه‌رگه‌راتی برایی یونسی، ۱۳۷۰، ل، ۱۱۱
- ۸- رۆژنامه‌ی میلیه‌ت، ۱۶ی سه‌پتامبری ۱۹۳۰
- ۹- که‌ندال، سەرچاوه‌ی پیشوو، ل، ۱۱۴-۱۱۳
- ۱۰- کاوه‌ بیات. اسناد ملی ن ۱۲۳.۳، ۱۹۳۰
- ۱۱- کریس کوچیرا هه‌مان سەر چاوه‌، ل، ۱۳۲-۱۳۱
- ۱۲ و ۱۳ کریس کوچیرا، هه‌مان سەر چاوه‌. ل، ۱۸۴-۱۵۱

رأپهړینی دهرسیم

له نیتو راپه‌رینه‌کانی کورد دا، که زږدیه‌یان بټی به‌رنامه‌ی حساب‌کراو و بټی لیکدانه‌وه‌ی بارو دڅخ و هه‌لسه‌نگاندنی هټز و توانای دوزمن و خڅمالی و به بټی له به‌رچاو گرتنی سیاسه‌تی ناوچه‌یی و جیهانی سه‌ریان هه‌لداوه و به داخه‌وه به نامانجیش نه‌گه‌یشته‌وون، راپه‌ړینی دهرسیم به هټندئ فه‌رق و جیاوازی دټه به‌ر چاو. به‌و مانایه که ده‌کرئ بلټین ده‌ستی ده‌وله‌تانی داگیرکه‌ری کوردستان له هاندانی راپه‌ړیندا نیه. ده‌وله‌ته نیستماریه‌کانی رږژاناوا به‌رزه‌وه‌ندیکي خڅیانی تیدا نابین و هیچ به‌لگه‌یه‌کیش به ده‌سته‌وه نیه که ده‌ستیان ده هه‌لگیرسان و یا سه‌رکوټکردنی راپه‌ړینی دهرسیمدا هه‌بووټی. نه‌وه‌ی ده‌کرئ که لټره‌شداسیاسه‌تی ده‌وله‌تای رږژناوایی پټ مه‌حکوم بکرئ، هر نه‌وه‌نده‌یه که په‌رده‌یه‌کی مات و بټیده‌نگیان به سه‌ر راپه‌ړینی دهرسیم و جنایه‌ت و کوشتاری حکومتی تورکدا کټشاوه و باسیان نه‌کردوه. نه‌وش هر درټزه‌ی نه‌م سیاسه‌ته‌یه که ده‌زگای پرویگانده‌ی ده‌وله‌تانی رږژناوا له باره‌ی هه‌موو خه‌بات و شڅرش و راپه‌ړینیټک گرتوویانه‌ته به‌ر که له چوار چټوه‌ی به‌رزه‌وه‌ندی نه‌واندا نه‌بووټی و یا بټیسیاسه‌ت و به‌رزه‌وه‌ندی نه‌وان زیانی بووټیت.

«...ده‌هرسیم له راستیدا هټلانه هه‌لټیه‌ک بوو له سه‌ر چیا به‌رزه‌کانی کوردستان که که‌متر ده‌ستی حکومتی تورکی پټراکه‌یشته‌بوو، ناوچه‌ی دهرسیم هه‌میشه جږزه ده‌سه‌لټیکي ناوچه‌یی هه‌بوه و له به‌رټومبردنی کاروباری خڅیدا خودموختارپوه، خه‌لکی دهرسیم نه‌چوونه نیتو « سوپای هه‌میدیه » و له شه‌ری نیتوان تورک و روسیا و شه‌ری سه‌ره‌خڅیی تورکیاشدا به‌شدار نه‌بوون. له پارلمانی تورکیادا

پینچ نوئنته ریان هه بوه و ویستوو پانه هر ئاوابێ قره و ههرا ژیانی خۆریان درێژه پێبدهن. دواى شکانی راپه رینی ئارارات ئیتر حکوومهتی تورک بهرنامهی توانندهوی کورد به رتوه دهب. به گوێرهی ئه و بهرنامهیه که و مزارهتی خۆجیبیی نهخشی دهکیشی چوار ناوچه دهگرتوه.

«... ناوچهی ژماره (١) هه مو ئه و مه لبه ندانه دهگرتوه که پێویسته حه شیمه تی تورک له ویدا زیاد بکریته. ئه م ماده یه به ئاشکرا مه به ست کوردستانه وه.

ناوچهی ژماره (٢) هه مو ئه و مه لبه ندانه دهگرتوه ئه و خه لکه یی له ویدا نیشته جیده کری، که له کولتوری تورکدا بتوتیه وه. (کولتوری قهومی تورک).

- ناوچهی ژماره (٣) ئه و مه لبه ندانه دهگرتوه که تورکه کان ده توانن به خۆرای (واته به لاش) به لام به بێ یارمه تی کاربه ده ستانی حکوومه ت له ویدا نیشته جی بن. (شوئته کانی پر پیت و به ره که تی ناوچه کانی کوردستان به خۆرای پێشکیشی تورکان ده کری،)

- ناوچهی ژماره (٤) ته وای ئه م ناوچه و مه لبه ندانه دهگرتوه که ده یانه وێ چۆل بکرین. ئه م ناوچه چانه ش دهگرتوه که له بهر هزی له شناسخی و هۆکاری تری ئه منیه تی و نیزامی و سیاسی و کولتوری هاتوو چۆ بۆ ئه م ناوچه چانه قه ده خه ده کری. (ئه م به نده شوئنه رۆد و شاخاویه کانی کوردستان دهگرتیه وه. » (١)

دواى هه ره سی راپه رینی ئارارات چه ند سه ت کوردیک روو ده که نه چیا و که ژه کانی ناوچه یی ده رسیم بۆ ئه وه ی خۆ له کوشتهار و یا دوور خسته نه وه ده رباز بکن. ده وه له تی تورکیا سالی ١٩٢٤ ژهنرال که نعان پاشا، فه رمانده ی سویای چوارمی دیار به کر ده نیرتیه شرناک و ماوه ی پینچ رۆژ بێ پسانه وه چیاکان بۆ مباران ده کات. چه ند که سیش بۆ چا و ترساندن کوردان له (ئه له عزیز) له دار ده دا.

له سه ره تای سالی ١٩٢٧ ده وه له تی تورکیا حکوومه تی نیزامی داده مه زرتی و فه رمانده کانی نیزامی ده کرین به حاکی ویلایه ته کان. ئه وان بۆ عه مه لیاتی نیزامی و یا له دار دانی خه لک ده سه لاتی ته وایان ده درتی. جگه له زمانی تورکی قییر

بوون به زمانه‌کاتی تر و کتیبی بیگانه‌ش قه‌دمخه ده‌کرتن. سانسور و خنکاندن
دهنگویاس له باره‌ی ناوچه‌ی دهرسیم‌وه نه‌ونده تونده که کاتی له نیو ته‌واوی
رۆژنامه‌کانی قوسته‌ننه‌نیه رۆژنامه‌ی سون تیلگراف له ۲۲‌ی مانگی مای ۱۹۳۷
ئامازه‌ی بۆ ده‌کات، ده‌ستبجی داده‌خړی. بۆیه هه‌تا ئیمروش کهس نازانی
راپه‌پینی دهرسیم به راستی له چ کاتی‌کدا ده‌ست پیکراوه. (۲)

به گوێره‌ی وتی دوکتور نوری دهرسیم‌ی سر هه‌لدان له سه‌ره‌تای سالی
۱۹۳۶ کاتی ده‌ستپێده‌کری که ئه‌رتشی تورکیا ده‌یه‌وی له‌ناوچه گرنه‌گه‌کانی
دهرسیم پادگانی نیزامی دابه‌زینی. سه‌ید ره‌زا که ئه‌رکی سه‌رۆکایه‌تی
تایفه‌کانی له سه‌رشانه، له به‌رانبه‌ر ئه‌م به‌ریاره‌ی حکومه‌ت دا ده‌یه‌وی
به‌ر به‌ره‌کانی بکات. له گه‌ل ژهنرال ئالب دۆغان، سه‌رۆکی ژاندارمه‌ری
دامه‌زراو له ئه‌لعهریز ده‌که‌وته‌ وتو وێژ. له ره‌وه‌ندی گفت و گۆدا، سه‌ید ره‌زا له
مه‌به‌ستی شه‌ر خوازانه‌ی حکومه‌ت ئاگا دار ده‌بی. دیته‌ سه‌ر ئه‌و به‌ریاره که
دوکتور نوری دهرسیم‌ی بۆ ئاگادار کردنی به‌یروپای گشتی جیهانی بۆ ئورپا
بنیوی.

پاش ئه‌م دیداره ژهنرال ئالب دۆغان له به‌یاننامه‌یه‌کدا داوا له عه‌شیره‌ته‌کان
ده‌کا که ۲۰۰ هه‌زار تفه‌نگ بده‌نوه به ده‌ولت. هه‌ر له‌وکاته‌شدا ده‌زگای جاسوسی
حکومه‌تی تورک عه‌شیره‌ته‌کان دژی به‌کتر ده‌هارۆزینی. له دوو شوێن خه‌لک
ده‌هژینه نیو پاده‌گانی تازه دروستکراو و ژاندارمه‌کان چه‌ک ده‌کهن. سه‌ید ره‌زا داوا
له ژهنرال دۆغان ده‌کا که به‌یاننامه‌ی چه‌کدانه‌وه هه‌له‌وه‌شینیته‌وه و ده‌زگایه‌تی
ئیداری له ناوچه دابه‌زینی که مافی میلیلی کورد ده‌سته به‌ر بکا. دژکرده‌وه‌ی
ده‌ولت فره خێرایه چه‌ند هه‌نگی ژاندارمه‌ری بۆ دهرسیم ده‌نێری، ئه‌رتش له سه‌ر
سنوره‌کان ناوچه‌ی دهرسیم کۆ ده‌کاته‌وه. فه‌ینی فرۆکه‌ی نیزامی رۆژانه به سه‌ر
دهرسیمدا خه‌لک توره و بێزار ده‌کا. له سه‌رانسه‌ری ناوچه بیک هه‌له‌په‌رژانی بچوک
له گه‌ل هه‌یزه‌کانی ده‌ولته‌ی روو ده‌دن. سه‌باره‌ت به کهش و هه‌وا‌ی زستان
عه‌مه‌لیاتی نیزامی راده‌گیري. به‌لام دهرسیم که‌مارق دراوه.

هانتي بهار و توانه‌وهی به‌غیر، په‌لاماری له‌شکری به دواویمه، له ناوچه‌سی مازگرد یتک هه‌لپه‌رژان ده‌ستپیده‌کرتنه‌وه. له بهاری سالې ۱۹۳۷ کورنکی س‌سید ر‌مزا به ناوی (برایم) له هوزات ده‌جیته یتگه تورکه‌کان تا په‌یامی باوکی سه‌بارمت به ډاکرتنی عمه‌لیاتی نیزامی به فرماندهی له‌شکر ډاگه‌ییتې. له که‌رانه‌ودا ده‌که‌ویته که‌مینی نه‌فسه‌رانی تورک و‌کورده‌کانی (کورکانی) که پالیان و‌تورکان دابوو، ته‌قی لیده‌که‌ن و ده‌کوژرئ. کوژرانی برایم دوژمنایه‌تی نیوان تورک و کورده‌کانی ده‌رسیم توندتر ده‌کا. س‌سید ر‌مزا ناوچه‌سی (کورکان) که‌مارؤ ده‌دا و داوای بکوژانی کورکه‌کی ده‌کا. به‌لام پیاوکوژه‌کان له لایه‌ن حکومت‌وه پش‌تیان ده‌گیرئ. تورک هی‌زتی که‌وره له ناوچه و ده‌ور و به‌ر کوژ ده‌که‌نه‌وه. ژماره‌ی هی‌زه‌کانی حکومت ده‌گاته ح‌وت سو‌یا. ناو‌ندی فرمانده‌یی شو هی‌زه دیاربه‌کره. به‌لام تی‌په‌کانی سو‌یا له نورفه و س‌یرت و وان و نه‌لع‌ریز بلاؤ ده‌کرتنه‌وه. « ... وادیته به‌ر چاوه‌م هه‌نگاوه‌ی حکومت به‌و مه‌به‌سته بو‌ویته که له په‌ره‌گرتنی ډا‌ه‌رین بو‌ باشور پ‌ت‌شگری بکړئ. بی‌یته له‌مپه‌ریک له به‌ران‌به‌ر مانقوری کورده‌کانی سو‌ریا. پ‌ت‌شتر شیخ عبدالرحیمی برای شیخ سه‌عیدی پالو، له‌م باره‌وه هی‌ندئ هه‌نگاوی کاریگه‌ری نابوو. به‌لام کورده‌کان که ژماره‌یان که‌م بوو، له به‌ران‌به‌ر تورکاندا شکا بوون.» (۳)

س‌سید ر‌مزا جارټکی دیکه‌ش به نالپ دوغان ډا‌ده‌گه‌ییتې. نه‌گه‌ر بی‌توو مافی میلی کورد پ‌یزی لئ بگیری و قاتلانی کورده‌کی بدرین به دادکا، ناماده‌یه ته‌واوی نه‌فسه‌ر و سه‌ربازانی به دیل گیراو نازاد بکا و نه‌وه‌ی به تالان‌شیان کرتوه، بی‌ده‌نه‌وه به ده‌ولت. به‌لام ژهنرال دوغان داوای تسلیم بووونی بی‌ ق‌ید و ش‌رت ده‌کا له که‌ل دانه‌وه‌ی هه‌شتا هه‌زار تفه‌نگی ماورزه‌پ. شهر ده‌ست پ‌یده‌کرتنه‌وه.

کوژرانی عدلی شیر و ته‌نسیری له سه‌ر ډا‌ه‌رین.
عدلی شیر له باری نیزامی و نفوزی له نیو‌خه‌لکدا می‌شکی ډا‌ه‌رین و نه‌خ‌شه‌ی نیزامی بوو. ناو براو له تایفه‌ی شیخ حس‌نان و له گون‌دی عمرانی نیزیک

(کۆچکری) هاتبوه دنیا وه مهرهسهی ناوئجی سیواس دهرسی خوئند بوو. له زهمانی سولتان عبدالحمید دا سهبارت به هۆندنهوهی شیعرا ناو بانگ دهر دهکا و دهبیته میرزای مستهفا بهگی سهزۆکی تایهفی کۆچکری و پاش کوشتنی نهو به دهستی والی دهرسیم، بوو به ماموستای کورهکانی. عهلی شیر له م ریگایهوه نفوزیکزی زۆد له نیو عهشیرهتی کۆچکری پهیدا دهکا و کار دهکاته سهز پهکگرتنیان. پاش کشانهوهی هیزهکانی رووسیا، سالی ۱۹۱۷ له کوردستانی تورکیا، کاربه دهستانی تورک بق خۆ پاراستن له هارزۆانی خه لکی دهرسیم وایان به باشدهزانین که له ناوچهی ناوهچک، له کردهوهکانی عهلی شیر چاو بپۆشن. بهلام عهلی شیر له پیتناو ناسیونالیزمی کورد دا، تیکۆشانی خۆی درتزه پیده دا. سالی ۱۹۲۰ چوونی دهرسیم بق نێو(کۆمهلهی نهتهوهیی بهریزی کوردستان) پا دهگهیینتی و داوا له رتبه رانی قوستهنته نیه دهکات که له دهرسیم لقی کۆمهله بکه نهوه. سالی ۱۹۲۱ به نووسینی نامه و تیلگراف بق دهوالت و داوای به جیگه یاندنی برپارهکانی پهیمانی سیشر خهباتیکزی توندی دهست پیدهکات. کۆنفرانسی جۆر به جۆری به زمانی کوردی پیکدینتی.

پاش چهند مانگ به تاوانی بهشداری له ئازاوهی کۆچکری به مهرگ مه حکوم دهکری. بهلام ده توانی رابکا. سالی ۱۹۲۷ عهلی شیر ته نیا بهرتوه بردنی عه مهلیاتی نیزامی پی بهس نابیت. بق په کیتی و کۆ کردنه وهی خه لک له دهوری سهید رهزا، بابهتی زۆد و کرنکی نووسین و شیعرنی نیشتمانی دههۆنیتته وه و بلاو دمکاته وه.

له مانگی یونی ۱۹۳۷ سهید رهزا داوا له عهلی شیر دهکات، بق(راکتیشانی دهو لهتی فه رانسه و ئینگلستان) بق ناویزی کهری و پیشگری له خوینرتیژی زیاتر بجیتته ئیزان و یا عیراق. بهلام شهوی پیش وهرتکهوتنی به هاندانی ژهنرال ئالب دۆغان له نهشکهوتی ئاگدات به دهستی (رابهر)ی برازای سهید رهزا دهکوژری، ناویراو له بنهوه له گه ل تورکان رتکهگهوتبوو، بیلایهنی خۆی راگه یاند بوو. کوشرانی عهلی شیر زیان و خهسارهتیکزی گهوره بوو بق بزوتنه وهی کورد. پاش

کوشرانی عالی شیر ناومندی شهری توند دهکوتته ناوچھی تایفھی بهختیار. بهلام هیرش و سهر کوتکردن زۆر تونده. تورک لپرهوارهکانی ناوچه ناگر تپبهردهمن. سهرۆکی تایفه بهختیاریش به ناوی شاهین دهکوژرئ. له دۆلی (نیکسور) هزاران ژن و مندال پنا بق شهکوتان دهبن. تورک له زاری شهکوتهکاندا ناگر دهکهنوه و ژن و مندال همویان له شهکوتهکاندا دمخکین و له بهین دهجن. درندهیی تورک دهکاته رادهیهک خه لکی (کوچیا) که بیلاین مابونهوه و تنانته (کورگانهکانیش) که رهگهله دهولته کهوتیون، له دوری سهد رهزا کو دهبنوه. بهلام نهو تایفھش کوشتار دهکرین. تورک تنانته دیلهکانیش ومبهر دهسرژی شهست تیر دهدهن. ژن و مندالان له کادیناندا ناگر تپبهر دهدهن. فهرماندهکانی تورک شوینی مانهوهی سهد رهزا ههلهکرن و له خهوا و له زهوی بزمباران و توپبارانی دهکن. سهد رهزا دهیهوئ خو بگهپینته (ناوهچک) بهلام تهقلای شهویق شکانی نالقهی کهمارۆ له (قزلهج) کرانی بق تهواو دهبی. هزاران کس له هاورییانی و خیزانی و یهک له کورهکانی و سێ نهوهی دهکوژرین.

لهم بار و دوخدا سهد رهزا له کهش و ههوایهکی گومانلیکراودا دهکوتته بهر دهستی تورکان. وا قاوه که گوئا والی نهرزنجان له ههوهلی سپتامبری ۱۹۲۷ رادهگهپینی که حکومهتی تورکیا بریاری داوه ویستی خه لکی دهرسیم به جیبگهپینی و زیان و خسارتهی خه لکیشی بیژرئ و ناگر بهسیش رابهگهپینی. سهد رهزا بهروا به قسهی تورکان دهکا و بق وتو ویژ له گهله والی دهچته نهرزنجان و له پینجهمی سپتامبری ۱۹۲۷ دهگیرئ. له نهلهزیردهست دهکرئ به لیکۆلینهوهی دوسیهی سهد رهزا. له رهومندی لیکۆلینهوهدا تورک ههولیان دهدا پای سوڤیت بخه ناو کیشهکهوه و سهبارته به بوونی شهفسرانی سوڤیتی و یارمتهی سوڤیت به شۆرشگیرانی دهرسیم، سهد رهزا ومزمان بیتن. به لام سهد رهزا پتی له سهر نهوه دادهگرئ که بنه مالهی نهو ههر گیز کوئ له مستی بیگانان نهبوه و سهدان سال به حوکی هستی نیشتمانپهروهرانه له پیناو بهرژمهندی بهرزی خه لکدا شهپی کردوه. بهلام بهداخهوه پتی ناکام بوه.

پاش چوار پۆژ دادگایی له چواردهی مانگی نوۆفهمبر له گه‌ڵ ده‌ که‌سیتر له سه‌رۆکانی راپه‌رین له دار ده‌درۆن. سه‌ید ره‌زا له ژێر داری ئیعدام دا ده‌لتی: «... ته‌مه‌ن ٧٥ سا‌له و ده‌چه‌م په‌ریزی شه‌هیدانی کوردستانه‌وه. ده‌رسیم شکاوه. به‌لام کوردستان و کورده‌کان ده‌مینه‌وه. لاوانی کوردستان تۆله‌ی ئیتمه‌ ده‌ستینه‌وه. له‌عنه‌ت له‌ خاینانی سه‌تمگه‌ر...» (٤)

ه‌کومه‌تی تورک سانسۆریکی ئه‌وه‌نده توند ده‌مخاته سه‌ر رووداوه‌کانی تورکیا و راپه‌رینی ده‌رسیم، ته‌نانه‌ت دیپلومه‌اته‌کانی بیگانه‌ش ناتوانن به‌ ته‌واوی له‌ کاره‌ساتی ده‌رسیم ئاگادار بن. ته‌نانه‌ت له‌ باره‌ی ژیان و که‌سایه‌تی سه‌ید ره‌زاشه‌وه زانیاری ته‌واو نه‌هاتۆته ده‌ست. هه‌یج به‌لگه‌ و نووسراوه‌یه‌کی باوه‌ر پیکراوی خودی سه‌ید ره‌زا و په‌ته‌رانی راپه‌رین نه‌گه‌وتوونه ده‌ست رۆژنامه‌ نووس و بڵاو نه‌کراونه‌وه.

تاقه‌ به‌لگه‌ییکی که‌ به‌ هه‌لکه‌وت له‌ ئارشیوی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وی ئینگلیزه‌دا وه‌ده‌ست هاتوه، نامه‌یه‌کی سه‌ید ره‌زایه که‌ ته‌ویش به‌ ته‌واوی په‌رون نیه‌ بق‌ کام ده‌وله‌ت و بق‌ کۆی نووسراوه‌. نیوه‌رۆکی نامه‌که‌ نیشان ده‌دا که‌ سه‌ید ره‌زا پیاویکی تیگه‌یشتوو بوه و لێکدانه‌وه‌ی له‌ سه‌ر رووداوه‌کان سیاسیه‌انه و په‌رون بوه. ئه‌م نامه‌یه‌ له‌ راستیدا وه‌ک به‌یاننامه‌ی راپه‌رینی ده‌رسیمه‌ که‌ داوا‌ی یارمه‌تی له‌ ده‌وله‌تیک ده‌کا، که‌ نامه‌که‌ی بق‌ نووسراوه‌ و به‌لام ئه‌و ده‌وله‌ته‌ و یا ئه‌و که‌سه‌ له‌ یارمه‌تیدان درێخی ده‌کات.

ده‌قی نامه‌ی سه‌ید ره‌زا

« سالانی سا‌له ده‌وله‌تی تورکیا ده‌یه‌وێ نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌توتیتیه‌وه. بق‌ ئه‌و مه‌به‌سته‌ خه‌لکی کورد سه‌ر کۆت ده‌کا، چاپه‌مهنی و بلاهۆک و زمانی کوردی قه‌ده‌مه‌ کردوه. خه‌لکیکی به‌ زمانی دایکیان ده‌په‌یژن، نازاریان ده‌دا. به‌ راگواستنی زۆره‌ملی و په‌رده‌وام، حه‌شیمه‌تی ناوچه‌ به‌ پیت و به‌ره‌که‌ته‌کانی کوردستان بق‌ سه‌رزه‌مینی بی‌ ئاو و ویشکارۆی ئه‌ناتۆلی ده‌کوژیتیه‌وه و له‌وێ ده‌سته‌ ده‌سته‌ له‌ به‌ین ده‌چن.

لەم دواییدا دەولەتی تورکیا ویستووێتی بێتە ناوچەی دەرسیم که بە گۆڕەوی ڕێک کەوتن لە گەن دەولەت تا ئێستا لە نازار و ئەزبەت بە دوور بوو. خەلکی کورد لە بەرانبەر ئەم کۆردەوێدا، لە جیاتی فەوتان لە ڕێگای دوور و درێژی دوور خستەوه، بۆ پارێزگاری خۆیان دەستیان بۆ چەک بردووه. هەر وەک لە سالی ۱۹۲۰ لە نازارات و دۆلی زیلان و بایزید یشدا وایان کرد.

ئێستا سێ مانگە شەڕێکی توند لە ناوچەی مندای هەلگیرساوه. سەرەڕای نا بەرانبەری لە نامراز و کەلوپەلی شەڕ و بە کار هێنانی فرۆکەیی بۆمبا هاوێژ و بۆمبای سووتینەر و گازی خنکینەر لە لایەن دەولەتەوه، من و هاو نیشتمانام تەقەلای هێزەکانی تورکمان بۆ ناکام کردووه.

فرۆکەکانی تورک، لە بەرانبەر بەر بەرەکانی ئێمەدا، دێهات بۆمباران دەکەن، دەیانسووتین، ژن و مندالانی بۆ دیفاع دەکوژن. دەولەتی تورکیا تۆلەیی شکانی هێزەکانی خۆی بەمچۆرە لە خەلکی کورد دەستینیتەوه. زیندانەکان لە خەلکی بۆ نازاری کورد پڕ کراون. خۆبێندەواران و بەر دەستریژ دەدەن و یا لە داریان دەدەن و یا بۆ ناوچە دورەکانی تورکیا دوریان دەخەنەوه.

سێ میلیۆن کوردی که لە نیشتمانی خۆیاندا دەژین و جگە لە ژبانیکی هێمن و بە ناشتی و ئاسایش و پارێزگاری ڕهگەز و زمان و کەلتور و داب و نەڕیتی خۆیان شتیکی ترناخوازن، ڕوودەکەتە جەنابی بەرژتان و داواتان لێدەکەن که بۆ کۆتایی پێهێنان بەم بێدەدی و ستەمه، نفوزی ئەخلاق و بەرزای دەولەتی خۆتان بۆ پشتیوانی لە ئەتەوهی کورد بە کار بەرن. «ئیمزا»: فرەماندەیی گشتی دەرسیم سەید رەزا. »

لە نامەیی ۲۱ی یولی ۱۹۲۷ی سەید رەزادا، جیگای نووسین «دەرسیمی کوردستان» دیاری کراوه. نامەکه بە زمانی فرەهنسی و بە ماشین نووسراوه. نامەکه ڕووی لە (وەزارەتی کار و باری دەرەوێهه) بۆ ئەوهی ناوی ولاتەکه بەریت. ئەو نامەیه که لە ئارشیبوی وەزارەتی کار و باری دەرەوێهه ئینگلستاندا هەیه، نووسخەیی دووهەمه بە ئیمزای سەید رەزا. لە وانیه سەید رەزا ئەم نامەیهی بۆ

چند وهزارمخانی دهولهتانی ئورویایی ناردبئ. ئو نامهیه بق وهزارمتی دهرهوهی ئینگلستان ناردراوه. تا ۲۱ی سپتامبری ۱۹۳۷ نه گهیشتوه. وهک له یاد داشتی کارمهندیکی وهزارمخانهی ئینگلیز دهر دهکوهئ. نامهکه له نیو پاکت دا نهوه. مهلومیش نیه کهنگتی گهیهته لهندهن. دهولهتی ئینگلستان نامهکی بق دهولهتی تورکیا ناردتوه و به دهولهتی ناوبراویشی راگهیانده که وهلامی نامهکی نهادهتوه. وهزارهی دهرهوهی ئینگلستان. ۲۰ ۸۷۴ ۲۷۱(ه)

پاش له داردانی سهد رها و هاوریانی، چهنکهسیش له سهکردهکانی راپهین به هه بسی دوور و درئژ مهکوم دهکرتن. بهلام راپهین ههر درئژهی ههیه. له نیوهی سالی ۱۹۳۸ دهولهتی تورکیا بهشی زوری هیزی هواپی و سئ سوپای لهشکر له ناوچهی دهرسیم کئ دهکاتهوه. خه لکی دهرسیم تا ناخوری مانگی ئوکتوبری ۱۹۳۸ که هه موو نامرازکی بهرگریان لی تهواو دهبی بهر بهرهکانی دهکن. هیرش و سهرکو تکردن له رادهی ناسایی تیدهپهئ. ئه رتهشی تورک له ئهشکوت و ههباراندا خه لگ دهسووتین. لئزهوارمان که ببوونه پهناگای خه لکی بی دیناع و راکردوو، که ماری دهدهن و ئاگریان تیه ردهدهن و خه لگ دهسووتین. که لیک له ژن و کیژانی دهرسیم بق ئهوهی نهکونه دهست چنایهتکارانی تورک خویان دهرویاری (مؤنرود) داوین و دهخنکین. دهرسیم به تهواری ویران دهکرتبه گویرهی هه لسهنگاندنی حیزی کل مونیستی تورکیا له ماهی ۱۳ سال راپهین و سهرکو تکردندا پتر له یهک میلیۆن و نیو کورد کوژراوه و دوور خراونهوه.

ناندره فونتین سیاسی و رۆژنامه نووسی بهناویانگی فرهنسی دهنووسی: «... کوردهکان سئ جار راپهین. سهرکو تکردنی ئهوان به شیوهیهکی ئهوهنده توند و تیز و دهلهقی بهرتوه چوو که نه م دیرانهی به قهلهمی (بینوا مییشن) Benoist_Mechin بهکئ لهو کهسانهی که به ئهتاتورک هه لادئ، نووسراوه، به جوانی نیشانی هه دا، ناوبراو دهنووسی «... ئهتاتورک له پیشدا ۷ وپاشان ۸ و ناخرمهکشی ۹ لهشکری ئاماده کرد و نارینی بق کوردستان. فرهمانی پیدان بق ئهوهی جیاوازیخوازی سهر کوک بکن و ناوچهکه سهرانسه ویران

پیاوه‌کان نه‌شکنجە کران و له دار دران، دیتهاه‌کان سووتینران، خەرمانه‌کان تالان کران، ژنان سووکاپه‌تیان پیکرا و به ده‌لرەشی کوژران. شامانجی حکومه‌تی نانکارا نابود کردنی ره‌گه‌زی کوورد بوو تا جاریکی دیکه گرویتیکی قه‌ومی دیاریکراو له کۆماری تازه‌دا یوونی نه‌بیت...» (٦)

دوای سەر کووتکردنی راپه‌ڕینی دهرسیم، ئیتر له باکوپی کوردستان راپه‌ڕین و سه‌ربزێوی گرنگ کۆتاییان پیدیت. کوشتار و دوور خستنه‌وه‌ی به کۆمه‌ل و نیزامیگه‌ری مه‌لبه‌ندی کوردستان و نه‌شکنجە و نازاری به‌رده‌وامی، کار ده‌کەنه سەر روحیه‌ی خه‌لک و ئیتر بۆ گه‌یشتن به نازادی ڕتگای راپه‌ڕین و سەر بزێوی بی‌به‌رنامه و بی‌لیکدان‌وه و هه‌لسه‌نگاندنی هیز و بار و دۆخی جیهانی و خۆ جیتی به په‌سند نازانرتت. حکومه‌تی تورکیاش ره‌وشت و شتیوه‌ی فاشیزمی هیتلهری له سیاسه‌تی خۆجیتی و به‌ڕیوه‌بردنی ولادا ده‌گریتته پیتش. به ناوی نه‌منیه‌ت و پاراستنی ولات قانونی قه‌ده‌خه کردنی تیکۆشانی (خه‌رابکارانه‌ی وه‌ک کۆمونیزم و ئانارشیزم) و مانگرتنی کرێکاران و به‌کیتیه‌کانی سنفی دیتیتته کایه‌وه. له کوردستان دی‌وه‌زه‌ی ره‌شی میلیتاریستی بشوو له خه‌لک ده‌به‌ری.

هه‌والده‌ری رۆژنامه‌ی «سۆن پۆستای تورک که چۆته ناوچه‌ی دهرسیم له راپۆرتیکدا ده‌نووست: «... چوومه تونجه‌لی. (دهرسیمی پیتشوو) چۆل و هۆل که‌سی تیدا نه‌بوو. ته‌نیا که‌سانیکی له‌وێ ده‌بینران، پۆلیس و مه‌ئمووری باج و سه‌رانه نه‌ستاندن بوون. ویستم له گه‌ل خه‌لک پتوه‌ندی بگرم و له شتیوه‌ی زیان و روحياتیان ئاگادار بم. به‌لام به‌داخ‌وه هیچ شتیکی سەر ده‌می پیتش راپه‌ڕین نه‌ما بوو. ئیتر پیتشه‌سازی و گولتور و سه‌ودا و بازرگانی له ناوچه‌دا نابینرتت. خه‌لکیکی پیکارم ده‌بینی که هه‌موو ژانیان له دور و به‌ری چهند سەر بزین به‌پتوه ده‌چتی. هیچ چه‌شنه شارستانیه‌ک نه‌گه‌یوه‌ته ناوچه. قوتابخانه‌ی نه‌، دوکتور نه‌، خه‌لک نازانن دهرمان چیه. نه‌گه‌ر باسی حکومه‌تیان ده‌گه‌ل بکه‌ی، ئه‌وان به پۆلیس و مه‌ئمووری باج و مالیاتی تیده‌کەن. ئیمه هیچ ناده‌ین به خه‌لکی دهرسیم، ته‌نیا لیتان ده‌ستینن. ئیمه هه‌قمان نه‌ ئاوا له گه‌ل ئه‌وان بیزوینه‌وه...» (٧)

دوای پاپه‌پینی دهرسیم که پبهرانی بزووتنه‌وهی رزگاربخوازی کورد له باکوپی کوردستان کوژداون و یا له دار دراون، نیتیر له هیچ یهک له بهشه‌کانی کوردستان بزووتنه‌وهی چه‌کداری له نارادا نیه و ده‌وله‌تانی داگیرکهری کوردستان له گهل پاپه‌پین و بزووتنه‌وهی جیدی کورد به‌رهو روو نین. به‌لام ئەم نارامی و هیمنایه تیه کاتیبه له روانگی حکوومه‌تانی داگیر کهری کوردستانه‌وه، وهک پزیسکی ژیر خۆله میش دیته بهر چاو و له دلّه راوکه‌یاندا راده‌گرئ. په‌یمانی شومی سه‌عدائاباد (۱۹۲۷) نه‌نجامی دلّه راوکه و نه بوونی دلنیاپی نهو حکوومه‌تانه‌یه له ناست رووداوه‌کانی خۆ جیتی و دهره‌وهی سنوره‌کانی خۆیان. هەر چهنده مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی نهو په‌یماننه‌که‌مارژدانی سنوره‌کانی سۆقیتی پیشوو بوه، به‌لام وهک له ماده‌ی حه‌وته‌می په‌یماننه‌که‌دا دهرده‌که‌وی، پیشگری و سه‌ر کو‌تکردنی هه‌موو چه‌شنه ریکخراوه و بزووتنه‌وهیه‌کی نیتو خۆیی که مه‌ترسی بق سه‌ر نهو حکوومه‌تانه هه‌بی، نامانجی بنه‌ره‌تی ئەم ده‌وله‌تانه‌ بوه که راسته‌و خۆ کورد ده‌گریتته‌وه و دژی بزووتنه‌وهی کورد هاتۆته‌کایه‌وه.

پاڤه پښینی نوټی بارزان سالی ۱۹۴۳

وهک له لاپه په کانی پيشوودا باسکرا حکومتی عیراق سالی ۱۹۳۶ بارزانیاکان دور دهخاته وه بۆ ناسریه و پاشان له سالی ۱۹۳۹ دا دهیان هیتیته وه سوله یمانی و له وټ دهست به سه دهبن. مهلا مستهفا نا توانی که ههتا ههتا به مل بۆ دهسه لاتی دیکتاتورری ریژی می به غدا پاکی شتی به تایبته که به شتی کی نیستمانه که شی (کوردستانی ئیران) ئازاد بوه و حیزبی نه ته وهی کی کورد ('کۆمه له ی ژ ک ی لئ دامه زراوه ولقی له کوردستانی عیراقیش دامه زرانده. ئیتر له سوله یمانی رادهکا و له ریگای کوردستانی ئیرانه وه خو دهگه ئینیته وه بارزان. مهلا مستهفا له رۆژه لاتی کوردستان له پيشدا دهجیته گوندی کولیچ و میوانی کاک مامندی قادری دهبی. کاک مامند زۆری پښ لیده گری و یارمه تی دهدا. له وټی دهئیرن به دوی مامند مه سیح دا که پیشتر له گه ل کۆمه لکی زۆر له بارزانیا ن و عه شیره تی دیکه پرویان کردبوه کوردستانی ئیران و له ناوچه کانی سندوس و شنق دهژیان. مامند مه سیح نه و دم له گوندی ناخچه زۆه له نیزیک نه غه ده ده ژیا. وسوی ئازیان پیای کاک مامند دهجیته گوندی ناخچه زۆه و مامند له گه ل خۆی ده باته کولیچی مالی کاک مامندی قادری که مهلا مسته فاش له وټی ده بیت. له وټه مهلا مسته فا له گه ل مامند مه سیح و وسوی ئازیان که بۆ شاره زایی ریگا له گه ل خۆی ده بن، دهگه وټه ری و دهگاته وه ناوچه ی بارزان. له باره ی گه رانه وه ی بارزانی نه مر بۆ بارزان و دهستپکی شه ر و وتو وټ و نامه کۆرینه وه ی له گه ل حکومتی عیراق و کار به دهستانی ئینگلیزی دانیشتهوی عیراق گه لئ بابه ت نووسراون و بیروپای جیاواز دهر براون و هاتونه سه ر کاغه ز. هر چه ند به لای

منهوه تا ئیستا توژیژینهوهیهکی قولی زانستی و بابەتی له سەر خەبات و تیکۆشان و ئامانجی نەتەوییی ئهوه که له پیاوه و ئهوه سەر داره مهزن و کۆڵنه دهره ی کورد نهکاروه و منیش له توانامدا نیه لێرهدا هیچی زیاتر بخرمه سەر نووسراوهکانی پیشوو. مەبەستی سەرەکی نووسینەکی من پەنگە هەر ئهوه بێ که به لکوه به گوزیره ی توانا بکارم باسی ئهوه بکەم که چۆن بزوتنه وه ی کورد له هه موو به شهکانی کوردستان که م یا زۆر که وتونه ته نیه که مه ی حکومه تانی داگیر کهری کوردستان و دهوله تانی ئیستعماری. خەبات و تیکۆشان و فیداکاری کۆمه لانی خه لکی کورد بۆته فیدای به رزه وه ند و قازانجی زله یژه کانی جیهان و رێبه رانی بزوتنه وه ی کوردیش قهت دهرسیان له و کار مه سات و رووداوانه وه نه کرتوه.

پاش که رانه وه ی بۆ بارزان مه لا مسته فا راده که بیته ی که بۆ شه ر و نازاوه نه که راپوه ته ولاتی خۆی، به لکوه ده یه وێ له زێد و نیشتمانی خۆیدا به هیمنی و به نازادی بژی و هیندی داخوازی کۆمه لایه تی و نابوری و کولتوریش بۆ باشکردنی بارو دۆخی ژیا نی کوردستان پیشنیار ده کا که مافیکی سهره تای هه موو نینسان و نه ته وه یه کن و هێچ زیانی ش به دام و ده زگای حکومه تی عیراق و ده سه لاتی ئه و له کوردستان نا که یه نن.

به لام حکومه تی به غدا له جیا تی قبوله کردنی داخوازه رهاکانی بارزانی، له ئوکتۆبری ۱۹۴۲ هیزکی که وه ی ژاندارم و ئه رته ش به قه رۆکه و تۆرخانه وه ده نیرته سهر بارزانی که پەنگه ئه و ده م هه ر دوو سه د چه کدارێکیشی به ده وه وه بوو بیته. هه ر چهنده له هه وه لین هه نگاودا هیزه کانی عیراق زه برێکی باشیان وێده که وێ، به لام بۆ ئه وه ی شه ر و کیشه له که له حکومه تی عیراق به ره نه ستیته، بارزانی له نامه یه کدا داوا له بالیۆزی به ریتانیا له به غدا ده کات که نفوزی خۆی به کار بیته بۆ ئه وه ی شه ر و له شکر کیشی به ر ده وام نه بی و حکومه تی عیراق داخوازه کانی قبوله بکات. کار به ده ستانی به ریتانیا بۆ ئانجامدانی ویستی مه لا مسته فا و پیشگری حکومه تی به غدا له درێژه پیدانی شه ر، نه که هه ر هێچ هه نگاو نا ئین، به لکوه به بیانووی جۆر به جۆر خۆ ده که نه لایه نیکی شه ر و راسته و خۆ به

ناردنی فرۆکه و بۆمبارانی ناوچهی بارزان پشتیوانی له حکومهتی عیراق دهکن. له ئەنجامی ئەم پیلان و پشتگیری بەریتانیا له حکومهتی عیراق، مەلا مستەفا ناچار دەبێت ناوچهی بارزان بەجۆرێک بێلێ و پروو بکاتە بەشێکی بێکەمی نیشتمانی خۆی له پۆژەهلەتی کوردستان که له لایەن پێبەراییەتی حیزبێ دیموکراتی کوردستان و کۆمەڵانی خەڵکەوه بە گەرمی پێشوازی لێدەکرێ.

لێرەدا بۆ ئە زۆر پێناتی مافی پەوای گەلی کورد و سەر کوێکردنی پاپەڕینی بارزان بیانووی سەیر و دوور له واقعیت دێنە کۆرێ. وەزارەتی دەرەوهی بەریتانیا بە کۆرنوالیس بالیۆزی خۆی له بەغدا رادەگەییێتی که بە بارزانی بێت:

«... هەنگاوهکانی ئەو کەم کەم دەبنە هۆی دژواری و تیکدانی تیکۆشانی جەنگیی دەولەتی ئالاکەزەرەتی پاشای ئینگلستان...» (٨)

کۆرنوالیس نامەیهکی توند بۆ بارزانی دەنوسێ و دەلێ: «... بەم کارانە تیکۆشانی شەڕیی ئینگلستان دەخەیه مەترسیهوه وداوای لێدەکا که تەسلیم بێت.» نە وەزارەتی دەرەوهی بەریتانیا و نە کۆرنوالیسی بالیۆزی ئینگلیز روونی ناکەنەوه مەلا مستەفا که لەو پەڕی سەررووی عیراق و له کوردستانێکی شاخاوی و چیا وکەژ و دوور له ناوچه و مەلبەندەکانی شەڕ، بە ٢٠٠-٤٠٠ چەکدارهوه و بە ویستی مافێکی پەوای سەرەتایی ژیان، بۆ چی « تیکۆشانی جەنگیی دەولەتی بەریتانیا دەخاتە مەترسیهوه و چ زیانیەک بە دام و دەزگای دەولەتی ئینگلیستان دەگەییێتی...!؟»

له وهش سەپرتر و دەنگهاتنی دەولەتی ئەمریکایە که «... بار و دۆخی سەررووی عیراق « نیکههانی کردوه. سەرۆکی ئیدارەیی رۆژەهلەتی نیزیکی وەزارەتی دەرەوهی ئەمریکا له وتووێژێکدا له گەڵ دیپلۆماتیکێ ئینگلیزی له واشنگتۆن باسی نا ئارامی باکوپی عیراق دەکات که رووسەکان دەستیان تێداپه و لهوه دەرستێ که دەست تێوەردانی نێزاسی بەریتانیا له سەررووی عیراق « دەرەتانی چاره سەرکردنی مەسەله و مستاوهکانی پۆژەهلەتی نیزیکی» بخاتە مەترسیهوه.

ئارچیبالد رۆژ فیلت یەکتێ له مەنموره ناسراوهکانی سیا له نامەیهکدا که له

به‌غداوه بۆ خێزانی ناردوه، دهنووسێ:ه.... دواى شه‌ر رۆژ هه‌لاتى ناوه‌راست بۆته
 خه‌به‌ر سازتري‌ن ناوچه‌ى جيهان . چونكه هه‌ميشه له‌وانه‌يه ئالوگۆر و ژانه سه‌ر له‌م
 ناوچه‌يه روو بدات. به‌ياننامه‌يه‌كى كه دوتنێ له رۆژنامه‌كانى عيراقدا ب‌لاو
 كراوه‌ته‌وه، به ئاشكرا باسى سه‌ره‌آدانى شه‌ر ده‌كا، شه‌رێك كه له‌وانه‌يه له ولاته
 يه‌كگرتوه‌كانى ئەمريكا كه‌س لێى ئاگادار نه‌بێ. شه‌رى نێوان ئه‌رته‌شى عيراق و
 مه‌لا مسته‌فا بارزانيه، كوردىكى ته‌بيعه‌ت ئاگرين و كه‌له ره‌ق جىگاي خۆى له‌و
 چيايانه قايم كردوه كه له روانگه‌ى ستراتيژيه‌وه باشترين هه‌لكه‌وتيان هه‌يه.
 هه‌لووتستى ئەم چيايانه بۆ په‌لامارى كوتو پړ و خاقلگيرانه ئيده‌ئاله. ئيمه سه‌رمان
 سوپماوه كه داخوا زانايانى دار و ده‌سته‌ى مه‌لامسته‌فا خه‌رىكى ئه‌وه‌ش ده‌ين كه
 له رازى بۆمبى ئاتۆميش سه‌ر ده‌ر بكن، يان نا؟» (٩)

به‌مجۆره ده‌بينين بزوتنه‌وه‌ى بارزانيش له سۆنگه‌ى پيلان و كه‌ين و به‌ينى
 سياسه‌تى ئينگليز و عيراق و ئەمريكا دا توشى هه‌ره‌س و تيشكان ده‌بێ و ئيتير تا
 سالى ١٩٦١ بزوتنه‌وه‌ى چه‌كدارى له خوارووى كوردستان جىگاي خۆى ده‌دا به
 خه‌بات و تىكۆشانى سياسى وه‌يمناوه. خه‌باتى چه‌كدارى ده‌وه‌ستى، به‌لام
 تىكۆشانى سياسى كورده‌كان دريژه‌ى هه‌يه.

سەرچاوه‌كان

- ۱- كۆڧارى ھاوار، ديمشق، ۱۹۳۴، ژماره ۸
- ۲-۳. كريس كوچيرا ھەمان سەر چاوه، ل، ۱۵۵-۱۵۹
- ۴- د، نورى دەرسييم. به نەقل له كوچرا، ل، ۱۶۲
- ۵- كريس كوچيرا ھەمان سەر چاوه، ل، ۱۵۷-۱۵۶
- ۶- ئاندره فۆنتى، نظم نوين جھانى، وەرگيرانى عەبدولرەزا ھوشەنە مەھدەوى، تاران، ۱۳۷۱، ل، ۱۹۲
- ۷- كەندال كوردەكان، سەر چاوه‌ق پيشوو، ل، ۱۲۴
- ۸- نامەى ۱۳/۱۲/۱۹۴۲ وەزارەتى دەرەوى ئينگلستان بۆ كورنواليس، به نەقل له كوچيرا ھەمان سەر چاوه، ل، ۱۷۴
- ۹- ئارجيبالد رۆزفلىت، شوق اموختن، ترجمه صهبأ سعیدی، ۱۳۷۱، ل، ۲۵۳.

بزووتنه‌وهی نیشتمانی له رۆژه‌ه‌لاتی کوردستان ۱۹۴۲-۱۹۴۶

دوای شکانی راپه‌پینی سمکزی شکاک و هاتنه سه‌ر کاری ره‌زاخانی میر په‌نه‌ج وه‌که پاشایه‌کی مله‌ور، دیکتاتور، ئیتر بزووتنه‌وه‌ی سیاسی له رۆژه‌ه‌لاتی کوردستان به‌ته‌واوی سه‌رکوت ده‌کری. هه‌ر له‌سالی ۱۹۲۶ حکومه‌تی ره‌زاشا بق پیشگری له‌ راپه‌پین و بزووتنه‌وه‌ی سیاسی له‌ کوردستانی ئیتران په‌یمانی «ئه‌منیه‌ت و دۆستایه‌تی» له‌ گه‌ل حکومه‌تی مسته‌فا که‌مال ده‌به‌ستێ. په‌یمانی ۱۹۲۶ ی نیوان ئیتران و تورکیا بق ماوه‌ی پینج سال ده‌به‌ستری و سالی ۱۹۳۲ جاریکی دیکه‌ش نوێ ده‌گریته‌وه تا سالی ۱۹۲۷ که‌ په‌یمانی شومی سه‌عدابادی به‌ ئه‌ندامی زیاتره‌وه لیدیته‌ به‌ره‌م. به‌ گوێره‌ی ئه‌و په‌یمانانه‌ که‌ به‌ ناوی «ئه‌منیه‌ت و دۆستایه‌تی» ناسراوه: «ئهم دوو ده‌وله‌ته‌ دژی یه‌ه‌کتر هه‌یج په‌لامارتک ناده‌ن. ناچه‌ ئیو هه‌یج په‌یمانکی نیزامی و ئابووری و سیاسی که‌ دژ به‌ یه‌کیک له‌م دوو ده‌وله‌ته‌ به‌به‌ستری و لاتانی هاو په‌یمان رتگا ناده‌ن خاکی ئه‌وان به‌بیته‌ مه‌کۆ و پتگی ناژاوه و بزووتنه‌وه‌ی دوژمنکاری دژی یه‌ک له‌م دوو وڵاته‌ پتک بیت. ئهم دوو ده‌وله‌ته‌ دژی چالاک و جم و جولی تایفه و عه‌شیره‌ته‌کانی سه‌ر سنوور (که‌ راست کورده‌کان ده‌گریته‌وه ح) هه‌ه‌نگاوی پتویست داوێژن.» (۱)

به‌ دوای ئه‌و په‌یمانانه‌دا حکومه‌تی ره‌زاشا به‌ پتیره‌وی له‌ سیاسه‌ت و ره‌فتاری مسته‌فا که‌مال زمان و ئه‌ده‌ب و جل و به‌رگی کورد یاساخ ده‌کا و هه‌موو شوێنه‌وارکی نه‌ته‌ومیی کورد گوێز ده‌کانه‌وه. مه‌لا خه‌لیلی گۆرئۆمری یه‌کی له‌ زانا پایه‌ به‌رزه‌کانی ناوچه‌ی مه‌نگوران سالی ۱۹۲۹ دژی فه‌رمانی ره‌زاشا راده‌په‌رچ و له‌ گه‌ل عه‌شیره‌تی مه‌نگور شه‌رتکی توند دژی حکومه‌تی په‌هلوی ده‌ست پتده‌کا و

ناخره‌کمی دهسکی و بزوتنه‌وه سهر کوت دهگری.

حکومه‌تی ره‌زاشا دواي پهمانی سه‌ع‌آباد که ماده‌٧ی راسته‌وخق بق به‌رنگاری و سهرکوتکردنی بزوتنه‌وهی کوردانراوه، له سه‌رانسهری کوردستان دهست ده‌کا به گرتنی کهسانی ناسراو ویتو به دهره‌وهی کورد و به ناوی قاچاچی و بیانیوی جیاواز ده‌یا‌نخاته به‌ندیخانه و یا دوریان ده‌مخاته‌وه. (٢)

شهری دوهمی دنیاگر نه‌گر بق ولات و میله‌تانی ئورویا گوشتار و ویرانیی له راده به‌دهری به دواوه بوو، بق که‌لیک ولات ونه‌ته‌و مکانی ناسیاو نه‌فریقای ژیر دهستی کۆلۆنیالیزم و ریژیمه دیکتاتورده‌کان، شنه بایه‌کی نازادی بوو که تم و مژی بندهستی و کۆپله‌تی له سهر روکاری ئه‌وان دهره‌واند. رۆژه‌لاتی کوردستانیش له فیتنکایه‌تی ئه‌م شنه‌بایه بی‌بش نه‌بوو. به‌هاتنی ئۆردویی هاو په‌یمانان بق ئیران و تیکچوونی شیرازه‌ی حکومتی ره‌شی ره‌زاشا، کورد دهستی هاته‌وه به‌ر خق و هیتدی له روناکبیر و نیشتمانپه‌روه‌رانی کورد له مه‌هاباد به‌ته‌ر دهستی که‌وتنه خق وله سپتامبری ١٩٤٢ کۆمه‌له‌ی ژیا‌نه‌وه‌ی کورد (ژ. ک) بیان دامه‌زاند.

کۆمه‌له‌ی ژ. ک چ له باره‌ی شیوه‌ی ریکخستن و کاری ته‌شکیلاتی و چ له بواری نامانج و ستراتیژی‌هه له گه‌ل هه‌موو ریکخراوه کوردیه‌کانی پیش خقی فه‌رقی هه‌بوو. له ماوه‌یه‌کی کورتدا له لایه‌ن کۆمه‌له‌ی خه‌لکه‌وه به گه‌رمی پیش‌سوازی لیده‌کری و ته‌نانه‌ت له کوردستانی عیراقیش لقی خقی دادمه‌زرتنی. فه‌رق و جیاوازی هه‌ره گرنگی کۆمه‌له‌ی ژ. ک له گه‌ل ریکخراوه کوردیه‌کانی پیش خقی لانی که‌م له دواي شهری په‌که‌می دنیا گروهه، له نامانج و پرۆگرامدا له‌وه‌دا خق ده‌نوینتی که به راشکاوی په‌گه‌رتنه‌وه‌ی کوردستانی له‌تو په‌تکراو ده‌کاته نامانجی خقی. ئه‌مه‌ش له په‌که‌مین ژماره‌ی گۆفاری نیشتمان گه‌لاویژی ١٩٤٣ ب‌ل‌و که‌روه‌ی بیری کۆمه‌له‌ی ژ. ک دا به جوانی روونکراوه‌ته‌وه. گۆفاری نیشتمان له ژیر سهر دیری « نامانجی ئیمه » دا ده‌نووستی :

« ئه‌ی برای کوردی خۆشه‌ویست ! کۆمه‌له‌ی ژ. ک به پیچه‌وانه‌ی هه‌موو به‌ر هه‌لست و قوورت و چه‌له‌مه‌یه‌ک، وه‌کو دوژمنایه‌تی خق به‌خق، دوو به‌ره‌کی، خق

خۆری، پۆل پەرستی و بیگانه دوستی که له ڕیگای پیشکەوتن و سەر کهوتنی کورد دا هەیه. بە هەموو هیز و توانای خۆی تێ ئەکۆشیت تا زنجیر و گەڵەمەیی دێلی و ژێر دەستی له ئەستۆی نەتەوهی کورد دامالێ و لەم کوردستانە لەت و کوتەیی ئێستا کوردستانیککی گەوره و ڕێک و پێک بێنیتە بەرەم که هەموو کوردیک بە سەر بەستی تێدا بژیت. (۳)

فەرقتیکی دیکەیی کۆمەڵەیی ژ. ک. که له گەل ڕێکخراوەکانی پیش خۆی دیاریکردنی ڕێباز و شێوهی خەبات و تێکۆشانە. زۆریەیی بزووئەوهکانی کوردی پیش کۆمەڵەیی ژ. ک. و تەنانەت دواي ڕووخانی کۆماری کوردستانیش بە بێ لەبەر چاوی گرتنی بار و دۆخی خۆجێیی و نێو نەتەوهیی و بە بێ لێکدانەوهی هیز و توانای خۆمالی و دوژمن و هیندێی جارێش بە هاندانی دوژمنی کورد ڕیگای چیايان گرتووە بەر و چەک و قوڵە تەنگیان کردۆتە ڕێبازی سەرەکی خەبات و له قوربانیکردنی لاوانی کورد و وێرانی کوردستان بە دەر، دەستکەوتیکی بەرچاویان وەدەست نە هیناوه. کۆمەڵەیی ژ. ک. بۆ گەیشتن بە ئازادی بۆ چوونیککی دیکەیی هەبوه و ڕیگایەکی دیکەیی نیشانداه: «... زۆر کەس و الێک ئەدەنەوه که ئەبێ نەتەوهی کورد بە زۆر و نیروی چەک له دێلی ڕزگار بکریت. بەلام ئەوانە هەموو بە هەڵە چوون و ڕیگای ڕاستیان لێ ونبوه، چونکو چەک و تفاقیی شەر که له چەنگ کورد دایه له بەرانبەر چەک و تفاقیی شەری ئەمانەیی بوونه بەر هەلستی سەر بەستی ئێمە کار ناکات. ئەبێ کورد بزانییت ئیمڕۆ تەنگ له چاوی گوللە پۆین و تۆپ و تانک و فرۆکە و... و تۆقتۆقەیهک زیاتر نیه. تەنیا ڕیگایەکی ئەبێ کورد بەرەو سەر بەستی پێتیا بروا شەقامی شارستانیته، ئەم ڕیگا راست و ڕهوان ئەچیتە ناو میترکی ئازادی و سەر بەستی» (۴)

ئەو بۆچوونەیی کۆمەڵەیی ژ. ک. لێکدانەوهیهکی قوڵی شارستانیته و نیشاندانی ڕیگایەکی ئەومندە راست و پان و بەرینه، تەنانەت پاش پتر له پەنجای سالیس بی خەبات و تێکۆشانی ئیمڕۆی کورد، بۆ گەیشتن بە ئازادی نرخ و بایەخی خۆی هەیه. کۆمەڵەیی ژیانهوهی کورد پاش سێ سال تێکۆشان له مانگی ئۆکتۆبری ۱۹۴۵

چێگای خۆی دەدا بە حیزبی دیموکراتی کوردستان.

نەم چێگا گۆڕینه و هۆی نەمانی کۆمەڵەی ژ. ک. تا ئێستاش لە ژێر تەم و مژ و تاریکیدا ماومتهوه و نووسین و دەربیرینی بێر و ڕای جیاوازیش تا ئێستا نەیانتوانیوه نەم تەم و مژە لە سەر نەم رووداوه بڕوین. بە بۆچوونی من چگە لە سیاسەتی سۆڤیەتیستی جەعفەر باغریۆف سەرکۆماری ئەو دەمی نازەربایجانی سۆڤیەتی کە بۆ نازەربایجانی ئێران نەخشەی تایبەتی کیشابوو، سیاسەتی گشتی دەولەتی سۆڤیەت سەبارەت بە مەسەڵەی کوردتەنسیری نالەباری راستە و خۆی هەبوه لە گۆڕینی کۆمەڵەی ژ. ک. بە حیزبی دیموکراتی کوردستان. (ه)

«... لە دوازدەمی سپتامبر، سەروان نماز عەلییۆف فرماندەوی پادگانی سۆڤیەت لە میانداو، سەرۆکێکی عەشایری کورد و قازی محەممەد و سەیفی قازی بە رۆڵت بۆ چا و پێکەوتنی کونسولی سۆڤیەت لە تەرەز داوت کرد. کاتی گەیشتنە تەرەز بەو کوردانەی کە لەم رووداوه سەریان سوڕ ماوو، گوترا یەنە ئیزگە ی رتگای ئاسن و بە پەلە لە قەتاریان ئاخنین و بردیانە باکو. لە باکو سێ رۆژ لە دەرەوی شار لە ویلایەکیان دانان و بە گەڕانی نیو شار و دینی بەرنامەکانی تیانر و ئۆپیرا رایان بوارد. رۆژی چوارەم بردیانە کۆن باغریۆف سەر کۆماری نازەربایجانی سۆڤیەتی. باغریۆف لە بارە ی ستمی حکوومەتی رەزاشا سەبارەت بە کوردان باستیکی درێژی کرد و گوتی: دەولەتی سۆڤیەت حیزبی تازه دامەزراوی دیموکرات کە ئامانجی دابینکردنی ئازادییە بۆ ستم لیکراوەکان یارمەتی دەدا. داوا ی لە وانیش کرد کە بچنە ناو ئەو حیزبەوه. (مەبەستی فیرقە ی دیموکراتی نازەربایجان بوە. ک.ج) ناو براو حیزبی تۆدە و کۆمەڵە ی مەحکوم کرد. حیزبی تۆدە ی بە دەستە یەکی ئاژاوەچی و بێ خاسیەت ناو برد. کۆمەڵە یی بە حیزبێک دانا کە ریشە و ستاز بوونی لە عیراقەویە و بە پشتیوانی و لە ژێر چاوەدێری دەزگای زانیاری بەریتانیادا پێکەاتوه و چگە لە ئامرازی دەستی ئیمپریالیزمی بەریتانیا شتیکی دیکە نیە. بە کوردهکانیشیان گوت کە لە بارە ی نەم سەفەرەوه هیچ شتی باس نەکن.

دامه‌زرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان

بەرھەمی سەفەری سەرۆکێکی کورد بۆ نازەر بایجانی سۆفیت زوو دەرکەوت. قازی محەممەد کەمێک پاش گەرانیوە کۆبوونەووەیەکی لە کەرخودا و گەرە پیاوانی کورد پیکهینا و دامه‌زرانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی راگه‌یاندا. داوای لە بەشداری کۆبوونەووە کرد کە بێتە ناو ئەم حیزبە. دامه‌زرانی حیزبی تازه بۆ بەهۆی هەلوەشانی کۆمەڵە و هاتنی ئەندامانی ئەو بۆ نێو حیزبی دیموکرات...» (٦)

لە راپۆرتیکدا کە کونسولی سۆفیتی لە ورمێ لە ١٩٤٥دا بۆ وەزارەتی دەرەوێی یەکی سۆفیتی ناردووە، دەرەگەوێ کە کار بە دەستانی سۆفیتی لە کوردستان پیش سەفەری سەرۆکێکی کورد بۆ باکو، بۆ کۆرین و یا ئە هێشتنی کۆمەڵە ی. ژ. ک. دەست بە کار بوون و بە چاوپیکه‌وتنی پیاوێ ناسراوەکانی کورد زەمینەیان بۆ نەمانی کۆمەڵە ی. ژ. ک. ئامادە کردووە. هەربۆیەش هێچ بە لگەیک بە دەستە و منیە نە کە هێچ یەک لە ئەندامانی کۆمەڵە ی. ژ. ک. و یا سەرۆکێکی کورد کە لە سەفەری باکو لە گەل قازی محەممەد بوون، رەخنەیان لە تیکدانی کۆمەڵە ی. ژ. ک. کرتی و یا دژی دامه‌زرانی حیزبی دیموکرات دەنگی هەبوو.

هاشم قووف کونسولی سۆفیت لە ورمێ لە راپۆرتی خۆیدا دەنووسی:

«..... بە پتی دەستوری مۆسکۆ لە مانگی ئاب پێمەندیمان لە گەل کۆمەڵە ی. ژ. ک. کۆرپووە. لە چاوپیکه‌وتنیکدا لە گەل ناسراوەکانی کورد ئێمە بە شیوەوۆیەکی پارێزەرانه (احتیاط) تیمانگە یاندن کە ئێمە پێمانوایە بێر و باوهری «سەر بە خۆی کوردستان» کاتی خۆی نە و واقعیش نە. لە بەر ئەو زیاتر لە لایەن دۆژمانی کوردەوێ پشتیواتی دەرکرت و هەر ئەوانیش کە مەر لە هەموو لایەک بێر

له نازادی و سهربه‌خوایی راسته قینه‌ی گه‌لی کورد ده‌که‌نه‌وه. به مهبه‌ستی باشتر کردنی ژبانی گه‌لی کورد ئیمه به پیشکه‌وتوخوازهمکانی کۆمه‌له‌ی ژ. ک. پشینیار ده‌که‌مین بۆ مافی په‌کسانیی کورد له چوار چیه‌ی یاسای ئیراندا له سهر بنچینه‌ی دیموکراتیانه‌ی ولات هه‌ول بدهن...» (٧)

پیداگرتنی باغرووف له سهر گۆرینی ناوی کۆمه‌له‌ی ژ. ک. و دامه‌زاندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان له سهر وینه‌ی فیرقه‌ی دیموکراتی ئازهریاجان و گۆرینی به‌رنامه و ئامانجی کۆمه‌له، هه‌روه‌ک ئاماژه‌ی بۆکرا، ده‌بێ هه‌ریگه‌ریته‌وه بۆ سیاسه‌تی ناروونی سۆفیت له سهر مه‌سه‌له‌ی کورد. پیداچوونه‌وه‌ی به‌لگه‌کان روونی ده‌که‌نه‌وه که بیه‌ر و بۆچوونی سۆفیت سه‌باره‌ت به مه‌سه‌له‌ی کورد تا راده‌یه‌کی زۆر دور له واقعه‌یت و لیکدانه‌وه‌ی زانستی بوه. کاربه‌ده‌ستانی سۆفیت بزویتنه‌وه‌ی کوردیان به ئامرازێ سیاسه‌تی ئینگلیز زانیوه. «... مه‌سه‌له‌ی کورده‌کان ئه‌و ده‌م گه‌لیک سه‌رنجی ئیمه‌ی راکیشا بوو. به تابه‌ت له روانگی به‌شی ده‌ره‌وه‌ی « ک. پ. ئه‌و (ئی‌ده‌اره‌ی ک‌شتی سیاسی ولات) (Gossoudarstvennoye Politeskoye Oupravleenie) سه‌ه‌ری مه‌سه‌له‌ی کورده‌مان ده‌کرد و نه‌گه‌ر سه‌قامگرتویی کورده‌کانمان له ناوچه‌یه‌ک که که‌وتۆته نێوان چوار ولاتی تورکیا و ئیران و عیراق و رووسیا لیکده‌دایه‌وه، مه‌سه‌له‌که سه‌رنج‌راکیشتر ده‌بوو. چونکه ناوچه‌ی نیشه‌تی جتی کورد له عیراقه‌وه تا قه‌فقازی داگرتوه. بۆیه له کاتی ساز بوونی شه‌ر له تێوان ئینگلستان و سۆفیت، هه‌لگه‌وتی کورده‌کان ده‌یتوانی له نێوان دوو ده‌وله‌تی شه‌رکه‌را ده‌وریکی کرنگی هه‌بێ و ئیمه ده‌مانتوانی به پشتیوانی کورده‌کان خاکی عیراق به‌لامار بده‌ین که به کۆیره‌ی زانیاری « ک. پ. ئه‌و پتگی هه‌وایی ئینگلیزه‌کان له وێ ساز کرابوو.

له سهر ئه‌م خه‌یال و بۆ چوونه ده‌وله‌تی سۆفیت له سه‌ره‌تای سالی ١٩٢٧ که‌وته بیری ئه‌وه که له ناوچه‌یه‌کی بچوکی کورد نشینی خاکی خۆی « کۆماریکی سهر به خۆی کورده‌» ساز بکا تا له‌و پتگایه‌وه به راکیشانی کورده‌کانی نیشه‌تی جتی ولاتانی دراوسی بۆ لای خۆ و هاندانی هه‌ستی ئه‌وانه‌ی که سالانی سه‌له داخوازی >>

کوردستانی سەر بە خۆ» بوون، بتوانی تەواوی مەلبەندی کورد نشینی سێ ولاتی ئێران و عێراق و تورکیا له خاکی خۆی زیاد بکا. بەلام وەزیری دەرەوهی سۆفیت بەو دەلیله که ئەم مەسەلەیه بۆ ولاتانی ئێران و تورکیا ناخۆش دەبێ، له گەل ئەم نەخشەیه موافەقهتی نەکرد و بە ئیجباری بەرنامەیهکی دیکە بهمجۆرهی خوارهوه پێشنیار کرد: «... بۆ ئەوهی بتوانین چی پێیهکی قایم له باری تەبلیغاتیهوه له نێو کوردان پەیدا بکهین. پێویسته له پێشدا به وردی روحیهی سەرۆکهکانی کورد موتالا بکهین و به کەلک وەر گرتن له خالی لاوازی ئەوان تیبیکۆشین رایەلکهی جاسوسی بهر بلۆ له سەرانهاری ناوچهکهدا بیک بێنین. پاش بهجیگهپاندنی وردی ئەم کاره سەرتهایه بتوانین پهیمانیکي نهپنی له گەل کوردهکان بهستین و به گوێرهی ئەو پهیمانه له یارمهتیهکانی ئەوان دژی دوژمن کەلک وەر گرین...» (۸)

دەبێ هەر لەسەر ئەم بۆچوون و سیاسهته چهوته بوو بێ وەک باسکرا، دواي هاتنی نەرتەمشي روس بۆ مەلبەندی کوردستان، له سالی ۱۹۴۲ هیندی له دەرەبهگ و سەرۆک عمشیرهتی کوردیان بۆ باکو داوت کرد و هەر یهکەي به دیاری وکادۆیهکی بێ نرخ نارديانەوه.

هەر چۆنیک بێ حیزبی دیموکرات له گەل دامەزرانی خۆی هیندی دیاردهی وێکنهچوو و دژ به یهکتر(ضد و نقیض) له گەل خۆی دینیتته نێو کۆمه‌لگای ئەو پۆلهی کوردستان و هەر لهو کاتهدا هیندی ههنگاوی به‌رزی نازایانه ی نەتهویي و نیشتمانی هەلدینێ که له میژووی رابردووی خهباتی نەتهوهی کوردا بێ وێنه بوه. حیزبی دیموکراتی کوردستان گۆرانیکی قول به سەر ئامانج و به‌رنامه‌ی کۆمه‌له‌ی ژ. ک دادینێ. له جیاتی درێژه پیدانی به‌رنامه‌ی کۆمه‌له‌ که «پیکه‌یتانی کوردستانیکي گه‌ره و په‌گه‌رتوه» خودموختاری ده‌کاته به‌رنامه‌ی تیبیکۆشانی خۆی: «له‌گەل ده‌ولەتی ناوه‌ندی هیچ دوژمنایه‌تی و ناکوکی نیه و.... تەنیا ئەیه‌وێ له ڕتگی ناستیبه‌وه بۆ دامەزراندن و په‌ره پیدانی فره‌هنگ و تەندروستی و کشت و کالی گەلی کورد... تیبیکۆشیت و بۆ ئەمەش داواي مافی خودموختاری نەته‌وايه‌تی ئەکات...» (۹)

خود موختاری، فیدرالی یا سەر بەخۆیی

حیزبی دیموکرات لەو کاتەدا که خۆدموختاری دەکاتە بەرنامەی تیکۆشانی خۆی، هەر لەو کاتەشدا هەنگاوی بەکردهوی ئەو تۆهەڵدینێ که لە گەڵ داب و سیستمی خود موختاری نایەنەوه و تەنانهت لە فیدرالیشت تیدمبەرن. چونکه خۆدموختاری و فیدرال پتووسته له سەر بناغەي ریککەوتنی نێوانی حکوومەتی ناومندی و هیز و خەلگی خۆدموختار خواز و فیدرالی خواز دابمەزێ. کاتی مەسەلەي نازەربایجان لە بارلمانی ئێراندا دیتە باسکردن، دوکتور مصدق سەبارەت بو رووداوەکانی نازەربایجان لە وتاری خۆیدا دەلێ: «... دەولەتی خۆدموختار دەبێ بەگۆڕەي پرسی گشتی دابمەزێت. قانونی ئەساسی ئیمە نیمرۆ ئیجازەي پیکهاتنی دەولەتیکي ئاوا نادات. لەوانەي ئیمە رێفراندۆم بکەین. ئەگەر میلەت دەنگی بۆدا، با ولاتی ئیمەش ئێران وەک دەولەتەکانی یەکگرتوی ئەمریکای باکو و سویس ببیتە دەولەتی فیدرالی. ناکرێ بڵین لە ولاتیکدا بەشیک فیدرال یا خود موختار بیت و بەشیکیش دەولەتی ناومندی. قانونی ئەساسی قەراردادیکي کۆمەلایەتیە. (Cotrat collectif) ئەم کۆنترات کۆلیکتیفە تا لە لایەن کۆمەلانی خەلکەوه باش نەکرێ و یا هەلنەومشیتەوه، بەرپۆه دەچێ. من هەرگیز دژی ئەوه نیم که ولاتی ئێران ببیتە دەولەتیکي فیدرال، لەوانەي دەولەتی فیدرال باشتر بێ که هەر ئەیالەتە یەک یاچەند دەسەلاتی ناوچەیی هەبێ. ئەم ئەیالەتانەش لەگەڵ دەولەتی ناومندی ریک بکەن، دەولەتی ناومندیش پتوومندیە نێونەتەواپەتیەکان بەرپۆه بەرێ. بەلام هەر گۆرانیکی لە قانونی ئەساسیدا پتک بێ، پتووسته له ریکای رێفراندۆمیکي گشتی ئەنجام بدرێ...» (١٠)

وهك دهزانیڭ حیزبى دیموکرات به پشتیوانیى كۆمەلانى خەلك له مانگی دیسامبری ۱۹۴۵ ئالای دولەتی ئیран له سەر بانى ئیدارەكانى حكومەتى دینیتە خوار و ئالای كوردستان كه پیچەوانەى ئالای ئیرانە له جیگای ئەرپەرز دەكاتەوه. ناوچەى ژێر دەسلەلتى بزوتنەوهى كورد له دەسلەلتى حكومەتى ناومەندى تاران پاك دەكاتەوه. له رۆژى ۲۲ى جەنیفەرى ۱۹۴۶ (دووی رێبەندانى ۱۳۴۵ به بەشداری بیست هەزار كەس له كوردی هەموو بەشەكانى كوردستانى لەت و كوێتگراو ، كۆماری كوردستانى رادەگەییئى و قازى محەممەدى سەرۆكى حیزبى دیموکرات به سەر كۆمار دیاری دەكات و به گوێرهى رۆ و رەسمى ولاتانى جیهان قازى محەممەد سوێندى سەرکۆماری دەخوات و دەلتى : « من به خودا و به كەلامى عەظیمی خودا و به نیشتمان و به شەرافەتى میللى كورد و به ئالای موقەدەسى كوردستان سوێند دەخۆم كه تا ئاخىرین هەناسەى ژيانم و پێژاندنى ئاخىر تنۆكى خویتم به گیان و به مال له رۆى راگرتنى سەر بەخۆیى و بەرز كردنەوهى ئالای كوردستان تیبكۆشم.» (۱۱)

رۆژنامەى كوردستان رۆژى دووی رێبەندان به: «رۆژى جیژنى سەر بەخۆیى و نیستیقلالى كوردستان و درهوشینی ئەستیرهى خۆشبهختى كوردان..» دەناسینی. (۱۲)

حكومەتى میللى كوردستان له سەرۆك وەزیر و هەیهەتى وەزیران پێك دیت و ئەرتەشى میللى كوردستان (هیزی بەرگری) دادەمەزرێ، ناو و دەرەجه و لیباسى ئەفسەرانى ئەرتەشى ئیران دیتە گۆرپین و بۆ هیزی بەرگری كوردستان ناو و دەرەجه و لیباسى تاییەت به كۆماری كوردستان دیاری دەكرێن. مەلا مستەفا بارزانى كه دواى خەباتىكى سەخت و شەرتىكى دژوار پووی كردبوه رۆژەلتى كوردستان و به خۆ و هیز و لایەنگرانییهوه ببوه پێشمەرگهوه هیزی سەرەمكى پاراستنى كۆماری كوردستان، له لایەن سەر كۆمارهوه به فەرماندەى گشتى هیزی چهكدارى كوردستان دیاری دەكرێ. بارزانى نەمر بەم بۆنەوه له وتاریكى كورت دا، شانازی بەم ئەركه پیرۆزه دەكا و دەلتى : «..... ئەمڕۆ له كاتیكا پیرۆز باییتان

لێدەگەم که له پێتەختی دەولەتی کوردستانم و ئالای پاکی ئازادی له سەر نیشتمان و میللەتەکه‌مان ئەله‌رتێتوه. بۆ من شانازییه‌کی گه‌ره‌یه که وه‌ک پێشمه‌رگه‌یه‌ک له شۆرشێ کوردستاندا به‌شدارم. شانازی گه‌ره‌تر ئه‌وه‌یه که بۆ پارێزگاری نیشتمانم به‌ فرمانده‌ی هێزی پێشمه‌رگه‌ هه‌لبژێردراوم ..» (١٣)

کۆماری کوردستان زمانی کوردی له ئیداره و قوتابخانان که تا ئه‌و دهم له ده‌ورانی حکومه‌تی ره‌زشادا یاساخ و باسی سهر بوو، ده‌کاته په‌سمی. کتێب و رۆژنامه‌ی چاپه‌مه‌نی کوردی ده‌ست به‌ تیکۆشان ده‌کهن. قانون و پڕی و شوینی تاییه‌ت به‌ بار و دۆخی کوردستان په‌سند ده‌کری‌ن. په‌یمانی دۆستی و هاوکاری له گه‌ل حکومه‌تی میلی ئازهریایجان ده‌به‌ستری‌. کوردستانی ئێران ده‌کاته مال و نیشتمانی هه‌موو کوردێک له هه‌ر جوار پارچه‌ی کوردستان و به‌ قه‌ولی ئارجیبالد رۆژفیلت: «... خه‌ونی ناسیق‌نالیسته‌کانی کورد به‌ بوونی کوردستانیکی سه‌ربه‌خۆ له دیسامبری ١٩٤٥ تا دیسامبری ١٩٤٦ له جوار جێتوه‌ی ده‌ولەتیکی بچوک له کوردستانی ئێران وه‌دیها. چۆنیه‌تی دامه‌زران و پیکهاتنی کۆماری کورد، ته‌مه‌نی کورت و پڕ له رووداوی ئه‌و، هه‌ر وه‌ها تیکچوونی کورت و پڕ و له‌ناکاوی، یه‌کن له به‌سه‌ر هاته هه‌ره‌ روونکه‌ره‌وه‌مکانی رۆژ هه‌لاتی نێوه‌ راستی سهر ده‌می ئیمه‌یه‌» (١٤)

به‌لێ له گاتیکاله‌ کۆمه‌لگایه‌کی دواکه‌وتووی ده‌رمه‌گی و عه‌شایریدا، گه‌لی کورد له‌م به‌شێ کوردستان له هه‌ل و ده‌رفه‌تی پێشها‌توو ده‌یه‌وێ که‌لک وه‌ر بگرێ و به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌منا‌نه و دیموکراتیا‌نه دام و ده‌زگای نه‌ته‌وه‌یی خۆی دا‌به‌ه‌زینی و ژیا‌نیکی ئازاد و دوور له ژێرده‌ستی بۆ گه‌لی کورد دا‌به‌ن بکا، چاره‌نووسی کۆماری کوردستان و مافی دیاریکردنی چاره‌نووسی گه‌لی کورد به‌ ده‌ستی خۆی له‌م به‌شێ کوردستاندا ده‌که‌وتتێ نێو گه‌مێ ده‌وله‌تانی رووس و ئه‌مریکا و ئینگلیز له لایه‌ک و ئێران و رووس و ئازهریایجان له لایه‌کی دیکه‌وه. ئاکامی ئه‌و گه‌مه پێنج قه‌لیه‌ش ده‌بیته هۆی له به‌ینچوونی کۆماری کوردستان و له دار دانی سهر کۆمار و هاوڕیایانی و گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی ره‌شی حکومه‌تی دیکتاتۆر و شو‌فیتی ئێران و پێش‌ئیلکردنی ئازادی و مافی ئینسانیی و نه‌ته‌وه‌یی گه‌لی کورد له رۆژه‌لاتی کوردستاندا.

هیندی لایهنی هوکاری تیکچوونی کۆماری کوردستان

سهبارت به پیکهاتن و له بهینچونی کۆماری کوردستان له مههاباد زۆر شت نووسراوه، که لیک له نووسەر و سیاسی بیگانه و خۆمالی بیر و رای جیاوازیان له مبارهوه دهر بریوه. به لام نهگه به وردی له نووسین و بۆچوونانه ورد بینهوه، هیجیان به تهاوی نه چوونه بنچ و بناوانی به سه هاتی کۆماری کوردستان و بابیتیکی تهاوی پوخت و پاکراویان نه داومه دهست خویتهرانی کورد. هۆی هره کرنکی نهه ناتهاوایهش رهنکه بگه ریتسهوه بۆ دهستپیرا نهگه یشتنی به لگه و نووسراوه و دوکۆمینتی کۆمار و رازی پیوهندییهکانی کۆمار له گه ل زلهپزمکانی دهسه لاتداری نهو رۆژهی ئیران که بریتی بوون له نهمریکا و روس و ئینگلیز. نووسراوه و دوکۆمینتی ئارشیبوی کۆمار له گه ل هاتنهوهی ئه رتشی ئیران همموی سهووتینراون و نه کهوتونه ته دهستی خه لک. نهو به لگه و دوکۆمینتانهش که له م پیوهندییه دا کهوتونه ته ئارشیبوی وهزارهتخانهکانی نهمریکا و ئینگلیز و روس، تا ئیستاش بهشی زۆریان له نهینیدا راکیراون و بلآو نهکراونهوه. له م دواپانه دا هیندیج به لگه سهبارت به کۆمه لهی ژک و کۆماری کوردستان له ئارشیبوی وهزارهتی دهره وهی بهریتانیا و روسیا هاتوونه دهر، به لام هیشتا هۆیهکانی سه رهکی روخانی کۆماری کوردستان بهو به لگانهش به تهاوی روون ناکریتسهوه.

زۆریه ی نووسه رانی بیگانه و خۆمالی خه تا و تاوانی تیکچوونی کۆماری کوردستان به گشتی دهخه نه سه رهستۆی سیاسه تی سه قیستی پیشوو، ناوتکی پاکیش له مه ر بزوتنه وهی کورد به سیاسه ت و هه لۆیستی نهمریکا و ئینگلیز داده که ن و یا هه ر باسیان ناکه ن که راسته و خۆ دهستیان له تیکدانی کۆماری

کوردستاندا هه‌بووه. یا له شیکردنه‌وهی بابه‌تی بار و دۆخی سیاسی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و کولتوری ئه‌وسای کۆمه‌لگای کوردستان خو ده‌بووین. هیندی له نووسه‌رانیش له سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ن که سیاسه‌تی به‌کیتی سۆفیتی ئه‌وسا له ئازهریایجان و کوردستان جه‌غه‌ریباغرئۆف سه‌ر کۆماری ئازهریایجانی سۆفیتی نوێنه‌رایه‌تی کردوه. ئه‌ویش به‌ بیر و باوه‌ری سۆفینیستی و یستوووه‌تی ئه‌گه‌ر بۆی بکری ئازهریایجانی ئیران تیکه‌ل به‌ ئازهریایجانی سۆفیتی بکاته‌وه.

هیندیکی ترله‌ شاره‌زایانی سیاسی ئه‌و ده‌می ئیران لایان وایه‌ که سیاسه‌تی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی سۆفیت له‌ گه‌ل هه‌لوێستی رێبه‌رانی کۆماری ئازهریایجانی سۆفیتی له‌ باره‌ی مه‌سه‌له‌ی ئازهریایجان‌ه‌وه‌ یه‌کی نه‌گرتۆته‌وه‌...» دوا‌ی روودا‌وی ئازهریایجان کاتیکي ئیره‌جی ئه‌سکه‌نده‌ری له‌ بالیۆزخانه‌ی سۆفیت له‌ تاران له‌ گه‌ل عه‌لی نۆف ره‌خنه‌ له‌ سیاسه‌تی سۆفیت ده‌گرتی، ناو برا‌و له‌ وه‌لامی ئه‌سکه‌نده‌ری دا ده‌لی: مه‌سه‌له‌ی ئازهریایجانی له‌ گۆریدا نیه‌. مه‌سه‌له‌ی ته‌وا‌وی ئیران بق ئیمه‌ له‌ گۆریدا یه‌. به‌مه‌حاله‌ ده‌توانی زه‌مینه‌ بق هه‌نگاه‌ شۆرشگیره‌کانی دیکه‌ نامه‌ ده‌ بکات. واده‌ ده‌که‌وت که له‌ نیوان بالیۆزخانه‌ی سۆفیت له‌ تاران و کاربه‌ده‌ستانی ئازهریایجانی سۆفیتی سه‌باره‌ت به‌ و مه‌سه‌له‌یه‌ ناتابه‌یی بیرو‌را هه‌بووه‌...» (١٥)

ئهم سیاسه‌ت جه‌وت و چه‌په‌له‌ی که نه‌ک هه‌ر بزووته‌وه‌ی ئازهریایجانی تاه‌ر و تونا کرد، به‌لکو‌و بو‌و به‌ هۆی له‌ به‌ینه‌بردنی بزووته‌وه‌ی نیشتمانی کوردستان و سیاسه‌تی سۆفیتیشی له‌ ئیران دا‌تووشی شکست و ریسوا‌یی کردله‌ بنه‌ماوه‌ ده‌گه‌ریته‌وه‌ بق جه‌وتی سیاسه‌تی سۆفیت سه‌باره‌ت به‌ مه‌سه‌له‌ی کو‌رد و تهنانه‌ت دژایه‌تیشی له‌ گه‌ل سه‌ر به‌خۆیی کوردستان، به‌ بیانووی بیتامی ئه‌فامانه‌ و ئهم سیاسه‌ته‌ش سه‌ری به‌ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی سۆفیت‌ه‌وه‌ به‌نده‌بو‌و و چه‌وتی و ناتابه‌یی ئهم سیاسه‌ته‌ له‌ وێوه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتوه‌. سه‌یرتکی نامه‌ی مۆلا‌نۆف بق نوێنه‌رانی بو‌لیۆزخانه‌ی سۆفیت له‌ ئیران، سیاسه‌تی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی به‌کیتی سۆفیتیمان سه‌باره‌ت به‌ بزووته‌وه‌ی نیشتمانی کو‌رد له‌ ئیران بق روون ده‌بیته‌وه‌:

«..... هه‌له‌ی نوێنه‌ره‌کانمان ده‌رخه‌ری ئه‌وه‌یه‌ که ئه‌وان هه‌شتا له‌ پێوه‌ندییه‌کانی کۆمه‌ڵایه‌تی و نه‌ته‌وه‌یی له‌ ئێران تێناگه‌ن. ئه‌وان له‌ خۆیان رووی نه‌کردبوته‌وه‌ که خه‌باتی کورده‌کانی ئێران بۆ خود موختاری و سه‌ر به‌خۆیی به‌ پێی ناوه‌رۆکی کۆمه‌ڵایه‌تییه‌که‌ی، دیفاعیه‌کی کۆنه‌ په‌رستانه‌یه‌ له‌ فینۆدال-عه‌شیره‌ی جیاوازیخوازی کورد، دژ به‌ سیاسه‌تی سه‌نترالیزم له‌ ئێران. کورده‌کان به‌ چهند گروپه‌ک دابه‌شبوون که زۆر جار عه‌شیره‌ته‌کان له‌ نێو خۆیاندا دوژمنایه‌تیان هه‌یه‌ و یه‌کته‌ی نه‌ته‌وه‌میان نیه‌. جیاوازیخوازی کوردان له‌ ئێران هه‌میشه‌ له‌ رۆژ هه‌لاتی ناوه‌راستدا بۆته‌ بیانویه‌ک بۆ سیاسه‌تی ئینگلیز و تورکه‌کان. هه‌ر چهند خه‌باتی نه‌پساوه‌ی کورده‌کان بۆ جیا بوونه‌وه‌ له‌ ئێران له‌ رابردووشدا هه‌ر هه‌م‌وه‌... به‌لام له‌ لایه‌ن به‌کوئگیراوانی ئینگلیز و تورکیاوه‌ بۆ وه‌ر گرتنی هه‌ندێک پشکی نابوری و سیاسی جو‌راوجۆر له‌ ئێران به‌رته‌وه‌ چوه‌. سه‌رۆکه‌کانی کورد که‌ خه‌لکی ئاسایی کورد گوێ بۆ فه‌رمانه‌کانیان شل ده‌که‌ن، زۆربه‌یان سه‌ر سپارده‌ی ده‌وله‌ته‌ جۆراو جۆره‌کانی ئیمپریالیستین و بگه‌ر له‌ ناویشیاندا راسپارده‌ی ده‌وله‌ته‌ فاشیسته‌کان که‌م نین.

فینۆدال - سیره‌واژه‌کانی کورد ده‌سه‌لاتی زه‌ویداری و ده‌سه‌لاتی عه‌شیره‌تیان لێک گرتداوه‌. سه‌ر کورده‌کانی کورد به‌ گوێه‌ری به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان، به‌هاسانی ئه‌ربابه‌کانی خۆیان ده‌گۆرن. له‌ به‌ر ئه‌وه‌ نابێ ئاگاری سه‌رۆکه‌کانی کورد که‌ وا ئیستا له‌ گه‌ل نوێنه‌راتی ئیমে‌ خه‌ریکی خۆش و بێشن، جێی به‌روا بیت. چونکه‌ ئه‌وان کاتێ له‌ خه‌باتی خۆیان که‌لک وه‌ر ده‌کرن، که‌ پال وه‌هه‌یزه‌کانی ئه‌رته‌شی سوور بده‌ن. ئه‌و کاره‌ له‌وانه‌یه‌ کار به‌ده‌سته‌کانمان قووشی هه‌له‌ بکات که‌ له‌ رووی بێ ئه‌زمونی و خۆش باوه‌ری پێیانوايه‌ که‌ هه‌موو، یان به‌شیه‌ک له‌ سه‌رۆکه‌کانی کورد به‌ راستی لایه‌نگری سه‌فیه‌تن. ئه‌و به‌روایه‌ ئه‌گه‌ر نه‌ گۆردرێ، یان تینه‌خوێندریته‌وه‌ په‌نگه‌ له‌ کورده‌وه‌دا ئاکامیه‌کی زۆر زیانباری بۆ ئیমে‌ هه‌بێ. کوشتار و بێریندار کردنی سه‌ربازه‌کانی ئه‌رته‌شی سوور له‌ لایه‌ن کوردانه‌وه‌، درۆزه‌ دان به‌ تالان به‌ پێچه‌وانه‌ی ئاگاری به‌رپار دراوی فه‌رمانده‌ریتی ئیمه‌وه‌ سه‌باره‌ت به‌

ئاودیو کردنی مەر و مالات بق تورکیا و هتد.... له لایهن کوردانهوه، دهبی کار به دهستانمان له باوهری چاو بهستوانه له ئاست کورد و پرتیره کانیانهوه دوهه پهرتیز بن.

بق پیشگری له تیهوه چوونی هه لهی نوینه ره کانیان، دهبی به لیبری اوی له هیلای نادروستی خۆش و بیتش له گهل کوردان دوهری بکری و له پیناو پتهو کردن و پاره پیدانی پیوهندییه کانیان له گهل دانیشتوانی خۆجیتی له راهی به که مدا نازهریهیه کان ههنگاو بنرت. هه رهگ ناشکرایه نازهریایجانییه کان زۆرهی خه لکی نازهریایجان پیک دین و پیوهندییه کی زۆر نیزیکیان له باری ئه تنۆکرافنی و میژووویهوه له گهل نازهریایجانی سۆفیتییهوه ههیه.. هه همیشه به می زۆری هتیزی بزووتنه وهی دیموکراتیک له ئیران پیک دین. کار به دهسته کانیان له نازهریایجانی ئیراندا نابی برویان به سه رۆکه کۆنه په رست و خۆ فرۆشه کانی کورد هه بی. به لکوو دهبی حیساب بق ما کهی پیشکوهتوو له نیو دانیشتوانی نازهریایجاندا بکه نه وه. ئه وه به مانایه نیه که ئیمه له ته وای پیوهندییه کانیان له گهل کوردان و که لک وه کرتن له پیوهندییه به بق به ژوهندی خۆمان چاو بیۆشین. به لکوو دهبی له کاره سیاسییه کانیان له باکووری ئیراندا له سه ر نازهریایجانییه کان حیساب بکهین. به تایبهت له نیو ئه واندان دهتوانی کهسانی باوه پیکراو و لایهنگری ئیمه له جیاتی کوردان بدۆزینه وه. له پیناو ئه م مه به سه تدا، دهبی به لیبری اوی له پشییوانی کردنی کوردان دوهه پهرتیزی بکری و هیج چه شته کۆسپیک له ئاست دهسه لاتدارانی ئیرانی سه بارهت به راگرتنی هیمنایهتی پیکنه هتیری. به پیچه وانه وه دهبی له نازهریایجاندا بق له ناو بردنی تالان و پاو و پروت له لایهن کوردانه وه هاوکاریان له گهل بکری، یا ناوچه ییکی هیمن بق دانیشتوانی خۆ جیتی له دهست درۆزی و په لاماری کوردان پیک بهتیری. دهبی دان به وهدا بنیین که پشتیوانی کردن و پارمهتی به کوردان له پیناو ههول و تیکۆشانیان بق و مدیهتانی خود موختاری و دامه زانی کوردستانیکی نازاد دروست نیه، چونکه له هه ل و مه رچی ئیستای ئیراندا ئه وه داخوازکی بی بناغه و دواکه و توهانیه. به کورتی

پتویسته له نازهربایجاندا گۆرانکارییهکی بنه رهنی له کار و باری نوینه رهکانمان، نهویش له ریگای بهره پیدانی پیگه کانمان له نیو خودی دانیشتوانی نازهربایجاندا پینگ بیت.

پتویسته زۆربهی کاربه دهستانی بالیۆزخانه و کونسولگریهکان و فرمانتبه رانی نیزامی و فرمانده رانی به گانه گانی ئهرتشمیمان له ئیران له نیوه رهۆکی ئەم نامهبه ئاگادار بکریژن و دواي تیگه یشتن دهبی نامه که بق کۆمیساریای گهلیی له کار و باری دهره ودا بنیره نه وه. کۆمیساری گهلی کار و باری دهره وهی به کیتی سۆفیتی. و.م. مۆلۆتۆف ژماره ۱۴۲-م ۲۱ ناوگوستی ۱۹۴۲، (۱۶)

ههک ده بینین ئاوه که له سه رچاوه وه لیل و قوراوه و جه عه ره باغرنۆف سه ره رای شو فیتیستی و به رچاوته نگیی خۆی، له ناست مه سه له ی کورد و بزووتنه وهی رزگاریخوازی کورد، پیره وهی له سیاسه تی ناوه ندی کردوه.

به گۆتره ی شیکردنه وه ولتکدانه وهی رووداوه کان و بارو دۆخی سیاسی و کۆمه لایه تی ئه وه زمان و هه لسه نگاندنی به لگه و نووسراوه کان رهنگه مرۆف بتوانی له یال ئەم به لگانه دا چه ند هۆی دیکه ش بق تیکچوونی کۆماری کوردستان ده ستنیشان بکات.

یه که م - بار و دۆخی خۆجیتی کوردستان :

ئه لف- کۆردستانی سه له گانی ۱۹۴۲-۱۹۴۶ بریتی بوو له کۆمه لگایه کی دوا که وتوو که پتوهندیه کانی دهره به کی له دتهاتی کوردستاندا باو بوو. سه رهۆک عه شیره ت و دهره به ک و خاوه ن ملکی گه وه به ته واوی به سه ر کیان و مالی خه لکدا زال بوون. له یواری ئابووری شه وه له وه زعیکی شه پرزه دا ده ژیا. به ره می کرنگی ئاوه گانی کوردستانی ئیران توتنه. توتن له عه مباره گانی ده وه لتیدا کۆ بیقوه و ده ولت نهیده کړی. له راستیدا جۆره ئابلقه یه کی ئابووری خه سته بوه سه ر کوردستان. نه خۆتنده واری دانیشتوانی کوردستان خۆی له ۹۰% خه لک ده دا. کوردستانی ئیران به پیچه وانه به شه گانی تری کوردستان له باکور و باشور به

قوڭاخى بزووتنه‌وى شۆرشگىرى راپه‌پىن و سه‌ره‌لداندا تىنه‌په‌پىبوو.

ب - حىزبى ديموكرات كه رېبه‌رايه‌تى كۆمارى كوردستانى له ئىستق بوو، به پىچەوانه‌ى كۆمه‌له‌ى ژ.ك له نىو كۆمه‌لانى خه‌لك و له سه‌ر هه‌ستى قولى نه‌ته‌وايه‌تى ريشه‌ى دانە‌كوتا بوو. حىزبى ديموكرات وەك پووداوتكى كوتو پو دواى سه‌فه‌رى هيندى له سه‌رۆك عەشيره‌ت و ده‌ره‌به‌كى كورد به سه‌رۆكايه‌تى قازى محەمه‌د بۆ باكو، له سه‌ر پيشنيار و ته‌ناهت فشارى جه‌غه‌ر باقر ئۆف سه‌ر كۆمارى نازەربايجانى سوڤىت هاتبوه‌ كايه‌وه. رېبه‌ران و نه‌دامانى كۆمىته‌ى ناوه‌ندى له سه‌رۆك عەشيره‌ت و ده‌ره‌به‌گ و خاومن ملكان پىكهايتبوو. له هه‌وه‌لەين كۆنگره‌ى حىزبى ديموكراتى كوردستاندا كه له ٢٥ى ئوكتۆبرى ١٩٤٥ به‌سترا، ئەم كه‌سانه‌ى خواروه به نوێنه‌رايه‌تى حىزب و خه‌لك به‌شدارىيان كردوه:

١- ماكو و ئارات : ئاغى عومەرخانى جه‌لالى، ئاغى شىخ حەسەن، ئاغى شىخ كى، ئاغى حەسەناغى درى، ئاغى عبدولاغى ملان، ئاغى فه‌خرى.

٢- سووما و برادۆست و ده‌شت و مه‌رگه‌وه‌ر : ئاغى عومەرخانى شه‌ريفى، ئاغى تاهىرخانى سه‌مكو، ئاغى عەباساغاڤ فەنگ، ئاغى قوينا ساغاى مه‌مه‌دى، ئاغى حاجى وه‌تمان، ئاغى شىرق، ئاغى عەبدى، ئاغى حەسەن تىلق، ئاغى عەزق، ئاغى حەسەن هەناره، جه‌نابى ئاغى سه‌يد عبدولا نه‌فه‌ندى.

٣- شىنۆ: ئاغى موساخانى زه‌رزا، ئاغى قه‌ره‌نياغى زه‌رزا، ئاغى ميرزا سه‌يد ئاغى قازى خەزرى، ئاغى كاك هەمه‌زه.

٤- سەندوس: ئاغى ئەحمەدى كاخدرى، ئاغى قاسماغى پىروتى، ئاغى محەمه‌د ئەمىناغى پىروتى.

٥- لاجان: ئاغى عبدولاغى قادرى، ئاغى كاك مامەندى قادرى، ئاغى كاك حوسىنى محەمه‌دى، ئاغى پىروتاغى ئەمىر عەشاپرى، ئاغى محەمه‌د ئەمىناغى پىروتى.

٦- پىران: ئاغى محەمه‌د ئەمىناغا، ئاغى قه‌ره‌نياغا.

٧- مياتداو: ئاغى محەمه‌د حوسىنخانى سه‌يفى قازى.

8- بۆکان: ئاغای عبدالرحمانی شەرەفکەندی، ئاغای رەشیدی عەلیزادە

9- مەنگور: ئاغای برایماغای ئەدەم، ئاغای مام حەسە، ئاغای کاک

سولەیمان، ئاغای کاک ھەمزە، ئاغای میناغا. (۱۷)

زۆربەیی ئەم نۆینەرانی ھەولەین کۆنگرەیی حیزبی دیموکرات و دەرەبەگەکانی ئەندامی کۆمەڵەی ژ. ک دۆی پیکھاتی کۆماری کوردستان پشتیان دە حکوومەتی میلی کوردستان کرد و تەنانت رتگای خەیانەتیشیان کرتە بەر.

ج - پیکھاتی (تەریکیبی) رۆبەرایی و ھیندئ ناتەبایی نیو سەرکردایی

کۆماری کوردستان:

«.... ئەوانەیی لە رۆبەرایی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا بیوون بە گشتی نە تاقیکردنەوی تیکۆشانی سیاسیان ھەبوونە تاقیکردنەوی رتکخستنی تەشکیلاتی و نە فیزی ھەلسۆراندنی کار و باری دەولەتی بیوون. بەمجۆرە جولانەوی لە یەکیک لێباشکەوتوترین ناوچەکانی ئێران، واتە کوردستان بەیدا بیو کە لەگەڵ دەولەتی مەرکەزی بەر بەرەکانی دەکرد.... بۆیە جولانەوی سالیەکانی ۴۵-۱۳۲۴ ھـ لە سەرەتایە ئیمکانی سەر کەوتنی کەمبوو. کە وابوو یەکیک لە ھۆیەکانی ھەرە گرنگی تیکچوونی کۆماری کوردستان و سەر نەکەوتنی (نەگەر نەگوتری ھۆی ھەرە گرنگی) کزی نیو خۆی جولانەوی و لاوازی نیو خۆی حیزبی دیموکراتی کوردستان بوو کە لە زەعفی نیو خۆی کۆماری کوردستانیشدا بەدی دەکرد.... پەرە ئەستاندنی زۆر خێرای جولانەوی و پیکھاتی زۆر خێرای کۆماری کوردستان تەریکیبی نا لەباری لە بەر تۆبەرایی حیزب و کۆماری کوردستاندا پیکھەتخابوو. زۆربەیی زۆری بەر تۆبە بەران بۆ یەکەم جار بوو کاری سیاسی و تەشکیلاتیان دەکرد. تاقیکردنەوییان نەبوو. ھەر بە گشتی تاقیکردنەوی سیاسی و تیکۆشانی حیزبی کە کوردستانی ئێران بیجگە لە سێ سالی تیکۆشانی کۆمەڵەی ژ.ک پابردوی نەبوو. ناچار بە رۆبەرایی بەرانی ئەوتۆ ھاتبوونە سەر کار کە پایەیی تیکیشتن و تاقیکردنەوی سیاسی و حیزبی یادەولەتییان لە رادەیی ئەو ھەسئولیەتدا نە بوو کە گەوتبوو سەر شانیان.... (۱۸)

د - کورتی تمهن و بهر تنگی پانتای خاکی بهر دهستی کلمار :

وهک دهمانین تمهنی دهسه لاتی کلوماری کوردستان تمهنیا ۱۱ مانگ بوو. سهقامگرتوویی و دامه زرانندی دام و دهمزگای دولهتی مژدین، ئویش له کومه لگایهکی دواکهوتو وله بار و دۆخیکی نالۆزی وهک ئهو سای کوردستان له ماوهیهکی واکورت دا رهنکه ژۆر هاسان نهبت. هر چهنده لهو ماوه کورتمشدا کلوماری کوردستان له بواری بوژاندنهوهی زمان وکولتور و گیروگرفتی کومه لایهتی و ئابووری ههنگای بهکه لکی هاریشتوون، بهلام ۱۱ مانگ بۆ راپهراندنی ههموو کار و باریکی پیویست ژۆر کهم و بتی دهرهتانه.

بهرتهنگی پانتایی خاکی ژێردهسه لاتی کلوماری کوردستان له بواری نیزامی و ئابوورییهوه، زیانکی ژۆری به سهپاندنی کلوماردا له سهراسهری کوردستاندا. دهکرتی بلین تمهنیا ستی پهکی خاکی کوردستانی ئیران له ژۆر دهسه لاتی کلومار دابوو که ژماره ی دانیشتوانی به حال دهگهیشه یهک میلیۆن کهس. به تایبته بهشی دولمهندی خاکی کوردستان و ناوچهی نهوتی کرماشان له ژۆر دهسه لاتی لهشکری ئینگلیز دابوو که دام و دهمزگای حکومهتی ناومندی تاران لهو مهلبنده دهستی لێ نهرا بوو. ههموو بزوتنهوهیهکی نهتهوهیی و نازادینخوازی سهر کووت دهکرا. ئهو مهلبندهانه بیوونه مهکۆی لهشکری ئیران و سهروک عمشیرهته کوردهکاتی دژ به کلوماری کوردستان.

ه - ناتهبایی کاراکتر و چۆنیهتی دهمزگای راپهرهتی کلوماری کوردستان :

وهک دهمانین ههوه لاین کۆنگره ی حیزب له سهروک عمشیرهت و دهرههگ و خاوهن ملکان پیکهاتبوو. بهلام ههچ یهک له بهشداربوانی کۆنگره، وهک نوینه رانی حیزب و خه لک، له دام و دهمزگای راپهراندنی کلوماری کوردستان، واته حکومهتی میلیلی کوردستاندا بهشدار نهبوون. تهواوی وهزیر و کاربه دهستانی حکومهتی میلیلی، بیجگه له دووئاگاکانی ئیلخانیزاده، ههموویان سابلأخی بوون کار و یاری حکومهتیان گرتبوه دهست. بیگومان نهه نهیده توانی ههستی نوینه رانی ههوه لاین کۆنگره ی حیزب و خه لکی دیکه ی ناوچهکانیش بریندار نهکات.

لایه‌کی دیکه‌ی ناتجایی له کارمکانی دهمزگای حکوومه‌تیدا خۆی دهنواند. نه‌گهر سه‌رۆک عمشیرمت و دهره‌به‌گ و خاوه‌ن ملک له دام و دهمزگای حکوومه‌تی دوور خرابوونه‌وه، له کاتی ناماده بوونی هیژی به‌رگری و ئاردنی بۆ جبهه‌ی به‌رمنگاری هم‌مو چه‌ک و قورخانه و پاره و که‌ل و په‌لی پتیوستی جبهه‌ دهدرا به‌و دهره‌به‌گ و خاوه‌ن ملکاته که له حکوومه‌ت دا هیچیان به‌ ده‌ست نه‌بوو. ئه‌وانیش ته‌نیا خزم و که‌س و کار و نوکهر و ده‌ست و پتوهندی خۆیان دهمرده جبهه و ههر کاتی‌کیش ویستبایان جبهه‌یان به‌ چێ ده‌هیشت و ده‌گه‌رانه‌وه. ههر وه‌ک دهرکه‌وت زۆر له‌و دهره‌به‌گانه به‌ بێ نیجازه‌ی حکوومه‌تی میلی جبهه‌ی سه‌قزیان به‌جیه‌هیشت و نه‌ک ههر ئه‌وه به‌ لکوو هیندیکیان دوا‌ی پتوهندی گرتن له‌ که‌ل حکوومه‌تی تاران دژی کووماری کوردستانی جبهه‌شیان گرت. ههر وه‌ک پیشه‌وا له‌ وتاریکی خۆیدا،

۱۳۲۵/۵/۴ نامازه بۆ کرده‌وه‌ی ناحه‌زی ئه‌و ئاغا‌یانه ده‌کات. (۱۹)

دووه‌م - پتوه‌ لکان، یا پتوه‌ لکاندنێ بزوتنه‌وه‌ی کوردستان به‌ ئازهریابجان‌ه‌وه‌:

پتکه‌هانی حیزبی دیموکراتی کوردستان له‌ ژێر فشاری جعه‌فهر باغر ئۆف له‌ گوێن فیرقه‌ی دیموکراتی ئازهریابجان و لادان له‌ به‌رنامه و ئامانجی کوومه‌له‌ی ژ.ک، بار و دۆخیکی وه‌های پتکه‌هنا بوو که بزوتنه‌وه‌ی کوردستان بیسه‌رتقه‌ت‌ه‌وه به‌ ئازهریابجان. ههر چه‌نده بزوتنه‌وه‌ی کوردستان به‌ پیچه‌وانه‌ی به‌رنامه‌ی نووسراوی خودموختاری حیزبی دیموکرات و به‌ پیچه‌وانه‌ی ویست و بۆچوونی رێبه‌رانی فیرقه‌ی دیموکراتی ئازهریابجانیش به‌ کرده‌وه ئه‌م به‌ند و داوه‌ی پساند و له‌ دووی رێبه‌زدانی ۱۹۴۶دا، کووماری سه‌ر به‌خۆی کوردستانی راگه‌یاندا، ئالای ده‌وله‌تی کوردی هه‌لگه‌رد و ده‌وله‌ت و ئه‌رتشی میلی و دام و دهمزگای ده‌سه‌لاتی نه‌ته‌وه‌یی خۆی دامه‌زراند، له‌ بواری سیاسه‌تی نێو نه‌ته‌وه‌یی و له‌ پوانگی سیاسه‌ت و بیه‌ر و رای دهره‌وه به‌سه‌رتا‌بووه به‌ ئازهریابجان. له‌ بلاو کردنه‌وه‌ی ئازانسێ هه‌نده‌رماندا ئاوی کوردستان به‌ ده‌گه‌ن باسه‌مکرا و زیاته‌ر ههر مه‌سه‌له‌ی ئازهریابجان له‌ گوێتیدا بوو. ته‌نانه‌ت له‌ وتو ویژ له‌ که‌ل حکوومه‌تی تارانیشدا ئازهریابجان خۆی به‌ دهمراستی کوردستان دهرانی.

له وتو ویزی دهستهی نوینه رایهتی فیرقهی دیموکراتی نازهربایجان له کهله دهولتهی قوام السلطنه هر چند همه حوسینخانی وهزیری برگرری کوماری کوردستانی بهشدار بوو، بهلام وتو ویزمکان هر به ناوی نازهربایجانوه بهریزه دمچوون. له راگه یاندنی دهولتهی قوام دا، سهبارت به نازهربایجان، یهک وشه باسی بزوتنه وهی کوردستان و مهسه لهی کوردی تیدا نیه. له پیشنیاری دهستهی نوینه رایهتی نازهربایجانیشدا بق دهولتهی ناومندی نه کهر وشهی کوردستان هاتبی، به (کوردستانی نازهربایجان) ناو براوه. له ماده ۲ی نهم پیشنیارهدا کوتراوه: «نازهربایجان ئوستانه گانی ۳ و ۴ وولاتی خهسه دهگرتنه وه دیاره به کویرهی دابهشبوونی جوغرافیایی حکومتی ئیران ئوستانی ۴ که ناومندمکی ورمییه، نهم بهشهی کوردستانی دهگرتنه وه که له زیر دهسه لاتی کوماری کوردستاندا بوو. له مادهی ۱۰ کوتراوه: «... له ئیداره دهولتهیه گانی نازهربایجان و هینه ته میلیه کان، نووسراوه به زمانی نازهربایجان و له (کوردستانی نازهربایجان) به زمانی کوردی دهبن...» له مادهی ۱۱ کوتراوه: «خویندن له قوتابخانه سه رتهایه گانی نازهربایجان به زمانی نازهربایجانی و له (کوردستانی نازهربایجان» به زمانی کوردی دهبن.»

له مادهی ۱۲ کوتراوه: «... ماده گانی نهم قه رارداده (کوردستانی نازهربایجانیش) دهگرتنه وه. له مادهی ۱۴ کوتراوه: «... به گویرهی مادهی ۱۵ ی نهم موافقه تنامیه نهو که مایه تیانهی له نازهربایجان دادنهیشن وهک: کوردمکان، نه رهنیه کا، ناسزیه کان، له قوتابخانهی سه رتهایی تا پۆلی پینجه می سه رتهایی به زمانی دایکیان دهخوین...» (۲۰)

نهم پیشنیاری فیرقهی دیموکراتی نازهربایجان بوو که به خیرا خۆی ناوی (کوردستانی نازهربایجانی) به سه ر زماندا هاتوه، نه گینا له دهقی ریککه پرتنامه یه کا که له لایهن هینه تهی دهولت و نه نجومه تی نه پالتهی نازهربایجان (واته حکومتی میلی نازهربایجان) دا په سند کراوه و له لایهن مظفر فیروز یاریدمیری سیاسی سه رمهک وهزیر و پیشه وهری سه رۆکی فیرقهی دیموکراتی

نازەریایجانەوه لە تاریخی ٢٣ی خەردادی ١٣٢٥ واژۆ کراوه، یەک وشەیی کوردستانی تیدا نەهاتوه و تەنیا لە مادەیی ١٣دا گوتراوه: «دەولەت موافەقەت دەکا که کوردەکانی دانیشتووی نازەریایجان لەمزایای ئەم موافەقتنامەییە کەلک وەر بگرن و بە گوێزەیی مادەیی ٢ی راگەیانندی دەولەت تا پۆلی پینجەمی سەرھتایی بە زمانی خۆیان دەرەس بخوێنن».

وەک دەبینین تەنیا مەسەلەیی نازەریایجان لە گۆڕتدایە و حکوومەتی تارانیش دەگەڵ بزووئەنوەی نازەریایجان وتو وێژ دەکا. هیچ وتو وێژتکی رەسمی و ئاشکرا لە گەڵ حیزبی دیموکرات و حکوومەتی میلیی کوردستان نەکراوه. دیدار و وتو وێژی نوێنەرانە کۆماری کوردستان و شەخسی پێشەوا قازی محەممەدیش لە گەڵ ئەفسەرانە ئێران لە سەفەز، بێجگە لە هاتنە خواری پایە و پرستێژی بزووئەنوەی کورد و کۆماری کوردستان هیچ بەرە و بەرھەمێکی نەبووه.

ساوێ ساوی هێزی بەرگری کوردستانیش بۆ نازاد کردنی ناوچەکانی تر، دەکرێ بە یەکیتر لە هۆیەکانی تێکچوونی کۆماری کوردستان دابنرێن. لە کاتی کە دوژمن لاوازه و یە راستی دەرھتانی نازادکردنی بەشتیکی زۆری دیکەیی کوردستان هاتبوه پێش، پێبەرانە کۆماری کوردستان نەک هەر لە وەرھەتە کەلک وەر ناگرن، بەلکۆو رێگاش بۆ نەرتەشی لاوازی ئێران دەکەنەوه کە بەرھو بانە و سەرھەشت دە جمو جۆل دابن.

سێیەم - گەمەیی دەولەتانی ئینگلیز و ئەمریکا و سۆڤیەت بە چارە نووسی کورد: ئەم دیارە نا لەبارە و ئەم بەستراوەیی مەسەلەیی کوردستان بە نازەریایجانەوه، لە هەلوێست و سیاسەتی دەولەتانی ئینگلیز و ئەمریکا شادا رەنگیان داوتەوه، بەتایبەت کە بزووئەنوەی فیرقەیی دیموکراتی نازەریایجان لە روانگەیی ئەوانەوه بە دەستکردی سۆڤیەت و بە رێژبەتکی کۆمونیستی دەناسرا. هەر چەندە پێشەوا قازی محەممەد بەرلەر راگەیانندی کۆماری کوردستان هەوڵی داوه لە گەڵ نوێنەرانە بەریتانیا و ئەمریکا پێوەندی بگرن. بۆ ئەم مەبەستەش «... عبدالرحمانی زەببیحی و عەلی ریحانی ناردۆتە تەورێژ و لە گەڵ کونسولی بەریتانیا وتو وێژیان کردوه. لە

روانگهی نۆتەهرانی قازی محەممەد مەو وەلامی کۆنسولی بەریتانیا ناروون و جیگای هیوا و هومێد نەبوو...» (٢١)

پێشەوا قازی محەممەد لە دیدار لە گەل ئەتاشی نیرامی بەریتانیا لە ئەمریکا لە تاران کاتی سەر دانی لە مەهاباد رایگیاندا: «... کوردەکانی نیران بە واتای واقعی و شەمی دیموکرات دەیانەوی ئە ژێر چاوەمدێری رژیمیکی فیدرال دا بەرێوێ بەچن هەر وەک لە ولاتە بەکگرتووەکانی ئەمریکادا هەبێ. ئەگەر ههكۆمەتی ئەمریکا ناتوانێ لە ناوای خەلکی کورد پشتیوانی یگا، لانی گەم دوزمانیەتیمان نەگات...» (٢٢)

دەولەتانی ئینگلیز و ئەمریکا دەیانزانای بزوتنەوێ کوردستانی نیران، بزوتنەوێ هیکێ پەسەنی نەتەواپەتیە وە جەرەر و ناوهرۆکدا لە رێبازی فیرقی دیموکراتی ئازەربایجان دوورە. نۆتەهرانی دەولەتانی پۆژشاوا و زۆر لە نووسەهرانی بیگانەش ئەم راستیەیان دەربەرێوێ...» کوردستان پێشینی سەد سال خەباتی بێ نازادی نەتەویمی هەبێ. ئەوێ تەنیا لە نیراندا نەبێ، بە لکۆر لە عیراق و تورکیاش هەبێ. کوردەکانی دا بەشکراو لەم ٣ ولاتە لە گەل بەکیتی نەتەویمی نیوان خۆیان هۆگریان هەبێ و دەیانەوی کوردستانیکی بەکگرتوویان هەبێ. نیتسا ئەگەر هەر ولاتیک لە سەر زەمینی خۆی نازادی بدا بە کوردان، ئەوان کوردەکانی بیکە باتگ دەمەن کە وەرەن لە گەل ئەمە بن. ئەمە سروشتیە. لە کوردستان حیزبی دیموکرات رابردوویکی درێژی هەبێ. ئەم جەرمانە لە سەر دەمی مەشروەتەشدا هەبوو. پاشان رێبەهرانی بە نفۆزی وەک قازی محەممەد و نیرانی پەیدا بوون...» (٢٣)

بەلام ئەوان بەرژمۆندی ئابووری و مەزنیخوازی خۆیان لە نیراندا لە شکانی سیاسەتی بەکیتی سۆقیتی وە پاراستنی رژیمی دیکتاتۆر و گوێ لە مستی پاشایەتی نیران و لە سەر کوتکەرن و لە بەهینچوونی بزوتنەوێ رزگارخوازی کورد دا دەبینی.

پێشەوا قازی محەممەد داوای کردبوو کە نۆتەهرانی دەولەتە مەزەنەکانی پۆژشاوا، بە تاپەت ئەمریکا و ئینگلیز بێنە کوردستان و لە نیریکووە لە گەل بار و

دۆخی کوردستان شارمزا بن. به لأم وهزارهتی دهروهوی ئەمریکا له تیلگرافیکدا بق
سهر کونسولی ئەمریکا له تهووزیز، له گەل چوونی نویتەری ئەمریکا بق کوردستان
موافەقت ناکا.

ب. تیلگرافی قائم مقامی وهزارهتی کار و بازی، دهروهوی ئەمریکا بق دوهر
سهر کونسولی ئەمریکا له تهووزیز:

نهی: ۱۴- گهراوه بق تیلگرافی ژماره ۱۲۷ تاریخی ۲۷، ئەپرێل، یهه وه
چوونی ئهوه یارۆس بق مه هاباد له ههله و مه جی نیستادا وهک میوانی قازی
مه هه مەد کارێکی تهووه نهی، چونکه قازی، مه هه مەد هه شته پشه وای
بزووتنه وهکی سه ره خۆ خوارانه به دژی، حکومهتی ناوهندی ئێران، جگه له وه
چاو به کورتگی ناوا له وانیه له سه رانسه ری، دژ هه لاتی تهووه راست به تابهت
له عراق، وهک نیشانهی، هاو ده ری، ئەمریکا له گەل وستی دووسه کانی سه بهارهت
به هه کورتگانی کوردستان، سه ره خۆ لۆک بدر تهووه وه هه سه ره جکی، به
واشنگتون، ۲۹، ئەپرێل، ۱۹۴۶. نارده او بق تهووزیز (کونسولگری، ئەمریکا) تکرایی
بق تاران (بالمهت خانیه، ئەمریکا، ناچسن، ۲۴)

هه ندیج له نووسه رانی کورد، به پیرهوی له نووسین و بۆچوونی نووسه رانی
پۆژئاوا، له لیکدانهوی رووداو مه کانی کوردستان، ئێران و تیکچوونی کۆماری
کوردستان ۱۹۴۲-۱۹۴۶، هه ر گه مهی سۆفیت ده بین و دلایان نایه باسی گه مهی
زله یز مه کانی ئینگلیز و ئەمریکا به کەن که ده وری سه ره کیان هه یوه له تیکدانی
کۆماری کوردستان و راسته خۆ یارمه تیان به نه رته شی دژی گه لیی شای ئێران
کرد بق سه ره کونگرندی بزووتنه وهی نیشتمانی کوردستان.

ئوهی پتوهندی به گه مهی یه کیتی سۆفیتی پتسووه هه بی، گومانی ئیدا نیه
سیانسه تی سۆفیت له کوردستان و نازمه ربایجان تووشی هه له وشکانیکی
سه رشو رانه بوو. سه بهارهت به پتوهندی له گەل کوردستان، ئوهی راستی بی نه و
به لێن و واده ی یارمه تیه ی به کوردستان درا بوو، به جی نه گه یاند و هه یج چه ک و
که رسته و یارمه تیه کی مادی ئوتۆ نه درا به کوردستان که به توانی له پۆژی خۆیدا

بهرگري له په لاماری نهرته شمی ئیران بکا و بزوتنه وهی پتی بیاریزی. له بواری سیاسیه و سبهارهت به ماسه لهی کوردستان و نازهریایجان نهوتی شیمالیان پتی گرنگتر بوو له نازادی نته و هیکی ژیر دهستی و مک کورد که قوام السلطنه به آیتنی دانی نهوتی شیمالی پتیدا بوون. . . قوام له سفهری خزیدا بق موسک بپرتوه بهرانی په کیتی سؤقتنی قانیع کرد که کیر و گرفتی نازهریایجان به ماسه له هیکی نیو خوی ئیران دادمنین و دهخالهتی تیدا نه کن. زور سهیر بوو که قوام نه داوایی له نهریکا و ئینگلیس نه دهکرد. بق نمونه « جۆرج نالن » بالیوزی نهریکا له گهل رهزارا بق بهرتوه بردنی شهری دزی بارزانیه کان هاتبوه کوردستان. بالیوز خانمی نهریکا له گهل زور کس له سرۆک عه شیرمه کان پیومندی نیزیکی دامه زراند بوو. . . » (۲۵)

له بواری نیزامیه وه، سبهارهت به بار و دۆخی پیکهاتوی دوی شهری دنیاگر و شپرزیمی نیو خوی سؤقت، نه که هر نهیتوانی له بهرانبه هر رهشی دهوله تانی ئینگلیز و نهریکادا بهرگری له بزوتنه وهی رزگاربخوازی کوردستان و نازهریایجان بکا، به لکوو ریگای نندا که کۆماری کوردستان خۆشی له کاتی خزیدا په لاماری نهرته شمی ئیران بدا و بهمشیکی زیاتر له کوردستان له ژیر دهسه لاتی نهرته شمی ئیران نازاد بکا. کاتیکي هیزی بهرگری کوردستان دوی تیک شکانی شهری مامهشا له جابهی سقر، خوی بق په لاماری نهرته شمی ئیران و نازادی سقر ناماده دهکرد، رژی ۲۱ یولی ۱۹۴۶ هاشمؤف کونسولی سؤقت له ورمنی خو دهگه یینیته پیشهوا و پتی رادهگه یینتی که هیزی کوردستان نابتی لهشگری ئیران په لامار بدا، چونکه گويا شهری نیو نته وهی لی ساز دمن. په کیتی سؤقتنی پتی باش نیه و ناشتوانتی هیچ پارمته هیکی نیزامی به کۆماری کوردستان بکا. باش نه پتراکه بانننه په که پیشهوا له وهلامی نامی حه مه رهشیدخاندانامازه بق بار و دۆخی نیو نته وهی دهکا و دهنووسن: . . . « نه مه جهورین له ریگای ناشتیه وه تا مومکین بتی ناتوانین به رتی دیکه دا برقین. . . » (۲۶)

دوکتور عبدالرحمن قاسملو له م باره وه بقوونیکي دیکي هیه و دهنووسن:

«...پاش تیکچوونی کۆماری کوردستان ئه‌و بیر و باوه‌ره له میژووی حیزبی ئیمه‌دا به هیز بوو که هۆی ئه‌سلی تیک شکانی ئه‌م کۆماره سیاسیته‌تی چه‌تی یه‌کیته‌تی سۆفیتی به‌رانبه‌ری وه‌زعی ئێران بوو. گویا یه‌کیته‌تی سۆفیتی خه‌لکی کوردستانی هاندا بۆ ئه‌وه که کۆماری کوردستان دا‌یمه‌رزیتنی. له پاشان به‌ تاقی ته‌نایای به‌ جیه‌یتشت و رێژی می کۆنه‌ په‌رستی ئێران توانی به‌ هاسانی له‌ نیوی به‌ری. ئه‌نجامی ئه‌و لیگدانه‌وه‌یه‌ زۆر روونه، ئه‌وه‌ خۆ ئاسوده‌ کردن و خۆ ماندوو نه‌کردنه. تاوانبار کردنی خه‌لکی دیکه‌ هه‌موو وه‌ختیک له‌ رمخنه‌ له‌ خۆ گرتن خۆشتره. بیجگه‌ له‌وه‌ نه‌گه‌ر لیگدانه‌وه‌مان به‌و شێوه‌یه‌ بێ، ئیعترا‌فمان کردوه‌ که کۆماری کوردستان ده‌ستگر‌دی بیگانه‌ بوه‌ و ئه‌وه‌ش راسته‌و ره‌وان ئه‌و بیر و رایه‌یه‌ که‌ دو‌ژمن له‌ سه‌ره‌تای پیکهاتنی ئه‌م کۆماره‌وه‌ تا ئیستا بلای ده‌کاته‌وه‌. بیر و راییکه‌ له‌ گه‌ل واقیعه‌ت رینگ ناکه‌وێ و هه‌ولی ئه‌وه‌یه‌ که‌ راسته‌ قینه‌ی میژوو بگۆرێ. هیزنی ئه‌سلی جولانه‌وه‌ی سه‌له‌کانی ٢٥:١٢٢٤ گه‌لی کورد بوه‌ و هۆی ئه‌سلی پیکهاتنی کۆماری کوردستانیش دیسان هه‌ر ئه‌وه‌ بوه‌ که‌ گه‌لی کورد ویستوویه‌تی به‌ مافی ره‌وای خۆی بگا و چاره‌ نووسی خۆی به‌ ده‌سته‌وه‌ بگرێ. ئه‌و دم دیاره‌ هۆی ئه‌سلی تیکچوونی کۆماری کوردستانیش هه‌ر ده‌گه‌رتنه‌وه‌ سه‌ر خودی کۆمه‌لی کورده‌واری. واته‌ هۆی ئه‌ساسی تیکچوونی کۆماری کوردستان کزی نیو جولانه‌وه‌، کزی نیو خۆی حیزب و له‌ پێش هه‌مواندا زمه‌نی به‌ رتوه‌ به‌ری حیزبی دیموکراتی کوردستان بوه‌. ئه‌و کزی و لاوازیه‌ له‌ هه‌موو باره‌کانی ژیان و تیکۆشانی حیزب و کۆماری کوردستاندا خۆی ده‌نواند...» (٢٧)

له‌ پیکهاتن و تیکچوونی هه‌ر دیاره‌ و رووداوێکدا هۆیه‌کانی خۆجیتی و ده‌ره‌کی ده‌ور ده‌بینن و کاری خۆیان ده‌که‌ن. کارکردی هه‌یج کامیشیان له‌ سه‌ر رووداوێکدا ره‌ها و موته‌لق نه‌یه. ته‌ئسیری هه‌ر یه‌ک له‌م هۆیانه‌ ده‌توانێ به‌ گۆتیه‌ی بار و دۆخی کات و زه‌مان کار بکاته‌ سه‌ر رووداوێکدا و ده‌وری گرنگتر یاری بکات. نه‌گه‌ر له‌ په‌ره‌ گرتنی بزویته‌وه‌ی رزگاریخوازی کورد له‌ کوردستانی ئێران و له‌ پیکهاتنی کۆماری کوردستان، هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی و ناواتی گه‌لی کورد بۆ

وهدسته‌تێنانی ماف و دەسه‌لاتی نه‌ته‌وه‌یی و پرزگاریی له زولم و زۆرداری ده‌ورانی دیکتاتۆری پاشایه‌تی رهاخان ه‌زی سه‌ره‌کی بووین، به‌ بۆچوونی من له تیکچوونی کۆماری کوردستان و گه‌رانه‌وه‌ی نه‌رته‌ش و دەسه‌لاتی حکومه‌تی تاران دا، بار و دۆخی نیو نه‌ته‌وه‌یی و دژایه‌تی ده‌وله‌تانی ئینگلیز و ئەمریکا له گه‌ل بزوتنه‌وه‌ی نازهربایجان و کوردستان، سیاسه‌تی چه‌وت و بێ قه‌ول و قه‌راری و یارمه‌تی نه‌کردنی ده‌وله‌تی شوره‌وی به‌ کۆماری کوردستان، ده‌بینه‌ ه‌زی سه‌ره‌کی و ه‌زه‌کانی خۆجێیی توانای به‌ر به‌ر مه‌کانی و خۆ راگریان نامێنێ.

«..... به‌لگه‌و دوکۆمێنته‌کان ئه‌م بۆچوونه‌ پشت نه‌ستور ده‌که‌ن که‌ دوا‌ی کۆتایی شه‌ری دووه‌می دنیاگر، دوو ه‌ژگار و دوو عنصری سه‌ره‌کی و دیاریکه‌ر له‌ مه‌ر مه‌سه‌له‌ی ئێران و قه‌یڕانی نه‌چوونه‌ ده‌ری سۆفیت له‌ ئێران ده‌وریان هه‌بوه‌، ئه‌وانه‌ش ده‌وله‌تانی ئەمریکا و سۆفیت بوون. ئه‌وه‌شی لێ زیاد ده‌که‌ین که‌ هه‌یج یه‌ک له‌ عنصره‌کانی خۆجێیی، واته‌ شا و سه‌ره‌ک و وه‌زیر و نه‌رته‌ش و کار به‌ ده‌ستانی سیاسی و لات له‌ چوونه‌ ده‌ری نه‌رته‌شی سۆفیت و مه‌سه‌له‌ی نازهربایجاندا ده‌وریکی گرنگیان نه‌بوه‌» (٢٨)

ده‌وله‌تانی ئینگلیز و ئەمریکا به‌ گوێره‌ی بۆچوون و به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان له‌ چه‌ند لاییکه‌وه‌ دژایه‌تی بزوتنه‌وه‌ی پرزگاریخوازی کوردیان ده‌کرد و بۆ له‌ به‌ینبه‌رینی ڕینگای چۆر به‌ چۆریان به‌ کار ده‌هێنا.

یه‌که‌م : بێجگه‌ له‌وه‌ی که‌ له‌پێشدا باسکرا، بزوتنه‌وه‌ی کورد و پیکهاتنی کۆماری کوردستانیان له‌ ناوچه‌یه‌کی گرنگی ڕۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا به‌ زبانی شه‌ریکه‌ نه‌وتیه‌کانی ئینگلیز و ئەمریکا ده‌زانی. ترسی ئه‌وه‌یان هه‌بوو که‌ سه‌قامگرتوویی کۆماری کوردستان کار بکاته‌ سه‌ر وه‌زعی کوردستانی عێراقیش که‌ نه‌وتی که‌رکوکی تێدا هه‌لکه‌وتبوو. ئه‌م ترسه‌ بۆ ئه‌وان توڕکێاشی ده‌گرتوه‌ که‌ به‌شی زۆری خه‌لکی کورد له‌وێدا ده‌ژیا. به‌و ئیعتیباره‌ که‌ بزوتنه‌وه‌شیان سه‌ر به‌ سۆفیت ده‌زانی، ئه‌م مه‌ترسیه‌ بۆ ئه‌وان زیاتر ده‌بوو. به‌ تایبه‌ت ئینگلیزه‌کان بۆلویان ده‌کرده‌وه‌ که‌ کورده‌کان ده‌یان‌ه‌وێ به‌ یارمه‌تی هه‌زه‌کانی سۆفیت که‌ له‌

باکوپي کوردستان نښته جین، ناوچي موسل بگرن. کارداري بالیوڅخانه ی
نهریکا له مۆسکۆ سهبارته به بلو بوونه وهی دهنگو باسیکی نهوتو له
تیلگرافیکدا بق وهزارتهی دهره وهی نهریکا دنهوستی :

تلگرام ۱۷۶۶-۳-۲۴۵۱.۸۶۱ - تیلگرافی کنان کارداري بالیوڅخانه ی
نهریکا له شوروهی بق وهزارتهی دهره وهی نهریکا، مۆسکۆ - ۱۷ ی مارس -
۱۹۶۶.. نهینی فهوری:

«... ۸۴۲- ههست دهکم که کاتی لهباري نهه هاتبێ که ئالۆزی تیکۆشانی
ئێستای شوروهی له ئیران وهک له مۆسکۆ دهبینرێ، وهبیر بهیترتهوه. بهر له
هموو شت لام وایه نهجامه که وای لتهاتوه که شوروهی دهی تیکۆشانکی خیرا
له داهاتوودا به کار بینێ که دهوله تیک له ئیراندا بپنیتته سهر کار که زۆربه ی
ویسته کانی نهوان نهجام بدات. به تایبته سهبارته به پاراستنی دائیمی لهشکری
رووسیا له ئیران و دانی نیمتیازی نهوت به وان. نهم تیکۆشانه به هزی
ئیرانیه کانی سهر بهوانه وه پیکه دیت به بی بهریرسیی راسته و خوی شوروهیه کان.
هیزی چه کداری شوروهی له ئیران نهم نهخشه به به هرشه وترساندن و نهگه ر
پتویستیش بگا به دهخالتهی چه کدارانه به پتوه دهبات.....»

من به دژواری دهزانم دهوله تی شوروهی بتوانی نهخشه ی په لامار دانی تورکیا
له م قنناخه دا پیاده بگا. نهوهی دهوانم بیري لی بگه سهوه هیچ تیکۆشانیک بیا
بیانوو گرنتیک له م باره وه به کارنایه. دیاره نهوه به ومانایه نیه که له بهین بردنی
هیزی تورکیا و وه دهسته هینانی پتگه کان له له نگرگاکان و پتگه هینانی رژیوتیکی
دۆستانه، له شانکارا نامانجی سیاسه تی شوروهی نیه. هر وه ها به ومانایه ش نیه
که کورده چه کدارمکانی به هزی رووسیا وه، له تورکیا ئازاوه و کیشه ساز ناکه ن
که نهو کاره له دواپه دا بپیتته بیانوو بق دهست تیهوهردانی شوروهی. به لام لیتره
به لگه ی ئاوا به دهسته وه نین که نیشانی بدمن ئالو کۆری ئێستای شوروهی له
ناوچي باکوپي ئیران رووی له په لاماردانی تورکیا بی له لایه ن شوروهی وه. لیتره
دیپتیک دیتته بهر چا و که ده ریده خات کورده کانی نیلهام وهگرتهو له شوروهی و

چه‌کدار به چه‌کی شوروی تیده‌کۆشن به پشتیوانی هیزمه‌کانی شوروی مه‌لبه‌ندی موسل بگره ژیر دهست و ئەم هیزه نامادهیه که له کاتی پتیویست دا و له سه‌ر داوای کورده‌کان به ناشکرا دهست به کار بیت. ده‌می بلێنی که لیرمه‌دا ته‌بلیغاتیکی هه‌راو بۆ پیکه‌ینانی تنگ و چه‌لمه بۆ ئینگلیزه‌کان له کۆرێدایه. له‌وانه‌یه له به‌مش موسل ئەم تیکۆشانه ژانه سه‌ر بۆ ئینگلیزه‌کان ساز بکات که له‌بواروی روحمیه‌وه ناماده بوونیان گرنگه. به‌لام نيمه لیرمه‌دا لامان وانیه ده‌وله‌تی شوروی بخوازی بیگه‌پیتته خه‌باتی ناشکرا له گه‌ل لهنده‌ن..... به‌م پتیه بۆ من پرووته که له باره‌ی ناماده‌یی شوروی و هه‌ر هه‌نگاوێکی ئەوان له‌م ناوچه‌یه‌دا، ره‌وسه‌کان ناچارن ره‌نگیکی ناوچه‌یی پتبه‌دن، بانی نه‌یگه‌پیتنه بار و دۆخێک که ده‌وله‌تی روس یا ئینگلیز وایان لێ بیت که پرستیژی نه‌ته‌وه‌ی پتگای پاشه‌کشیان نه‌دات..... - له ژیر ژماره ۸۲۴ بۆ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی ئەمریکا - ۶۷ تکراری تاران، بالیۆزخانه‌ی ئەمریکا و ۱۴۰ لهنده‌ن، بالیۆزخانه‌ی ئەمریکا. گنان

دوهم : له‌وه ده‌ترسان که سه‌ر کهوتنی بزوتنه‌وه‌ی کوردستان و نازمه‌ربایجان کار بکاته سه‌ر په‌ره‌ کورتنی ره‌وه‌ندی دیموکراسی له ئێران و به هیزبوونی هیزه‌ نازادیه‌خوازه‌کانی سه‌رانسه‌ری ئێران. به تایبه‌ت که به‌ره‌یه‌کی په‌گرتوله پتچ حیزبی نازادیه‌خوازی ئێران پتکهاتبوو. نوینه‌رانی حیزبی توده له ده‌وله‌تی قه‌وام دا به‌شدار کرا بوون، ئینگلیز و ئەمریکا بۆ له‌به‌بیردنی ئەم جه‌ریانه له دوو لوه‌ که‌وتبوونه کار. ده‌وله‌تی ئەمریکا قه‌وامی هاندا له پتگای دیپلۆماسیه‌وه بۆ بیلايه‌نکردنی په‌کیتی سوڤیتی له مه‌سه‌له‌ی کوردستان و نازمه‌ربایجان به دانی به‌لێتی نه‌وتی شیمال به ره‌وسه‌کان بکه‌وتته کار. قه‌وام السلطنه‌ی ناسراو به پتوی کۆنه کار به راستی ده‌وری خۆی به جوانی یاریکرد..... قه‌وام به ده‌ستوری ئەمریکایه‌کان بۆ ئەوه‌ی حیزبی توده‌ی ئێران و سوڤیتیه‌کان فریو ب‌دا، حیزبی دیموکراتی ئێرانی دامه‌زراند و که‌وتیکی دیموکراتیکی ساخته‌ی کرده به‌ر ونۆکه‌ر و به‌گریگیراوانی ئەمریکای تیدا کۆ کردنه‌وه. قه‌وام چه‌وه موسکۆ و قه‌راردانیکی ساخته‌ی له گه‌ل سوڤیت به‌ست که دیار بوو پارلمانی دوا‌یی په‌سندی نا‌کات و

قهوامیش نامیتنی... دیاره قهوام سۆقیتتی قریو دا و حیزبی تودهشی فریو دا، راستی ئومیه قهوام له لایهن ئهمریکاییه کانهوه گرابوو به مئهور که کهمیک له گهل سۆقیتیه کان ریک بکوی. ئهوانیش زۆر به هاسانی کلایان چوه سر و فریویان خوارد...» (٢٩) رۆژی ١٦ دیسامبری ١٩٤٥ کۆنفرانسی وهزیرانی دهرهوهی ئینگلیز و سۆقیت و ئهمریکا له مۆسکۆ بهسترا. له م کۆنفرانسه دا مهسهلهی ئیران و نازهربایجان و چوونه دهری هیزه کانی سۆقیت له ئیران هاته گۆرئ. به لام سۆقیتیه کان به بیانوهی پاراستنی ئهمنیهتی کانگا نهوتیه کانی باکو، دیاریکردنی کاتی چوونه دهریان له ئیران خسته پشی گوئ.

وتو وێژی دهولتهی ئیرانیش له گهل سۆقیتیه کان له بارهی مهسهلهی نازهربایجان و چوونه دهری ئهرتهشی سۆقیت به ناکام نهگهشت. رۆژی شهشی ربه ندانی ١٣٢٤ قهوام السلطنه بوو به سه رهک وهزیر. قهوام تیلگرافیککی بق ستالین نارد و داوای کرد که خۆی بچیته موسکۆ، و راسته وخۆ له گهل سه رۆکانی سۆقیت وتو وێژ بکات. ٢٩ی ربه ندانی ١٣٢٤ قهوام سه فهری خۆی بق موسکۆ دهست پیکرد و ١٩ رۆژان له وئ مایه وه. چند جار له گهل ستالین و مۆلۆتۆف وهزیری دهرهوهی سۆقیت وتو وێژی کرد. به لام له سه ره هیچ شتیکی ریک نه که وتن. رووسه کان له سه ره وهرکرتنی ئیمتیازی نهوتی شیمال پیمان داده کرت. مهسه لهی نازهربایجانیشیان به مهسه لهیکی نیو خۆی ئیران دهزانی که پتویسته له نیوان دهولتهی ئیران و خه لکی نازهربایجاندا چاره سه ر بکری. له بارهی چوونه دهری هیزه کانی سۆقیت له ئیران، مۆلۆتۆف به لینی دا که له دووه می مانگی ماس چوونه دهری هیزی سۆقیت له ئیران دهست پیده کا.

له یادداشتیکدا که دهستهی نوینه رایهتی ئیران داوهی به وهزارهتی دهرهوهی سۆقیت گوترا بوو: «... سه بارهت به دانی ئیمتیازی نهوت به گۆرهی قانونی پهسند کراوی پارلمان، دانی ئیمتیازی نهوت قه دمخه کراوه. له بارهی نازهربایجان هوه، ئوستانی نازهربایجان به شتیکی جیانه کراوهی خاکی ئیرانه، ئهوانه ی له وئ دزی سه ره بخۆیی و تهواویهتی خاکی ئیران ههنگاویان هاویشتهوه،

دهبى وان له و كاره پين. نوردوى سوريش به گویره پيماني نيوان نيران و ئينگليز و سؤقيت، پيوسته له خاكي نيران وهدهر بگوئ. سؤقيتهكان له وهلامى ياد داشتى دهستى نوينهرايهتى نيران دا، له بارهى نهوتى شيمالهوه، دانانى شهريكهيكى تيكهلى سؤقيت - نيرانيان پيشنيار كرد. سهبارت به نازهربايجان بير و راى پيشوى خويان دوو پات كرابووه. له بارهى چوونه دريان له خاكي نيران گوتبوويان: چونكه له پاش سؤرشى نوكتؤبرهوه پيومنديهكانى نيوان نيران و سؤقيت بناخهيكى پتهوى دؤستانى نهبو، سهبارت به نيگهراينى له بار ودرخى نيران، جارئ چوونه دهري تهواوى نهترهشى سوور له نيران ئيمكانى نيه...» (٢٠)

وهك دهپينن له تهواوى ئهم وتو ويزانهدا، باس ههر باسى نازهربايجان و ناوى كوردستان و بزوتنهوهكى له كولهكى تهريشدا ديار نيه .

پاش گهرايهوى قهوام السلطنه له مۆسكۆ، رۆژى شهشمى مانگى مارسى ١٩٤٦. ژورژ كنان، كاردارى باليوژى ئەمريكا له مۆسكۆ ياد داشتىكى توندى وهزارهتى دهروهوى ئەمريكاي دا به وهزارهتى دهروهوى سؤقيت. له ياد داشتهكهدا گوئرا بوو: «...بريارى دهولهتى سؤقيت له مهر راگرتنى نوردوى سوور له نيران پاش دوومى مانگى مارس وهزىكى نهوتى بيكهتياوه كه دهولهتى ئەمريكا وهك ئەندامى ريكخراوى نهتوه بهكگرتومكان و ئيمزاکهري بهياننامهى تاران ناتوانئ له بهرانهر نهوهدا بيلايهن بمينئ. له كوئايى ياد داشتهكهدا داوا كرا بوو كه هيزمكاني سؤقيتى له نيران پيوسته خيرا بچنه دهريئ. دهولهتى ئینگلستانيش ياد داشتىكى بهم نيهرهركه دابوو به دهولهتى سؤقيت و مانهوى هيزمكاني سؤقيت له نيران به پيچهوانه پيماني سئ قولى و بهياننامهى تاران زانيجوو، و داواى كردبوو كه نهترهشى سوور به خيراى له نيران بچيته ده...» (٢١)

دهولهتى سؤقيت وهلامى ياد داشتهكاني ئينگليز و ئەمريكا ناداتهوه. رۆژنامهكاني سؤقيتى ئهم ههنگاوهى ئەمريكا به دهست خستنه ناو كارو بارى نيران دانهنن. پاش گهرايهوى له مۆسكۆ قهوام السلطنه بريار ديدا كه سهبارت

به نه‌چوونه ده‌ری ئۆردووی سور له ئێران، سکالا به‌ریته به‌ر کۆمه‌لی نه‌توه
یه‌کگرتوه‌کان. رووسه‌کان له‌م پریاره ئاکادار ده‌بن. له‌ ڕێگای کارداری
بالیۆزخانه‌وه له‌ تاران به‌ قوام راده‌گه‌پینن که‌ ئه‌م کاره‌ی ده‌وله‌تی ئێران به‌ کارێکی
غیره‌ دۆستانه‌ داده‌نێڕێ و ئاکامیکی ئاله‌باری بۆ ئێران به‌ دواوه‌ ده‌بن.

وه‌زاره‌تی ده‌رموه‌ی ئه‌مریکا له‌ گه‌ل ناردنی یاد داشت بۆ ده‌وله‌تی سوئیت، به
قه‌وام راده‌گه‌پینتی که‌: « نه‌گه‌ر ده‌وله‌تی ئێران له‌ شوپرای ئه‌منیه‌ت شکایه‌ت له
سوئیت نه‌کات، ده‌وله‌تی ئه‌مریکا خۆی ئه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ له‌ شوپرای ئه‌منیه‌ت دینێته
گه‌ڕێ و ده‌وله‌تی ئێرانیش نابێ هیچ هیوایه‌کی به‌ یارمه‌تی ئه‌مریکا هه‌بێ...» (٢٢)
ئاخره‌که‌ی سه‌ره‌ک وه‌زیری ئێران بیریاری دا که‌ سکالا به‌ریته به‌ر شوپرای
ئه‌منیه‌تی کۆمه‌لی نه‌توه یه‌کگرتوه‌کان. حوسینی عه‌لا بالیۆزی ئێران له
واشنگتۆن، هه‌شتی مانگی مارس ١٩٤٦ شکایه‌تی ده‌وله‌تی ئێرانی به‌م جوژه‌:
«... یه‌کیکی کۆماره‌گانی سوئیتی سوئیاالیستی به‌ بیچه‌وانه‌ی په‌یمانی سێ قۆلی
٢٩ی ژانویه‌ی ١٩٤٢، پاش ته‌واو بوونی دووه‌می مارس ١٩٤٦ هه‌یزه‌گانی خۆی له
ئێراندا راگرتوه‌. بیجه‌گه‌ له‌ وه‌ یه‌کیکی سوئیتی له‌ ڕێگای ده‌ست و پێوه‌ندییه‌گانی
خۆی و کار به‌ده‌ستانی ره‌سمی هه‌یزه‌ چه‌کداره‌مکانییه‌وه ده‌ست له‌ کار و باری ناو
خۆی ئێران وه‌رده‌دا. ته‌سلیمی سه‌کرته‌ری گه‌شتی کۆمه‌لی نه‌توه‌یه‌کگرتوه‌کان کرد.
سێ ڕۆژ دوا‌ی شکایه‌تی ده‌وله‌تی ئێران، واته‌ ٢١ی مارس ١٩٤٦،
ترومه‌ن سه‌ره‌کۆماری واته‌ یه‌کگرتوه‌گانی ئه‌مریکا په‌یامیکی نه‌ینی بۆ ستالین
ده‌نێڕێ. له‌و په‌یامه‌دا که‌ به‌ دابی سیاسی باری ئولتیماتۆمی هه‌بوو، به‌ ستالین
گوته‌را بوو: «... که‌ ئه‌گه‌ر هه‌یزه‌گانی یه‌کیکی سوئیتی له‌ ماوه‌ی چه‌وتوکتدا ده‌ست به
چوونه‌ ده‌ر له‌ خاکی ئێران نه‌که‌ن و کاری چوونه‌ ده‌ریش له‌ ئێران له‌ شه‌ش چه‌وتوو
زیاتر درێژه‌ بکیشێ، که‌ له‌ که‌شه‌تی ئه‌مریکا دینه‌وه‌ که‌نداوی فارس و هه‌یزه‌گانی
ئه‌مریکا جارێکی تر دینه‌وه‌ ئێران. به‌شیک له‌ ده‌قی ئه‌و په‌یامه‌ که‌ له‌ نیو
به‌لگه‌گانی ده‌وله‌تیدا پارێزره‌وه‌ ئاوايه‌.

(٢٣) (If you don,t go, we will come in)

ترومن سەر کۆماری ئەمریکا یاش شەش ساڵ لە ٢٤ی ئەپرێلی ١٩٥٢ لە وتو وێژێکی چاپەمەنیدا خەبەری ناردنی پەيامی نەپتیی خۆی بۆ ستالین ئاشکرا کرد و کۆتیی: «من لە ساڵی ١٩٤٦دا ئاچار بووم نۆلتیماتۆم بەدەم بە سەرەک وەزیرانی یەکییتی سۆڤییتی و داوای لێبکەم کە بریارەکانی پەیمانی سێ قۆڵی لە بەر چاوە بگرێت.

ترومن لە نووسراوەیەکیدا کە ١٢ی ئاوگۆستی ١٩٥٧ لە نیویۆرک تاپمێزدا بۆلۆی کردەوه، دەنوسێ: «... لە ئەزمونیکی لە گەڵ روسەکانم هەبوو، قیری ئهوه ببووم کە روسەکان لە هەر شوێنیکی ئێمه هەلۆتستیکی روونمان لە سەر نەگرتیی، ئەوان دەبێ لەوێ ئاماده بن. بۆ نموونه، کەمیک دواي ئەواو بوونی شەری دوومی دتیا کر، ستالین و مولۆتۆف، بێشەرمانه لە هەر چوونه دەریان لە ئێران خۆیان بوارد و لە سەر راگرتنی ئەرتهشیان لە نازەربایجان پتییان دادەگرت. تەقەلای پەسەمی و دیبلۆماتی و تیکۆشانی کۆمەڵی نەتەوه گاتیش بۆ چوونه دەری روسەکان لە ئێران بێفایده بوو. تا وای لیهات من هەنگاوم ناو فرمانم دا بە فرماندەمکانی ئەرتهشی ئەمریکا کە هێزەکانی زەمینی و دەریایی و هەوایی ئاماده بکەن. ستالین لەو فرمانه ئاگادار کرد. ئهوه دەم ستالین هەر ئهوه کارهێ کرد کە من چاوەروانی بووم. ئهوه ئەرتهشییەکی سۆڤییتی لە ئێران برده دەری...» (٢٤)

دەولەتانی ئەمریکا و ئینگلیز بێجگە لەوه کە قەوام السلطنەیان وەک سەرەک وەزیری ئێران بۆ هێفانه کۆری مەسەلەیی چوونه دەری ئەرتهشی سۆڤیت لە کۆمەڵی نەتەوه یەکگرتۆمکان هاندهدا، حەمه رەزاشاشیان پال پتیه دەنا کە دەست بخاتە ناو کاروباری دەولەت و قیری سەرە پۆیی و ملههریان دەکرد.

«... محەمەد رەزا بۆ چوونه دەری هێزەکانی سۆڤیت لە ئێران بە دايمي لە گەڵ نوێنەرانی ئینگلیز و ئەمریکا لە پتیهوێندی دا بوو. دیار بوو ئەمریکاییەکان پتیشنیاریان پتیکرد بوو کە دەولەتی ئێران نوێنەرێک بۆ کۆری نەتەوهی یەکگرتۆمکان بنێرێ و مەسەلەیی نە چوونه دەری ئەرتهشی روس لە شۆرای ئەمنیەت پتیهتە کۆرێ. محەمەد رەزا پتیشوازی لەم پتیشنیاره کرد و حوسپنی عەلای نارد کە چەند

چار بیوه وهزیری دهر بار و چاریکیش بیوه سهرهک وهزیر. نهمریکا که نهخشی سهرمکی هه بوو دهولت و ریکخراوهگانی سهر به خوی هاندهدا که پشتی ههلوئستی ئیران بگرن. رۆژیک محهممهده رها به منی گوت: به خۆشیهوه نهم سهر کۆمارهی نهمریکا (ترومن) زۆر به توندی له گهل رووسان قسهی کردوه و ویدهچی نهگه روهس پر روهی نهگهن، هیزهکانیان له ئیران بهرنه دهوی. ههر چۆنیک بئ کار گهیشته نهم جیگایه که نوئنهاری نهمریکا له کۆمهالی نهتوه بهگرتوهکان نولتیماتوم بدا به سۆفیت که نهگه له تاریکی دیاریکراودا هیزهکانیان له ئیران نهبنه دهر، کار دهگانه شه ری سبیهی دنیا گر، له شه شهیدا سهر که وتوو نهمریکایه که له شه ری دووهدا زۆر هستی به هیلای نه کردوه، له کاتیکا به کیتی سۆفیتی پتر له ههموان لهم شه رهدا هیلاک بوه. نهتجهی فشاری نهمریکا ئوه بوو که رووسکان له خاکه لیوهی ۱۳۲۵ ههشت لهشکری خۆیان له ئیران برده دهر و حکومهتی دهستنیژیان له نازهربایجان به جیهیشت...» (۲۵)

رۆژی ۲۴ی مانگی مارس که شوپای نهمنیتهی کۆری نهتوه بهگرتوهکان دهباوه کۆ بیتهوه و له شکایتهی ئیران بکۆلیتهوه، رادیوی مۆسکۆ خهبری چوونه دهری هیزهگانی سۆفیتی له ئیران بلآو کردهوه، به دواي ئه ودا دهولتهی سۆفیت به دهولتهی ئیرانی راگهیانده که ئهرتهشی سوور تا شه شه می مانگی مای به تاوای ئیران به جیده لئ.

هاوکات له گهل راگهیاندهی دهولتهی سۆفیت، پتجهمی نهپرلی ۱۹۴۶ خهبری ئیمزا کردنی ریکهوتنامهی نیوان بالیۆزی سۆفیت له تاران و سهرهک وهزیری ئیران بلآو کرایهوه. دهقی بهیاننامهی هاو بهشی ئیران و سۆفیت بهم جۆرهی خوارهوه بوو:

«...وتو وژیکی که له لایهن سهرهک وهزیری ئیرانهوه له مۆسکۆ له گهل سهرۆکانی دهولتهی به کیتی کۆمارهگانی سۆفیتی دهستپیکرا بوو، پاش هاتنی بالیۆزی سۆفیت له تاران درێژهی پیدرا. له ۱۵ی فروردینی ۱۳۲۵، ریکهوتی

چوارهمی نەپریلی ۱۹۴۶ بەناکام کەبشت و لە سەر ئەو مەسەلانە رێک کەوتن :

۱- هیزمەکانی ئۆردووی سوور لە ۲۴ی مارسەوه تا ماوهی یەک مانگ و نیو ئەوای خاکی ئێران چۆل دەگەن.

۲- قەرارەدای بیکهانتی شەریکەبەکی تیکەلاری نەوتی ئێران و سۆفیت و هەل و مەرجی وەکار کەوتنی ئەو لە ۲۴ی مارسەوه تا ماوهی حەوت مانگ، بۆ پەسند کردنی پێشنیار دەکرێ بەپارلمانی یازدەهەم

۳- سەبارەت بە نازەربایجان چونکە مەسەلەبەکی خۆ جێبەجێ، تەرتیببەکی هێمنانە بۆ ئیجرائ ئیسلالات بە گۆتەرە قانۆنەکانی مەوجود و بە گیانی خێرخوازی سەبارەت بە خەلکی نازەربایجان لە نیوان دەولەت و خەلکی نازەربایجاندا بەرێوە دەچێ. سەرەک وەزیری دەولەتی شاهەنشاهی ئێران احمد قەوام. بەلیۆزی دەولەتی بەکیتی کۆمارەمانی سۆفیتی سۆسیالیستی سادچیکۆف» (۳۶)

قەوام السلطنە بە ژیری و فێل و تەردەستی و بە چا و لێداکرتنی دەولەتانی ئینگلیز و ئەمریکا توانی خۆ بکاتە جێگای بڕوای سۆفیتبەکان و بە بەشدار کردنی ۳ ئەندامی حیزبی تۆدە ئێران لە دەولەت دا، حیزبی تۆدەش فریو بەدا و فیرقەیی دیموکراتی نازەربایجان بە رەسمی بناسی و لە کەلی بگۆتە گفتۆ. لە ئەنجامی وتو وێزی نیوان دەولەتی ناوەندی و فیرقەیی دیموکراتی نازەربایجان لە مانگی یونی ۱۹۴۶ رێککەوتنامەبەکی ۱۵ مادەبەیی لە نیوان پێشەوهری سەرۆکی فیرقەیی دیموکراتی نازەربایجان و موزەفەر فەیرۆز یاریدە دەری سیاسی سەرەک وەزیری ئێراندا واژۆ دەکرێ کە بە هیچ جۆر باسی کوردستان و بزۆوتنەوهی کوردی نێدا نێ. (بڕووانە کەریمی حسامی ، پێداچوونەوه، ۱۹۹۶)

تا ئێرە بە کورتی نەخشە دەولەتی ئەمریکا بۆ لە بەینردنی بزۆوتنەوهی کوردستان و نازەربایجان باسکرا، رەنگە تا رادەبەک ئەوەشمان بۆ روون بوو بێتەوه کە مەسەلەیی کورد و بزۆوتنەوهی رزگاریخوازی کوردستان چۆن کراوتە باشکۆی نازەربایجان و بە ئاگری ئەوهوه سوتاووه. بەلام دەولەتی ئینگلیز؟

ئینگلیزەکان ھەر چەندە لە شوێنی ئەمنیەت و لە سیاسەتی جیھانیدا بە تەواوی لە
 گەڵ ئەمریکا ھاو دەنگ بوون، بەلام بۆ لە بەینبردنی بزوتنەوێی نازەربایجان و
 کوردستان ئەوان پیلان و نەخشەی تاییەتی خۆیان ھەبوو. بەشداری نۆتەرائی
 حیزبی تودە ئێران لە دەولەتی قەوام و پیکھیتانی حیزبی دیموکراتی قەوام و
 راکیشانی بروای سۆفیت بە قەوام و ناسینی فیرقی دیموکراتی نازەربایجان
 (کە ھەمووش ھەر فیل و فریودان بوو) ئینگلیزەکانی والیکرد کە بە ھۆی
 بەکرگیروا و پیاوھکانی خۆیانەو، بکەوتنە کار و (نھضت جنوب) ساز بکەن.
 بزوتنەوێی جنوب کە ساختە و دەستکردی ئینگلیز و ھەمەرەزاشا و ستادی
 ئەرتمشی ئێران بوو، راستەو خۆ بۆ لێدانی بزوتنەوێی کوردستان و نازەربایجان
 ساز کرابوو. لە نیوھراستی مانگی خەرمانای ۱۳۲۵ جموجۆڵیکی
 نازاومچیانە لە لایەن عەشایری قەشقایی، بەختیاری، بویر ئەحمەدی و حیات
 داویدی لە باشور و خوارووی رۆژناوای ئێران دەستپیکرا. لە نیوان عەشایر و
 ھیزەکانی ئێران پێک ھەلپێژان ساز بوو. رۆژی ۲۹ی خەرمانان ناسرخانی
 سەرۆکی عیلی قەشقایی بە تیلگراف بە سەرەک وەزیری راگەیاند: کە خەلکی
 باشور و عەشایر بۆ و دەستھێنانی ماھی رەوای خۆیان راپەریون. مەسەلە کە وای
 لێھاتو کە ناتوانین پێشی بگین. ئەگەر تا رۆژی دوو شەمۆ، ھەوێی رەزبەری
 ۱۳۲۵ تەکلەفی لێبەراو دیاری نەکرۆ، ھەر کارمەساتیکی روو بەدا، لە بەرانبەر
 ویزدان و میژوو دا ئێمە سەر کۆنە ناکرێن. ناسرخان پاش تازە کردنەوێی
 ئێرادەت بە سەرەک وەزیر ئەم داخووانەیی خوارموشی داوا کردبوو:

- ۱- وەدەرنانی وەزیرانی حیزبی تودە لە کابینە و گورینی سەرۆکانی ناسالچ
- ۲- نەسپاردنی کارھەکانی لەشکری و کەشوھری ئیدارەکانی فارس بە خەلک
- ۳- پیکھیتانی ئەنجومەنی ئەیالەتی و ویلايەتی مەلێندی فارس
- ۴- زیاد کردنی نۆتەرائی پارلمان بە پیتی ھەشیمەتی خەلک
- ۵- دانانی پارمێکی تەواو بۆ ناوھدانی و کولتور و لەشساختی
- ۶- چا و خشانندەو بە قانوونە زیانبارانەدا کە ناکۆکن لە گەڵ قانونی

ئەساسی

۷- لکاندنی ریگای ناسنی ناوهندی به شیراز و بو شهر وقیرتاوی جاده‌کان.

دهولت بق پیتراگیشتنی کاره‌کان سهر له‌شکر زاهدی ناردده شیراز. قهوام داوای له ناسرخان کرد بق گفتگو بیتت تاران. ناسرخان له وهلامی قهوام دا له گهل پیدا کرتن له سهر نیرادهد و پروا به قهوام رایگه‌یاند: له بهر نه‌وهی چوار مانگه ویستی خه‌لک پشت گوئ خراوه، منیان مه‌جبور کردوه که بیتمه شیراز. نکا ده‌کم تا کار خه‌راب نه بوه، سهرنجی ویستی خه‌لک بدری. خه‌لک ده‌لین له ولاتیکدا نابئ فهرق و جیاوازی هه‌بئ و به دوو چاو سه‌یری میلهت بکری.

رقژی ۲ ی رهمزیری ۱۳۲۵ سهره‌ک وهزیر هه‌ینه‌تیکی بق گفتگو له گهل ناسرخان ناردده شیراز. هه‌ینه‌تی ناو براو داخوایی ناسرخانی قهشقای که بریتی بوو له - نه‌نجوه‌نی نه‌یاله‌تی و ویلایه‌تی، به‌شدار کردنی دوو وهزیری مشاور له ئوستانی فارس له کابینه‌دا، گزرائی فرمانده‌ی له‌شکر و سه‌رۆکی ژاندارمه‌ری، به سه‌رۆک وهزیر راگه‌یاند. قوام له گهل هیندئ له داخوای‌مان موافقه‌تی کرد. به‌لام عه‌شایرده‌ستیان به شهر کرد. له نانجامدا له نه‌رته‌ش و خه‌لک هیندئ کس کوژان. هیندئ له دیهات تالان کران. رۆژی ۱۶ ی رهمزیر سهر له‌شکر زاهدی هاته‌وه تاران و پاش دیدار له گهل شا و سه‌ره‌ک وهزیر داخوایی عه‌شایری ته‌سلیمی دهولت کرد. قهوام السلطنه سه‌ره‌پای دژایه‌تی زۆربه‌ی وهزیران، دیسان سهر له‌شکر زاهدی به ده‌سه‌لاتی ته‌واوه‌وه ناردده‌وه شیراز. زاهدی به ناسینی (نه‌ظت ملی فارس) و راه‌پینی په‌وای عه‌شایر له به‌یافنامه‌یه‌کدا موافقه‌تی سه‌ره‌ک وهزیری له گهل داخوای‌مکانی خه‌لکی فارس راگه‌یاند... (۳۷)

ئو هه‌رایه‌ی ئینگلیزه‌مکان به هاوده‌ستی شا و هاو‌ده‌نگی نه‌ینی قهوام السلطنه، به هۆی عه‌شایری قهشقای و به‌ختیاریه‌وه له خوارووی ئیران سازیان کردبوو، بیانووی دا ده‌ست قهوام که له مه‌سه‌له‌ی نازه‌ریایجاندا وه‌ک هه‌ره‌شه به کاری بیتن: «...قهوام السلطنه بق ترساندنی فیرقه‌ی دیموکراتی نازه‌ریایجان، به ده‌ستی خانه‌کانی قهشقای نه‌ضتی فارس-ی ساز کرد. به فیرقه‌ی دیموکراتی نازه‌ریایجانی راگه‌یاند که نه‌گه‌ر بخوازن له نازه‌ریایجان دهولتی سه‌ربه‌خۆ

و نرتمشی میلی پیک بین، خانه‌گانی قهشقایی شیش نم داخوازه دهکن و
دهبیته هژی له بهر یک بلو بوونی ولات. « (۲۸)

به مجوره قوامی کونه کار و فیله زان به فریو دانی سؤقیئت و حیزبی توده‌ی
ئیران و ساز کردنی نازاوه له مه‌لبندی فارس به پیلانی ئینگیز، رژی ۱۴ می
ره‌زه‌ری ۱۲۲۵ فرمانی ه‌لبژاردنی دوره‌ی یازده‌ه‌می مه‌جلیسی شورای ملی
بلو کرده. شهوش سهرمئی په‌لامار دانی نازهریایجان و سهرکوئکردنی
بزووتنه‌وی کوردستان و نازهریایجان بو.

په‌لاماردانی نازهریایجان و کوردستان به‌بیانوی دابینکردنی ره‌ه‌ندی
ه‌لبژاردنی پارلمان. له راستیدا به پشتیوانی راسته و خقی ده‌ولتانی ئینگیز و
ئه‌مریکا بو. به خق‌رای نه‌بوو کاتی ناردنی نرتمشی ئیران بق نازهریایجان،
جورج نالن بالیوزی ئه‌مریکاله‌تاران له وتو وژی‌تکدا له که‌ل ه‌والده‌ری ئینگیزی
رایگی‌ماند: «... بریاری ده‌ولتی ئیران بق ناردنی هیز بق ته‌واوی ناوچه‌گانی ئیران
بق دابینکردنی هیمناپه‌تی بق ه‌لبژاردن به رای من بریاریکی ناسایی و به جتییه...»
(۲۹)

قوام پاش نه‌وی له پشتیوانی ته‌واوی ده‌ولتانی ئه‌مریکا و ئینگیز دلنیا
ده‌بی، رژی ه‌وه‌لی سهرماوه‌زی ۱۲۲۵ به‌یاننامه‌یه‌ک سهرارت به په‌له کردن له
ه‌لبژاردن و پاراستنی هیمناپه‌تی و نازادی ه‌لبژاردن بلو ده‌کاته‌وه. به لام هر
لهو رژه‌شدا، واته ۲۲ توامبری ۱۹۴۶ هیزی نرتمشی ئیران به فرماندهی
سهره‌نگ هاشمی ده‌کاته زهنگان و ده‌ست ده‌کات به کرتن و کوشتنی نه‌ندامانی
فیرقه‌ی دیموکرات و لایه‌نگره‌کانیان و تالانکردنی ماله‌کانیان.

شایانی باسه که به کویره‌ی قهراردادی ۱۵ ماده‌یی نیوان فیرقه‌ی دیموکراتی
نازهریایجان و موزه‌ه‌ه‌ر فه‌یروزی یاریده‌ری سیاسی سهره‌ک وه‌زیری ئیران،
حکومه‌تی میلی نازهریایجان، ببوو به شه‌نجومه‌نی شه‌یالته‌ی نازهریایجان و دوکتور
سه‌لامولای جاویدیش کرا بوو به ئوستانداری نازهریایجان. هر به دوا‌ی نم
قهرارداد و ریک که‌وتنه دایه قازی محمه‌د که ده‌بینی فیرقه‌ی دیموکرات له که‌ل

حکومهتی تاران ریک کهوتوه و لهو رتکهوتنامهشدا باسی حیزبی تیموکران و بزوتنهوی کوردستان له گورتدا نیه، دهچیته تاران و له گهل قهوامی سهرک وهزیر رتو ویز دمهکات. له م وتو ویزمهدا که له گهل سهرک وهزیر نه انجام درا، قازی محهمه داوای پیکهیتانی ئوستانیکی کوردستان دهکا که له سنورهگانی سوهیتیه تا نوختهیهکی نیوان سنه و کرماشان بگرتیهوه. خوئشی بیپته ئهستانداری ئه م ئوستانه. وهک ده لاین قهوام له گهل ئه م پیتشیاره موافقهتی کردوه بهو مه رجه که دوکتور جاویدی ئهستانداری ئازهریایجانیش موافقهت یکا... (٤٠)

پاش بهیاننامهی سهرک وهزیر سهبارت به ناردنی هیز بق ئازهریایجان بق پاراستنی هیمنایهتی و ئازادی ههلبژاردن، نهنجومهنی ئه یالهتی ئازهریایجان له تیلگرافیکدا بق سهرک وهزیر ده نووسن : «..... به گویره ی ریک کهوتنامهی ٢٢ی خردادی ١٣٢٥ (یونی ١٩٤٦) لهشکری ئازهریایجان بهشیک له ئه رتهشی ئیرانه. هیزی ژاندارمیری ئازهریایجانیش به گویره ی هیمانی ناوه براو پیکهاتوه. که وابوو ناردنی هیز بق ئازهریایجان هیچ به پیویست نازانری. جگه لهوه له کام ولاتی مهشروه له ههلبژارندا هیز بق شارستانهکان دنهیرن. ناردنی هیز بق ئازهریایجان به مانای راگه یاندنی شه ره دژی بزوتنهوی ئازهریایجان. له بهر نهوی هانتی هیزی دهولهتی هیمنایهتی ئازهریایجان تیکمهدا، ئیمه ناردنی هیز به باش نازانین. شه گهر به راستی جهنابی ئه شرف نیهتی باشتان ههیه، دهتوانن چهند پشکنیر بنهیرن تا به گویره ی مادهی ٢٧ی نیزاننامهی ههلبژاردن ئه رکی خویمان به جیتیگه یین. (٤١)

دیاره قهوام به گویره ی نهخشهیهکی که کیشا بووی، گویتی نهدا بهو تیلگرافه و ئه رتهشی ئیرانی نهک بق پاراستنی هیمنایهتی ههلبژاردن، به لکوو بق سه ر کوئکردنی بزوتنهوی ئازهریایجان و کوردستان و کوشتاری ئازادیخووانی کورد و ئازمیری بهرو ئازهریایجان خسته ری و به بی بهر بهر هگانی دهسه لاتی حکومهتی تارانیا به سه ر ئازهریایجان و کوردستاندا سه پاندهوه.

دوای شکانی بزووتنه و مکانی کوردستان و نازهربایجان و تا ئیتستاش ئەم پرسیاره مێشکی خەلکی بە خۆوه خەریک کردوه و وهلامه که مێشی هەر وا له ئەم و مژێ بێ بەلگهیی و ناتەواویدا ماوتەوه که: راسته نەرتەمشی سوڤیت کوردستان و نازهربایجانی به جیتهیشت و نهیتوانی له بهران بهر فشاری ئەمریکادا خۆ راپگرێ، سەرۆکهکانی فیرقهی دیموکرات نازهربایجانیش بێ تەقه و بهری بهر ههکانی رایان کورد و خۆیان گهیا نه نازهربایجانی سوڤیتی و ۲۵ ههزار کوزراوی فیداکار و زهممه تکیشیان له دوای خۆیان به جیتهیشت. راسته پێبهرائی کۆماری کوردستان سهبارهت به سویتدی وهفاداریان به نیشتمان و به نهتهویان ولات و گهلیان به جی نههیت و له ڕێگای ئامانج و ئاواتی نازادی و رزگاری کوردستان به سه رهیزی چوونه سه ره دار و بوون به جیگای شانازی نهتهوهی کورد، بهلام ئەم داخ و ئەو بیره و بۆچوونهش له مێشک و هزری خەلک ناچیته ده ره که بۆ چی کوردستان له بهران بهر نەرتەمشی ئەو دهمی ئیراندا که به راستی لهشکرێکی چه رههک و بێ توانا و به قهولی فارسان (یک ارتش پوشالی) بوو، بهری بهر ههکانی نه کرد؟ پێشهوی نهمر قسازنی محهممه له هه وهلی ژۆئینی ۱۹۴۶ له وتو وێژێکدا له کهل ههوالدهری فه رانسه ده لێ: «... نه گه ره مان بدهم ۲ تا ۴ رۆژ به سه تا، ۴ ههزار شه ره کهری که له به ره دهستم دان (بێجگه له ئەفزادی زهمخیره) بگه نه کوماشان، واته گرن گرتین شاری کورد نشین و ناوهندی دامه زراوهکانی نهوت. بهلام من بۆ پێشگری له خۆینرێژی نیوان برایان له هه یج تیکۆشانیک درێخی ناکه م، کوردهکان له م کاره دا قهت دهست پێشخه ره نابن...» (۴۲)

له مێژوودا بریا و خۆزیا ده ره دهرمان ناکه ن و په نگه له نووسینیشدا یاو نه بێ، بهلام خۆزیا پێشهوا وهک په رمزی بزووتنه وهی نه تهوا یهتی هه ماسه ی بهری بهر ههکانی خۆلقانده بایه و ته سلیمی دوژمن نه بوو بایه. مێژوو جۆرێکی تر قه زاوه تی ده کرد. بهری بهر ههکانی هێزی لێقه وهما و بێ دهره تانی بارزانیه کان به سەرۆکایه تی بارزانی نهمر دوای تیکچوونی کۆماری کوردستان، نیشانی دا که نه گه ره کۆماری کوردستان بهری بهر ههکانی کرد بایه، نەرتەمشی پوشالی ئیران نهیده تواتی هه روا به هاسانی به

سەر چاره‌نووسی خه‌لك و كوردستاندا زال بیت. بیرو پای جیاوان له سەر ئهم مه‌سه‌له‌یه هاتوونه ده‌ربهرین و نووسراون. ئیمه هیندی لهو بیه وریانه لی‌رمدا باس ده‌مکین هر چند له‌وانه‌ش نیه که سوکنایی به هه‌ست و تی‌فکریتی خه‌لك بیتن و به ته‌واویش پرونی بکه‌نه‌وه که بزوتنه‌وهی کوردستان و نازهربایجان بق چی وای بی به‌رکری و ده‌ستکردنه‌وه پاشه‌کشه‌یان کرد وبق چی بی‌کیتی سو‌قیتی پستی لهو بزوتنه‌وه بی‌شتمانیه کرد و به‌ق‌زا و قه‌ده‌ری ناسپاردن؟

«..... شهر که ته‌واو بوو ئەمریکا و ئینگلیز زه‌مختیکی زۆریان خسته سەر سو‌قیت که ئه‌رتشی خۆی له نازهربایجان به‌رته‌ ده‌ر. شوروی به‌تابه‌ت پاش مه‌سه‌له‌ی بومی ئاتومی، ناچار بوو به‌ناشکرا پاشه‌کشه‌ بکات تا مه‌ترسیی بۆمبای ئاتومی له سەر خۆی لابه‌ریت. چرچیل له‌فۆلتن‌ئهو وتاره‌ می‌ژوو‌ییی به‌ره‌لا کرد و گوتی: «فاشیزمان له‌به‌ین برد. ئیستا ده‌بی هیزه‌کانمان بق سەر کوتکردنی سو‌قیت کۆ بکه‌ینه‌وه». ئهم وتاره‌ راگه‌یاندنیک شه‌ری سارد بوو. ترومن - یش به‌رهمی به‌بومی ئاتومی هه‌ره‌شهی له‌سو‌قیت کرد. به‌م چه‌شنه سو‌قیت له‌یونان و له‌ئێران مه‌جبور بوو بکشیته‌وه و له‌یارمه‌تی بزوتنه‌وه‌کانی ئهم ناوچانه‌ ده‌ست هه‌لگرئ..... نه‌گه‌ر فیرقه‌ به‌ره‌ره‌کانی کردبایه، نه‌نجامه‌که و محشه‌تناکتر ده‌بوو. ئەمریکا زۆر مله‌وری کرد. چه‌به‌هی جیهانی دژی سو‌قیت پیکه‌اتبوو. سو‌قیت له‌باری ئابوورییه‌وه له‌خه‌را‌ترین بار و دۆخ دا‌بوو. نه‌یده‌توانی یارمه‌تی بکا، له‌هه‌ل و مه‌رچیکی ئا‌وا‌دا به‌بی یارمه‌تی سو‌قیت له‌به‌را‌قه‌ر فشاری ئەمریکا‌دا به‌به‌ره‌مکانی نه‌دمکرا. راست وەک یونانی لیده‌هات. له‌یونان پاش یارمه‌تی بپینی سو‌قیت، کۆمونیسته‌کان به‌ره‌ره‌کانیان کرد. ده‌وله‌تانی رۆژئا‌وا دیتیان کار ناچیته‌ پیتش، هیزی نیزامیان دا‌به‌زاند، ئه‌رتشی ئینگلیز هاته‌ یونان و هه‌موو شتیکی سەر کوت کرد. له‌ئێرانیش هه‌ر وای لیده‌هات. ئەمریکا و ئینگلیز ئه‌وه‌نده‌یان هیز ده‌دا به‌شا که هه‌موو شت له‌به‌ین به‌ریت. له‌کوردستان بناخه‌ی چه‌ما‌وه‌ری و خه‌لکیی له‌نازهربایجان پته‌وتر بوو. ئالیم ته‌واو چه‌ما‌وه‌ری بوو، و سو‌قیت نه‌خشی نه‌بوو. به‌لام زۆر له‌نازهربایجان چه‌ما‌وه‌ریتر بوو. ئه‌رتشی شا

نهم کوشتاره دږندانې کرد.

قازی محممد وټوواتیږی نیعدم کرد. مهلا مستهقا بارزانی زږر جوان به سر چیا سرکهشهکاندا خږی گهپانده نازهربایجانی سؤقتی، له وټ زږر خراب له گهلی بزووتنهوه...» (۴۲)

سهرهنگ غلامرضا نجاتی که به درژئی له کتیبی خږیدا له مسهلهی نازهربایجانی کږایوهتهوه دنهوسی: «... دهولتی شوروی پاش ټووی مهجبور بوو ئیران چږل بگا، پاش ریگ کهوتن له گهږ دهولتی قوام و بهستنی ریگهوتنامهی نووی شیمال، نټر له سر نازهربایجان حیسابی نهدهکرد. بهلکوو خاریکی باشکردنی پټوهندی خږی له گهږ دهولتی ئیران و لاینگری ریگخستن و چاره سر کردنی هیمناټی مسهلهی نازهربایجان بوو بهر هیواپه که مهجلیسی پازدههم لایحهی قرار دادی نهوت پسند بگا. ستالین پاش چوونه دهر له نازهربایجان نټر نهوتی دهویست نهک نازهربایجان.

دهگوتږی که ټگهږ دیموکراتهکان له بهرانبر هیزهکانی دهولتی بریاری بهربرهکانیان دابایه، هیزهکانی ټرتمش به هاسانی نهپاندهتوانی له قافلټکر ټیپهږن. سؤقتیهکان به پیشهوهریان گوتبوو بهربرهکانی نهکن. له رږژهکانی ۱۶و۱۷ی سرماووز، مهعمورهکانی نیزامی و سیاسی دهولتی شوروی که له فیرقهی دیموکرات و دهزگای پتیشهوهریدا خزمهتیان دمکرد، دستیان کرد بوو به خږ کږکردنهوه و چوونه دهر له ئیران. پیشهوهری بهر له هموان ئیرانی بهجپهټشت. رږژی ۲۱ی سرماووز محممدی بیریا بهپاننامهی کومیتهی ناوهندی فیرقهی دیموکراتی نازهربایجانی سهیارمت به بهرگروی و بهربرهکانی نهکردن له بهرانبر هیزهکانی دهولتهتید، بلټو کردهوه. به دواي نهم بهپاننامهییدا هزاران کهس له دیموکرات و لاینگرانیان له ریگای مهربند و جلفا وه، له چږمی ناراز بهرینهوه و رایانکرده خاکی شوروی.

گرنگترین هږیهکانی شکانی فیرقهی دیموکراتی نازهربایجان و ټیکروخانی بهکشهوهی ټو، بهستراوهی بی ټهملاولای پیشهوهری و ږټبرانی ټو ریږیمه بوو

به دولتی شوروی. رتبه‌رانی فیرقهی دیموکرات بق ناسایش و بهرژومندی کۆمه‌لایه‌تی خه‌لکی نازهربایجان هه‌نگای گرنگیان هاویشتبوو. به‌لام توشی خه‌تا و هه‌لای گه‌وره ببوون. له هه‌مواتیان گرنکتر گوئ رایه‌لی له شوروی و دروشمی جیا بوونه‌وی نازهربایجان له ئیران بوو. ئه‌م ناوازه شومه له لایه‌ن میله‌تی ئیرانه‌وه قبۆل نه‌دکرا. هه‌ر بۆیه‌ش دواي ئه‌وه‌ی شوروی هه‌تزی نیزامی خۆی له ئیران برده دهر و دهستی له پشتیوانی فیرقه‌ی دیموکرات هه‌لگرت، سه‌رۆکه‌کانیان به‌ بی‌ که‌مترین به‌ریه‌رکانی له به‌راتیه‌ر ئه‌رتهمشی ئیراندا هه‌لاتن و سه‌دان کادر و نیزامیان به‌ جیه‌تشت که به‌ فه‌رمانی ئه‌وان له مه‌تریزه‌کاندا ئاماده‌ی به‌ر گری بوون. زۆر له‌وانه و هه‌ر وه‌ها ده‌سته‌یه‌ک له ئه‌فسه‌ر و دهرمه‌جهدارانی نیشتهمانه‌په‌روه‌ری ئه‌رتشه که به‌ مه‌به‌ستی بزگاری ئیران له ژۆر ده‌سه‌لاتی نیستعمار و خه‌بات دژی ده‌ولته‌ی ده‌ستنیژی ئینگلیز و شه‌ریکه‌ی نه‌وت چوو بوونه نازهربایجان، که‌وتنه‌ داو، و به‌ حوکمی دادگای داتاشراوی نیزامی و به‌ فه‌رمانی شا نیعدام کران.

رتبه‌رانی حیزبی توده‌ش به‌ پشتگرنتی بی‌ مه‌رج له فیرقه‌ی دیموکراتی نازهربایجان و فه‌رمانبه‌رداری بی‌ ئه‌ملاولای شوروی، نیشانیان دا که ده‌یان‌ه‌وی چاره‌ نووسی ئیران له دهرمه‌وی سنوورمکانی نیشتمان دیاری بکریت. به‌م جۆره به‌روای خه‌لکیان له ده‌ست دا و تووشی شکانی گه‌وره‌ی سیاسی و ئه‌خلاقی بوون. یاش هه‌رای نازهربایجان، فیرقه‌ی دیموکراتی کوردستانی‌ش تووشی هه‌مان چاره‌ نووس بوو. شاری مه‌هاباد، ناوه‌ندی حیزبی (کۆمه‌له‌) خه‌را له لایه‌ن ئه‌رتشه‌وه کیرا. قازی محهمه‌د و سه‌دری قازی و سه‌یفی قازی له سه‌رۆکانی فیرقه‌ کیران و یاش محاکمه‌یه‌کی کورت له دادگای نیزامیدا، له دار دران...» (٤٤)

ئهنه‌ره‌خامه‌یی له لیکدانه‌وه‌ی په‌وداوه‌مکانی کوردستان و نازهربایجاندا ده‌نووسی:

«... له‌و سه‌رده‌مه‌دا سیاسه‌تی ده‌ولته‌ی سوڤیته‌ی له‌ئیراندا له دوو سه‌رچاوه‌ی جیاوازه‌وه‌ ئاوی ده‌خواره‌وه. یه‌کیان وه‌زاره‌تی دهرمه‌وه و ده‌زگای ناوه‌ندی ده‌ولته‌ی

سۆڤىت لى مۇسكۇ، ئىككىنچى دىكىمىيان ھىزىبى كۆمۇنىست و دەۋلەتى ئازەربايجانى سۆڤىتى لى باكو. لى بارەى مەسلە كىرنگەكانى جىھانى و مەزەرتى دەربە و كارىدەستىنى مۇسكۇ پىرارىيان دەدا، بەلام لى بارەى مەسلەكانى دىكەى وەك رەوت و ئەشكىلاتى ھىزىبە و رىكخراۋەكانى سەر بە سۆڤىت، وەك ھىزىبى تودە و فىرقەى دىمۇكرات و ... دام و دەزگای باكو و شەخسى جەھفەر باغرىنۇف پىراردەرى سەرەكى بوون» (۴۵)

دوكتور قاسملو (چەل سال خەبات) داھۇىەكانى دەرەكى و خۇجىبى تىكچوونى كۆماری كوردستانى بە بۇچوونى خۇى بە دىرژى باسكردە و دەنۇوسى : «..... دەبى ئو راستىبە مۆۋىبە بگوتىرى كە دەۋلەتى قوام زۆد بە تاكتىك و ژىرانە مەسلەى ئازەربايجان و كوردستانى چارە سەر كرد. ماۋىبەكى زۆد واى نىشان دا كە بۇ رىك كەوتن نامادەبە ھەموۋى ئەۋانە بۇ و دەست ھىنانى وەخت بوو. بە تاپىبەت بۇ ئەۋە بوو كە لى پىشدا لەشكرى سۈور ئىران بە جى بىللى و دەۋلەت بتوانى خۇى نامادە بكا بۇ ئەۋە لى كاتى لى باردا زەبىرى خۇى بوەشىنى. بە خۇراپى نە بوو كە قوام پاش سەر كوئىردنى جولانەۋەى دىمۇكراتى ئازەربايجان و كوردستان ناز ناۋى ھەزەرتى ئەشرفى لى ھەمە رەزاشا وەر كرت. بەلام سەبىر ئەۋە بوو كە ھەر چەند زۆد دىارەدى بەر چاۋ نىشانەى فەلجىزى و دىرژنى كار بەدەستىنى دەۋلەتى مەرگەزى بوون، بەرپەۋە بەرانى ھىزىبى دىمۇكراتى كوردستان دىسان تا سەر باۋەرىيان بە ھىتدىك بەلپىنپىەكانىان ھەبوو. بىگومان لى پىكەتەننى ئەم خۇش بىنپە بى جىبەدا سەبارەت بە سىياسەتى قوام بەرپەۋەبەرى ھىزىبى تودە دەستىكى بالالى ھەبوو. قوام نىشانىدا كە پىۋىكى سىياسى زىرەكە. باش دەزانى مەنقەر بكا و بى دۇۋارى تۋانى بەرپەۋە بەرانى ئازەربايجان و كوردستان بەۋە قانىع بكا كە گويا دەبەۋى كۆرانىكى بىنەرەتى لى ئىراندا پىك بىنى.

بە داخەۋە بەرپەۋەبەرانى ھىزىبى دىمۇكراتى كوردستان تا رادەبەكى زۆد فرىۋى مانقەرەكانى قوام- يان خۋارد و تەنەت بۇ وىفە تا ئاخىرىش ھەر چاۋە روانى ئەۋە

بوون که لەشکری ئێران دالخوازانە بانە و سەردەشتیان بۆ بە جێ بێتێ. کاریکە که هەر گێز نەکرا و چاوەروان بوونیشی بیجێ بوو. یان ئەوە که پاش گەیشتنی لەشکر بە مەهاباد، نە خۆیان شار دەوه و نە خۆیان پاراست. بە راستی پێیان وابوو که لەشکری شا بەم شێوەیە که هوما یونی رایگەیاندا بۆو کاری پێیان نابێ و هیچیان لێ ناکا.

پێویستە باسی هۆی دەرەوهی ئێرانیش بکری. هۆیەکە که لە دەسه لاتی حیزبی دیموکراتی کوردستان بە دوروور بوو. ئیمپریالیزمی ئینگلیس که لە میژ بوو نفوزێکی زۆری له دەزگای دەرەوهی ئێراندا و دەست هێنا بوو. ئیمپریالیزمی تازه هاتووی ئەمریکا که لە شەری دوو هەمی جیهانی بە هیزتر هاتبووە دەر بە هەموو هیزیانەوه پشتیوانیان له دەولەتی کۆنە بەرستی مەرکەزی دەکرد. هەر دوو دەولەتی ئیمپریالیستی دژی پەرە ئستاندنێ جولانەوهی رزگاریخوازی له سەر انسەری جیهان و هەر وهە له ئێرانیش بوون و پیکهاتنی کۆماری کوردستانیان بە دژی قازانجی خۆیان له ناوچەمی رۆژ هە لاتی نێوه راست دەزانی..... دەولەتانی ئەمریکا و ئینگلیز بە توندی پشتیوانیان له دەولەتی کۆنە بەرستی مەرکەزی دەکرد. بە لام بەرانبەر بەوه ئەو پشتیوانیە که چاوە روان دەکرا له لایەن یه کیتی سۆفیتیەوه له کۆماری کوردستان نەکرا. ئەمەش خۆی چەند هۆی هەبوو:

یه کەم - ئەوه بوو که سیاسەتی ئەو دەرەوهی یه کیتی سۆفیتی راته سیاسەتی سەر دەمی ستالین بە گشتی و له رادهی جیهانیدا توشی هیندیک هە له و لیکدانەوهی چەوت بوو. ئەم سیاسەتە له نازەربایجان و کوردستان بە دەست باقیرو فەوه بە پتووه دەچوو که پیاری جێی باوهری ستالین و هەمە کارەمی نازەربایجانی سۆفیتی بوو. لیکدانەوهی باقیرو فیش له سیاسەتی ئەو کاتەمی ئێران و له نیسبەتی هیزهکان دروست نەبوو. بیجگە لهوه هەر وهە که دیتمان له جەرەییانی کۆماری کوردستاندا ناکۆکی و ناتەبایی له سیاسەتی یه کیتی سۆفیتی بەرانبەر بە ئێران بەر چاوە دهکەوت. مولوتوف که وهزیری دەرەوه بوو زیاتر قازانجی گشتی یه کیتی سۆفیتی وهک ولاتیکی مەزن له بەر چاوە بوو. هەر بۆیەش مەسەلهی وەر کرنی ئیمتیازی

نهوتی شیمالی پتی گرنگتر بوو له دیفاع له حکومتی میلی نازمربایجان و کوردستان.....

هژی دووم شهوه بوو- که بهکیتی سؤفیتی له شهرتگی ویزانکر رزگاری ببوو. بیست میلیون کوشتهی دابوو، سهدان شار وناومندی سمنعتی گهورهی خاپور کرابوون، بهرانبهر بهوه نهمریکا نک هر به هیزتر له شه هاتبوه دهر، بهلگوو به بؤمبای نهمیش پشت نهمستور بوو. لهو هل و مهرجهدا بهکیتی سؤفیتی بق تیکهه لچوونی نیزامی له گهل نهمریکا نامادهیی نهبوو. ناکامی همووی نهمانه یاسیف و بئ نهمسر بوونی سیاستی سؤفیتی له نیراندا بوو. بهمجوره ومزعیکی تابیهتی هاته پیش، بهم مانایه که له حالیکدا نهمریکا و نینگلیز زؤد چالاکانه پشتی دهولتی مەرکه زیان گرتیوو. بهکیتی سؤفیتی سیاستی بیلایه ن و سهیر کهرانهی گرته بهر و کۆماری کوردستانی له پشتیوانی دهرهوهی خۆی بیهش کرد. نهمش هژی بهکی حاشا لینه کراوی تیکچوونی کۆماری کوردستان بوو. بهلام هر وها که گوتمان هژی نهمسلی نهبوو، ناشکرئ به هژی نهمسلی دابنتین.

وادیاره نهو که سانهی که بهکیتی سؤفیتی تاوانبار دهکن بهوه که کۆماری کوردستانی به جیهیتستن چاوه روانی شهوه بوون که دهیوا به هیزی نیزامی دیفاعی لیکردبا. نهگر کۆماری کوردستان خۆی بهر بهرمانی لهشکری کۆنهبهرستی نیرانی کرد با و ماوهکیش شهوه بهر بهرمانیه درتژی ههبا، نهو کات له وانه بوو بهکیتی سؤفیتیش پشتی کۆماری کوردستان بگری و یارمتهی بدا. بهلام که کۆماری کوردستان هیچ بهر بهرمانی و دیفاعیکی له خۆی نهکرد، لهو حالتهدا دهیوا بهکیتی سؤفیتی لهشکری سوور بنیرتتهوه نیران و دیفاع له کۆماری کوردستان بکا. به کورتی دهیوا لهشکری سوور له باتی پیشمهرگهی کوردستان بق نازادی کوردستان شهوه بکا. هر چهند میژوو شهوه که بوه، بهلام رمنگه نهگر کۆماری کوردستان دیفاعی له خۆی کرد با و ماوهیکیش خۆی راگرتبا ومزع کؤرا با. لیرهدا یئویسته نیشاره به مهسهله بهکی زؤد گرنگ بگری که بق دوا رژی گهلی کورد نهمیه تیکی تابیهتی ههیه. شهوش دیاریکردنی هیز یان عامیلی نهمسلی

رزگاری خەلکی کوردستانە. نایا حیزبێکی شۆرشگیر دەبێ پشت ئەستور بە کۆمەڵانی خەلکی خۆی، بە هیزی ماددی و مەعنەوی و لاتەکەمی بێ، یان چاوە روان بێ کە لەشکری و لاتێکی دیکە بێ و رزگاری بکا؟..... نایا ئە دەکرا بەرگری لە پیتسەرەوی لەشکرێکی ناوا بکری؟ باسی گیر وگرفتهکانی ئەو کاتە کۆماری کوردستانمان کرد. بەلام راستیەکی بەر چاوە هێه کە ناکرێ چاوە پۆشی لێبکەین. بەرێرمەکانی لە گەڵ لەشکری شا بۆ دیفاع لە دەستگەوتەکانی کۆماری کوردستان ئەگەر سەریش نە کەوتبا، هەر نەبێ ئێ و پەسەمی خەراپی ناش بەتالی دانەدەمەزاند و گیانی خەباتگیریی بە هیز دەکرد و بێگومان ناسەواریکی شۆرشگیرانەیی لە سەر دوا رۆژی جولانەوی دیموکراتی و نەتەوهیی گەلی کورد بە جێ دەهێشت...» (٤٦)

ردک پیتسەرش ناماژەیی بۆکرا هەرچەند لە شیکردنەوی هۆیهکانی پاشەکشە و تێکچوونی کۆمارمەکانی کوردستان و نازەربایجان دا، سیاسەتی دژایەتیکردنی دەوڵەتانی ئینگلیز و ئەمریکا و بێ تەولی و پشت تێکردنی دەوڵەتی سۆفیتی بە سۆی سەرەکی دادەنرێ، بەلام ناکرێ لێتەها توویی و نە بوونی ئێرا دەیی شۆرشگیریی و بێ بریاری رێبەرانی بزوتنەوێ لە بارەیی بەرگری و ئامادەکردن و ماندانی خەلک بۆ پاراستنی دەستگەوتەکان لە بەر چاوە نەگیرێ.

ئەوێ بەسەر کوردستان و نازەربایجان هات، هۆیهکەیی هیز و توانای ئەرتەشی شپرتویی حکومەتی تاران نەبوو، بەلکوو دەکرێ بە بەرەمی بێ ئێرا دەیی و لاوازی و خرد و کردەوێ رێبەرانی بزوتنەوێ حیساب بکری،

لە کۆتایی ئەم باسە دا دەمەنێ تکانی لێبوردن لە خۆتەرانێ بە ریز بکەم لە وه کە مەبەستی سەرەکی ئەم بەشەیی نووسینەکە، باسی بزوتنەوێ رزگاربخوازی کورد لە کوردستانی ئێران و کۆماری کوردستان بوو. بەلام بە قەولی نوشیروان سەتەفە کۆماری کوردستان رەها کەوتبۆه سەبەتی نازەربایجانەوێ، ئە دەکرا وا بەهاسانی لەم سەبەتە بێتە دەر وێه جیا بکەوتتە بەر باس و تووتنەوێ. هەر وەک لە تووتی باسەکە دا هاتە کۆتێ، بە راستی کوردستان لە مەسەلەیی نازەربایجاندا تۆ

بۆوه، چار و بار به هه‌لکهوت نه‌با هه‌ر ناوی نه‌ده‌هات. هه‌ر ئه‌وه وایکرد که ده‌وله‌تانی ئینگلیز و ئه‌مریکا بۆ داپۆشینی مه‌به‌ستی دوژمنکارانه‌ی خۆیان له‌ گه‌ل مه‌سه‌له‌ی کورد و کۆماری کوردستان، مه‌سه‌له‌ی کورد بیه‌سته‌وه به‌ ئازهریایجان و بیکه‌ته‌ قوربانی سیاسه‌ت و به‌رژه‌مندی خۆیان. بزروه‌نهی کورد و کۆماری کوردستانی ۱۹۴۶ بوو به‌ گه‌مهی نێوان ده‌وله‌تانی سوێد و ئینگلیز و ئه‌مریکا و خه‌بات و فیداکاری گه‌لی کورد بۆ ماوه‌یه‌کی نایار له‌ کاروانی سه‌روه‌ری و سه‌رکه‌وتن دوا خرا.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱- فه‌ره‌نگی دیپلۆماسی، به‌رگی یه‌که‌م، رووسی، موسکو ۱۹۸۱، ل، ۴۱۱-۴۱۲
- ۲- بۆ ئاگاداری له‌ بار و دۆخی ژبانی خه‌لکی کورد له‌ کوردستانی ئێران له‌ سه‌رده‌می ره‌زا شادا، به‌روانه: که‌ریمی حسامی، کۆماری دیموکراتی کوردستان یا خود موختاری، ۱۹۸۶ و پێداچوونه‌وه به‌رگی یه‌که‌م ۱۹۹۶
- ۳- کۆفاری نیشتمان، ژماره ۱ که‌لاویژی ۱۹۴۳، ل ۲
- ۴- سه‌رچاوه‌ی پیشوو
- ۵- به‌روانه که‌ریمی حسامی پێداچوونه‌وه، به‌رگی یه‌که‌م ۱۹۹۶
- ۶- ئارچیبالد رۆزفلت، به‌ نه‌قل له‌ درک کینان؛ کورده‌کان و کوردستان، وه‌رگێزانی برامی یونس، ل، ۱۲۷۲، ۱۸۳-۱۸۶
- ۷- ئارشیفی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی روسیای فیدراتیف: نو: ۳، ۳۲۷، پ ۳۶۹، ل
- ۵۸- ۵۱. وه‌رگیراو له‌ کۆفاری رابوون، ژماره ۲۳- ۱۹۹۸
- ۹- خاطرات آقابکوف، ترجمه دکتەر حسین ترابیان تهران، ۱۳۵۷، ل ۱۳۱-۱۳۰
- ۱۰- مرانامی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ئازهری ۱۳۲۴
- ۱۱- وتو وێژی پارلمان، تاریخ ۲۴ آزر ۱۳۲۴

- ۱۲- کوفاری مه‌لاله، ژماره ۱، ۱۹۶۶، ج ۷۰
- ۱۳- ر. کوردستان، ژماره ۱۰، ۱۵/۱۱/۱۳۲۴ (۱۹۴۶/۲/۴)
- ۱۴- ر. کوردستان، ۱۵ ماری ۱۹۶۶
- ۱۵- درک کینان، کردها و کوردستان، ترجمه ابراهیم یونس، ۱۳۷۲، ج ۱۷۵
- ۱۶- نامه‌ی و.م. مؤلۆتۆف بق سیمیرنۆف بالیقزی سۆقیت له ئیران، ژماره ۱۴۲-م ۲۱ ناوگوستی ۱۹۴۲. وەرگیراو له کوفاری (گزنگ) ژماره ۱۱-۱۹۹۶
- ۱۷- نورالدین کیانوری. گفتگو با تاریخ، ۱۳۷۵، ج ۱۲۸
- ۱۸- کوفاری کوردستان، ژماره ۱، ۱۵ مای سهرماوهزی ۱۳۲۴ (۱۹۴۵)
- ۱۹- د، عبدالرحمن واسملو، چل سال خبات، ۱۹۸۵، ج ۸۲: ۸۱
- ۲۰- روانگی پیشه‌وا، کردهوه کۆبی حسه‌نی قازی، ۱۹۹۴
- ۲۱- ۱۲ شهرپور، تاریخچه نهخت دمکراتیک آذربایجان، نشریه شعبه مرکزی تبلیغات تبریز، ۱۳۲۵، ج ۱۳۱-۱۳۲
- ۲۲و ۲۳- نیگتۆن، کوفاری ۱۹۴۶ کوردستان، وەرگیرانی سهد محهمه‌دی سهدی، ۱۳۶۲، ج ۱۱۰-۱۲۱
- ۲۴- خاطرات نورالدین کیانوری، تهران، ۱۳۷۱، ج ۱۱۲
- ۲۵- تلگرام ۱۲۳ بوهر جرالد ف.پ. Doohar Gerald f.p. اسناد مهم سیاسی تاریخی، مهدی جعفر نیا، ۱۹۴۶-۱۹۴۵
- ۲۶- عبدالرحمن قاسملو، سهرچاوه‌ی پیشوو، ج ۹۱
- ۲۷- کهریمی حسامی، پیدأ چوونه‌وه ۱۹۹۶، ۲۰۲-۲۰۱
- ۲۸- د. قاسملو. سهرچاوه‌ی پیشوو، ج ۸۲-۸۲
- ۲۹- سرهنگ غلامرضا نجاتی، جنبش ملی شدن صنعت نفت در ایران، ۱۳۶۸ ل

۵۵

سرهنگ غولامرزا نهجاتی، ل، ۵۶.

۳۲- په لگه‌کانی و هزارمتی دهره‌وی نه‌مریکا، سالنامه دنیا ۱۲۵۲، ل، ۳۶۰

۳۴- سرهنگ غلامرضا نهجاتی، سرچاوه‌ی پیشوو، ل، ۵۷

۳۵- Truman, Harry S., Truman speaks, Colombia Press, 1960.

p.71

۳۶- خاطرات حسین فردوست، تهران، ۱۳۷۰، ل، ۱۴۹-۱۴۸

۳۷- سرهنگ غلامرضا نهجاتی، سرچاوه‌ی پیشوو، ل، ۶۰

۳۸- روژنامه‌ی رهبر، ۲۲ اسفند ۱۳۲۵

۳۹- جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنه، تهران ۱۳۶۵ ل، ۲۴۶

۴۰- روژنامه‌ی رهبر، ۷ آزرماه ۱۳۲۵

۴۱- نارچیپالک روژفلت، میدل ایست جورنال ۱۹۴۷، په نقل له کریس کوچرا

۴۲- روژنامه‌ی داد، ۱۱ی آزرماه ۱۳۲۵ تلگاف انجمن ایالتی ازبایجان به

نخست وزیر

۴۳- کریس کوچرا، سرچاوه‌ی پیشوو، ل، ۲۱۹

۴۴- نورالدین کیانوری، هه‌مان سرچاوه، ل، ۱۳۰-۱۲۹

۴۵- سرهنگ غلامرضا نهجاتی هه‌مان سرچاوه، ل، ۸۰-۷۰

۴۶- انور خامه‌ای، خاطرات، جلد دوم، انتشارات هفته‌تهرانی، ۱۳۶۲، ص ۲۳۵

۴۷- د قاسملو، سرچاوه‌ی پیشوو، ل، ۸۸ -

ثيقبال السلطنة : ۲۲-۸۶-۸۷-۸۹-

۹۰-۹۲

ثيغلا الملك :

۱۰۶-۱۲۸-۱۳۰-۱۳۲-۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۷-

۱۲-۱۳۸-۱۷۲-۲۷۶

ب :

بارزانی : ۳۶۱

باباعلی : ۲۴

بابهکری سهليماغا : ۲۷

باغرتوف :

۲۲۷-۲۲۸-۲۳۳-۲۳۶-۲۳۷-۲۴۰-۲۶۵

برايماغا : ۷۶-۱۵۶-۲۳۸

برايم بهک : ۱۷۹-۱۸۱-۲۱۲

برايمي يونسي : ۴۳-۴۷

بهبرخان : ۳۵-۳۶

بهسره : ۱۶۶

برق حسکي تيللق :

۶۶-۷۲-۷۶-۸۰-۱۵۵-۱۵۷-۱۵۸-۱۶۶

بينوا ميشن : ۲۱۷

پ :

پرڻ ناغا : ۲۳۸

ت :

تاهير ناغا : ۱۶۰-۲۳۸

تاهيور ناغا : ۷۶-۱۶۶

تاهيور تاش :

۹۷-۱۱۰-۱۲۰-۱۳۳-۱۵۴-۱۷۵

تاهورشکي : ۷۵-۷۸

توفيق تاهندي : ۴۹

توفيق روشدي :

۱۱۵-۱۱۶-۱۱۹-۱۲۱-۱۳۸-۱۴۵-۱۶۱

ريزي ناوهمکان

تلف

ناچسن : ۴۴

نارجيباله رزفتيلت : ۲۲۲-۲۲۳

نارمسقرونک : ۴۴-۴۶

ناغا بکوف : ۱۱۹

ناندره فونتين : ۱۲۷

الرامبوا : ۲۰۲

تاهمهده تهي : ۱۶

تاهمهده خواجه : ۱۶

تاهمهده راسم : ۴۹

تاهمهده عهلي : ۱۶۶

تاهولحه سه نغان نيساري-۷۴-۸۹

تاهمهده کاخيري : ۲۳۸

تاهيمونديز : ۱۸۷-۲۰۶

تاهکرم پاشا : ۱۸۱

تاهمهده رخان : ۱۰۴

تاهمين عالي بهبرخان : ۳۶

تاهپويانا : ۵۰-۱۵۵-۱۵۶

تاهمير تاهمهدهدي :

۱۰۰-۱۰۴-۱۱۰-۱۱۴-۱۱۹

تاهمير لهشکر خزاعي : ۱۱۹

تاهمير لهشمهتي نيساري : ۱۲۰

تاهيراهيم حوسيني : ۱۵۸

تاهيسان نووري :

۳۲-۴۹-۷۲-۷۴-۷۵-۷۶-۷۷-۷۸-۸۰-

۱-۱۲-۱۲۴-۱۲۹-۱۴۷-۱۴۸-۱۵۵-۱۶۲-۱۶۶

۱-۱۶۷-۱۶۸-۱۷۱-۱۷۹-۱۹۶-۱۹۷-۲۸۷

۲۷۹-

تاهيسماعيل حهقي : ۴۹-۱۵۲-۱۸۶

تاهيسماعيل خان : ۹۰

تاهيلخاني : ۱۶۶

ج :

حوسین پاشا کویره : ۷۶
حوسین محمندی : ۲۳۸
حوسینی علا : ۲۵۴-۲۵۲

جلادمت بهدرخان: ۷۲

جهمیل پاشا : ۵۰

جهوامیر لال نهمرق: ۴۷

جهلال بابار : ۲۰۰

جیهانلی سه لاهدین : ۵۸

خ :

خالیداناغا :

۸۹-۱۴۷-۱۴۸-۱۴۹-۱۵۰-۱۶۹-۱۷۳-۱۹۸

۱۹۸

خالید بهک :

۲۸-۲۹-۵۰-۵۸-۵۹-۷۶-۱۸۱

خسرق بهک : ۱۵۲

خورشید : ۷۴

خواجه عسکری : ۶۳

چ :

چرچیل : ۲۶۱

چبچیرین : ۱۱۲

ح :

حاجی نههدا : ۶۳

حاجی برایم : ۶۹-۵۰

حاجق : ۷۹-۲۱۵

حاجی خالید : ۶۲

حاجی سعید عبیدولا : ۲۰۵

حاجی سمایلی نادری : ۱۵۶

حاجی گولشهن : ۱۶۰

حاجی موسابهک : ۵۸-۵۰

حاجی وهتمان : ۲۳۸

حسهن حوسینی : ۶۱

حسهنانی خالید : ۵۸-۵۹

حسهناغا : ۱۳۱-۲۳۸

حسهن نهفندی : ۷۶

حسهنخانی موقهدوم : ۱۱۳

حسهن تیللق : ۲۳۸

حسزقی نهیوب : ۱۴۸

حسه حوسینخان : ۲۴۱

حسه رهزاشا : ۲۵۴-۲۵۶

حسهدهمیناغا : ۱۴۸

حسامدین بهک : ۱۵۸-۱۸۹

حوسین پاشاخان : ۸۹

د :

د. بهلهج شتیرکلن : ۲۷۲

د. قاسملو : ۹-۲۴۶-۲۶۴

د. عارف عومر گول : ۱۲

د. زهرا بیان : ۱۲۰

دبلیو متی یوز : ۱۸۴

دبرک کینیان : ۱۲

دهمر پاشا : ۷۶

ر :

رابیرت نولسین : ۴۷-۴۸

راسم : ۷۴

ریابه : ۱۶۶

رفیق حلمی : ۱۳-۱۶-۱۸-۲۳-۲۴

رهشید جبران : ۶۲

رهشید علیهزاده : ۲۳۸

رهزاشا : ۱۵۹-۲۰۱-۲۴۷

رهزاخانی میریمنج : ۲۷-۲۸

ز :

سعيد عبدالوهاب : ٧٥
سعيد محمدمر : ٦٢
سيفلقوزات : ١٦٧-٢٠٥
سيفى قازى : ٢٢٧-٢٢٨-٢٦٤

زهكى پاشا : ١٨١
زهينه لعابيدين : ٦٩

ژ :

سرتيپ نايروم : ١٧٠
سرتيپ موختشمسى : ١٥٦
سرتيپ موقدمم : ١٢٤-١٢٣-١٥٥-٢٧٧
سرهنگ سيف پور : ١٨٧-١٨٩
سرهنگ كهرمخانى سياه : ١٩٩
سرهنگ كهلبه ليخان : ١٥٦-١٥٧
سرهنگ هاشمى : ١٥٧-١٦٠-٢٥٩
سرهنگ نهفشار : ١٥٧-١٦٠

ژهنرال نالپ دوغان : ٢١١-٢١٢
ژهنرال كازم ديريگ : ٥٨
ژهنرال كهنعان : ٢١٠
ژهنرال هاملتون : ١٨٧

س :

سرهنگ غولام مرزا نهجاني : ٢٦٢
سرلهشكر زاهيدى : ٢٥٧-٢٥٨
سرگورد حسنى بنى سهر : ١٦٠
سرگورد حسنى قويدل : ١٥٦
سهدام حوسين : ٢٧٨
سهلاموللاى چاويد : ٢٧٨

سالج پاشا : ٧٨-٧٩-١٨٠-١٩٦
سالار دموه : ١٠٢
ستالين : ٢٥٠-٢٥٢
سرآر كلايو : ٢٢-١٧٥-١٧٧-١٧٨-١٨١
سرآر همغريز : ٢٢-١٧٤-١٧٥-١٧٦
سر جى كلارك : ١٨٤
سر هينرى دابر : ٦٤-١٧٦
سى آر داد ليتنان : ١٧٨
ستينهوب پالر : ١٨١
سمايلاغاى شكاك(سكز) :

ش :

شاهين بهگ : ٧٢
شايخ نهحمدي بارزان :
٢٤-٧٩-١٤٩-٢٠٥-٢٠٦-٢٠٧-٢٠٨-٢٧٨
شايخ نهحمدي سريلاوا : ٢٠٥
شايخ برايم : ٦٢
شايخ تاهير : ١٦٠
شايخ حسن : ٢٣٧
شايخ حسن جان : ٦٢
شايخ حوسين : ٧٤
شايخ رهنوفى ضياني : ١٩-٢٠
شايخ رهسول : ١٥٨

٢٦-٢٧-٢٨-٥٠-٨٨-٩٩-١٠١-١٠٣-١٠٤
١٠٦-١١٠-١١٤-١٢٧-١٥٠-١٧٠-٢٧٨
٢٢٥-٢٢٧-٢٧٨
سعايل : ٦٢-١٧٩-١٨٠-١٩٩
سعيد تها : ٦٩-١٦٧-٢٧٨
سعيد رهزا :
٢١١-٢١٢-٢١٤-٢١٥-٢١٦-٢١٧
سعيد رهسول : ٧٦-٢٠٥
سعيد عهيدولا : ٦٣-٦٩-١٦٧-٢٣٨
سعيد عهيدولقادر : ٦٢

مرسل پاشا : ۳۹
 مهلا مستغلا :
 ۲۶۲-۲۳۱-۲۲۲-۲۳۱-۲۲۰-۲۱۹-۲۰۸
 مهلا نحمدی فهوزی : ۲۰۵
 مهلا حسن : ۵۷
 مهلا حوسین نهمندی : ۷۶
 مهلا خلیل : ۲۲۵
 مستغلا بگ : ۲۱۳-۸۶
 مستغلا پاشا : ۶۹
 مستغلا کمال :

۱۲-۱۳-۲۵-۳۴-۲۳-۲۲-۲۱-۲۷-۲۵-۱۲-۱۲
 ۲-۲۷-۲۸-۴۶-۵۸-۵۹-۶۰-۹۲-۹۳
 ۱-۱۱-۱۱۷-۱۱۹-۱۵۲-۲۰۲-۲۰۱
 مشیر فهوزی : ۱۳۱
 ممدوح شوکت : ۹۷-۱۱۱-۱۱۵-۱۱۷
 ممدوح سلیم بگ : ۷۲
 محمود نهمشار : ۱۰۵-۱۰۶
 محمودخانی نهمین :
 ۱۰۴-۱۵۵-۱۵۷-۱۵۹-۱۶۰
 محق بگر : ۱۵۸
 محمود : ۱۸۳
 محیدین بگ : ۹۷
 مامق محمودبگ : ۷۶
 محممد بگ : ۱۶۶
 محممد بیتریا : ۲۶۲
 محممد : ۶۲
 محممد همه باقی : ۲۷۲
 محممد نهمسه بوز هوت : ۲۰۳
 محممد رمزا : ۲۵۴
 محممد سدیق بگ : ۸۷
 محممد حوسینخان : ۱۰۰
 محممد رسول هاوار : ۱۶-۲۶
 مالیک فهیسهل : ۱۲-۱۷-۲۰۸
 موساخان : ۲۳۸
 موسا برکلی : ۷۶

فاسماغا : ۱۳۸
 قاسم بگ : ۶۲
 قهرمیگر پاشا : ۴۶-۴۷
 قهرمخان : ۱۱۲
 قهرمنیاغا : ۲۳۸
 قهرام السلطنه :
 ۲۴۱-۲۴۵-۲۵۰-۲۵۱-۲۵۲-۲۵۴-۲۵۵
 ۲۶۶-۲۶۰-۲۵۸-۲۵۷-۲۵۶

ك :

كاوه بهیات : ۶-۷-۱۶۹-۲۷۶
 كارل بروهان : ۴۴
 كاك نهممدی شیخ : ۲۰
 كاك سولهیمان : ۲۳۸
 كاك همزه : ۲۳۸
 كالینین : ۱۲۸
 كامران بهدرخان : ۷۲
 کریس کزجیرا :
 ۱۶-۱۶-۴۲-۴۳-۱۹۶-۲۷۷
 کمال مزهر : ۴۵
 کمال فهوزی : ۶۳
 کهریمی حسامی : ۲۵۶
 کندال نزان : ۶-۴۵-۴۷-۲۰۳

ل :

لورانسن : ۴۵-۱۴۷-۱۷۴-۱۸۳

م :

مام حسن : ۲۳۸
 مامندی قادری : ۲۱۹-۲۲۰-۲۳۸
 مادانلی قعقی : ۶۱

مؤلفون: ۲۳۶-۲۵۰-۲۵۲-۲۵۶

میرزا محممد سادقی : ۱۱

میرزا سعید : ۲۳۸

مہجید محمود : ۱۸۲

میناغا : ۲۳۸

موزہفر فیروز : ۲۳۸

ن :

ناسرخان : ۲۵۶-۲۵۷

نصروللا انتظام : ۹۷

نصروللا بہنام : ۷۰-۱۰۰-۱۰۶

نصروللا خلعہتہری : ۱۲۰-۱۲۸

نوری دہریمی : ۱۱۱

نوح بہگ : ۵۸

نماز علی یزف : ۲۲۷

نوشتیروان مستخفا : ۲۶۷

و :

وامان پاپازیان : ۲۰۱

وسوی تازیان : ۲۲۰

ویلسن : ۱۲-۴۳

ویسوق دولہ : ۲۷

ہ :

ہاشمؤف : ۲۴۶

ہیدرسین : ۱۸۱

۱۱

بهره‌مه نووسراومگانی نووسەر

- ۱- کاروانتیک له شه‌میدانی کوردستانی ئێران
- ۲- وه‌لامتیک، کوردی و فارسی
- ۳- رینوینی شهری پارتیزانی
- ۴- ل دهوری رتکخزای لاوانی حیزبی دیموکرات کۆبینه‌وه
- ۵- رمخه‌ و لیکۆلپنه‌وه له سه‌ر کتییی حوسینی مه‌دنی
- ۶- چهن قسه‌یه‌ک له گه‌ل خه‌بات
- ۷- کوردو قهره‌نگی بیگانه
- ۸- لیکۆلپنه‌وه‌ی (کووته باستیک له سه‌ر سه‌سیالیزم) کوردی و فارسی
- ۹- تاییه‌تی کلانگه‌ی شه‌شم
- ۱۰- کۆماری دیموکراتی کوردستان یاخود موختاری
- ۱۱- پادی هێمن
- ۱۲- له پیناو چی دا؟
- ۱۳- بادانه‌وه
- ۱۴- کروکاش
- ۱۵- سه‌فه‌ر بۆ کوردستان
- ۱۶- له‌بیره‌وه‌ری یه‌کانه‌م به‌رگی: ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰
- ۱۷- پێداچوونه‌وه‌(میژووی بزوه‌تبه‌وه‌ی نیشتموونی له کوردستانی ئێران)
- ۱۸- حکایه‌ت کردن یا نووسینی میژوو
- ۱۹- پێداچوونه‌وه به‌رگی دووم
- ۲۰- گه‌شتیک به‌ نێو بیره‌وه‌ریه‌کاندا
- ۲۱- کورد له‌ گه‌می ده‌وله‌تانی زله‌یزو داگیرکهرانی کوردستاندا

ئهو بهره‌مانه‌ی نووسەر گرڤوونی به‌کوردی

- ۱- دایک - ماکسیم گۆرکی
- ۲- زیان و کرده‌مگانی لینین
- ۳- نه‌فسانه کوردی یه‌کان - رۆبێنکۆ

- ۴- زهوی بچوک - بریژنیف
- ۵- کۆمهله چیرۆکی ههلبژارده له ئهدهبی بیگانه
- ۶- مهسهلهی کورد له پارلمانی سوید
- ۷- یسای بنچینهیی ئابوری سۆسیالیستی
- ۸- حهمه چکۆل - نینجه مه مهدی یاشار کهمال
- ۹- نوسۆلی سه رهتاییهکانی فهلسهفه- ژۆرژ پۆلیستر
- ۱۰- نامه ی کولله بارانکراوهکان
- ۱۱- رهوشی کوردون - میژوی ئه رده لان و بابان
- ۱۲- نازادی یامه رک- کارانتزاکیس
- ۱۳- مهسهله و زارگۆتتی لوری
- ۱۴- رۆژهکانی ئیران - ئارچیبالد رۆزقیلت.
- ۱۵- له کوردستانی عیراقه وه تا ئه وه بری ئاراز

له کۆتاییدا پر به دل سوپاسی ئه و دۆست و برادهرانه ده کهم که به خوێندهوه و راستکردنهوه و بزاری ههله و کهم و کورپیهکانی نووسین خۆیان ماندوو کردوه و یارمهتی برایانهیان داوه.